

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΛΟΓΟΙ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΟΙ ΔΥΟ ΠΕΡΙ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ. (σελ. 68)

Προλ. Πάλιν ὁ δεινός καί ἀρχέκακος ὄφης, τήν ἑαυτοῦ κεφαλὴν καθ' ἡμῶν διαιρών, ὑποψιθυρίζει τά τῆς ἀληθείας ἀντίθετα. Μᾶλλον δέ τήν μέν κεφαλὴν τῷ τοῦ Χριστοῦ σταυρῷ συντριβείς, τῶν δέ κατά γενεάς πειθομένων ταῖς ἀπολουμέναις ὑποθήκαις αὐτοῦ κεφαλὴν ἑαυτοῦ ποιούμενος ἕκαστον καί οὕτω πολλάς ἀντί μιᾶς κατά τήν ὕδραν ἀναδούς κεφαλᾶς, δι' αὐτῶν ἀδικίαν εἰς τό ὕψος λαλῶν οὐκ ἀνίησιν. Οὕτως Ἀρείους, οὕτως Ἀπολιναρίους, οὕτως Εὐνομίους καί Μακεδονίους, οὕτω πλείστους ἐτέρους προσαρμοσάμενος τῷ αὐτοῦ προσφύνας ὀλκῷ, διά τῆς ἐκείνων γλώττης τόν οἰκεῖον κατά τῆς ἱερᾶς Ἐκκλησίας ἐπαῆκεν ἰόν, ἀντ' ὀδόντων ἰδίων τοῖς ἐκείνων λόγοις χρησάμενος καί περιπέρας τούτους τῇ τῆς εὐσεβείας ἀρχῇ, οἷόν τι νι ρίζη νεαρῶς καλόν τεθηλότος φυτοῦ καί καρποῖς ὠραιότατοις βριθοντος, οὐ μὴν τούτῳ καί λυμῆνασθαι ἴσχυσε· καί γάρ ὑπ' αὐτῶν τῶν δηχθέντων αὔθις συνετρίβη τὰς μύλας, ὑπό τῶν ὡς ἀληθῶς κεφαλὴν ἑαυτῶν ποιησαμένων Χριστόν.

Οὗτος τοίνυν ὁ νοητός καί διά τοῦτο μᾶλλον ἐπάρατος ὄφης, τό πρῶτον καί μέσον καί τελευταῖον κακόν, ὁ πονηρός καί τήν χαμερπῆ καί γηϊνήν πονηρίαν ἀεί σιτούμενος, ὁ τῆς πτέρνης, δηλαδή τῆς ἀπάτης, ἐπιτηρητής ἀκάματος, ὁ πρός πᾶσαν θεοστυγῆ δόξαν ποριμώτατος σοφιστής καί ἀμηχάνως εὐμήχανος, μηδαμῶς ἐπιλεησμένος τῆς οἰκίας κακοτεχνίας, διά τῶν αὐτῷ πειθηνίων Λατίνων περί Θεοῦ καινάς εἰσφέρει φωνάς, (σελ. 70) μικράν μέν δοκούσας ἔχειν ὑπαλλαγὴν, μεγάλων δέ κακῶν ἀφορμάς καί πολλά καί δεινά φερούσας, τῆς εὐσεβείας ἔκφυλά τε καί ἄτοπα, καί τοῖς πᾶσι φανερῶς δεικνύσας, ὡς οὐ μικρόν ἐν τοῖς περί Θεοῦ τό παραμικρόν. Εἰ γάρ ἐφ' ἐκάστου τῶν καθ' ἡμᾶς ὄντων ἑνός ἀτόπου τήν ἀρχὴν δοθέντος πολλά τά ἄτοπα γίνεται, πῶς οὐ μᾶλλον ἐπὶ τῆς κοινῆς ἀπάντων ἀρχῆς καί τῶν κατ' αὐτήν οἷον ἀναποδείκτων ἀρχῶν ἑνός ἀήθους δοθέντος οὐκ εὐσεβῶς πολλά γενήσεται παρά τοῦτο τά ἀτοπήματα;

Πρός ἅ καί φανερῶς τό Λατίνων γένος ἐκπεπτώκασιν ἄν, εἰ μή παρ' ἡμῶν ἀντιλεγόντων τῇ καινοφωνίᾳ τοῦ δόγματος τῆς κακοδοξίας τό πλεῖστον περιηρεῖτο. Καί γάρ ἐπὶ τοσοῦτον ἔστιν ὅτε συστέλλονται ὡς καί διανοίας ἡμῖν εἶναι τῆς αὐτῆς λέγειν, διαφωνοῦντας τοῖς ρήμασι, σφῶν αὐτῶν ὑπ' ἀπορίας καταψευδόμενοι. Ἡμῶν γάρ οὐχί καί ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ λεγόντων εἶναι τήν τοῦ ἀγίου Πνεύματος ὑπαρξίν, ἐκείνων δέ καί ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ, τῶν ἀδυνάτων εἰς μίαν ἀμφοτέρους συνάγεσθαι ἔννοιαν· εἷς γάρ ὁ μονογενής καί μία ἡ τοῦ Πνεύματος ὑπαρξίς ἐστίν. Ἡ γοῦν ἀπόφασις τῇ καταφάσει ἀεί ἀντίκειται καί ἀεί ψευδής ἢ ἑτέρα, εἰ ἀληθής ἢ ἑτέρα· καί τό αὐτό περί τοῦ αὐτοῦ καταφῆσαι καί ἀποφῆσαι σύν ἀληθείᾳ οὐκ ἔνι.

Ἄλλ' ὡς μέν ἡμῖν οὐ λέγουσι μόνο ἀλλά καί φρονοῦσι τά ἐναντία, οὐδεῖς οἶμαι τῶν εὖ φρονούντων καί μή ὁμοφρονούντων ἐκείνοις ἀντερεῖ. Ὡς δέ οὐχ ἡμῖν μόνον, ἀλλά καί αὐτῷ τῷ τῆς ἀληθείας ἀντιδογματίζουσι λόγῳ, ὅς παρ' ἡμῖν ἀμείωτος καί ἀναυξής καί τό πᾶν ἀμεταποίητος διαπεφύλακται, πάντες μέν ὑμεῖς καί χωρίς ἀποδείξεως ἀκριβῶς ἴστε, τό τῶν εὐσεβούντων λέγω πλήρωμα. Δειχθήσεται δέ ὁμως, (σελ.72) Θεοῦ διδόντος, καί διά τοῦδε τοῦ λόγου, ὡς ἄν καί «πᾶν στόμα» τό ἀντιλέγον «φραγῆ», καί πρός μίαν ὁμολογίαν στηριχθῆ τό ἀμφίροπον.

Ἄλλ' ὃ θεέ τοῦ παντός, ὁ ὁ μόνος δοτήρ καί φύλαξ τῆς ἀληθινῆς θεολογίας καί τῶν κατ' αὐτήν δογμάτων καί ρημάτων, ἡ μόνη μοναρχικωτάτη τριάς, οὐ μόνον ὅτι μόνη τοῦ παντός ἄρχεις, ἀλλ' ὅτι καί μίαν ἐν σεαυτῇ μόνην ἔχεις υπεράρχιον ἀρχήν, τήν μόνην ἀναίτιον μονάδα, ἐξ ἧς προάγεσθον καί εἰς ἣν ἀνάγεσθον ἀχρόνως καί ἀναίτιως ὁ Υἱός τε καί τό Πνεῦμα, Πνεῦμα τό ἅγιον, τό κύριον, τό ἐκ Θεοῦ Πατρός ἐκπορευτῶς τήν ὑπαρξιν ἔχον, καί δι' Υἱοῦ τοῖς ὀρθῶς πιστεύουσιν εἰς σέ καί διδόμενον καί πεμπόμενον καί φαινόμενον· Υἱέ μονογενές, ἐκ Θεοῦ Πατρός γεννητῶς τήν ὑπαρξιν ἔχων καί διά τοῦ ἁγίου Πνεύματος ταῖς καρδίαις τῶν εἰς σέ πιστευόντων ἐμμορφούμενος καί ἐνοικῶν καί ἀοράτως ὀρώμενος· Πάτερ ἀγέννητε μόνη καί ἀνεκπόρευτε, καί, τό σύμπαν εἰπεῖν, ἀναίτιε, ὁ μόνος πατήρ τῶν ἀνεκφοιτήτων καί ὁμοτίμων σοι φώτων, ἐν κράτος, μία δύναμις, ἡ δημιουργός τῶν ποιητῶν καί ὑπό χειρά σοι φώτων, ἡ πάσης γνώσεως δότειρα, ἡ πολυειδεῖς ἰδέας παραγαγοῦσα γνωστικῶν τε καί γνωστῶν καί καταλλήλως τοῖς γινώσκουσι καί φυσικῶς ἐνθεῖσα τάς γνώσεις, τοῖς μὲν νοεροῖς ἀπλᾶς καί ἀπαθεῖς νοήσεις, τοῖς δέ αἰσθητικοῖς πολυμερεῖς καί παθητάς αἰσθήσεις, τοῖς δέ μικτοῖς ἡμῖν ἀμφοτέρα· ἡ καί τήν περί σοῦ κατά τό ἐγχωροῦν γνῶσιν μόνοις τοῖς λογικοῖς σοι κτίσμασιν ἀφάτῳ χρηστότητι χαριζομένη, δός καί ἡμῖν ἀρτίως εὐαρέστως σοι θεολογήσαι καί τοῖς ἀπ' αἰῶνος ἔργῳ σοι καί λόγῳ εὐαρεστήσασι συμφώνως· ὡς ἂν καί τοὺς μή θεαρέστως σε θεολογοῦντας ἀπελέγξωμεν, καί τοὺς ἐν ἀληθείᾳ σε ζητοῦντας πρός τήν ἀλήθειαν στηρίζωμεν, ἵνα σε γινώσκωμεν πάντες μίαν μόνην πηγαίαν θεότητα, τόν μόνον Πατέρα τε καί προβολέα, (σελ. 74) καί σοῦ Υἱόν ἕνα καί Υἱόν μόνον, ἀλλ' οὐχί καί προβολέα, καί σόν ἐν Πνεῦμα ἅγιον, καί πρόβλημα μόνον, ἀλλ' οὐχί καί ποίημα· καί δοξάζοιμεν ἕνα Θεόν, ἐν μιᾷ μὲν καί ἀπλῇ, πλουσία δ' , ἵν' οὕτως εἴπω, καί ἀστενοχωρήτῳ θεότητι, καί ἀντιδοξαζοίμεθα παρά σοῦ ἐν πλουσίᾳ θεώσει καί τρισσοφαεῖ φωτοχυσία, νῦν καί εἰς τοὺς ἀκαταλήπτους αἰῶνας. Ἀμήν.

Κοινή μὲν ἦδε ἡ εὐχή πᾶσι τοῖς μίαν σέβουσιν ἀρχήν. Ὑμεῖς δέ τί φατε οἱ τάς δύο λέγοντες ἐπὶ τῆς θεότητος ἀρχάς; Τί γάρ, εἰ μή φανερώς τοῦτο λέγετε, ἀλλ' ἐξ ὧν λέγετε τοῦτο συνάγεται; Τοιαῦτα τά βαθέα τοῦ Σατανᾶ, τά τοῦ πονηροῦ μυστήρια, ἃ τοῖς ὑπέχουσιν αὐτῷ τά ὧτα ψιθυρίζει οὐ χαλῶν καί ὑπεκκλύων τόν τόνον τῆς φωνῆς, ἀλλά τό βλαβερόν ὑποκρύπτων τοῦ νοήματος. Οὕτως καί τῇ Εὐᾶ, ὡς ἐγῶμαι, ἐψιθύρισεν.

Ἄλλ' ἐμεῖς διδασκόμενοι ὑπό τῆς θεοσοφίας τῶν Πατέρων αὐτοῦ τά νοήματα μή ἀγνοεῖν, ἀφανῆ τήν ἀρχήν ὡς ἐπίπαν τοῖς πολλοῖς τυγχάνοντα, οὐδέποτ' ἂν ὑμᾶς κοινωνοὺς δεξαίμεθα μέχρις ἂν καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα λέγητε.

Ἄρα γάρ οὕτω λέγοντες οὐ φανερώς διατελεῖτε προστιθέντες πρῶτον μὲν τῇ περί τοῦ ἁγίου καί προσκυνητοῦ Πνεύματος ἐκφαντορικῇ θεολογίᾳ τῆς αὐτοαληθείας Χριστοῦ, ὅς Θεός ὢν προαιώνιος δι' ἡμᾶς καί θεολόγος ἐγεγόνει, ὅς αὐτόχρομα ὢν ἀλήθεια διά φιλανθρωπίαν κῆρυξ ἡμῖν ἀναπέφηνε τῆς ἀληθείας, ὅς διά τοῦτο εἰς τόν κόσμον ἦλθεν, ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ, οὐ καί πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας καί ταύτην ἐν ἀληθείᾳ ζητῶν, ἐπαῖει τῆς ἀληθινῆς φωνῆς;

Ἄρ' οὖν οὐ πρῶτῳ μὲν τούτῳ ἀντιπίπτετε τῷ καί πρῶτῳ πάντων οὕτω θεολογήσαντι («τό Πνεῦμα γάρ, φησί, τῆς ἀληθείας, ὃ παρά τοῦ Πατρός ἐκπορεύεται»), ἔπειτα τοῖς αὐτόπταις (σελ.76) καί αὐτηκόοις γεγεννημένοις μαθηταῖς καί ἀποστόλοις αὐτοῦ, μᾶλλον δέ πρό τούτων καί αὐτῷ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ὃ καί ἦλθε κατά τήν δεδομένην ὑπό τοῦ Σωτῆρος αὐτοῖς ἐπαγγελίαν, ὃ καί ἐδίδαξεν αὐτούς τά πάντα, ὃ τοῦτο οὐκ ἐδίδαξεν ὡς οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός ἐκπορεύεται τῶν φώτων, ἀλλά καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ; Εἰ γάρ οὕτω τούτους ἐδίδαξε, καί ἡμᾶς ἂν οὕτοι ὁμοίως ἐδίδαξαν.

Ἐπεὶ καὶ διὰ τοῦτο διδαχθέντες τε καὶ φωτισθέντες ἀπεστάλησαν, ἵνα διδάξωσιν ὡς ἐδιδάχθησαν, ἵνα φωτίσωσιν ὡς ἐφωτίσθησαν, ἵνα κηρύξωσιν ἐν παρρησίᾳ, ὃ εἰς τό οὗς ἀκούσειαν, τουτέστιν οὐκ ἐν ἐπηκόῳ πάντων, ἴν' εἴπωσιν ἐν τῷ φωτί, δηλονότι φανερώς τοῖς πᾶσιν, ἃ τούτοις εἴρηται ἐν τῇ σκοτίᾳ, ὡς ἔγωγ' ἄν φαίην, δι' ἀποκαλύψεως ἐν ὑπερφῶτῳ γνόφῳ, ἔστω δέ καὶ παραβολικῶς, καὶ οἷος ὁ παρά τῷ Σολομῶντι σκοτεινός λόγος ὁ τῷ μετεिल्χότι τῆς σοφίας τρανούμενος. Εἰ δέ βούλει, τό κατά μόνας ἢ σκοτία δηλούτω καὶ ἀποκρύφως καὶ μήπω τοῖς πολλοῖς ἐγνωσμένως.

Ἄλλὰ πρὸς ὃ νῦν ἡμῖν ὁ λόγος, ὃ μὴ τούτοις εἴρηται τοῖς παρρησιασαμένοις τὴν ἀλήθειαν, ὃ μὴ ἀνήγγειλε τό Πνεῦμα τό πᾶσαν ἀπαγγεῖλαν τὴν ἀλήθειαν, ὃ μὴ ἐμαρτύρησεν ἢ ἐγνώρισεν ὁ πάντα ὅσα ἤκουσε παρά τοῦ Πατρὸς τοῖς ἀγαπητοῖς γνωρίσας, καὶ διὰ τοῦτο ἐλθὼν, ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ, πῶς ὑμεῖς τοῦτο τολμᾶτε λέγειν οὕτως ἔκφυλον εἰσάγοντες προσθήκην ἐν τῷ τῆς πίστεως ὄρω, ὃν οἱ πρόκριτοι πατέρες κοινῇ συνειλεγμένοι πνευματοκινήτως, σύμβολον ἀψευδοῦς δόξης τῆς εἰς Πατέρα καὶ Υἱόν καὶ ἅγιον Πνεῦμα καὶ βάσανον εἰλικρινοῦς θεογνωσίας καὶ ὁμολογίαν ἀσφαλῆ πᾶσι τοῖς ὀρθοτομεῖν προηρημένοις τόν λόγον τῆς ἀληθείας συνεγράψαντό τε καὶ παραδεδώκασιν;

Ἦν γάρ ὑπολογίζεσθε πρόφασιν, ὡς ἔστιν ὧν λεγόντων οὐκ ἴσον εἶναι τῷ Πατρί τόν Υἱόν, ὅτι μὴ καὶ αὐτός (σελ.78) ἔχει τό ἐκπορεύειν, ὑμεῖς ἴσον δεικνύναι σπεύδοντες τὴν προσθήκην εἰσηνέγκατε αὐτήν, οὐδαμῶθεν ἔχει τό εὐλογον. Εἰ γάρ τινες φαίεν χρῆν εἶναι καὶ τό γεννᾶν ἔχειν τοῦτον, ὡς μὴ τούτου προσόντος τό ἴσον ἀφαιρουμένου, ἀνάγκη προστιθέναι καὶ τοῦτο πειθομένους τοῖς ἀσυνέτοις· καὶ ἀπλῶς μὴ μείζω λέγειν τῷ αἰτίῳ τοῦ Υἱοῦ τόν Πατέρα, ἵνα μὴ τό πρὸς αὐτόν ἴσον τοῦ Υἱοῦ ἀθετήσωμεν.

Ὅπερ ἄρα δοκεῖτε καὶ ὑποβάλλειν δολίως πρὸς ἀντίθεσιν τῶν εὐαγγελικῶν δογμάτων καὶ διδαγμάτων· ὁ γάρ καὶ τόν Υἱόν αἴτιον θεότητος λέγων αὐτόν ἀθετεῖ τόν Υἱόν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ σαφῶς εἰπόντα «ὁ πατήρ μου μείζων μου ἐστίν», οὐχ ὡς ἀνθρώπου μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς Θεοῦ, τῷ τῆς θεότητος αἰτίῳ. Διό καὶ οὐχ ὁ Θεός εἶπεν, ἀλλ' ὁ Πατήρ· οὐ γάρ ὡς Θεός μείζων τοῦ Υἱοῦ, ἄπαγε τῆς ἀσεβείας, ἀλλ' ὡς αἴτος θεότητος, καθάπερ καὶ οἱ θεοφόροι πατέρες ἡμῖν ἠρμήνευσαν. Τούτοις οὖν ὡς ἔοικε τοῖς θεοφόροις καὶ Χριστῷ τῷ Θεῷ τῶν θεοφόρων ἀντιλέγετε, τῷ Πατρί τόν Υἱόν οὐκ ἴσον κατά τό αἴτιον λέγουσιν.

Ἄλλ' ἡμεῖς καὶ τό ἴσον ἴσμεν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τόν Πατέρα κατά τὴν φύσιν καὶ τό μείζων τοῦ Πατρὸς ὁμολογοῦμεν κατά τό αἴτιον, ὅπερ ἄμφω, τό τε γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν, συμπεριβάλλει. Καὶ αὐτοῖς δέ τοῖς συγγραψαμένοις τὴν ἀρχὴν ὑπὲρ τῆς πρὸς τόν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ συμφυΐας, ταυτό δ' εἰπεῖν ὁμοτιμίας, οὔσης τῆς ἀγωνίας, χωρὶς τῆς παρ' ὑμῶν προσθήκης ἀποχρῶν ἐνομίσθη τό τῆς πίστεως σύμβολον.

Οὐκοῦν εὐλόγως οὐδέ εὐσεβῶς ταύτην εἰσάγειν τὴν προσθήκην ἐν τῷ τῆς πίστεως ὄρω, ὃν οἱ πρόκριτοι πατέρες κοινῇ συνειλεγμένοι, πνευματικινήτως συνεγράψαντό τε καὶ παραδεδώκασιν. Ὡ καὶ προσθῆναι ἢ ἀφελεῖν ὅλως οὐκ ἐφεῖται (σελ. 80) μετὰ τὴν τῷ χρόνῳ δευτερεύουσιν ἐκείνης τῶν ἀγίων σύνοδον, δι' ἧς καὶ ὁ τοῦτο τολμήσων ἀραῖς ὑποβάλλεται καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλεται, καὶ ταῦτα προσθήκην οὐκ εἰρημένην ὡς εἴρηται τῷ λόγῳ, οὐκ ἀποκεκαλυμμένην τῷ Πνεύματι, οὐχ εὐρημένην ἐν τοῖς τῶν ἀγίων ἀποστόλων ἀναγράπτοις λογίοις.

Οἷς συμφώνως καὶ οἱ ἐκθέμενοι τόν τῆς πίστεως τοῦτον θεῖον ὄρον ἐξέθεντο καὶ οἱ μετ' αὐτούς γεγονότες συνέθεντο, εἰ καὶ μὴ συνεξέθεντο. Οὐ γάρ ἔχετε λέγειν, ὡς οὐχὶ οὕτως οἱ μὲν ἐξέθεντο, οἱ δέ τοῖς τὴν ἀρχὴν ἐκθεμένοις συνέθεντο, ὑπὸ τε τῶν

ἀναγραψάντων τά καθέκαστα τῶν ἀγίων ἀπασῶν συνόδων ἐξελεγχόμενοι, καί αὐτῆς τῆς ἐξ ἐκείνων μέχρι καί νῦν, μᾶλλον δέ καί ἔσαεί συμφωνίας τῶν τεσσάρων πατριαρχικῶν θρόνων, καί αὐτῶν τῶν πολλῶν καί διαφόρων καί γενῶν καί γλωσσῶν ἀδιάφορον φερουσῶν τήν ἐξ ἀρχῆς ἔκθεσιν καί ἀμεταποίητον.

Καί τοίνυν αἱ μὲν ἐκφαντορικά κοινὰ φωναί τῶν θεοφόρων θεολόγων, εὐαγγελιστῶν, ἀποστόλων, καί τῶν πρό αὐτῶν ἐξ αἰῶνος προφητῶν οὕτως ὁμολογουμένως ἔχουσι περί τοῦ Πνεύματος καί οὕτως ὁμολόγως τῷ Θεανθρώπῳ λόγῳ· πρὸς δέ καί αἱ κατὰ διαφόρους αἰτίας καί καιρούς ὑπὲρ εὐσεβείας συγκροτηθεῖσαι πᾶσαι σύνοδοι, ταῦτό δέ σχεδόν εἰπεῖν πᾶσα γλῶσσα θεοφόρος· ἐν οὐδεμιᾷ γάρ τῶν συνόδων τούτων καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τεθεολόγηται τό Πνεῦμα τό ἅγιον. Ἔδειξα δ' ἄν ἀρτίως τοῦτ' αὐτό καί τούς θεηγόρους πάντας αὐθις ἕκαστον ἐν μέρει στέργοντας ἀπαραλλάκτως διά τῶν ἰδίως ἐκάστῳ τούτων ἐξενηγεμένων λόγων ἐφεξῆς.

Ἄλλ' οὐκ ἐπὶ τοσοῦτον ἀνέξεται τό φίλερι τοῦ λατίνου μακροῦς ἡμῶν ἀποτεινόντων λόγους, ἀλλ' ἀπαντήσῃ λέγον· πῶς οὖν καί ὑμεῖς καί πόθεν εὐρόντες τήν προσθήκην ταύτην, παρά μόνου τοῦ Πατρός ἐννοεῖτε τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, (σελ. 82) διό καί ἡμᾶς ἑτεροδόξους οἴεσθε, τοῦ Χριστοῦ τοῦτο μή εἰπόντος, ἀλλ' οὐδέ τῶν ἐκείνου μαθητῶν τινος;

Πρὸς ὃ νῦν ἡμεῖς εὐθύς ἀναντήσομεν, οὕτω λέγοντες. Τό τῶν εὐσεβούντων πλήρωμα χεῖλος γεγονότες ἐν ἐπ' ἀγαθῷ, πύργον εὐσεβείας ὠκοδόμησαν, δυσσεβείας νοητοῦ κατακλυσμοῦ παντάπασιν ἀνώτερον. Ἐπεδήμησε γάρ καί αὐτοῖς οἰκοδομεῖν ἐπιχειροῦσιν ἢ τελεσιουργός τῶν ἀγαθῶν τριάς οὐ συγχέουσα, ἀλλά συνδέουσα καί τάς δόξας καί τάς γλώσσας εἰς εὐσεβεστάτην καί ὀρθόδοξον ὁμοφροσύνην. Αὐτοῦ τοίνυν ἡμεῖς ἐπ' ἀσφαλοῦς ὀχυρώματος ἰστάμενοι τούς ἀπεναντίας τῶν ὀρθῶν δογμάτων φερομένους πρῶτον μὲν ἐντεῦθεν εὐστοχώτατα καί γενναιότατα βαλοῦμεν, ἅμα δέ καί λυσιτελῶς αὐτοῖς, εἰ βούλοιντο. Μετά τοῦτο δέ τάς πολλαχόθεν, μᾶλλον δέ τῶν πανταχόθεν ἀναφαινομένων ἀποδείξεων τῆς ἀληθείας, ἔστιν ἅς προκομίσομεν αὐτοῖς πρὸς πόθον ταύτης καί αὐτούς ἐπαίροντες, ἴν' εἴπω κατὰ τό γεγραμμένον· «εἰ ἄραγε ψηλαφήσειαν αὐτήν καί εὔροιεν, καί γε οὐ μακράν ὑπάρχουσαν αὐτῶν». Νῦν δέ μᾶλλον τούτους οὐχ ἡμεῖς, ἀλλ' αὐτό τό οἶον λογικόν τῆς εὐσεβείας περιτείχισμα καί βαλεῖ καί πατάξει καί τροπώσεται, εἰ δέ βούλει, καί ἰάσεται.

Τοιοῦτος γάρ ὁ τῶν θείων θεῖος ὄρος οὗτος· οὐ περιβάλλει μόνον τούς ἐμμένοντας καί καθίστησιν ἐν ἀσφαλείᾳ, ἀλλά καί προπολεμεῖ καί ἀνυποστάτως ἀντιτάττεται τοῖς ἐπανισταμένοις· τό δ' ὅπως, ἄκουε.

«Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν, πατέρα, παντοκράτορα», «καί εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τόν Υἱόν τοῦ Θεοῦ, τόν μονογενῆ, τόν ἐκ τοῦ Πατρός γεννηθέντα πρό πάντων τῶν αἰώνων». Ἄρ' οὖν οὐ συννοεῖται οὐδέ συνυπακούεται τό μόνου, οὐδ' ἐκ μόνου τοῦ Πατρός γεγέννηται, εἰ καί μή προστέθεται τό μόνου; Καί πάνυ μὲν οὖν συνυπακούεται, καί οὐχ ἦττον προσκείμενον, (σελ. 84) εἰ ὅλως εὐσεβεῖν ἐθέλεις, εἴποις ἄν. Ἐντεῦθεν τοίνυν καί περί τοῦ Πνεύματος διδάσκου. Καί ἡνίκ' ἄν ἀκούοις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ συμβόλου, «τό Πνεῦμα τό ἅγιον τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον», εὐθύς ἐξ ἀνάγκης συνυπακουόμενον νόμιζε τό «μόνου» καί μή προσθήκην ἄλλως νόμιζε ἡμῶν, ὑπὲρ ἀληθείας διά τήν σὴν ἀθέτησιν ἐν ταῖς πρὸς ὑμᾶς διαλέξεσι προστιθέντων ἀκρώμενος. Εἰ δέ μή, οὐδ' ἐπὶ τῆς ἐκ τοῦ Πατρός τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως ἑάσεις συνυπακούεσθαι τό «μόνου»· καί οὕτω σου πολυπλασιάσεις τό δυσσέβημα.

Καί τοῦτο δέ μοι λάβε κατὰ νοῦν, ὡς ἐπὶ τοῦ τῆς πίστεως συμβόλου τόν Υἱόν ἐκ τοῦ

Πατρός ἀκούοντες γεννηθέντα πρό πάντων τῶν αἰώνων καί τῷ ἐκ τοῦ Πατρός συννοούμενόν τε καί συνυπακουόμενον ἔχοντες τό «μόνου», καθάπερ ἄν καί αὐτός ἡμῖν συμφήσας, ὅμως οὐδεὶς οὐδέποτε τό «μόνου» προσέθηκεν ἐκεῖ, ὥστε καί τήν σὴν δόξαν ὅτι καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα ἐκπορεύεται, εἰ καί ἀνωμολογημένον ἦν, καί ἡμῖν καί ἀπλῶς πάση τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ συνδοκοῦν, οὐδ' οὕτως ἐχρῆν ἐν τῷ τῆς πίστεως συμβόλῳ προστεθῆναι παρ' ὑμῶν.

Ἦν οὖν ἄρα τῶν δικαιοτάτων μηδέ λόγου ἀξιοῦν ὑμᾶς, εἰ μή τοῦ προστιθέναι τῷ ἱερῷ συμβόλῳ παύσησθε τῆς δέ παρ' ἡμῶν προσθήκης παρ' ὑμῶν ἐκβεβλημένης πρότερον, ἔπειτα ζητεῖν, εἰ καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ οὐχί καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον, καί τό ἀναφανέν τοῖς θεοφόροις συνδοκοῦν κυροῦν ἄλλ' οὐδ' οὕτω προστιθέναι τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως, καθάπερ ἐπὶ τῶν δύο τοῦ ἑνός Χριστοῦ φύσεων καί θελημάτων καί ἐνεργειῶν, τῆς τε καθ' ὑπόστασιν ἐνώσεως καί τοῦ ἐπωνύμου τῆς παρθενομήτορος, οἱ πρό ἡμῶν πεπράχασι καλῶς τε καί φιλευσεβῶς, ὡς μετὰ τῆς εὐσεβείας καί τῆς κοινῆς εἰρήνης ἀντιποιοῦμενοι, καίτοι πολλάκις ἔπειτα κοινῇ συνειλεγμένοι, (σελ.86) συνεκκλησιαζόντων ἢ συνευδοκούντων καί τῶν κατὰ καιρούς τῆς παλαιᾶς Ρώμης ἀρχιερατικῶς προϊσταμένων. Οὐκουν ἔχει τις ὑπολογίζεσθαι τήν τοῦ περιόντος πάπα περιωπήν οὐ γάρ διὰ τοῦτον ἢ τούτους τούς μετ' ἐκείνους ἀποστερκτέον τούς τοσοῦτους καί τηλικούτους καί μακαρίῳ τέλει τήν ἡγιασμένην καί πολυειδῶς παρὰ Θεοῦ μεμαρτυρημένην κατακλείσαντας ζωήν.

Ἄλλα γάρ οὐ μόνον τό τῆς ὀρθοδόξου πίστεως σύμβολον, δεῖ γάρ τῶν εὐγνωμότως ἀκουσομένων ἔνεκα λέγειν μή μόνον οὖν τό τῆς πίστεως σύμβολον, ἀλλά καί πᾶσα σχεδόν γλῶσσα θεολόγος ἐκ Πατρός γεννηθέντα τόν Υἱόν κηρύττουσα καί παρὰ τοῦ αὐτοῦ Πατρός τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκπορευόμενον, οὐ προστίθησι τό «μόνου» ὡς κἄν μή προσκέηται, ἐξ ἀνάγκης συνυπακουόμενον, καί τοῦτ' εἴση ἀνελίττων καί διεξιῶν αὐτάς τὰς θεολόγους βίβλους. Σὴν δ' ὅμως χάριν, καί ἡμεῖς ὀλίγ' ἄττα προενέγκωμεν καί διὰ βραχέων γεγραμμένα. Ὁ γοῦν μέγας Ἀθανάσιος, «τί ἐστι», φησί, «Θεός; Ἡ πάντων ἀρχὴ κατὰ τόν Ἀπόστολον, λέγοντα, “εἷς Θεός ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα”, καί γάρ ὁ λόγος ἐξ αὐτοῦ γεννητῶς καί τό Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευτῶς». Ὁρᾶς ὁμοίως ἐπ' ἀμφοῖν τό ἐξ αὐτοῦ καί οὐδαμοῦ ρήματι προσκείμενον τό «μόνου»; Καί σύ τοίνυν ὁμοίως ἐπ' ἀμφοῖν ἢ τήν σὴν προσθήκην λήψη ἢ τό μόνου ἐξ ἀνάγκης συνυπακουόμενον νοήσεις.

Τί δέ ὁ μετ' αὐτόν εὐθύς τῷ χρόνῳ καί οὐ μετ' αὐτόν τῇ μεγαλειότητι παρὰ Θεῶ, τό φερωνύμως βασιλείον ἱεράτευμα, ἄρ' οὐ συμφωνήσει τε καί συμφρονήσει; Ἄλλ' ἄκουε καί μάνθανε· «κυρίως ὁ Υἱός ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ ὁ Υἱός ἐκ τοῦ Πατρός ἐξῆλθε καί τό Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορεύεται ἄλλ' ὁ μὲν ἐκ τοῦ Πατρός γεννητῶς, τό δέ ἀρρήτως ἐκ τοῦ Θεοῦ». Ἴδου πολυπλασίως ὁμοίως ἐπ' ἀμφοῖν τέθεικε τό ἐκ (σελ. 88) τοῦ Πατρός ἔχεις οὖν ὅλως λέγειν ἔτι, ὡς οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ὅτι μή πρόσκειται τό «μόνου»;

Βούλει δὴ καί τοῦ μεγάλου θεολόγου ἀκοῦσαι Γρηγορίου, ἐν βραχεῖ τό πᾶν συνάγοντος καί τήν σὴν ὡσπερ τινὶ σμιλίῳ ἀποσμιλεύοντος προσθήκην καί ἀμφοτέροις τό ἐκ μόνου ἐφαρμόζοντος; καί τό θαυμασιώτερον, οὐχ ὅτι προστίθησιν, ἀλλ' ὅτι μή προστίθησιν. «Ἡμῖν εἷς Θεός», φησίν, «ὅτι μία θεότης, καί πρὸς ἕν τὰ ἐξ αὐτοῦ τήν ἀναφοράν ἔχει, κἄν τρία πιστεύηται». Ἀκήκοας; Ἐξ αὐτοῦ εἶπεν ἄμφω. Ἄρ' οὖν οὐ νοήσομεν καί προσθήσομεν, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρός καί ἐξ ἑτέρου τινός προέρχεται ἀμφοτέρα, ὅτι μή πρόσκειται τό «μόνου», καί τοῦ μόνου Θεοῦ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος διὰ

τοῦτο ἐκπεσοῦμεθα; Μή σύ γε τοῦτο πάθης, μάλλον δέ μή διαμείνης ἀνίατος παθῶν· γνωστόν γάρ ἤδη γέγονέ σοι τό ὀρθόν.

Καί μὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς φαμεν εἶναι τόν Υἱόν, ὡς ἐκ τῆς θείας οὐσίας γεννηθέντα, δηλονότι κατὰ τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν· ἡ γὰρ οὐσία μία τῶν τριῶν ἐστίν· ὥστε τό γεννᾶν τῇ πατρικῇ ὑποστάσει ἐφαρμόζεται καί οὐκ ἔστιν εἶναι τόν Υἱόν ἐκ τοῦ Πνεύματος. Ἐπεὶ οὖν καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐκ τῆς θείας οὐσίας καί αὐτό κατὰ τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν ἐκπορευόμενόν ἐστίν· ἡ γὰρ οὐσία πάντη τε καί πάντως μία τῶν τριῶν. Οὐκοῦν τό ἐκπορεύειν τῇ πατρικῇ ὑποστάσει ἐφαρμόζεται καί οὐκ ἔστιν εἶναι τό Πνεῦμα καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐ γάρ ἐστὶ τὰ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἔχειν τόν Υἱόν.

Κατὰ γάρ τόν ἱερόν Δαμασκηνόν, «τὴν διαφορὰν τῶν θείων ὑποστάσεων ἐν μόναις τρισὶν ἰδιότησιν ἐπιγινώσκουμεν, τῇ ἀναιτίῳ καί πατρικῇ, τῇ αἰτιατῇ καί υἱικῇ, καί τῇ (σελ. 90) αἰτιατῇ καί ἐκπορευτῇ». Ὅρα ὡς ἡ τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασις οὐχὶ καί αἰτία, ἀλλ' αἰτιατὴ μόνον ἐστὶ; Μόνην γάρ, φησί, ταύτην ἔχει τὴν ἰδιότητα, καθάπερ καί ἡ τοῦ Πνεύματος. Συνοραῖς δέ καί τοῦτο, ὡς ἡ πατρικὴ, καθὸ πατρικὴ ἰδιότης, ἄμφω τό γεννᾶν καί ἐκπορεύειν συμπεριβάλλει; Τοιγαροῦν, εἰ καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον, εἴη ἂν καί ὁ Υἱὸς αἴτιός τε ἅμα καί Πατήρ ὡς αἴτιος.

Οὐκοῦν ἐνὶ τι τῶν τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἔχειν τόν Υἱόν· εἰ δ' ἔχει, ἡ δύο ἔσσονται τὰ αἴτια, ὡς ἐν δυσὶν ὑποστάσει τοῦ ἐκπορεύειν ὄντος (οὕτω γάρ δύο καί τὰ αἰτιατά, ὡς τοῦ αἰτιατοῦ ἐν δυσὶν ὑποστάσει θεωρουμένου), ἢ συνδραμοῦνται εἰς μίαν τὴν ὑπόστασιν ὁ Πατήρ καί ὁ Υἱός. Ἐκ μόνου ἄρα τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τό Πνεῦμα τό ἅγιον, καί προσεχῶς καί ἀμέσως ἐκ Πατρὸς, ὡς καί ὁ Υἱός ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννᾶται.

Διὸ καί Γρηγόριος ὁ Νύσσης θεῖος πρόεδρος, «τὰ τοῦ ἀνθρώπου», φησί, «πρόσωπα πάντα, οὐκ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ προσώπου κατὰ τό προσεχές ἔχει τό εἶναι, ὡς πολλά καί διάφορα εἶναι πρὸς τοῖς αἰτιατοῖς καί τὰ αἴτια. Ἐπὶ δέ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐχ οὕτως· ἐν γάρ πρόσωπον καί τό αὐτό τοῦ Πατρὸς, ἐξ οὐπερ ὁ Υἱός γεννᾶται καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκπορεύεται. Διὸ καί κυρίως τό ἓνα αἴτιον μετὰ τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν ἓνα Θεόν φαμεν τεθαρρηκότως».

Ἄρα νοῦν ἔλαβες πληγείς τῷ τῆς ἀληθείας λόγῳ καί μεταμανθάνεις τὴν ἀλήθειαν καί πείθη Θεῷ καί τοῖς κατὰ Θεόν πατράσιν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀκούων τό Πνεῦμα συνυπακούειν τό ἐκ μόνου καί μηκέτ' ἐκ διαφόρων προσώπων τὴν ὑπαρξιν αὐτῷ παρέχειν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐνός, τοῦ Πατρὸς, κατὰ τό προσεχές θεολογεῖν, οὐ τόν Υἱόν μόνον, ἀλλὰ καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐν πρόσωπον τό αἴτιον τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν εἶναι δοξάζων τόν Θεόν, ἀλλ' οὐχ ἐν αἴτιον ὡς τῆς αὐτῆς οὐσίας τὰ δύο πρόσωπα λέγων τοῦ ἐνός, οὕτω γάρ (σελ. 92) πολλά γίνεται τὰ αἴτια, ὡς ἐφ' ἡμῶν συμβαίνει, καί οὐκέτι Θεός εἷς, ὥσπερ οὐδ' ἡμεῖς εἷς οἱ πάντες ἄνθρωπος, εἰ καί τῆς αὐτῆς ἐσμεν οὐσίας;

Ἄρ' οὖν πείθη κατὰ ταῦτα Θεῷ καί τοῖς κατὰ Θεόν θεολογοῦσιν ἢ ζητεῖς ἔτι καί διά βροντῆς ἀκηκοέναι κατὰ τοὺς μετὰ τὰς πολλὰς Ἰησοῦ θεοσημίας σημεῖον ζητοῦντας ἐκ τοῦ οὐρανῶν ἰδεῖν; Ἄκουε δὴ καί τῆς βροντῆς, Ἰωάννου καί θεολογικωτάτου τῶν τοῦ Κυρίου μαθητῶν, ὅς φησιν· «εἶδομεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρά τοῦ πατρὸς». Τί οὖν, οὐκ ἐροῦμεν τόν μονογενῆ παρά μόνου τοῦ Πατρὸς, ἐπεὶ μή πρόσκειται τοῦ «μόνου»; Ἀλλὰ καί ὁ Κύριος αὐτός πρὸς Ἰουδαίους λέγων, «εἰ ὁ Θεός πατήρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ, ἐγὼ γάρ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον καί ἤκων», καί πάλιν, «οὐχ ὅτι τις ἐώρακε τόν πατέρα, εἰ μή ὁ ὢν παρά τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἐώρακε τόν πατέρα», πῶς οὐ προσέθηκε τό «μόνου» λέγων· ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου ἐξῆλθον, ἢ «ὁ ὢν παρά μόνου τοῦ

Πατρός”, οὐχ ὡς ἐξ ἀνάγκης συννοούμενον;

Τοσαυτάκις οὖν εἰρημένον περὶ τοῦ Υἱοῦ ὅτι παρὰ τοῦ Πατρός καὶ μηδαμοῦ τοῦ «μόνου» προσκειμένου, αὐτός τε πανταχοῦ συνυπακούεις τοῦτο καὶ τοῖς πανταχοῦ συνυπακούουσιν οὐ δυσχεραίνεις. Μᾶλλον μὲν οὖν καὶ τοῖς μὴ συννοοῦσι τοῦτο ἐς τὰ μάλιστα δυσχερανεῖς καὶ ὡς δυσσεβέσιν ἢ καὶ ἀσεβέσιν ἐγκαλέσεις. Περί δέ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρός ἀκούων, εἶτα τί παθῶν, οὐ συννοεῖς τό ἐξ ἀνάγκης συνυπακουόμενον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐναντίαν ἐξετράπης δόξαν, ὃ ἄν ἐνεκάλεσας δικαίως τοῖς περὶ τοῦ Υἱοῦ κακῶς νοοῦσι, τοῦτ’ αὐτός ἀδίκως πεπονθῶς ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, ἐκ μηδεμιᾶς ὅλως τό δυσσεβές προεξενούσης ἀφορμῆς;

Οὐ γὰρ μόνον ὅτι λέγεται παρὰ τοῦ Πατρός τό Πνεῦμα, (σελ. 94) ὡς ὁ Θεός Λόγος πρό αἰώνων παρὰ τοῦ Πατρός, ἐξ ἀνάγκης παρὰ μόνου τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον νοεῖται, ἀλλ’ ἐπεὶ καὶ κατὰ τὸν σοφόν μάρτυρα τῆς ἀληθείας Ἰουστίνον, «ὡς ὁ Υἱός ἐστιν ἐκ τοῦ Πατρός, οὕτω καὶ τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρός, πλήν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως· ὁ μὲν γὰρ γεννητῶς ἐκ φωτός ἐξέλαμψε, τό δέ, φῶς μὲν ἐκ φωτός καὶ αὐτό, οὐ μὴν γεννητῶς, ἀλλ’ ἐκπορευτῶς προῆλθεν». Εἰ ὁ Υἱός ἀμέσως ἐκ Πατρός, καὶ τό Πνεῦμα ἐκ Πατρός ἀμέσως· καὶ εἰ ὁ Υἱός οὐχί καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος, καὶ τό Πνεῦμα οὐχί καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· καὶ εἰ ὁ Υἱός ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, καὶ τό Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ Πατρός. Ἐπεὶ γὰρ τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκπορευτόν ἐκ τοῦ Πατρός, ὡς ὁ Υἱός γεννητός ἐκ τοῦ Πατρός, τό δέ ὡς ὁ Υἱός γεννητός ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευτόν, ἐκ μόνου τοῦ Πατρός ἐκπορευτόν, τό Πνεῦμα ἄρα τό ἅγιον ἐκ Θεοῦ Πατρός μόνου ἐκπορευτῶς προερχόμενος.

Ταῦτα ἄρα καὶ ὁμοίως λέγεται τε καὶ ἔστιν, ὁμοῦ τε καὶ χωρὶς ἐκάτερον, διὰ μὲν τοῦ ὁμοίως εἶναι τὴν ἀπόδειξιν ἡμῖν τῆς ἀληθείας αἰτιώδη παρεχόμενα, διὰ δέ τοῦ ὁμοίως λέγεσθαι τεκμηριώδη· οὐ γὰρ ὅτι ἅμα ἐξ αἰδίου ὁ Υἱός τε καὶ τό Πνεῦμα, διὰ τοῦτο οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὰ τοῦ Πνεύματος γνωρίσομεν, ἀλλ’ ὅτι γνωριμώτερα ἡμῖν ἐστὶ τὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐκ τῶν γνωριμωτέρων τούτων καὶ τό Πνεῦμα ἀποδειξόμεν. Ἄλλως τε οὐδέ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀπλῶς, ἀλλ’ ἐκ τοῦ εἶναι ὡς ὁ Υἱός τό Πνεῦμα ἐκ Πατρός, ἐκ μόνου τοῦ Πατρός ὑπάρχον ἀποδέδεικται.

Καὶ μὴν κατὰ τὸν θεῖον Παῦλον Πνεῦμα καὶ νοῦς λέγεται Χριστοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον, καθάπερ ὁ Μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς πρὸς Εὐνομιανοὺς περὶ τοῦ Πνεύματος φησιν γράφων· «τό ἐκ Θεοῦ τό Πνεῦμα εἶναι τρανῶς ἀνεκήρυξεν ὁ ἀπόστολος λέγων, ὅτι “τό Πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐλάβομεν” καὶ τό δι’ Υἱοῦ (σελ. 96) πεφηνέναι σαφές πεποίηκεν, Υἱοῦ Πνεῦμα ὀνομάσας αὐτό καθάπερ Θεοῦ, καὶ νοῦν Χριστοῦ προσειπῶν, καθάπερ Θεοῦ Πνεῦμα, ὡς τό τοῦ ἀνθρώπου».

Καθάπερ οὖν τῶ νάνθρώπων ἕκαστος τὸν οἰκεῖον ἔχει νοῦν καὶ αὐτοῦ μὲν ἐστὶν ἐκάστου τούτων ὁ οἰκεῖος νοῦς, ἀλλ’ οὐκ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ’ ἐξ οὐπὲρ καὶ αὐτός, οὐκ ἐξ αὐτοῦ τοίνυν ἐκάστου ὁ οἰκεῖος νοῦς, εἰ μὴ ἄρα κατ’ ἐνέργειαν, οὕτω καὶ τό θεῖον Πνεῦμα φυσικῶς ἐνυπάρχον ὡς Θεῶ τῶ Χριστῶ, καὶ Πνεῦμα καὶ νοῦς ἐστὶν αὐτοῦ. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ἐστὶ καὶ ἐξ αὐτοῦ, ὡς ἐμφυσώμενον καὶ πεμπόμενον καὶ φανερούμενον, κατὰ δέ τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ μὲν ἔστιν, οὐκ ἐξ αὐτοῦ δέ, ἀλλ’ ἐκ τοῦ γεννήσαντος αὐτόν.

Ἴν’ οὖν σοι πανταχόθεν τὰς κατὰ τῆς ἀληθείας ἐκκρούσωμεν λαβάς, ὁ Υἱός καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, φύσει ὦν ἐκ τοῦ Θεοῦ, φύσει γεννᾶται, ἀλλ’ οὐ χάριτι γίνεται ἐκ τοῦ Πατρός. Ἐπεὶ δέ ὁ γεννῶν πηγαία θεότης καὶ πηγὴ θεότητος, πηγάζεται ὁ γεννώμενος. Ἐπεὶ δέ μόνος πηγὴ θεότητος καὶ πηγαία θεότης ὁ Πατήρ, ὡς Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης καὶ Ἀθανάσιος ὁ μέγας συνωδὰ φθέγγονται, ἐκ μόνου ἄρα ὁ φύσει Υἱός ὑπάρχει τοῦ

Πατρός· ὁ δὲ θέσει οὐκ ἐκ μόνου ἀλλὰ δι' Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρός, καίτοι οὐχ Υἱός μόνον, ἀλλὰ καὶ Πνεῦμα χάριτι ἐστίν· «ὁ γὰρ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἔν Πνεῦμα ἐστίν», φησὶν ὁ ἀπόστολος. Τό δὲ Πνεῦμα τό ἅγιον οὐ χάριτι, ἀλλὰ φύσει ἐστίν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ ὁ Υἱός καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Τό δὲ φύσει ὄν Πνεῦμα ἐκ Θεοῦ φύσει ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Θεοῦ· τό δὲ φύσει ἐκπορευόμενον πηγάζεται ἐκ τοῦ Θεοῦ· τό δὲ πηγάζομενον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς πηγαίας θεότητος πηγάζεται, ἥτις ἐστὶ μόνος ὁ Πατήρ. Τό Πνεῦμα ἄρα τό ἅγιον φύσει Θεός, ἐκ Θεοῦ Πατρός μόνου ἐκπορευτῶς πηγάζομενον.

(σελ. 98) Εἰ δέ τις τοῦτ' οὕτως ἔχειν οὐχ ὁμολογεῖ, καί περί τοῦ Υἱοῦ κακῶς δοξάζων ἐξελεγχθήσεται. Τῇ γάρ τῆς ἀληθείας ἀποδείξει ταύτη συμμαρτυρῶν καὶ ὁ θεολογικώτατος Γρηγόριος, «τί», φησὶν, «οὐ προσαγορεύεται τό Πνεῦμα ὧν ὁ Υἱός, πλήν γεννήσεως»; Καί «πάντα ὅσα τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος, πλήν τῆς υἰότητος». Δαμασκηνός δ' ὁ θεῖος, «διά τόν Πατέρα», φησὶ, «τουτέστι διά τό εἶναι τόν Πατέρα, ἔχει ὁ Υἱός καὶ τό Πνεῦμα πάντα ἃ ἔχει, τουτέστι διά τό τόν Πατέρα ἔχειν αὐτά, πλήν τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως».

Ἐκότερον ἄρα τούτων οὐκ ἔχει τό γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν· καί ὡς τό Πνεῦμα κατ' οὐδένα τρόπον ἔχει τήν γέννησιν, οὕτω ὁ Υἱός κατ' οὐδένα τρόπον ἔχει τήν ἐκπόρευσιν. Τοιγαροῦν ὁ αὐτός Υἱοῦ καθάπερ ὅρος καὶ τοῦ Πνεύματος, πλήν τοῦ γεννητῶς τε καὶ ἐκπορευτῶς, καθ' ἃ καὶ μόνα διενηνόχασιν ἀλλήλων.

Καί τοῦτ' ἄρα τηρητέον ἐφ' ἅπασιν τόν μή βλασφημεῖν ἀλλὰ θεολογεῖν ἐθέλοντα. Ὡς γάρ εἷς καὶ μόνος γεννητός ὑπάρχει, ὁ Υἱός, διόπερ καὶ μονογενής, οὕτως ἔν καὶ μόνον ἐκπορευτόν ὑπάρχει, Πνεῦμα ἅγιον· καί ὡς ὁ Υἱός γεννητός ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, οὕτω καὶ τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκπορευτόν ἐκ μόνου τοῦ Πατρός· καί ὡς ὁ Υἱός ἀμέσως ἐκ Πατρός γεννητός, οὕτω καὶ τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκπορευτόν ἐκ τοῦ Πατρός ἀμέσως.

Ὅραξ ὅτι τό μέν παρ' ἡμῶν προσκείμενον ἔκφανσίς ἐστι τῆς ἀληθείας συνεκφωνουμένη διά τήν σὴν πρὸς τήν ἀλήθειαν ἀθέτησιν; Καί γάρ παρόν τε καὶ ἀπόν τό αὐτό δίδωσι νοεῖν. Τό δὲ σόν οὐ προσθήκη λέγοιτ' ἄν κυρίως, ἀλλὰ σαφῆς ἐναντιότης καὶ ἀνατροπή τοῦ εὐσεβοῦς φρονήματος· περιτρέπει γάρ τήν τῶν ἀκουόντων διάνοιαν εἰς τούναντίον καὶ ἀντί μιᾶς δύο δίδωσι δοξάζειν ἐπὶ τῆς μιᾶς θεότητος ἀρχᾶς καὶ τῇ πολυθέῳ πλάνῃ πάροδον παρέχει. Τίς γάρ τό (σελ. 100) ἔν ἐξ ἀμφοτέρων ἀκούων ἢ λέγων ἢ πιστεύων ἐτέρως ἄν φρονῆσαι;

Ἄλλ' οὐδέν ἄτοπον, φησὶν, εἴ τις δύο μέν ἀρχάς λέγει, οὐκ ἀντιθέτους μέντοι, ἀλλὰ τήν ἑτέραν ἐκ τῆς ἑτέρας, ὡς καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος περί τοῦ Υἱοῦ φησιν, «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή»· οὕτω γάρ πάλιν μία ἔσται ἡ ἀρχή καὶ τό τῆς μοναρχίας δόγμα περισώζεται. Πρὸς ὃ λέγομεν ἡμεῖς, ὅτι καὶ Θεόν ἐκ Θεοῦ φαμεν, ἀλλ' οὐ δύο ποτέ θεοῦς.

Ἄλλως τε τό δημιουργικόν ταύτης σημαινούσης τῆς ἀρχῆς οὐ δύο μόνον ἄν εἴποι τις, εἰ καὶ μή καλῶς, ἀλλὰ καὶ πλείους. Τρισυπόστατος γάρ αὕτη ἡ ἀρχή· φύσει δὲ οὐσα καὶ κοινή ἐστὶ· κοινήν δὲ οὐσαν πῶς οὐκ ἄν ἔχοι καὶ τό Πνεῦμα ταύτην τήν ἀρχήν; Καί ὁ τῷ Ἰωβ δὲ προσδιαλεγόμενος ὑπὲρ τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης Ἐλιούς, «Πνεῦμα, λέγων, Κυρίου τό ποιήσάν με» οὐ ποιητικὴν ἀρχήν τό Πνεῦμα λέγει; Καί ὁ θεῖος ὠδικός Δαβίδ, «λόγω μὲν Κυρίου τούς οὐρανοὺς στερεωθῆναι» ψάλλον, «Πνεύματι δὲ τὰς τῶν οὐρανῶν δυνάμεις» οὐχ ὡςπερ τῷ Υἱῷ, οὕτω καὶ τῷ Πνεύματι, τήν δημιουργικὴν ἀρχήν προσμαρτυρεῖ; Εἰ τοίνυν διά τό γεγράφθαι «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή» δύο εἰπεῖν ἀρχάς οὐδέν κωλύει κατὰ σέ, οὐκοῦν καὶ διά τό γεγράφθαι καὶ τό πνεῦμα ποιητήν, δύο ποιητάς εἰπεῖν οὐδέν κωλύει· ἢ διά τό «Λόγω Θεοῦ καὶ Πνεύματι τήν κτίσιν στερεοῦσθαι», ταυτό δ' εἰπεῖν συνίστασθαι, τρεῖς ἀρχάς εἰπεῖν οὐδέν ἄτοπόν ἐστίν.

Ἄλλ' οὐδαμοῦ τῶν θεολόγων εἶπέ τις οὔτε δύο οὔτε τρεῖς. Ὡσπερ γάρ Θεόν ἐκάστην τῶν τριῶν προσκυνητῶν ἐκείνων ὑποστάσεων φαμε καί Θεόν ἐκατέραν ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' οὐ παρά τοῦτο τρεῖς ἢ δύο ποτέ θεούς, οὔτω καί ἀρχήν ἐξ ἀρχῆς φαμεν, ἀλλ' οὐ δύο ποτέ ἀρχάς· δευτέραν γάρ ἀρχήν οὐδέπω καί τήμερον ὑπό τῶν εὐσεβῶν ἀκηκόαμεν, (σελ. 102) ὡσπερ οὐδέ θεόν δευτέρον. Ἄλλ' εἷς ἡμῖν Θεός καί μοναρχία τό προσκυνούμενον, οὐκ ἐκ δύο θεῶν, οὐδ' ἐκ δύο ἀρχῶν συνιόντα εἰς ἓν' ἐπεὶ μηδέ κατά ταυτά μεριστόν ἡμῖν τό σεβόμενον. Καί μήν οὐδέ κατά τό αὐτό μερίζεται τε καί συνάγεται· διαιρεῖται μὲν γάρ ταῖς ὑποστατικαῖς ιδιότησι, ταῖς δέ κατά τήν φύσιν ἐνοῦται. Εἰ γοῦν δύο ἀρχάς εἶπεῖν οὐδέν κωλύει, λοιπόν αὐταῖ εἰσι, καθ' ἅς μερίζεται ἐνωθῆναι τοίνυν αὐθις κατ' αὐτάς ἀδύνατον· οὐκ ἄρ' αἱ δύο μία.

Μᾶλλον δέ ἀναλαβόντες καί ἕτεραν ἀρχήν τῷ λόγῳ δόντες τά τῆς μοναρχικωτάτης ἀρχῆς εἰς δύναμιν διατρανώσωμεν, ὡς ἂν φερωνύμως ἔχοντά τε δείξωμεν τόν τῆς θεολογίας ἐπώνυμον καί ἀπελέγξωμεν τούς τοῦ ἑνός ἀγίου Πνεύματος δύο δογματίζοντας ἀρχάς, ὅτι τε τοῦτο δογματίζουσι καί ὅτι οὐ καλῶς.

Ἡ δημιουργική ἀρχή μία ἐστίν, ὁ Πατήρ καί ὁ Υἱός καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον. Ὅταν οὖν ἐκ τοῦ Θεοῦ τά ἐκ τοῦ μή ὄντος προηγμένα λέγωμεν, τήν τε ἀγαθότητα, δι' ἣν τό εἶναι ἔσχον, καί τήν ἐγγεγεννημένην χάριν, ὅθεν ἕκαστον τοῦ εὖ εἶναι καταλλήλως μετεσχῆκασι, καί τήν ἐπιγεγεννημένην ὕστερον, δι' ἣν πρός τό εὖ εἶναι τά διαπεπτωκότα ἐπανῆλθον, ὅταν ταυτά τε καί περί τούτων ποιῶμεθα τούς λόγους, ἀρχήν καί πηγὴν καί αἴτιον τόν Υἱόν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι φαμεν, οὐχ ἕτεραν ἄπαγε, ἀλλά τήν αὐτήν ὡς τοῦ Πατρός δι' αὐτοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι καί προάγοντος καί ἐπανάγοντος καί συνέχοντος καλῶς τά πάντα. Ὁ δέ Πατήρ πρός τῷ πηγῇ τῶν πάντων εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι, καί πηγῇ καί ἀρχή ἐστι θεότητος μόνος θεογόνος ὦν. Καί τοῦτ' ἐσμέν εἰδότε κρεῖττον ἢ κατά ἀπόδειξιν, διὰ τῶν θεοπνεύστων λογίων τρανώς ἐκπεφασμένον.

Ὅταν οὖν ἀκούσης ὅτι ὁ Υἱός, «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχήν» (σελ. 104) καί «ὁ καλῶν αὐτόν ἀπό γενεῶν ἀρχήν» καί «μετά σοῦ ἢ ἀρχή ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου», τῶν δημιουργημάτων νόει, καθάπερ καί Ἰωάννης ἀριδιήλως ἐν τῇ Ἀποκαλύψει περί αὐτοῦ βοᾷ, «ἢ ἀρχή τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ», οὐχ ὡς καταρχή, ἄπαγε, Θεός γάρ, ἀλλ' ὡς δημιουργός αὐτῶν· κοινωνός γάρ ἐστι τῆς ἐξ ἧς ταῦτα πατρικῆς ἀρχῆς, ἢ καί τῆς πάντων δεσποτείας ἐστίν ἐπώνυμον.

Τοῦ δέ Πνεύματος τόν Υἱόν ἀρχήν ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης πῶς ἂν φαίη τις, εἰ μή καί τό Πνεῦμα δοῦλον καί κτιστόν; Ἄλλ' ἐπεὶ Θεός τό Πνεῦμα, οὐκ ἀρχή αὐτοῦ κατά τοῦτο ὁ Υἱός, εἰ μή ἄρα ὡς θεότητος ἀρχή. Εἰ δέ τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύματος θεότητος ὁ Υἱός ἐστίν ἀρχή, κοινωνεῖν δέ κατά ταύτην τήν ἀρχήν τῷ Πατρί ἀμήχανον, μόνος γάρ τεθεολόγηται πηγαία θεότης ὁ Πατήρ, ἕτερας ἄρα διαφόρου τινός θεότητος ὁ Υἱός ἐστίν ἀρχή καί διέσπασε τό Πνεῦμα τῆς πηγαζούσης ἐκ τοῦ Πατρός θεότητος. Ἡ δύο διαφόρους θεότητας δώσωμεν τούτῳ τῷ ἐνί, οἱ καί τοῖς τρισὶ μίαν ἀνομολογοῦντες θεότητα;

Πῶς δέ καί αἱ δύο κατά Λατίνους τοῦ Πνεύματος ἀρχαί μία ἐστίν ἀρχή; Οὐ γάρ ἀξιόσωσιν ἡμᾶς πίστει δέχεσθαι τούτων τά προβλήματα, ἀλλά μηδέ σοφιστικῶς ἀποκρινέσθωσαν ἄλλην ἀντ' ἄλλης ποιούμενοι τήν ἀπόκρισιν. Ἡμῶν γάρ ἐρωτῶντων, πῶς δύο κατ' αὐτούς τοῦ ἑνός Πνεύματος ἀρχαί, μίαν ἐκεῖνοι δισχυρίζονται τῶν δύο εἶναι τήν ἀρχήν. Ἡμεῖς δέ οὐ περί τῶν δύο προσώπων ἐρωτῶμεν, ἀλλά περί τοῦ ἑνός· περί τούτου γάρ πρός αὐτούς ποιούμεθα τόν λόγον. Ὡς ἐπεὶ τῶν δύο μία ἢ ἀρχή καλῶς, πῶς τοῦ ἑνός δύο ἔσονται ἀρχαί καί πῶς αἱ δύο μία κατ' αὐτούς;

Φασίν οὖν, διότι ἡ μία ἐστίν ἐκ τῆς ἐτέρας. Τί οὖν ὁ Σήθ, ἐκ μιᾶς ἄρα γεγέννηται ἀρχῆς, ὅτι ἡ Εὐὰ ἦν ἐκ τοῦ Ἀδάμ, (σελ. 106) καὶ οὐ δύο εἰσὶ τούτου τοῦ ἑνός ἀρχαί, ὅτι ἡ μία ἐστίν ἐκ τῆς ἐτέρας; Τί δέ ἡ Εὐὰ, οὐ δευτέρα ἀρχή τῶν ἐξ αὐτῆς, ὅτι καὶ αὐτὴ τὴν ἀρχὴν ἔσχεν ἐξ Ἀδάμ; Καίτοι ἀμφοῖν τό γόνιμον αὐτοῖς, ἀλλὰ διάφορον καὶ ἐν διαφόροις ὑποστάσεσι διόπερ οὐδέ μία ἐστίν αὐταὶ αἱ ἀρχαί, καθάπερ καὶ τὸν Νύσσης θεῖον πρόεδρον ἀνωτέρω προηγέκαμεν εἰπόντα, καίτοι ἡ μία τούτων ἐστίν ἐκ τῆς ἐτέρας.

Εἰ γοῦν ἐνταῦθα οὐ εἰ καὶ μὴ ἔν, ὅμως ἐστὶ τό γόνιμον ἀμφοῖν, οὐκ ἔνι τοῦ ἑνός μίαν τὴν ἀρχὴν, πῶς ἐπὶ τῆς ἀνωτάτου Τριάδος αἱ δύο κατ' αὐτοὺς τοῦ ἑνός ἀγίου Πνεύματος μία εἰσὶν ἀρχαί, ἐν ἧ ἡδη μὴδαμῶς ἐστὶ κατὰ τό θεογόνον κοινωνία; Μόνος γάρ τεθεολόγηται θεότης θεογόνος ὁ Πατήρ.

Πάλιν ἡ Εὐὰ ἐκ μόνου οὕσα τοῦ Ἀδάμ, ἐκ μιᾶς ἐστίν ἀρχῆς ὁ δέ Ἀδάμ ἐκ γῆς ἐστίν ἄλλ', οὐ παρά τοῦτο ἡ Εὐὰ ἐκ τῆς γῆς καὶ τοῦ Ἀδάμ. Ὁ γάρ Ἀδάμ μόνος ἐκ τῆς γῆς. Ἡ τοίνυν καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ μόνου λεγέτωσαν τό Πνεῦμα καὶ οὕτως αὐτό ἐκ μιᾶς ἀρχῆς λεγέτωσαν, ἑαυτοῖς μὲν ἀκολουθῶς ἀλλ' οὐκ εὐσεβῶς, οὐ γάρ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφ' ἧς καὶ ὁ Υἱός, κἀντεῦθεν πάλιν δύο εἰσὶν ἐπὶ τῆς θεότητος ἀρχαί καὶ οὐκέτ' ἐστὶ μείζων ὁ Πατήρ τῷ αἰτίῳ τοῦ Υἱοῦ, ἐπίσης γάρ καὶ αὐτός αἰτίος θεότητος, ἢ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός αὐτό λέγοντες μίαν καὶ τῷ Πνεύματι ὡς καὶ τῷ Υἱῷ εὐσεβῶς διδόντωσαν ἀρχὴν. Μέχρι γάρ ἂν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἢ ἐξ ἀμφοτέρων λέγωσιν, ἀλλ' οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, οὐκ ἔστι μίαν εἶναι αὐτῆς θεότητος καὶ ἑνός Πνεύματος ἀρχὴν.

Συνάπτων γάρ τις ἐπὶ τῶν τοιούτων, εἰ καὶ μίαν φαίη τὴν ἀρχὴν, ἀλλ' ὁμονύμως, ὥστ' οὐ μία. Εἰ δέ διαιρῶν κατὰ μίαν ὁρᾶ τὰς ὑποστάσεις, τῆς μιᾶς ἐξ ἀνάγκης δύο φανερώς γίνονται ἀρχαί. Ἐμοί δ' ἔπεισι θαυμάζειν καὶ τό ὑπερβάλλον τῆς ἀνοίας τῶν τὰς δύο ταύτας, ἃς φασιν (σελ. 108) ἀρχάς, μίαν λεγόντων τε καὶ οἰομένων· εἰ μὲν γάρ κοινωνεῖ τῷ Πατρὶ κατὰ τὸν θεογόνον ὁ Υἱός προβαλλόμενος τό Πνεῦμα καὶ ἐν αὐτοῖς τό θεογόνον καὶ ἢ ἐκ τούτων αὕτη πρόοδος, τῆς φύσεως ἄρα τοῦτο καὶ οὐ δύο εἰσὶν ἀρχαί, οὐδ' αἱ δύο μία, ἀλλὰ ἀπλῶς μία, καὶ ἀπεξένωται τῆς θείας φύσεως αὐτό τό Πνεῦμα, μὴ καὶ αὐτό κατὰ θεογόνον κοινωνοῦν. Εἰ δέ μὴ κοινωνεῖ ὁ Υἱός κατὰ τοῦτο τό Πατρί, μὴδέ ἐν αὐτοῖς τοῦτο τό προβάλλειν, καθ' ὑπόστασιν τῷ Υἱῷ ἢ πρόοδος τοῦ Πνεύματος· διάφορος ἄρα αὕτη τῆς ἐκ τοῦ Πατρός τοῦ Πνεύματος προόδου· τὰ γάρ ὑποστατικά διάφορα.

Πῶς οὖν μία αἱ διάφοροι ἀρχαί, καὶ μὴν τοῦ μεγάλου Διονυσίου ἐν δευτέρῳ κεφαλαίῳ τοῦ Περί θείων ὀνομάτων λόγου λέγοντος «ὅσα ἐστὶ τοῦ Πατρός καὶ τοῦ Υἱοῦ, ταῦτα καὶ τῷ θεαρχικῷ Πνεύματι κοινῶς καὶ ἡνωμένως ἀνατίθεσθαι», καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐν τοῖς πρὸς Εὐνομιανούς Ἀντιρρητικοῖς αὐτοῦ κεφαλαίοις γράφοντος, «πάντα τὰ κοινὰ Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ κοινὰ εἶναι καὶ τῷ Πνεύματι»; Εἰ μὲν κοινόν ἐστὶ Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ τό ἐκπορεύειν, κοινόν ἔσται τοῦτο καὶ τῷ Πνεύματι, καὶ τετράς ἔσται ἡ Τριάς· καὶ τό Πνεῦμα γάρ ἐκπορεύσει Πνεῦμα ἕτερον. Εἰ δέ μὴ κοινόν ἐστὶ κατὰ Λατίνους τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τό ἐκπορεύειν, ὡς τοῦ μὲν Πατρός ἐμμέσως κατ' αὐτοὺς, τοῦ δέ Υἱοῦ ἀμέσως ἐκπορεύοντος τό Πνεῦμα, οὕτω γάρ καὶ ὑποστατικῶς ἔχει τὸν Υἱόν τό προβλητικόν φασιν, οὐκοῦν κατ' αὐτοὺς καὶ τό δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν καὶ ἀπλῶς ἅπαντα τὰ φυσικά οὐ κοινὰ Πατρὶ τε καὶ Υἱοῦ, ἐπειδὴ ὁ μὲν Πατήρ διὰ τοῦ Υἱοῦ κτίζει τε καὶ ἀγιάζει, καὶ διὰ μέσου τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖ καὶ ἀγιάζει, ὁ δέ Υἱός οὐ δι' Υἱοῦ. Τοιγαροῦν κατ' αὐτοὺς ὑποστατικῶς ἔχει τό δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν ὁ Υἱός· ἀμέσως γάρ καὶ οὐχ ὡς ὁ Πατήρ ἐμμέσως· καὶ οὕτω (σελ. 110) κατ' αὐτοὺς τὰ φυσικά

τῶν ὑποστατικῶν διενήνοχεν οὐδέν· οὐκοῦν καί ἡ φύσις τῆς ὑποστάσεως, ὡς μὴ τρισυπόστατον ἢ τριφυᾶ κατ' αὐτούς εἶναι τόν Θεόν.

Εἰ δ' ἄρα φαῖεν διά τοῦ Πνεύματος τόν Υἱόν δημιουργεῖν καί ἀγιάζειν, ἀλλά πρῶτον μὲν οὐ σύνηθες τοῖς θεολόγοις διά τοῦ Πνεύματος τόν Υἱόν ἢ τόν Πατέρα δημιουργόν εἶναι λέγειν τῶν κτισμάτων, ἀλλ' ἐν ἀγίῳ Πνεύματι. Ἐπειτα πρὸς τῷ μὴδ' οὕτω τό ἀνωτέρω δεδειγμένον ἄτοπον αὐτούς ἐκφεύγειν, οὐ γάρ δι' Υἱοῦ πάλιν ὁ Υἱός ἀναφαίνεται δημιουργός καθάπερ ὁ Πατήρ συμβήσεται τούτοις μηδέ κοινόν εἶναι λέγειν καί τῷ Πνεύματι τό δημιουργεῖν καί ἀγιάζειν, ὡς μὴ δι' ἐτέρου, μηδέ ὡς ὁ Πατήρ ἢ καί ὁ Υἱός αὐτοῦ ταῦτα ἐνεργοῦντος. Κατ' αὐτούς οὖν ὑποστατικῶς ἔχει τό Πνεῦμα τό δημιουργεῖν καί ἀγιάζειν, ὡς οὐκ ἐμμέσως καθάπερ ὁ Πατήρ κτίζον τε καί ἀγιάζον. Ἐντεῦθεν δὴ πάλιν κατ' αὐτούς, ταῦτά τε εἶναι καί ἀδιάφορα δείκνυται τοῖς ὑποστατικοῖς τά φυσικά. Εἰ δέ τοῦτο, καί ἡ φύσις ταῖς ὑποστάσεσι ταυτὸν τε καί ἀδιάφορον. Ἄρ' οὐ σαφῶς τῆς ἀνωτέρω Τριάδος ἐκπεπτώκασι καί τῆς ἐνότητος τῆς πίστεως καί τῆς κοινωνίας τοῦ ἀγίου Πνεύματος οἱ ταῦθ' οὕτω λέγοντες τε καί φρονοῦντες;

Ἄλλὰ γάρ ἐπανέλθωμεν ὅθεν ἐξέβημεν. Τίς γάρ τό Πνεῦμα τό ἅγιον τήν ὑπαρξιν ἔχειν ἐξ ἀμφοτέρων Υἱοῦ τε καί Πατρὸς ἀκούων ἢ λέγων ἢ πιστεύων καί παρά μὲν τοῦ Υἱοῦ ἀμέσως, παρά δέ τοῦ Πατρὸς ἐμμέσως καί τά παρ' αὐτῶν θρυλλούμενά τε καί περιεχόμενα προσεχῆ τε καί ἐφεξῆς καί πόρρω, τίς ταῦτ' ἀκούων καί πιστεύων οὐ δύο δοξάσει τοῦ ἐνός Πνεύματος ἀρχάς; Πῶς δέ οὐκ ἂν εἴη ὁ Υἱός τῷ Πατρὶ συναίτιος, εἰ μὴ μάτην λέγεται καί ἐξ αὐτοῦ; Πῶς δέ οὐκ ἂν τό Πνεῦμα εἴη κτίσμα; Ἐπί γάρ τῶν κτισμάτων τῷ Πατρὶ συναίτιος, εἰ μὴ μάτην λέγεται καί ἐξ αὐτοῦ; Πῶς δέ οὐκ ἂν τό Πνεῦμα εἴη κτίσμα; Ἐπί γάρ τῶν κτισμάτων τῷ Πατρὶ ὁ Υἱός συναίτιος.

(σελ. 112) Καί μὴν ἐπὶ τῆς κτίσεως, ἐφ' ἧς φανερώς αἰτίος ἐστὶ καί ὁ Υἱός καί τῷ Πατρὶ συναίτιος, ὡς ἐκ Πατρὸς δι' αὐτοῦ καί ἐξ αὐτοῦ τό εἶναι λαβούσης, ἀσεβές παντάπασι εἰπεῖν ὅτι τήν κτίσιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν καί ὅτι τό δημιουργικόν ἰδιότης ἐστὶ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως. Τοιγαροῦν εἰ καί τό ἐκπορευτῶς ὑπάρχον Πνεῦμα ἅγιον ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ καί ἐξ αὐτοῦ τό εἶναι εἶχεν, οὐκ ἂν ἦν ὄλος εὐσεβοῦς εἰπεῖν, ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό εἶναι τό Πνεῦμα οὐ λέγομεν καί ὡς ἡ ἐκπορευτική ἰδιότης τῷ Πατρὶ μόνῳ πρόσεστιν.

Ἐπεὶ δέ οἱ ταῦτα λέγοντες Δαβίδ ἐστὶν ὁ θεοπάτωρ καί Γρηγόριος ὁ Νυσσαέων φανότατος φωστήρ καί Δαμασκηνός ὁ θεοφόρος, κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην οἱ συναίτιον τῷ Πατρὶ τόν Υἱόν λέγοντες ἐπὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος καί ἐκ τοῦ Πατρὸς διά τοῦ Υἱοῦ καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τήν ὑπαρξιν αὐτῷ διδόντες, τοσοῦτον ἀπέχουσι τῆς εὐσεβείας, ὅσον ἀντέχονται ταύτης οἱ προαπηριθμημένοι τῶν ἀγίων καί οἱ τούτοις συνωδὰ θεολογοῦντες.

Καί τοῦτο δέ συνορᾶν τῶν ἀναγκαιοτάτων, ὡς καθάπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ καί ἐξ Υἱοῦ τήν γένεσιν ἔχοντες ἡμεῖς, Πατέρα καί ποιητὴν ὁμοῦ τε καί χωρὶς ἐκάτερον ἐπικαλούμεθα καί ἀνομολογοῦμεν, οὕτω καί τοῦ θείου Πνεύματος ὁμοῦ τε καί χωρὶς ἐκάτερος Πατήρ ἂν ἐλέγετο καί προβολεύς, εἴπερ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ καί ἐξ Υἱοῦ τήν ὑπαρξιν τό Πνεῦμα εἶχεν. Ἀλλὰ τά τοιαῦτα πάντα πολυειδῶς συγγέοντα τὰς θείας ὑποστάσεις παρίστησι σαφῶς, ὡς οὐχὶ καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τήν ὑπαρξιν ἔχει τό Πνεῦμα τό ἅγιον.

Καί μὲν δὴ, «πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ», κατὰ τόν θεολόγον Γρηγόριον, «ἄνευ τῆς αἰτίας. Ποίας αἰτίας; Τῆς τῶν κτισμάτων; Ἄπαγε· τούτων γάρ ἀρχὴ καί αἴτιος

καί ὁ Υἱός. Τοιγαροῦν ἄνευ τῆς αἰτίας καί ἀρχῆς τῆς ἐν Τριάδι νοουμένης θεότητος· πάντα οὖν ἔχει ὁ Υἱός τοῦ (σελ. 114) τοῦ Πατρός, ἄνευ τοῦ ἀρχή καί αἴτιος εἶναι καί αὐτός τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος. Ἐκ μόνου ἄρα τοῦ Πατρός ἐκπορεύεται τό Πνεῦμα τό ἅγιον, καθάπερ ὁ Υἱός ἐκ μόνου τοῦ Πατρός γεννᾶται, καί προσεχῶς καί ἀμέσως τοῦ Πατρός ἔχεται καθ' ὑπαρξιν, καθά καί ὁ Υἱός, εἰ καί διά τοῦ Υἱοῦ Πατρός εἶναι Πνεῦμα ἔσχεν, ὡς τοῦ ἐκπορευόντος ὄντος καί Πατρός.

Ἐπεὶ δέ καί δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθῆς ἐστι κατά τόν τοῦ Κυρίου λόγον, «καί διά δύο ἢ τριῶν μαρτύρων σταθήσεται πᾶν ρῆμα», καί ἡμεῖς τό νῦν εἶναι τῶν ἄλλων ἀφέμενοι διά τό μήκος τρεῖς παραστήσομέν σοι μάρτυρας, σαφῶς ἀπαγορεύοντάς σου τήν προσθήκην. Καί δὴ παρίτω πρῶτος ὁ καί τῷ χρόνῳ πρότερος Βασίλειος ὁ μέγας· ἐν γάρ τοῖς Κατ' Εὐνομίου κεφαλαίοις, «γεννᾷ», φησίν, «ὁ Θεός οὐχ ὡς ἄνθρωπος, γεννᾷ δέ ἀληθῶς· καί τό γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ ἐκφαίνει λόγον οὐκ ἀνθρώπινον, ἐκφαίνει δέ λόγον ἀληθῆ ἐξ αὐτοῦ· ἐκπέμπει Πνεῦμα διά στόματος, οὐχ οἶον τό ἀνθρώπινον, ἐπεὶ μηδέ στόμα Θεοῦ σωματικῶς· ἐξ αὐτοῦ δέ τό Πνεῦμα καί οὐχ ἐτέρωθεν». Ὅραξ ὅτι οὐχ ἐτέρωθεν, ἀλλ' ἐκ μόνου τοῦ καί τόν Υἱόν γεννῶντος; Ὡστε οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα, ἐπεὶ καί λόγος ὁ Υἱός, ἀλλ' οὐ στόμα τοῦ Πατρός ἐνταῦθα τῷ μεγάλῳ τεθεολόγηται. Ὅς ἀλλαχοῦ δεικνύς καί τόν λόγον τοῦτον ἐκ τοῦ αὐτοῦ προϊόντα στόματος, «εἰ γάρ τό Πνεῦμα μή πιστεύεις», φησίν, ἐκ στόματος Θεοῦ προεληλυθέναι, οὐδ' ἄν τόν λόγον πιστεύσεις». Ὅραξ σαφῶς ὅτι Λόγος ὁ Υἱός, ἀλλ' οὐ στόμα τοῦ Πατρός· ἐξ οὗ στόματος κατά τόν μέγαν Βασίλειον πρόεισι καθ' ὑπαρξιν ὡς τό Πνεῦμα τό ἅγιον;

Τόν αὐτόν δέ τρόπον καί ὁ ἀδελφός αὐτῶ καί ἀδελφά φρονῶν Γρηγόριος ἐν τῷ Περί θεογνωσίας λόγῳ, «Πνεῦμα δέ», φησί, «τό τῆς πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως. Τούτου γάρ ἔνεκα καί Πνεῦμα στόματος ἀλλ' οὐχί καί τόν (116) λόγον στόματος ὁ Δαβίδ εἶρηκεν, ἵνα τήν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα τῷ Πατρί μόνῳ προσοῦσαν πιστώσῃται».

Μετ' αὐτόν τόν ἀψευδῆ τῆς ἀληθείας μάρτυρα, ὁ ζῶν φωστήρ γεγωνῶς Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, συμμαρτυρήσων παρελθέτω· φησί γάρ ἐν τῷ Περί τῆς ἀγίας Τριάδος· «αἱ προσκυνηταὶ τρεῖς ὑποστάσεις γινώσκονται καί πιστεύονται ἐν Πατρί ἀνάρχῳ καί ἐν Υἱῷ μονογενεῖ καί ἐν Πνεύματι ἀγίῳ τῷ ἐκ πορευομένῳ ἐκ τοῦ Πατρός, οὐ γεννητῶς καθάπερ ὁ Υἱός, ἀλλ' ἐκπορευομένῳ καθάπερ εἴρηται ἐκ μόνου τοῦ Πατρός ὡς ἀπό στόματος, πεφηνότι δέ διά τοῦ Υἱοῦ καί λαλήσαντι ἐν τοῖς ἀγίοις πᾶσι προφήταις τε καί ἀποστόλοις». Καί ἀλλαχοῦ πάλιν· «οὐχ ὥσπερ ὁ Υἱός καί τοῦ Πατρός γεννητῶς οὕτω καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἀπό τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευτῶς, ἄπαγε τῆς βλασφημίας καί πολυθεΐας· εἰς γάρ παρ' ἡμῖν ἀμφοῖν τοῖς προσώποις αἴτιος καί σύνδεσμος, ὁ Πατήρ».

Ἄρ' ἔστι τρανότερον ἔλεγχον τῆς σῆς δυσσεβείας παρελθεῖν; Ἀνθρώπῳ μὲν οὐκ ἄν ἔδοξεν. Ἀλλά καί τοῦθ' ἡμῖν τό Πνεῦμα δέδωκε τόν ἐκ Δαμασκοῦ σοφίσαν Ἰωάννην· «τό Πνεῦμα γάρ», φησίν οὗτος, «τοῦ Υἱοῦ μὲν λέγομεν, ἐκ δέ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν· δι' Υἱοῦ δέ πεφανερῶσθαι καί μεταδιδόσθαι ἡμῖν ὁμολογοῦμεν».

Ἄφεις δέ σοι τούς ἄλλους συνείρειν ἐφεξῆς ὅτι πλείστους ὄντας καί σχεδόν ὅσοι τῶν πατέρων οὐδέν ἦττον ἢ ζῶντες ἐν τοῖς καθ' ἑαυτοῦς συγγράμμασι λαλοῦσιν, ἐκ τῶν λόγων σου κρινῶ σε· πάντως δέ καί ὁ Θεός. Σοῦ γάρ αὐτοῦ λέγοντος ἐκ τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τό Πνεῦμα καί τό «μόνων» οὐ προστιθεμένου, ἄρ' οὐδ' ἐκ τούτων μόνων τό Πνεῦμα ἐννοεῖς, οὐδέ συνυπακούεις τό μόνων, κἄν μή συνεκφωνῆς; Ἀλλά ζητήσομεν κατά τήν σήν, ἴν' οὕτως εἴπω, (σελ. 118) φιλοπολυεκπόρευτον

διάνοιαν, καί ἐκ ἄλλου του ἐκπορεύεσθαι τό Πνεῦμα διά τήν σήν περί τοῦ μόνου ἄγνοιαν;

Οὐ μήν, ἀλλ' ἵνα πάλιν ἐκ τῶν αὐτῶν σοι συσκευάσω τῆς ὡς ἀληθῶς πληγῆς τό ἴαμα καί τῶν δυσσεβῶν ἐκσπάσω καί δογμάτων καί ρημάτων, εἶπέ μοι, ὦ βέλτιστε, εἴ τις ἔροιτό σε περί τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐπειδήπερ γέγραπται ὅτι, «εἶδομεν τήν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρά Πατρός», καί ὅτι «πιστεύω εἰς ἕνα Υἱόν τόν ἐκ τοῦ Πατρὸς πρό αἰώνων γεννηθέντα, καί τ' ἄλλα ὅσα σοι ἀνωτέρω ἀπηρίθμηται, οἷς οὐ πρόσκειται τό «μόνου», ἐκ τοῦ Πατρὸς καί ἐκ τοῦ ἀγίου Πνεύματος προσθείς φαίης ἄν γεγεννηῆσθαι τόν Υἱόν, τοῦτ' αὐτό προφασιζόμενος ὅτι μή πρόσκειται τό «μόνου»; Ἄπαγε δήπου, φαίης ἄν. Καί αὐτῆς ἐκπέσοι τῆς ἄνωθεν ἀναγεννήσεως ὁ τοῦτο προστιθείς καί μή ἐκ μόνου δοξάζων γεγεννηῆσθαι τοῦ Πατρὸς τόν Λόγον. Οὐδαμοῦ γάρ γεννήτωρ εἴρηται τό Πνεῦμα σὺν ἡμῖν καλῶς ἐρεῖς, οὐδέ κοινόν ἔχει τι Πατρί, ὃ μή ἔστι κοινόν καί τῷ Υἱῷ οὐδ' ἐκ τῆς δυάδος προάγεται τό ἕν, οὐδ' εἰς τήν δυάδα ἀναφέρεται οὐδ' ἡ μονάς εἰς μονάδα κινηθεῖσα καί εἰς ἑτέραν αὐθις μονάδα ἢ δυάς, «ἀλλ' ἡ μονάς θεοπρεπῶς εἰς δυάδα κινηθεῖσα, μέχρι τριάδος ἔστη». Καί «εἷς ἡμῖν Θεός οὐ μόνον ὅτι μία θεότης, ἀλλ' ὅτι καί εἰς ἕν ἀμώτερα τά ἐξ αὐτοῦ τήν ἀναφοράν ἔχει. Καί μία πηγαία θεότης, ὁ Πατήρ καί μόνος αἴτιος καί μόνος πηγή θεότητος». Οὐκοῦν καί ταῦτ' ἐστίν αὐτοῦ τά ἰδιάζοντα τῶν γνωρισμάτων μόνος γάρ οὐδεμίαν ἄρα τήν κοινωνίαν ἔξει πρὸς ταῦτα τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ἐπεὶ καί «τά τῆς ὑπερουσίου θεογονίας οὐκ ἀντιστρέφει πρὸς ἄλληλα», Διονύσιος αὐθις ἄν εἶπεν ὁ οὐρανόφρων.

Ἄλλ' εὐγέ σοι τῆς ἐν τούτοις πρὸς τε τούς θεοσόφους τῶν πατέρων καί ἡμᾶς τούς ἐξ ἐκείνων σοφισθέντας ἀπαραλλάκτου συμφωνίας. Ἐάλως δ' ὅμως, τό τοῦ λόγου, (σελ. 1) τοῖς σαυτοῦ πτεροῖς καί λυσιτελῶς ὄντως ἐπατάχθης τῷ τοῦ ὀρθοῦ προπολεμοῦντι λόγῳ· τό γάρ εἰς αὐτόν ἦκον, οὐ μόνον ἐπατάχθης, ἀλλά καί ἰάθης κατά τό εἰρημένον ὡς ὑπό Θεοῦ, «πατάξω καί ἰάσομαι».

Ἄ γάρ ἄν εἶπες μεθ' ἡμῶν τε καί τῆς ἀληθείας πρὸς τούς ἐκ Πατρὸς τε καί ἐκ τοῦ Πνεύματος λέγοντας γεγεννηῆσθαι τόν Υἱόν, ἄλλας τε προφάσεις προφασιζομένους ἐν ἀμαρτίαις, μᾶλλον δέ δυσσεβείαις, καί ὅτι μή προστέθεται τῷ γεγεννηῆσθαι ἐκ Πατρὸς τό “μόνου”, ταῦτα καί αὐτός ἀρτίως ἀφ' ἡμῶν τε καί τῆς ἀληθείας ἄκουε, ἐκ τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ λέγων ἐκπορεύεσθαι τό Πνεῦμα τό ἅγιον· ἐτέρωθέν τε τοῦτο πειρώμενος πιστοῦσθαι καί τοῦ μή προσκεῖσθαι τῷ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τό “μόνου”· καί αὐτῆς γάρ ἐκπεσεῖται τῆς διά τοῦ ἀγίου Πνεύματος υἰοθεσίας ὁ καί ἐκ Υἱοῦ τό Πνεῦμα λέγων·

Ποῦ γάρ τῶν θεοπνεύστων λογίων προβολέα τόν Υἱόν εὔροι τις ἄν ὠνομασμένον, καίτοι Γρηγορίῳ τῷ μεγάλῳ θεολόγῳ τῶν τοῦ Υἱοῦ προσηγοριῶν πασῶν καί πολλάκις ἀπηριθμημένων καί οὐκ ἀπηριθμημένων μόνον ἀλλά καί τεθεωρημένων; Ὅς καί τό “μονογενής” ἐξηγούμενος, «οὐχ ὅτι», φησί, «μόνος ἐκ μόνου καί μόνον, ἀλλά καί μονοτρόπως»· ὁ ἀλλαχοῦ μόνως εἶπε ἰδιοτρόπως, τοῦτ' αὐθις ἐξηγούμενος. Τό δέ “μόνος” ὡς εἷς· τό δ' “ἐκ μόνου” ὡς ἐν παρθενία γεννήσαντος, ταυτό δ' εἰπεῖν ὡς οὐκ ἀπό συζυγίας. Τό δέ “μόνον” τί ἄν ἄλλο εἴη ἢ ὅτι μόνος Υἱός, ἀλλ' οὐχί καί Πατήρ οὐδέ προβολεύς; Εἰ δέ καί ὁ Πατήρ, Πατήρ μόνον λέγεται, εἰκότως – καί γάρ ἐκ Πατρὸς τό Πνεῦμα – καί Πατρός λέγεται Πνεῦμα καί ὁ Πατήρ καί τοῦ Πνεύματος λέγοιτ' ἄν ὡς αἴτιος· Πατέρα γάρ τῶν φώτων τοῦτον εἶπεν ὁ μέγας Ἰάκωβος ὁ ἀδελφόθεος, τουτέστιν Υἱοῦ καί Πνεύματος, ὡς καί Ἀθανάσιος ὁ μέγας ἐξηγούμενος λέγει. Εἰ δέ τοῦτ' οὕτως (σελ. 122) ἔχει, ὥσπερ οὖν ἔχει, λέγοιτ' ἄν καί ὁ Υἱός Πατήρ φωτός, τουτέστι τοῦ ἀγίου Πνεύματος, εἰ καί ἐξ αὐτοῦ κατά σέ τό Πνεῦμα.

Εἰ γοῦν ταῦτ' ἦν ὀνομάσαι, οἷον Πατέρα φωτός ἢ προβολέα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πῶς ἂν οὐχί τῶν ἄλλων αὐτοῦ σχεδόν πάντων ὀνομάτων ὁ μέγας ἐν θεολογία Γρηγόριος προὔθηκε, καίτοι τό πρός τόν Πατέρα ἀγωνιζόμενος δεικνύναι; Διό φησίν· «εἰ μέγα τῷ Πατρί τῷ μηδαμόθεν ὠρμησθαι, οὐκ ἔλαττον τῷ Υἱῷ τό ἐκ τοιοῦτου Πατρός. Καί πρόσεστιν τῷ Υἱῷ τό τῆς γεννήσεως πρᾶγμα τοσοῦτον». Εἰ γοῦν προσῆεν τό προβολέα εἶναι, πῶς οὐκ ἂν εἶπε πρᾶγμα τοσοῦτον, δι' ὃ καί μᾶλλον ἂν δεικνύειν ἔδοξεν ἴσον τῷ Πατρί; Ἄλλ' οὐκ εἶπεν· οὐκοῦν οὐδέ πρόσεστιν.

Ὁ γάρ μέγας οὗτος θεολόγος οὐδ' ἀπλῶς οὕτω τό ἐκπορευόμενον ἴδιον τίθησι τοῦ Πνεύματος, ἀλλά τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον, προορῶν δήπου καί προανατρέπων σου τήν δυσσεβῆ προσθήκην. Ἀνωτέρω γάρ μικρόν εἰπών, τόν μὲν Πατέρα γεννήτορα καί προβολέα, τόν δέ Υἱόν προβολέα μὲν οὐ, γέννημα δέ μόνον, προσιών, ἡμεῖς δέ, φησίν, «ἐπί τῶν ἡμετέρων ὄρων ιστάμενοι, τό ἀγέννητον εἰσάγομεν καί τό γεννητόν καί τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον». Οὐκ εἶπε τό ἐκπορευόμενον ἀπλῶς ἴδιον τοῦ Πνεύματος ὑπάρχειν, ἵνα μή τις ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευέσθαι νομίση τό Πνεῦμα τό ἅγιον· τό μὲν γάρ γεννητόν συνεισάγει τῇ διανοίᾳ τόν Πατέρα, τό δέ ἐκπορευτόν οὐχ οὕτω. Διά τοῦτο τό ἐκ Πατρός ἐκπορευόμενον ἴδιον τέθηκε τοῦ Πνεύματος· «τοῦτο γάρ», φησί καί Βασίλειος ὁ μέγας, «γνωριστικόν τῆς κατά τήν ὑπόστασιν ιδιότητος σημεῖον ἔχει τό Πνεῦμα τό ἅγιον, τό μετά τόν Υἱόν καί σύν αὐτῷ γνωρίζεσθαι καί ἐκ τοῦ Πατρός ὑφεστάναι». Ἄλλ' ὁρᾶς, ὅπως παρ' ἡμῶν (σελ. 124) δικαίως ἀπελήλασθε τῆς κοινωνίας, οὐκ ἐπί τῶν ἡμετέρων ὄρων καί τῆς εὐσεβείας ιστάμενοι;

Ἦ γάρ καί τόν Υἱόν Πατέρα προσερεῖς, ὡς καί ἀνωτέρω δέδεικται, ἵν' ἐκπορευόμενον εἴη σοι καί ἐξ αὐτοῦ τό Πνεῦμα, ἢ τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευέσθαι οὐκ ἂν ἴδιον εἴη σοι τοῦ Πνεύματος, οὐδέ τό ἐκπορευεῖν ἴδιον εἶναι νομίσεις τοῦ Πατρός, καί ἀπ' ἐναντίας θεολογήσεις τοῦ τό θεολογεῖν ἐπωνυμίαν κησαμένου καί πρός τήν ἐναντίον ὄντως μοῖραν στήση καί παρ' ἡμῶν ἐκκήρυκτος γενήσῃ· τὰς γάρ αὐτοῦ φωνάς ἐκφαντορίας οὔσας ἴσμεν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀλλά γάρ, ὡσπερ τῆς νοτίδος ἐξ ὑγρῶν σωμάτων ἐκπορευομένης καί τοῦτ' ἴδιον ἐχούσης καί τῶν ὑγρῶν σωμάτων ἴδιον ἐστι τό νοτίδα ἐκπορεύειν, τόν αὐτόν τρόπον καί τοῦ Πνεύματος ἴδιον ἔχοντος τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευέσθαι καί τοῦ Πατρός ἐξ ἀνάγκης ἐστι τό τό Πνεῦμα ἐκπορευεῖν.

Μόνου ἄρα τοῦ Πατρός ἢ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις· καί ἀεὶ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός ἐκπορεύεται τό Πνεῦμα καθ' ὑπαρκτικήν ἀλλ' οὐκ ἐκφαντικήν προέλευσιν. Καί ἐν οἷς γάρ τῷ ἐκπορευτῷ μή συνεκφωνεῖται τό ἐκ τοῦ Πατρός, συνυπακουόμενον ἐστιν ἀεὶ τοῖς συνετῶς ἀκούουσιν, ὡσπερ καί ἐπί τοῦ Υἱοῦ τῷ γεννητῷ συνυπακούεται. Γεννητός γάρ καί ἡμῶν ἀπάντων ἕκαστος· γεννητός δέ ἐκ τοῦ Πατρός, ταυτόν δ' εἰπεῖν ἐκ Θεοῦ Πατρός, μόνος ὁ Υἱός, ὥστε τό συνημένον τοῦτ' ἔστιν ἴδιον αὐτοῦ καί ἀεὶ συννοεῖται, κἂν μή συνεκφωνεῖται. Τόν αὐτόν οὖν τρόπον ἐκπορευτόν ἂν εἴποις καί τό πνεῦμα τό ἡμέτερον. Οὐκοῦν οὐ τό ἀπλῶς ἐκπορευτόν ἴδιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλά τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευτόν· ἐκεῖνος γάρ ἀεὶ Πατήρ. Τῶν ἀδυνάτων ἄρ' ἐστίν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευτόν ὑπάρχειν, εἰ μή καί ὁ Υἱός εἴη σοι Πατήρ. Οὐ μόνον δέ τό ἐκ τοῦ Πατρός τῷ ἐκπορευτῷ συνυπακούεται, ἀλλά καί τό ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, καθάπερ καί τῷ γεννητῷ (σελ. 126) ὡς γάρ οἱ ἔνθεοι θεολόγοι διδάσκουσιν ἡμᾶς, ὃ καί ἀνωτέρω ἔφημεν, χωρίς τοῦ γεννητῶς τε καί ἐκπορευτῶς, ὡς ὁ Υἱός ἐκ τοῦ Πατρός, οὕτω καί τό Πνεῦμα· τοιγαροῦν παντάπασιν ἀδύνατον εἶναι καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Πρός δέ, εἰ καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα καί δι' αὐτοῦ τήν ὑπαρξιν ἔχει κατά σέ, αὐτός

ἐστιν ἔνωσις Πατρός καί Πνεύματος. Πῶς οὖν ὁ αὐτός μέγας ἐν θεολογία Γρηγορίου φησιν, «ἄναρχον καί ἀρχή καί τό μετά τῆς ἀρχῆς εἷς Θεός», «φύσις δε τοῖς τρισὶ μίᾳ ἔνωσις δέ ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ καί πρὸς ὃν ἀνάγεται τὰ ἐξῆς, οὐχ ὡς συναλείφεσθαι, ἀλλ' ὡς ἔχεσθαι»;

Ἀκούων γάρ τις διά τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα τῷ Πατρί συναπτόμενον, νοεῖν ἂν ἔχοι τοῦτο λεγόμενον, διά τήν κατά τήν ὁμολογίαν ἐκφώνησιν, μέσου κειμένου τοῦ Υἱοῦ. Καί ὅτι Πατρός Πνεῦμα οὐκ ἂν ἄλλως λέγοιτο, εἰ μή διά τόν Υἱόν. Ἐνωσις δέ ὁ Πατήρ πῶς ἂν εἴη, εἰ μή προσεχῶς ἔχει πρὸς ἐκάτερον ἀμέσως προβαλλόμενος ἐκάτερον; Ἀλλά καί τό οὐχ ὡς συναλείφεσθαι δέ, ἀλλ' ὡς ἔχεσθαι, τήν προσεχῆ καί ἄμεσον ἐκατέρου σχέσιν πρὸς αὐτόν δηλοῖ.

Τί δέ, ὅτι «τό ἄναρχον καί ἡ ἀρχή καί τό μετά τῆς ἀρχῆς εἷς Θεός»; Εἰ γάρ ἐξ Υἱοῦ τό Πνεῦμα ἦδει, τό ἐκ τῆς ἀρχῆς ἂν εἶπεν, οὐ τό μετά τῆς ἀρχῆς.

Οὐκοῦν ὅταν ἀκούσης διά τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, ὡς συμπαρομαρτοῦν τῷ λόγῳ νόησον. Οὕτω γάρ καί τήν “διά” οὐκ εἰς τήν “ἐκ” κακῶς, ἀλλ' εἰς τήν “μετά”, τῷ τῆς θεολογίας ἐπωνύμῳ συνάδων μεταλήψη. «Πνεῦμα γάρ», φησί, «μεμαθήκαμεν», Δαμασκηνός ὁ θεῖος, «τό συμπαρομαρτοῦν τῷ λόγῳ καί φανεροῦν αὐτοῦ τήν ἐνέργειαν». (σελ. 128) Συμπαρομαρτεῖν δέ ἐστι τό συνακολουθεῖν, ὡς ὁ αὐτός ἐκεῖ φησιν ὥστε οὐχί καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλά σύν τῷ Υἱῷ τό Πνεῦμα ἐκ Πατρός, συνακολουθούσης ἀδιαστάτως τε καί ἀχρόνως τῇ γεννήσει τῆς ἐκπορεύσεως. Μεμαθήκαμεν δέ εἶπεν, ὡς τῶν πρό αὐτοῦ θεοφόρων οὕτω διδασκόντων, παρ' ὧν μνηθεῖς οὕτω νοεῖν τό Πνεῦμα δι' Υἱοῦ, τό ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο λέγειν παντάπασιν ἀπηγόρευεν.

Εἰ δ' ὁ μέγας Βασίλειος οὐδέν εἶναι φησιν ἀπᾶδον εἰς τήν “ἐκ” τήν “διά” μεταλαμβάνειν, ἀλλ' ἐπί τῶν κτισμάτων, διό καί τόν ἀπόστολον προήγαγεν εἰπόντα, «ἐξ αὐτοῦ καί δι' αὐτοῦ καί εἰς αὐτόν τὰ πάντα», παρ' αὐτοῦ γάρ δεδημιουργηται καί δι' αὐτοῦ συνέχονται καί πρὸς αὐτόν ἐπιστρέφονται τὰ ὄντα πάντα, ὁ δέ ἱερός Δαμασκηνός κἂν τῷ ἐβδόμῳ τῶν Θεολογικῶν αὐτοῦ κεφαλαίων προθεῖς πάλιν ὁ καί ἄνωτέρω ἔφημεν, μετά τινα συνάδων τῷ Κατηχητικῷ λόγῳ τοῦ Νύσσης ἐνθέου Γρηγορίου, «τό ἅγιον Πνεῦμα δύναμιν εἶναι φησιν οὐσιώδη, αὐτήν ἐφ' ἑαυτῆς ἐν ἰδιαζούσῃ ὑποστάσει θεωρουμένην καί αὐτοῦ, δηλονότι τοῦ Λόγου, οὕσαν ἐκφαντικὴν, οὐ χωρισθῆναι τοῦ Θεοῦ ἐν ᾧ ἐστι καί τοῦ Λόγου ᾧ συμπαρομαρτεῖ δυναμένην», ἄρ' οὐ σαφές κἀντεῦθεν, ὡς οὐχί καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον;

Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐπεὶ παρά τῶν θεολόγων ποτέ μὲν ὁ Πατήρ μέσος εἶναι λέγεται Υἱοῦ καί Πνεύματος, ποτέ δέ ὁ Υἱός μέσος τοῦ Πατρός τε καί Πνεύματος, ποτέ δέ τό Πνεῦμα μέσον τοῦ Πατρός τε καί Υἱοῦ, οὐκ ἂν εἴη τό Πνεῦμα τρίτον ἀπό τοῦ Πατρός, οὐδ' ἂν ἐκ τοῦ Πατρός διά τοῦ Υἱοῦ τό εἶναι ἔχοι. Τοῖς γάρ ἐφεξῆς τρισὶ σημείοις, οὐκ ἂν εἴη ποτέ τι τῶν ἐκατέρωθεν κειμένων ἄκρων μέσον· ἀλλ' ἔοικεν ἢ ἐπί τῆς θεολογίας μεσότης νοουμένη τοῖς ἐπί τῶν γωνιῶν τοῦ ἰσοπλεύρου τριγώνου σημείοις ἄκροις· ἐκεῖ γάρ ἕκαστον μέσον ἐκατέρωθεν εὐρίσκεται. Ἄν δέ καί τόν μεσότητα πρῶτον ἔχοντα ἐν ἀριθμοῖς ἐπισωρεύσας ὡς ἐν ἐπιπέδῳ θῆς, οὕτω (σελ. 130) τόν τε πρῶτον ἐνεργεῖα τρίγωνον ἀποτελέσεις ἀριθμόν, καί ἦν ἂν λάβοις τῶν ἐν αὐτῷ μονάδων μέση δυσὶν ὑπολοίποιν ἔσται. Εἴ τις οὖν ἀρχὴν καί αἴτιον τῶν δύο κέντρων ὑποθοῖτο τό ἐν, προσεχῶς καί ἀμέσως ἐξ ἀνάγκης ἐκεῖνο πρὸς ἐκάτερον ἔχει κἂν ταῖς μονάσι δήπου τόν αὐτόν τρόπον.

Τί δέ, οἱ λέγοντες ὡς ἐν ἕκαστον αὐτῶν ἔχει πρὸς τό ἕτερον οὐχ ἦττον ἢ πρὸς ἑαυτό, ἄρ' οὐκ ἀριδῆλως ἀμέσως ἔχουν παριστῶσι πρὸς ἄλληλα;

Τί δ' ὁ ἐμμέτροις Ἔπεσι θεολογικῶς τε ἅμα καὶ πατρικῶς ἐγκελευόμενος, ὡς εἴπερ ἀκούσαις περὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, «ὡς ρα Θεοῦ τὰ δεύτερα Πατρός ἔχουσιν, οὕτω νοεῖν κέλομαί σε λόγους σοφίης βαθυκόλπου» ὡς εἰς ρίζαν ἄναρχον ἀνέρχεται, οὐ θεότητα τέμνει. Εἰ γάρ μὴ ἀμέσως ἦν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἂν δεύτερον καὶ τοῦτ' ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἐτίθει, καθὰ καὶ τὸν Υἱόν.

Καὶ μὴν ἐκπόρευσις, ἐφ' οὗπερ ἂν λέγοιτο, πρόοδος τις καὶ κίνησις ἐστὶ, κατάλληλος τῷ τε ἐκπορευόντι καὶ τῷ ἐκπορευομένῳ. Ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος πρόοδος διττὴ διὰ τῆς θεοπνεύστου κηρύσσεται Γραφῆς· προχεῖται γάρ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, εἰ δὲ βούλει καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἐπὶ πάντας τοὺς ἀξίους, οἷς καὶ ἐπαναπαύεται καὶ ἐνοικεῖ. Αὕτη οὖν ἡ κίνησις τε καὶ πρόοδος, εἰ δὲ βούλει καὶ ἐκπόρευσις – οὐδὲ γάρ περὶ τῶν ὀνομάτων ζυγομαχοῦντες ἀσχημονήσομεν, ἐπεὶ καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει, «ὁ Θεὸς ἐν τῷ ἐκπορευέσθαι σε ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ σου, ἐν τῷ διαβαίνειν σε ἐν τῇ ἐρήμῳ, γῆ ἐσεισθη», ἐκπόρευσιν ἐνταῦθα λέγων τὴν τοῦ Πνεύματος ἔκχυσιν ἐπὶ πᾶσαν σάρκα τὴν εἰς Χριστόν πιστεύσασαν, ἣτις ἔρημος ἦν πρότερον τῆς χάριτος, ὡς περὶ καὶ σεισμόν τῆς γῆς τὴν ἐξ εἰδωλολατρίας πρὸς Θεόν μετάρθεσιν – αὕτη οὖν ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ πρόοδος τοῦ Πνεύματος οὐκ ἂν εἴη πάντως καὶ διὰ τῶν ἀξίων· καὶ ταῦτα πρὸς τοὺς (σελ. 132) αὐτοὺς πάλιν, ἐν οἷς οἰκεῖ τε καὶ ἀναπαύεται χάριτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἀνάπαυσις γάρ ἐστιν ἐν τούτοις, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτῶν κίνησις τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς ἐπ' αὐτοὺς κινήσεως παῦλα· κἄν τινες μεταδιδόναι δύναμιν ἐκτήσαντο, ἀλλ' ἑτέρῳ πάντως τρόπῳ.

Ἡ μέντοι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ἦν ἔφημεν, πρόοδος τοῦ Πνεύματος καλεῖται καὶ εὐδοκία Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ, ὡς διὰ φιλανθρωπίαν πάντως τελεσθεῖσα, καὶ ἀποστολή καὶ δόσις καὶ συγκατάβασις, καὶ χρονικῶς αἰεὶ προάγεται καὶ πρὸς τινὰς καὶ δι' αἰτίας, ἵνα ἀγίαση καὶ διδάξη καὶ ὑπομνήση καὶ τοὺς ἀπειθεῖς ἐλέγξη· μίαν μὲν οὖν αὕτη κίνησις καὶ πρόοδος τοῦ Πνεύματος.

Ἔστι δὲ καὶ ἡ ἀναιτίως τε καὶ ἀπολελυμένως πάντη καὶ ὑπὲρ εὐδοκίαν καὶ φιλανθρωπίαν, ὡς μὴ κατὰ θέλησιν ἀλλὰ κατὰ φύσιν μόνην ἐκ τοῦ Πατρὸς οὕσα προαιώνιος καὶ ὑπερφυεστάτη τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις καὶ κίνησις καὶ πρόοδος. Ζητῆσαι δὴ χρεῶν ἡμᾶς καὶ κατὰ ταύτην τὴν ἄφραστόν τε καὶ ἀπερινόητον κίνησιν τὸ Πνεῦμα προερχόμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἅρ' ἔχει κατὰ τὰς γραφὰς καὶ «ἐν ᾧ ἀναπαύεται» θεοπρεπῶς; Ζητοῦντες οὖν εὐρίσκομεν εὐδοκιμήσαντα τὸν Πατέρα τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ διδάξαι καὶ ἀποκαλύψαι τοῦτο πρῶτον Ἰωάννη τῷ τοῦ Κυρίου προδρόμῳ τε καὶ βαπτιστῇ, ὃς φησὶ «κἀγὼ οὐκ ἤδην αὐτόν, ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν· ἐφ' ὃν ἂν ἴδοις τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ». Διό «καὶ ἐμαρτύρησεν ὁ Ἰωάννης λέγων ὅτι τεθέαμαι τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστεράν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν».

Ἄλλ' ἵνα μὴ τις, νομίσας διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Κυρίου ταῦτα λεχθῆναι τε καὶ τελεσθῆναι παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐχ ἰκανόν εἶναι δεῖγμα τοῦτ' εἶπη πρὸς εὐρεσιν τοῦ ζητουμένου (σελ. 134) ἀκουέτω Δαμασκηνοῦ τοῦ θείου γράφοντος ἐν ὀγδῶ τῶν Δογματικῶν, «πιστεύομεν καὶ εἰς ἓν Πνεῦμα ἅγιον, τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ ἐν Υἱῷ ἀναπαυόμενον», καὶ ἐν τῷ περὶ θείου τόπου, «Θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστι, δύναμις ἀγιαστικὴ ἐνυπόστατος ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀδιαστάτως ἐκπορευομένη καὶ ἐν Υἱῷ ἀναπαυομένη». Διό καὶ ταμίας τοῦ θείου Πνεύματος ὁ Χριστός ἐκ Θεοῦ γνήσιος Υἱός ἐστὶ τε καὶ λέγεται. Ὁ καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος ἐν Θησαυροῖς δεικνύς, «ἀνάγκη πᾶσα», φησὶ, «τῆς θείας φύσεως εἶναι λέγειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἧς καὶ ἔστιν ἀπαρχὴ κατὰ τὸν

ἀπόστολον' εἰ δέ τοῦτο, οὐκ ἔστι κτίσμα, Θεός δέ μᾶλλον ὡς ἐκ Θεοῦ καί ἐν Θεῷ». Καί πάλιν, «Θεός ἄρα τό Πνεῦμά ἐστι τό ἐν Υἱῷ παρά Πατρός φυσικῶς ὑπάρχον καί ὄλην αὐτοῦ τήν ἐνέργειαν ἔχον». Ἀλλά καί ὁ τοῦ Διαλόγου θεῖος Γρηγόριος ἐν τῷ τελευταίῳ αὐτοῦ λόγῳ φησίν, ὅτι «τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορεύεται καί ἐν τῷ Υἱῷ μένει». «Οὕτω γάρ ἄν θεώμενοι σεφθείημεν πηγὴν ζωῆς εἰς ἑαυτήν χεομένην καί ἐφ' ἑαυτῆς ἐστῶσαν ὀρῶντες», κατά τόν μέγαν θεοφάντορα Διονύσιον.

Καί τοίνυν τό Πνεῦμα τό ἅγιον κατά τήν προαιώνιον ἐκείνην καί ἀπερινόητον ἐκπόρευσιν τε καί πρόοδον ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον καί ἐν Υἱῷ ἀναπαυόμενον, πῶς ἄν διά τοῦ Υἱοῦ ἐν ᾧ ἀναπαύεται ταύτην ἔχει τήν πρόοδον; Οὐκοῦν εἰ καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ πάλιν προέρχεται θεολογεῖται, οὐ κατ' ἐκείνην πάντως, ἀλλά καθ' ἑτέραν πρόοδον, ἥτις ἐστίν ἡ πρὸς ἡμᾶς φανέρωσις καί πρὸς τοὺς ἀξίους μετάδοσις. Ὁ γάρ Χριστός ἐστι κατά τόν θεολόγον Γρηγόριον ὁ τοῦ Πνεύματος ταμίας, ὡς Θεός τε καί Θεοῦ Υἱός. Ὁ δέ ταμίας οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ πάντως τά διδόμενα προβάλλεται, καίτοι φυσικῶς ἔχει ἐν αὐτῷ τό Πνεῦμα τό ἅγιον ὁ ἐκ Θεοῦ Θεός (σελ. 136) καί φυσικῶς ἐξ αὐτοῦ προϊόν εἰς τοὺς ἀξίους, ἀλλ' οὐχί τήν ὑπαρξιν ἔχον ἐξ αὐτοῦ. Ταῦτ' ἄρα καί αὐτός ὁ Κύριος, «ὅταν ἔλθῃ», φησίν, «ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρά τοῦ Πατρός», ὡς παρά τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον καί ἐν αὐτῷ ἀναπαυόμενον καί οὕτω πεμπόμενον πρὸς τοὺς οἰκείους.

Εἰ δ' ὡς τήν ὑπαρξιν ἔχον ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὡς δι' Υἱοῦ παρ' αὐτοῦ τό Πνεῦμα πέμπεται, ἀρχὴν οὐκοῦν ἔχει καί τοῦτο τόν Υἱόν καί τῶν γεγονότων ἐστίν ἔν. Καί μαρτυρεῖται πάλιν ἡ θεολόγος φωνή «τηροῖτο γάρ», φησίν, «ὡς ὁ ἐμός λόγος, εἰς μέν Θεός, εἰς ἔν αἴτιον καί Υἱοῦ καί Πνεύματος ἀναφερομένων, καί κατά τό ἔν καί ταυτόν τῆς θεότητος, ἴν' οὕτως εἴπω, κίνημά τε καί βούλημα καί τήν τῆς οὐσίας ταυτότητα. Αἱ δέ τρεῖς ὑποστάσεις μηδεμιᾶς ἐπινοουμένης συναλοφῆς ἢ ἀναλύσεως ἢ συγχύσεως, Πατρός μέν ὡς ἀνάρχου καί ἀρχῆς ἐπινοουμένου καί λεγομένου, ἀρχῆς δέ ὡς αἰτίου καί ὡς πηγῆς καί ὡς αἰδίου φωτός, Υἱοῦ δέ ἀνάρχου μέν οὐδαμῶς, ἀρχῆς δέ τῶν ὄλων». Εἰ οὖν καί τοῦ Πνεύματος εἴη ἀρχὴ ὁ Υἱός, ἐν τῶν ὄλων ἔσται κατά σέ τό Πνεῦμα' τούτων γάρ ἀρχή καί ὁ Υἱός. Ἴν' οὖν αὐθις εἴπω τό τοῦ θεολόγου, «δειξον ὅτι γέγονε τό Πνεῦμα καί τότε τῷ Υἱῷ δός», ὥστε δι' αὐτοῦ ἢ καί ἐξ αὐτοῦ τήν ὑπαρξιν κεκτηθῆσθαι, ἐπεὶ καί ὁ θεῖος Κύριλλος πρὸς τοὺς λέγοντας ὡς, εἰ καί ἐκ τοῦ Θεοῦ τό Πνεῦμα, ἀλλ' οὐ κυρίως οὐδ' ἐξηρημένως, ἴν' ἐντεῦθεν ὁμοούσιον νοῆται τό ἐξ οὗ, γέγραπται γάρ ὅτι καί τά πάντα ἐκ Θεοῦ «μένει», φησί, «τῷ ἀγίῳ Πνεύματι κυρίως τό ἐξ οὗ, διά τό ἐκ Θεοῦ Πατρός πρὸς τό εἶναι τά οὐκ ὄντα δραμεῖν, δι' Υἱοῦ δέ» δεῖξον οὖν, ἵνα πάλιν εἴπω, τό θεῖον Πνεῦμα ἐκ μὴ ὄντων, καί τότε καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τήν ὑπόστασιν αὐτῷ παράσχου, ταυτό δ' εἰπεῖν παρ' ἀμφοτέρων. Ἐξ ἀμφοτέρων οὖν ὑπάρχον τό Πνεῦμα οὐκ ἔστι μὴ ἔν τῶν πάντων εἶναι ἢ τό τάχα μετριώτερον (σελ. 138) δοκοῦν, μὴ καί ἀμφοτέρους τό ἔν αἰτίους ἔχειν καί ἀρχὴν ἐκάτερον. Ὡς γάρ ἐξ ἀμφοτέρων τῆς κτίσεως ἀπάσης προηγημένης ἐκάτερός ἐστιν ἀρχὴ τῶν ὄλων, οὕτως ἐξ ἀμφοτέρων τοῦ Πνεύματος ἐκπορευομένου, κατά τοὺς λατινικῶς φρονοῦντας, ἐκάτερος ἔσται τοῦ πνεύματος ἀρχή, καί δύο κἀντεῦθεν ἔσονται ἀρχαί τῆς μιᾶς θεότητος. Εἰ γάρ συντελεῖ τι, μάτην εἴληπται καί ὡς ἐκ γεωμετρικοῦ πορίσματος μάταιοι ὄντως ἀνεφάνησαν οἱ λατῖνοι θεολόγοι' οὐ γάρ ταῦτ' ἔχουσι λέγειν. Ὡς, καθάπερ ἐπὶ τῶν δημιουργημάτων ἐκατέρου ὑπάρχοντος ἀρχῆς, μία οὐδέν ἡττόν ἐστίν ἀρχή, οὕτω δὴ κἀνταῦθα μία ἔσται, κἂν ἐξ ἀμφοτέρων λέγηται. Ἐκεῖ μὲν γάρ, καθάπερ ἔφημεν, φυσικὴ ἐστίν, ἀλλ' οὐχ ὑποστατικὴ, διά τοῦτο ἡ δημιουργικὴ δύναμις μία καί ἀμφοῖν' ἐνταῦθα δέ οὐχί τό γόνιμον ἀμφοῖν.

Ἦκούσαμεν γάρ μικρόν ἄνωτέρω τοῦ τῆς θεολογίας ἐπωνύμου, τόν μὲν Πατέρα πηγὴν καὶ ἀρχὴν εἰπόντος αἰδίου φωτός, τόν δέ Υἱόν ἄναρχον μὲν οὐδαμῶς ἀρχὴν δέ τῶν ὄλων. Διό καὶ «μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ», ὁ μέγας εἶπε Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης· καὶ αὐθις «ἔστι πηγαία θεότης ὁ Πατήρ, ὁ δέ Υἱός καὶ τό Πνεῦμα τῆς θεογονοῦ θεότητος, εἰ οὕτω χρή φάναι, βλαστοὶ θεόφυτοι καὶ οἶον ἄνθη καὶ ὑπερούσια φῶτα»· καὶ πάλιν· «διακεκριμένα δέ ἐστι τό Πατρός ὑπερούσιον ὄνομα καὶ χρήμα καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, οὐδεμιᾶς ἐν τούτοις ἀντιστροφῆς ἢ ὄλως κοινότητος ἐπεισαγομένης». Κάν τῷ Περί μυστικῆς θεολογίας τρίτῳ, «ἐκ τοῦ αὐλοῦ», φησί, «καὶ ἀμεροῦς ἀγαθοῦ τά ἐγκάρδια τῆς ἀγαθότητος ἐξέφυ φῶτα, καὶ τῆς ἐν αὐτῷ καὶ ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐν ἀλλήλοις συναϊδίου τῆ ἀναβλαστήσει (σελ. 140) μονῆς ἀπομεμένηκε ἀνεκφοίτητα»· καὶ αὐθις· «τά τῆς ὑπερουσίου θεογονίας οὐκ ἀντιστρέφει πρὸς ἄλληλα».

Εἰ τοίνυν εἴποις προβολέα τόν Υἱόν ὁ Πατήρ οὐδέποτ' ἂν εἴη προβολεύς· κοινωνήσει γάρ κατὰ τό θεογόνον τῷ Υἱῷ· ἀλλά τοῦτ' ἀπείρηται. Εἰ δέ τόν Πατέρα φαίης, ὡς περ οὖν ἐστιν, ὁ Υἱός οὐκ ἂν εἴη προβολεύς, οὐκ ἄρα ἐξ αὐτοῦ τό Πνεῦμα· ὁ μόνος γάρ θεότης θεογόνος ὁ μόνος γεννήτωρ καὶ προβολεύς· κατὰ ταῦτα γάρ καὶ θεογόνος. Ταύτην δὴ τὴν κοινωνίαν καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἀπαγορεύων πρὸς τόν ἑαυτοῦ γράφων ἀδελφόν, «τό Πνεῦμα», φησί, «τό ἅγιον τοῦ Υἱοῦ μὲν ἡρτηται, ὧ ἀδιαστάτως συγκαταλαμβάνεται· τῆς δέ τοῦ Πατρός αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τό εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται, τοῦτο γνωριστικόν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ιδιότητος σημείον ἔχον, τό μετὰ τόν Υἱόν καὶ σύν αὐτῷ γνωρίζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ Πατρός ὑφεστάναι. Ὁ δέ Υἱός τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων, ὁ μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτός ἐκλάμπας, οὐδεμίαν κατὰ τό ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τόν Πατέρα ἢ τό Πνεῦμα τό ἅγιον».

Ὅρας ὅπως ἔχει πρὸς τε τόν Πατέρα καὶ τόν Υἱόν τό Πνεῦμα τό ἅγιον καὶ τίνα Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τά γνωρίσματα; «Γνωρίζει τοίνυν ἡμῖν», φησί, «καὶ φανεροὶ τό Πνεῦμα τό ἅγιον, δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ ὁ τοῦ Θεοῦ μονογενῆς Υἱός, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκπορεύει, ἵνα μὴ κοινωνίαν ἔχη κατὰ τό ἰδιάζον τῷ Πατρί. Τῆς γάρ τοῦ Πατρός, φησίν, αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τό εἶναι τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ἥτις ιδιότης μόνου τοῦ Πατρός ἐστι· «Πάντα γάρ», φησίν ὁ θεολόγος, «ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, τοῦ Υἱοῦ ἐστιν, ἄνευ τῆς αἰτίας». Τίς οὖν ἐκ τοῦ παντός αἰῶνος τῶν ἐνθέων θεολόγων τά ἴδια ἐκάστου τῶν τριῶν τῆς μιᾶς θεότητος προσώπων τοῖς δυσὶν ἡκουσται προσνείμας, ἀλλὰ μὴ ἀσύγχυτα φυλάξας; Ὅτι δέ τοῦ Πατρός ἴδιον τό ἐκπορεύειν δῆλον· Τῆς γάρ αὐτοῦ, (σελ. 142) φησίν, αἰτίας ἐξῆπται τό Πνεῦμα, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται, παρ' οὗ καὶ ὑφέστηκεν· εἰ καὶ μετὰ τόν Υἱόν καὶ σύν αὐτῷ γνωρίζεται.

Ἐπεὶ δέ τά κοινὰ ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω καὶ προσκυνητῆς Τριάδος ἐπίστης ἔνεστιν, οἷς ἐστι κοινὰ, τό δέ ἐκ τοῦ Πατρός εἶναι κατὰ τούς Λατίνους οὐκ ἐπίσης πρόσεστι τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ὁ μὲν γάρ προσεχῶς ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται καὶ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, τό δέ ἐμμέσως καὶ οὐ προσεχῶς ἐκπορεύεται καὶ οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός ὡς γε αὐτοὶ φρονοῦσιν – εἰ οὖν κατ' αὐτούς οὐκ ἐπίσης πρόσεστιν, οὐδέ κοινόν Υἱῷ καὶ Πνεύματι τό εἶναι ἐκ Πατρός· εἰ δέ μὴ κοινόν τοῦτ' ἐστιν αὐτοῖς, οὐδ' ἐκ τοῦ Πατρός ὄλως οὐδέτερον αὐτῶν. Θάτερον γάρ ὁποιοιοῦν ἐκ τοῦ Πατρός ὑπάρχον, θάτερον ἐκβάλλεται μὴ κοινωνοῦν, καὶ δι' ἀλλήλων ἀμφοτέρα. Οὕτως οὐδέν ἂν διαφύγοις τῶν ἀτόπων ὁ λατινικῶς φρονῶν, ὡς περ οὐδ' οἱ ἐκ τοῦ Πνεύματος εἰπόντες τόν Υἱόν, ἀλλ' οἷς ἂν ἐπιχειρήσης διαφεύγειν, τοῖς αὐτοῖς ἐπιχειρήμασι κάκεῖνοι χρήσονται καὶ σοι δι' ἑαυτῶν ἄφυκτον ἀποδείξουσι τόν τῶν ἀτόπων ἐσμόν.

Εἰ γάρ ὅτι μετὰ τὸν Υἱὸν λέγεται τὸ Πνεῦμα ὑπαριθμούμενον ἑρεῖς, ὃ σοι δοκεῖ τῶν ἐπιχειρημάτων ἀσφαλέστερον, ὡς ἔγωγ' ἄν φαίην οὐχ ἦττον τῶν ἄλλων σφαλερόν, κάκεινοί σοι τὸν Υἱὸν δείξουσιν, ἔστιν οὐ λεγόμενον μετὰ τὸ Πνεῦμα, προαριθμουμένου δηλαδὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀμφοτέροις δὲ ἡμεῖς μετὰ τῆς ἀληθείας ἀντεροῦμεν λέγοντες, οὐκ ἐν τῇ τάξει τῶν ὀνομάτων, ὧ οὔτοι, κεῖνται τὰ πράγματα.

Εἰ γάρ τοῦτο, τί κωλύει κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῆς συναριθμήσεώς τε καὶ προαριθμήσεως ἐπαλαττομένης παρά τῇ θείᾳ Γραφῇ, ποτέ μὲν γεννᾶν τε καὶ προβάλλειν, ποτέ δὲ τὰ αὐτὰ γεννᾶσθαι τε καὶ προβάλλεσθαι; Οὐδὲ γάρ προκαταρτικόν, (σελ. 144) οὐδὲ πρῶτον αἴτιον ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, ὡς ὑμεῖς, τὸν Πατέρα λέγομεν, δεύτερον δὲ τὸν Υἱόν, εἰ καὶ διὰ τὸ δημιουργικὸν αἴτιον ταῦτα καλεῖται ὁ Πατήρ. Κάκειθεν οὕτω κεκλημένος, ἔσθ' ὅτε παρά τῶν θεολόγων οὕτως ὀνομάζεται καὶ περὶ τῶν ἀκτίστων τὸν λόγον ποιουμένων, ὥσπερ καὶ Πατήρ διὰ τὸν Υἱὸν καλεῖται. Ἄλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ περὶ τῶν κάτω ποιούμενοι τοὺς λόγους, οὕτω τοῦτον ὀνομάζομεν· οὐδὲ γάρ πρῶτον μὲν Θεὸν τὸν Πατέρα σέβομεν, δεύτερον δὲ τὸν Υἱόν, τρίτον δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἵν' αἰεὶ τὸ δεύτερον μετὰ τὸ πρῶτον λέγωμεν καὶ μετ' αὐτὸ τὸ τρίτον, ὑπὸ τάξιν ἐξ ἀνάγκης ἄγοντες τὰ ὑπεράνω τάξεως, ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων πάντων.

Ὁ γάρ χρυσοῦς τὴν γλῶτταν Ἰωάννης ἐξηγούμενος τὸ παρά τοῦ Ἀβραάμ πρὸς τὸν οἰκεῖον οἰκέτην εἰρημένον, «θές τὴν χεῖρά σου ὑπὸ τὸν μηρόν μου», κατὰ τὴν ὁμιλίαν προῖων φησὶ «κηρυτέσθω Πνεῦμα ἅγιον· ὑψούσθω ὁ μονογενής· δοξαζέσθω ὁ Πατήρ. Μηδεὶς ἀνατετράφθαι τὴν ἀξίαν νομιζέτω, εἰ Πνεύματος πρῶτον μνημονεύομεν, εἴτα Υἱοῦ, εἴτα Πατρός· ἢ Υἱοῦ πρῶτον, εἴτα Πατρός. Οὐ γάρ ἔχει τάξιν ὁ Θεός, οὐχ ὡς ἄτακτος, ἀλλ' ὡς ὑπὲρ τάξιν ὢν. Οὐδὲ γάρ σχῆμα ἔχει ὁ Θεός, οὐχ ὡς ἀσχήμων, ἀλλ' ὡς ἀσχημάτιστος».

Ἐπὲρ τάξιν οὖν, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ τάξιν ὁ Θεός. Εἰ δ' ἔστι καὶ τάξις ἐπὶ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ τρισυπόστατον τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἐγνωσμένη διὰ τὸ ὑπὲρ πᾶν εἶδος τάξεως εἶναι. Τὴν μὲν γάρ κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τάξιν ἴσμεν, διδαχθέντες παρά τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, παρ' ἧς καὶ ἐπαλαττομένην ταύτην εὐσεβῶς διδασκόμεθα. Τὴν δ' ἐκ τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας προσοῦσαν, καὶ μάλιστα τοῖς δυσὶ προσώποις, τῷ τε Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, οὐδαμῶς ἴσμεν. Διὸ Γρηγορίων ὁ θεολογικώτατος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Εἰρηνικῶν φησιν, «οὕτω φρονοῦμεν καὶ οὕτως ἔχομεν, ὡς ὅπως μὲν ἔχει ταῦτα σχέσεώς τε καὶ τάξεως, αὐτῇ μόνῃ τῇ Τριάδι (σελ. 146) συγχωρεῖν εἰδέναι καὶ οἷς ἄν ἡ Τριάς ἀποκαλύψῃ κεκαθαρμένοις, ἢ νῦν ἢ ὕστερον».

Ἄλλ', ὁ μέγας, φασί, Βασίλειος, ὡς κεκαθαρμένος ἐξ ἀποκαλύψεως, τοῦτο μαθὼν εἶπεν ἐν τοῖς Κατ' Εὐνομίῳ. Συγχωρεῖν δὲ καὶ Γρηγόριον τὸν θεολόγον εἰδέναι ταύτην, οἷς ἄν ἡ Τριάς ἀποκαλύψῃ κεκαθαρμένοις. Ἄλλ' εἰ τοῦτο, πῶς τοῦ Εὐνομίῳ μαθεῖν εἰπόντος ἐκ τῶν ἁγίων τρίτον τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, δυσχεράνας οὐ μὲν οὐκ ἠρέμα τούτῳ καὶ λίαν ἐπαχθῶς ἐνεγκῶν ὁ θεῖος Βασίλειος, «παρά τῶν ἁγίων», φησὶν, εἶπε μεμαθηκέναι· τίνες δὲ οἱ ἅγιοι καὶ ἐν ποίοις αὐτῶν λόγοις τὴν διδασκαλίαν πεποιήνται εἰπεῖν οὐκ ἔχει; Δῆλον ὡς οὐκ ὄντων τῶν εἰπόντων ἁγίων.

Εἴτα, ἐπειδήπερ ἐκεῖνος ἐκ τοῦ τρίτου εἶναι τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τρίτον εἶναι καὶ τῇ φύσει συνήγαγε, καίτοι μηδὲ παρά τοῦτο συναγόμενον, ἐνδούς ὁ μέγας καὶ καθ' ὑπόθεσιν παραδεξάμενος, «εἰ καὶ τρίτον εἶναι», φησὶ, «τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁ τῆς εὐσεβείας ἴσως παραδίδωσι λόγος, ἵνα καὶ ὅλως συγχωρήσωμεν, ἀλλ' οὐκ ἀνάγκη παρά τοῦτο τρίτον εἶναι αὐτὸ καὶ τῇ φύσει». Ὡς οὖν καθ' ὑπόθεσιν παραδεξάμενος, ἀλλ' οὐ τοῦτο δογματίζων αὐτός, ἀμφισβητικῶς ἔχοντα

τόν λόγον προήγαγεν.

Ὁ δὲ φησιν ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Πρὸς αὐτόν Εὐνόμιον, ὡς «ἔστι τάξεως εἶδος οὐ κατὰ τὴν ἡμετέραν θέσιν, ἀλλ' ἐκ τῆς κατὰ φύσιν αὐτοῖς ἐνυπαρχούσης ἀκολουθίας», οὐ περί τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἀλλά καὶ περί τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ποιούμενος τὴν διάλεξιν φησιν, ἐν οἷς ἐγνωσμένον τε καὶ ἀνωμολογημένον ἅπασιν αἰτιατόν μὲν εἶναι τόν Υἱόν, τόν δὲ Πατέρα αἴτιον καὶ τοῦ αἰτιατοῦ προεπινοούμενον ἐξ ἀνάγκης, εἰ καὶ μὴ κατὰ χρόνον, ὡς αὐτός ἐκεῖ φησι. (σελ. 148) Ταῦτ' ἄρα καὶ χωρὶς ἐνδοιασμῶν τε καὶ ἀμφισβητήσεων, τόν μὲν Πατέρα προτετάχθαι τοῦ Υἱοῦ φησι, τόν δὲ Υἱόν δευτερεύειν τοῦ Πατρὸς, γράφων· «ἡμεῖς δέ, κατὰ μὲν τὴν τῶν αἰτίων πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν σχέσιν, προτετάχθαι τοῦ Υἱοῦ τόν Πατέρα φαμέν, κατὰ δὲ τὴν τῆς φύσεως διαφορὰν οὐκέτι, οὐδέ κατὰ τὴν τῶν χρόνου ὑπεροχὴν». Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ πάλιν, «τάξει μὲν», φησί, «δεύτερος τοῦ Πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου, καὶ ἀξιώματι, φύσει δὲ οὐκέτι δεύτερος».

Οὕτως οἶδεν ὁμολογουμένως ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τόν Υἱόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐξ Υἱοῦ. Εἰ γὰρ τοῦτ' ἐγίνωσκεν, οὐκ ἂν ὅλως ἠμφισβήτει, οὐδ' ἂν ἀπηγόρευε τρίτον εἶναι τῆ τάξει ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλ' οὐδέ κατὰ τοῦ Εὐνομίου καὶ τοῦτ' εἰπόντος λίαν ἐδυσχέρανε. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὸ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα σύν ἀμφιβολία πολλῇ καὶ καθ' ὑπόθεσιν, ἀλλ' οὐχ ὡς αὐτός δοξάζων παραδεξάμενος, δείκνυται μὴδ' αὐτός εἰδέναι, ὅπως ἔχουσι πρὸς ἄλληλα ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα σχέσεώς τε καὶ τάξεως.

Ὅτι μὲν γὰρ ἅμα ἐξ αἰδίου ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐν ἀλλήλοις τε ὄντα καὶ ἀλλήλων ἐχόμενα καὶ δι' ἀλλήλων ἀφύρτως τε καὶ ἀμιγῶς χωροῦντα, καὶ ὅτι τούτων ἕκαστον τάξεώς τε καὶ σχέσεως εἶδος, καὶ ὡς ὁ Υἱὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἅμα, εἰ καὶ οὐχ ὡσαύτως, καὶ ὅτι ὁμοτίμα ἐξ ὁμοτίμου, καὶ ὅτι τὸ ἐκπορεύειν ιδιότης ὄν τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως οὐκ ἔστιν εἶναι τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὡς ὁ λέγων καὶ τόν Υἱόν τὸ ἐκπορεύειν ἔχειν σύγχυσιν ποιεῖ τῶν θείων ὑποστάσεων, δυσσεβῶς ἀθετῶν τὴν ἀνωμολογημένην τάξιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ «δεῖ γάρ», φησί καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, «τάς ιδιότητας μένειν Πατρί καὶ Υἱῷ, ἵνα μὴ σύγχυσις ἢ παρά θεότητι τῆ καὶ τὰ ἄλλα εἰς τάξιν ἀγούση» ταύτην μὲν οὖν τὴν ἀνωμολογημένην τάξιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡμεῖς ἴσμεν· τὴν δὲ δεύτερον μὲν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τρίτον δὲ ἀπὸ Πατρὸς τιθεῖσαν (σελ. 150) τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐθ' ἡμεῖς ἴσμεν οὔτε οἱ διδάσκαλοι καὶ προασισταὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Λατῖνοι δέ, ὡς τῆς ἀνοίας ὁμοῦ καὶ ἀπονοίας, τὴν μὲν εὐσεβῆ καὶ ἀνωμολογημένην ἐκείνην ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τάξιν ἀθετοῦσιν, ἃ δὲ Βασίλειος ὁ μέγας καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος ὑπὲρ τὴν οἰκείαν γνῶσιν ὁμολογοῦσιν εἶναι ὡς ἀπόρρητα ὄντα καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς, αὐτοὶ καταλαβεῖν αὐχοῦσι καὶ περί τὴν ἄφραστόν τε καὶ ἀπερινόητον ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος καινοφωνοῦσι, βλασφημοῦσι δὲ εἰπεῖν οἰκειότερον, ἔμμεσόν τε καὶ ἄμεσον αὐτὴν λέγοντες καὶ προσεχῆ καὶ πόρρω, δι' ὧν κινδυνεύουσι καὶ εἰς κτίσμα κατασπᾶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Διὸ οὐκ ἀναγκαίως οὐδ' αἰεὶ μετὰ τόν Υἱόν παρά τῆς θεοπνεύστου τίθεται Γραφῆς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Τοῦτο γὰρ Λατῖνοι συμβαίνει, τοῖς ἐκ τῶν δύο, πρώτου αἰτίου καὶ δευτέρου, λέγουσι τὸ ἓν καὶ μὴ κατὰ πάντα στέργουσι τὴν θεόπνευστον Γραφήν, ἀλλὰ κατ' ἐξουσίαν ἅττα βούλονται προστιθεῖσιν τε καὶ ἀφαιροῦσιν· ἡμῖν δὲ τοῖς ἐκ τοῦ ἑνὸς εὐσεβοφρόνως σέβουσι καὶ εἰς ἓν ἀναφέρουσι τὰ δύο, ἥκιστα.

Ἴνα δὲ σοὶ καὶ λόγον δῶμεν, μᾶλλον δὲ καταξιώσωμεν διδάξαι· τίνος ἔνεκεν ὡς ἐπὶ πλεῖστον ὁ μὲν Υἱὸς μετὰ τόν Πατέρα, τὸ δὲ Πνεῦμα μετὰ τόν Υἱόν ἡμῖν ὑμνεῖται, καὶ

μυεῖσθαι παραδέδοται; Ὁ Θεός καί Πατήρ, ἡ πάντων ἀρχή, Υἱοῦ Πατήρ ἐστὶ μονογενοῦς, ὅς καί πρὶν ἢ προστεθῆναι τῷ Πατρὶ συννοεῖται πάραυτα. Πῶς οὖν ἀφέντες τόν καί πρὶν ἢ λεχθῆναι προσεχέστατα τῷ Πατρὶ νοούμενον, εὐθύς ἂν τό Πνεῦμα μετὰ τόν Πατέρα θεΐημεν; Διὰ τοῦτο μετὰ τόν τοῦ Πατρός Υἱόν λέγεται τό Πνεῦμα μὴ δυναμένων γάρ ἡμῶν ἄμφω προφέρειν διὰ γλώττης ἅμα, ὡσπερ ἄρα καί ἐκ τοῦ Πατρός προῆλθον, εἰ πρό τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα τῷ Πατρὶ συννημένον θεΐημεν, δόξαι ἂν Υἱός τό Πνεῦμα τό γάρ “Πατήρ” ὄνομα εὐθύς συνεισάγεται τῇ διανοίᾳ τόν Υἱόν (σελ. 152) προϊόντες δ’ αὐθις καί μετὰ τό Πνεῦμα προσεχῶς εὐθύς τιθέντες τόν Υἱόν, Πατέρα τό Πνεῦμα ποιήσομεν νοεῖσθαι. Ὁ γάρ Υἱός, Πατρός Υἱός καί συνεισάγει τῇ διανοίᾳ τόν Πατέρα καί μάλιστα τόν πρό αὐτοῦ λεγόμενον ὁ δέ Υἱός προσεχῶς τῷ Πατρὶ τιθέμενος καί τό μονογενές ἑαυτῷ φυλάττει καί τό ἐκπορευτῶς ἐκ Πατρός εἶναι τό Πνεῦμα κωλύει. Ὁ καί ὁ Νυσσαέων Γρηγόριος φησιν, οὐτινος οἱ λατινικῶς φρονούντες τό ὕψος τῆς διανοίας μὴ χωρήσαντες, πόρρω μὲν τοῦ Πατρός, ὡς τῆς ἀσεβείας, δοξάζουσι τό Πνεῦμα, προσεχές δέ τοῦ Υἱοῦ. Ἄλλ’ οὐχ ὅτι ὁ Πατήρ τε καί Υἱός ἄλληλα εἰσάγουσι τῇ διανοίᾳ κατά τοῦτο ὄντα προσεχῆ, διὰ τοῦτο πόρρω τό Πνεῦμα τοῦ Πατρός καί οὐκ ἀμέσως ἐξ αὐτοῦ. Ἄλλὰ περί μὲν τούτων, ὕστερον.

Νῦν δ’ ἵνα καί δευτέραν αἰτίαν ἀποδῶμεν, ἣτις καί αὕτη, ἵνα διὰ πάντων συνετίσωμέν σε, διὰ τὴν προειρημένην γέγονε πρῶτον ἡμῶν τό γένος Θεόν ἔγνω τόν Πατέρα καί Πατέρα τόν Θεόν, τῆς αὐτοῦ θέοτητος φανερωθείσης τε καί πιστευθείσης ἀμυδρῶς, ὡς γε συνήνεγκεν ἡμῖν. Εἰ γάρ ἐπίσης ὢν Πατήρ καί προβολεύς, τόθ’ ἡμῖν οὐ Πατήρ ἀλλά προβολεύς ἢ ἐκπορευτῶν ἐκηρύττετο, πῶς ἂν παραδεξάμεθα, μὴ δυνάμενοι πω χωρῆσαι διὰ τό νηπιῶδες ἔτι, τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἐμφύτου πλούτου τῆς θεότητος; Τό δέ “πατήρ” ὄνομα καί πρὸς ἡμῶν ἐστὶ καί οἷον κοινόν ἔχομεν αὐτό ταῖς ἐξ αὐτοῦ ὁμοουσίαις μὲν αὐτῷ ἡμῖν δέ δεσποτικαῖς ἐκείναις ὑποστάσεσιν. Εἰ κάκεῖνοι μὲν φύσει καί ὑπὲρ ἡμᾶς ἔχουσιν αὐτό, ἡμῶν δ’ ὑπὸ φιλανθρωπίας καλεῖσθαι κατηξίωσε – διό καί Ἰουδαῖοι ἔλεγον, «ἡμεῖς Πατέρα ἔχομεν τόν Θεόν – σοφῶς οὖν ἄγαν καί οἷον ὑποκλέπτων τὴν διάνοιαν ἡμῶν, μᾶλλον δέ ἡμᾶς ἀπό τῆς τοῦ πονηροῦ δουλείας καί ψευδοδοξίας καί ψευδολατρίας ἐπὶ τὴν οἰκείαν δεσποτείαν πρὸς θεογνωσίαν ὑφαιρούμενος καί τὴν τοῦ μονογενοῦς ὑπεμφαίνων (σελ. 154) συνεισέφερε θεότητα, Πατήρ κηρυττόμενος αὐτός. Μετ’ αὐτόν ὁ Υἱός πεφανέρωται τῷ κόσμῳ, διὰ σαρκός ἡμῖν ὀφθείς καί συναναστραφεῖς ὅς σὺν ἑαυτῷ καί τό Πνεῦμα ὑπεδείκνυ, λόγοις τε καί ἔργοις διὰ πάντων πιστούμενος, συνημμένον φύσει καί ὁμότιμον ἑαυτῷ καί τῷ Πατρὶ. Μετὰ τόν Υἱόν τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐπεδήμησε τῷ κόσμῳ, παρά μὲν τοῦ Υἱοῦ πεμπόμενον, ὡς οὖν ἀντίθεον οὐδέ ἀντίχριστον, καί πεμπόμενον οὐχ ἀπλῶς καί ἀπολύτως, ἀλλὰ χρονικῶς καί πρὸς τινὰς καί δι’ αἰτίαν παρά δέ τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον οὐ δι’ αἰτίαν ὅλως, οὐδέ χρονικῶς ἢ πρὸς τινὰς, ἀλλ’ ἀπλῶς καί ἀπολύτως πάντη, ὡς ὁμόθεον καί ὁμοούσιον καί τῆς αὐτῆς οὐχ ἥττον ἐξημμένον τῷ Υἱῷ αἰτίας καί ἀρχῆς, παρ’ ἑαυτοῦ δέ ἐρχόμενον ὡς κύριον καί αὐτεξούσιον.

Ἐπεγένετο δέ καί τρίτη τις αἰτία τοῖς θεολόγοις, δι’ ἣν μετὰ τόν Υἱόν καί ἐκ τῶν τοῦ Υἱοῦ παριστάσιν ὡς ἐπὶ πλεῖστον τό συναφές καί τέλειον καί ὁμοούσιον Πατρὶ τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος ὅτι μετὰ τό κατευνασθῆναι καί μετασκευασθῆναι τὴν πλειόντων κατά τοῦ Υἱοῦ μανίαν, πολυειδῶς ἀποδειχθείσης καί ἀναφανείσης καί στηριχθείσης ἀσφαλέστατα τῆς τούτου πρὸς τόν Πατέρα συμφυΐας καί ὁμοτιμίας ὁ κατά τοῦ Θεοῦ Πνεύματος ἐμφανέστερον ἀνερριπίσθη πόλεμος. Ταῦτ’ ἄρα καί τοῖς θεολόγοις ὁ λόγος ἅπας, οὐ περί τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ περί τὴν πρὸς τόν Υἱόν

όμοουσιότητος τοῦ Πνεύματος, εἰ καί Λατῖνοι βιάζονται τάς ῥήσεις, μεθέλκοντες αὐτῶν τήν διάνοιαν εἰς τήν οἰκείαν κακόνοιαν.

Ἄλλά γάρ οὕτως ἡμῖν ὁ ἐν τρισίν ὑποστάσεσιν εἷς Θεός ἐκπεφασμένος, οὕτω καί δοξάζεται καί οὕτω μιᾶς εἰκόνας οὔσης καί μορφῆς ἐπὶ τῆς μόνης ἀνειδέου καί προσκυνητῆς Τριάδος – «ἡ γάρ Τριάς συνάπτεται μὲν ἀδιαστάτως, σύνεστι δέ ἀϊδίως, εἰκόνα δέ προφαίνει μίαν καί τήν αὐτήν», Ἀθανάσιος ὁ μέγας λέγει – μιᾶς οὖν οὕτως εἰκόνας οὔσης ἐπὶ τῆς σεπτῆς Τριάδος, τόν μὲν Υἱόν τοῦ Πατρὸς μορφήν (σελ. 156) τε καί εἰκόνα λέγομεν, τό δέ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Οὕτω γάρ ἡμῖν ὡς εὐδόκησεν ἑαυτήν ἐγνώρισε καί οὕτως ἔχειν πρὸς τόν Υἱόν τό Πνεῦμα λέγομεν, ὡς αὐτός πρὸς τόν Πατέρα ὁμοίως γάρ ἀμφοτέρα ἔχουσι πρὸς τόν Πατέρα, πλήν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, ὡς ἀνωτέρω διά πλειόνων ἀποδέδεικται. Προσεχῶς δέ τῷ Πατρὶ ὁ Υἱός ἐγνωσταί ἡμῖν καί διά τοῦ προσεχῶς τούτου ἐγνωσμένου τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐφανερῶθη, κηρυχθέν τε καί πεμφθέν ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, ὡς καί οὗτος πρῶην ἦλθεν ἐν τῷ τοῦ Πατρὸς ὀνόματι. Καί πάντα λέγομεν ἔχειν ἔχειν τόν Υἱόν τά τοῦ Πατρὸς ἄνευ τῆς ἄνευ τῆς αἰτίας, πάντα δέ τά τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα ἄνευ τῆς υἰότητος. Πάντα γάρ τοῦ Πατρὸς ὁμοίως ἔχει ὁ Υἱός τε καί τό Πνεῦμα ἄνευ τῆς αἰτίας, συμπεριβαλλούσης ἄμφω τάς ὑπαρκτικὰς καθ' ὑπόστασιν διαφοράς. Διό καί πρό τοῦ Υἱοῦ ἔστιν οὐ τίθεμεν τό Πνεῦμα, εἰ καί ὡς ἐπ' ἔλαττον, ὡς δέ ἐπὶ πλεῖστον μετὰ τόν Υἱόν καί μετὰ τόν Πατέρα τοῦτον, ἵνα τῶν τριῶν ὑπὲρ ἡμῶν μεγίστων ἔργων θεοπρεπῶν καί προμηθεστάτων οἰκονομιῶν, συνεχῆ καί ἀδιάλειπτον τήν μνήνην φέροντες, συντομωτάτην διά πάντων ἀποδιδῶμεν τήν εὐχριστίαν.

Εὐνόμιος δέ καί μετ' αὐτόν οἱ λατινικῶς φρονοῦντες μὴ συνετῶς ἀκηκοότες τῆς πρὸς τόν Θεόν τοιαύτης εὐχαριστίας τῶν Πατέρων καί τῆς ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους ἀντιρρήσεσιν οἰκονομίας μὴ δυνηθέντες συνιδεῖν, συνήγαγον κακῶς ἐντεῦθεν τρίτον ἀπὸ Πατρὸς εἶναι τό Πνεῦμα τό ἅγιον, μηδέ τοῦτο συνιδόντες, ὡς εἶγε τοῦτο ἦν καί διά τοῦτο «ἡ φυσικὴ τάξις τοῦ τε Υἱοῦ πρὸς τόν Πατέρα καί τοῦ θείου Πνεύματος πρὸς τόν Υἱόν ἐδείκνυτο, οὐκ ἄν, ἐπαλλαττομένης ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ τῆς συνεκφωνήσεως τῶν τριῶν προσκυνητῶν προσώπων, ἔστιν οὐ μετὰ τό Πνεῦμα ὁ Υἱός ἐτίθετο, προαριθμουμένου δηλαδή τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καθάπερ καί ὁ πολὺς ἐν θεολογίᾳ φησὶ Γρηγόριος, ὅτι «τά αὐτά καί προαριθμεῖται καί ὑπαριθμεῖται παρά τῇ Γραφῇ διά τήν ἰσοτιμίαν τῆς φύσεως» ἐν δέ τῇ παρουσίᾳ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου (σελ. 158) ἐπισκόπων καί ἡμᾶς οὕτω παραινεῖ θεολογεῖν, «μετὰ Παύλου», λέγων, «θεολόγησον, τοῦ πρὸς τρίτον οὐρανόν ἀναχθέντος, ποτέ μὲν συναριθμοῦντος τάς τρεῖς ὑποστάσεις, καί τοῦτο ἐνηλλαγμένως, οὐ τετηρημένως ταῖς τάξεσι, προαριθμοῦντος, ἐναριθμοῦντος, ὑπαριθμοῦντος τό αὐτό».

Ἄλλ' οὐδέ τό «δι' οὗ» μόνῳ τῷ Υἱῷ παρά τῆς θείας ἀπονενέμηται Γραφῆς ὁ γάρ θεῖος Κύριλλος ἐν Θησαυροῖς φησι, «Χριστοῦ τό Πνεῦμα, ὡς τοῦ Θεοῦ Λόγου διά Πνεύματος ἡμῖν ἐνοικιζομένου». Τούτων οὖν Εὐνόμιός τε καί τό τῶν Λατίνων γένος, μηδένα ποιησάμενοι λόγον, τρίτον εἶναι τῇ τάξει καί τῷ ἀξιώματι τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐδογματίσαν, οὐ τῇ κατὰ τήν ὁμολογίαν τάξει ἀλλά τῇ φυσικῇ, κακῶς. Ὅ γε μὴν Εὐνόμιος ἐντεῦθεν τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς εἶναι καί τῇ φύσει, ὡς ἀμφοτέρων κατ' αὐτήν διαφέρον, προσεδογματίσεν, οἱ δέ Λατῖνοι καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τό Πνεῦμα τό ἅγιον κατασκευάζουσιν.

Ἡμεῖς δέ σύν τοῖς ἱεροῖς πατράσιν ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον τό Πνεῦμα μετὰ τόν Υἱόν τιθέαμεν καί μετὰ τόν Πατέρα τοῦτον, ἵνα τῶν τριῶν ὑπὲρ ἡμῶν μεγίστων ἔργων καί

θεοπρεπῶν καί προμηθεστάτων οἰκονομιῶν συντομωτάτην ἀποδιδῶμεν διά πάντων τήν δοξολογίαν καί τήν εὐχαριστίαν καί τήν ἀνάμνησιν· οὐχ ὅτι δευτέρα καί τρίτα τῆ τιμῆ καί τῆ ἀξία καί γάρ ὁμοτίμα – οὐδέ τήν δυάδα ποιοῦντες τοῦ ἑνός ἀρχήν, οὐδ' εἰς τήν δυάδα ἀναφέροντες τό ἕν, ἀλλ' εἰς ἡμῖν Θεός, εἰς ἕν αἴτιον καί Υἱοῦ καί Πνεύματος ἀναφερομένων, ἐξ οὗ μόνου ἔχει τήν ὑπαρξιν ἐκάτερον αὐτῶν· καί ὅτι μία ἀρχή, ὁ Πατήρ, ὡς καί ὁ θαυματουργός Γρηγόριος λέγει, κατά τοῦτο τοίνυν εἰς Θεός· καί ὅτι μία φύσις τοῖς τρισίν, αὐτά γάρ τά δύο καί τά τρία καί τό ἐξ αὐτοῦ καί τό ἀναφέρεσθαι εἰς αὐτόν οὐ τήν φύσιν διαιρεῖ, ἀλλά περί αὐτήν διαιρεῖται, οὐδέ γοῦν ἐξ αὐτῆς ἐστι κυρίως, (σελ. 160) εἰ καί μή χωρίς αὐτῆς, οὐδ' εἰς αὐτήν ἀναφέρεται, εἰ καί μή ἄνευ ταύτης· τό γάρ ἕν, πῶς ἂν αὐτό ἑαυτό γεννήσαι τε καί προβάλοιτο καί εἰς ἑαυτό ἀναφέροιτο; Οὐδ' ἀρχή τοίνυν καί τά ἐξ αὐτῆς, οὐδέ αἴτιον καί αἰτιατόν αὐτό ἑαυτοῦ τό ἕν. Εἰ τοίνυν ταῦθ' ἅπαντα, κατά ταῦτα κυρίως καθ' ἃ καί μερίζεται, ταῦτα δ' ἐστίν αἱ τρεῖς ὑποστάσεις, εἴτ' οὖν τά τρία πρόσωπα τῆς μιᾶς τῆ φύσει θεότητος, ὅταν οἱ Λατῖνοι λέγωσιν ἐξ ἀμφοτέρων τό ἕν, τῶν προσώπων δηλαδή φασι· κατά τοῦτο γάρ καί ἀμφοτέρα, τό γάρ ἕν οὐκ ἂν ρηθείη ποτέ ἀμφοτέρα.

Ἐπεὶ τοίνυν κατά ταῦτα λέγουσιν ἐκ τῶν δύο τό ἕν, καθ' ἃ καί ἡ ἀρχή καί τό αἴτιον καί νοεῖται καί λέγεται, ἐκ δύο ἀρχῶν λέγουσι τό ἕν καί δύο ἀρχάς καί δύο αἴτια καί πολυθεΐαν εἰσάγουσιν. Οὐ γάρ μόνον ὅτι μία φύσις εἰς Θεός, ἀλλ' ὅτι καί ἕν πρόσωπον τήν ἀναφοράν ἔχει τά ἐξ αὐτοῦ, καί εἰς ἕν αἴτιον καί μίαν ἀρχήν τά ἐξ ἀρχῆς ἀναφέρεται· οὐ τά δύο μόνον ἄμφω, ἀλλά καί ἐκάτερον αὐτῶν χωρίς. Καί διά τοῦτο μία τῆς θεότητος ἀρχή καί εἰς Θεός ἐστι καί κατά ταύτην τήν ἀναφοράν· ὅτι καί ἐκάτερον ἀναφέρεται εἰς ἕν ἀμέσως. Εἰ γάρ μή ἀμέσως καί τό Πνεῦμα ἐκ Πατρός, τό ἐμμέσως τοῦτο δύο ἐξ ἀνάγκης τά αἴτια ποιεῖ τοῦ Πνεύματος, τό τε μέσον καί τό ἄκρον, καί οὐκ ἔνι διά τήν οὕτως ἔχουσαν ἀναφοράν ἕνα Θεόν τά τρία εἶναι· μᾶλλον δέ οὐδέ Θεόν εἶναι τό διά μέσης θεότητος ἐκ τοῦ Πατρός· ἐπὶ γάρ τά κτίσματα ἦλθεν ὁ Πατήρ διά μέσης θεότητος κατά τούς θεολόγους.

Οὐ γάρ ὡς Πατήρ ταῦτ' ἔκτισεν, ἀλλ' ὡς Θεός. Ὁ δέ Υἱός εἰς Θεός μετά Πατρός· καί τοῦτο ἐκ Πατρός δι' Υἱοῦ ὡς ἐξ ἑνός Θεοῦ κτίσματα καί μία ἡ ἀρχή τῶν κτισμάτων, ὁ Θεός. Γεννᾷ δέ ὁ Θεός καί ἐκπορεύει ὡς Πατήρ τῶν αὐτῶ συναϊδίων φώτων. Εἰ γοῦν ἐκ Πατρός δι' Υἱοῦ ὡς ἐξ ἑνός ἐστι τό Πνεῦμα τό ἅγιον, οὐχ ὡς ἐξ ἑνός ἔσται Θεοῦ, τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ ἑνός ὄντος Πατρός, τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ. Καί ταύτης τῆς συγχύσεως τίς ἂν (σελ. 162) ἀτοπωτέρα γένοιτο; Διό καί ταύτην οἱ Λατῖνοι φεύγοντες ὡς ἐξ ἑνός φασι Θεοῦ· ὁ χώραν οὐδαμόθεν ἔχει, καθάπερ ἀναπέφηνε· καί ταῦθ' ὅτι καί τό Πνεῦμα εἰς Θεός ἐστι μετά Πατρός τε καί Υἱοῦ.

Τοιγαροῦν, ἐπειδήπερ πάντη τε καί πάντως εἰς ὑπάρχει ὁ Πατήρ, οὐκ ἄμφω ὁ Υἱός τε καί τό Πνεῦμα, ἀλλά καί χωρίς ἐκάτερον μίαν ἀρχήν καί ἕν αἴτιον ἔχει μόνον, τόν Πατέρα. Καί οὕτω μία τῆς θεότητος ἀρχή, κἄν οἱ λατινικῶς φρονοῦντες ἐγκαλούμενοι, πῶς δύο λέγουσιν ἐπὶ τῆς θεότητος ἀρχάς, ἀπολογεῖσθαι οἴωνται μίαν ἀρχήν ἰσχυριζόμενοι δοξάζειν τοῦ Υἱοῦ τε καί τοῦ Πνεύματος· σοφίζεσθαι γάρ ἡμᾶς βουλόμενοι τοῦτο διαβεβαιοῦνται, ὡς καί τήν ἀρχήν ἔφθημεν εἰπόντες. Αὐτό γάρ τοῦτό ἐστι τό παρ' ἡμῶν ἐγκαλούμενον αὐτοῖς· πῶς Υἱοῦ μέν καί τοῦ Πνεύματος μίαν τήν ἀρχήν φασι, τοῦ δέ ἑνός Πνεύματος δύο λέγουσιν ἀρχάς; Ἐκεῖνοι δέ περί τοῦ ἑνός ἐρωτώμενοι, σοφιστικῶς περί τῶν δύο τήν ἀπόκρισιν ποιοῦνται· σφῶν αὐτῶν μᾶλλον ἢ τῶν πυνθανομένων κατασοφίζόμενοι.

Πατήρ μέν οὖν καί ἀρχή καί αἴτιον ἐπὶ Θεοῦ πάντη τε καί πάντως ἕν· προβολεύς γάρ

παρ' οὐδενός τῶν ἀποστόλων ἢ τῶν εὐαγγελιστῶν ἐκλήθη, ἀλλά καί ἀντί τούτου ἢ τοῦ Πατρός ἀπέχρησεν αὐτοῖς φωνή. Ἀρχὴν δέ λέγω οὐ τὴν καταρχήν, οὐδέ τὴν δημιουργικὴν, οὐδ' ἢ τὴν δεσποτείας ἐστὶν ἐπώνυμον.

Καί τοίνυν ὁ Θεός καὶ Πατήρ, καθὼ Πατήρ, ἀρχὴ καὶ αἴτιός ἐστι· καὶ καθὼ ἀρχή, Πατήρ τῶν φώτων, δηλαδή Υἱοῦ καὶ Πνεύματος· καὶ καθὼ αἴτιος, αἴτιος, ἀρχὴ τε καὶ Πατήρ. Εἰ οὖν καὶ ὁ Υἱός αἴτιός ἐστι τοῦ Πνεύματος, ἐξ ἀνάγκη ἔσται καὶ ἀρχὴ καὶ Πατήρ ὡς αἴτιος· ὡς γάρ τοῦ ἀνθρώπου, καθὼ ἀνθρώπου ἐπιστήμης δεκτικοῦ ὑπάρχοντος, τὸν ἐπιστήμης δεκτικόν οὐκ ἔνι μὴ καὶ ἄνθρωπον ὑπάρχει, οὕτω καὶ ἐπὶ Θεοῦ· ἐπεὶ ὁ Πατήρ, καθὼ Πατήρ, ἀρχὴ καὶ αἴτιός ἐστι, τὸν αἴτιον ὑπάρχοντα οὐκ ἔνι μὴ καὶ ἀρχὴν εἶναι καὶ Πατέρα, καίτοι τοῦ θεολόγου Γρηγορίου γράφοντος, (σελ. 164) «οὕτως εἶναι Υἱόν κυρίως τὸν Υἱόν, ὅτι μὴ ἔστιν οὗτος καὶ Πατήρ».

Ὅραξ ἀθροισμένην σαφῶς τὴν μοναρχίαν καὶ τὸ καθ' ὑπόστασιν ἐνιαῖον τοῦ Πατρός ὑπὸ τῶν λεγόντων καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καὶ μὴ ἀναγόντων ἐκάτερον τῶν προσώπων εἰς μίαν μόνην, τὴν τῆς θεότητος πηγὴν; Μία γάρ φύσις καὶ οἱ πάντες ἄνθρωποι, ἀλλ' οὐχ εἷς οἱ πάντες ἄνθρωπος. Καίτοι δι' ἀλλήλων, μᾶλλον δέ διὰ τῶν πρό ἡμῶν, ἀναχθείμεν ἄν εἰς ἓνα τὸν προπάτορα, ἀλλ' εὐθύς πολλά τά αἴτια, καὶ οὐκ ἐξ ἐνός ἡμεῖς διὰ τοῦτο καὶ οὐχ εἷς. Ἄρ' οὐ φανερώς καινοτομεῖς ὁ λατινικῶς φρονῶν;

Καί εἰ μὴ πρό ὑμῶν ἐλλιπές ἦν τὸ καθ' ἡμᾶς εὐαγγέλιον, ὃ «ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεῦν ἐν κόσμῳ, καὶ «ἢ τοῦ Θεοῦ σωτήριος χάρις» καὶ ἢ κατ' αὐτὴν θεογνωσία, ἢ πᾶσιν ἐκφανεῖσα καὶ διδάξασα πάντας, εἰ μὴ «κεκένωται ἡ πίστις», εἰ μὴ διέφθαρται τὰ τῆς ὁμολογίας, αἷς καὶ ἐνήθησαν καὶ ἐνήσκησαν «τό τῶν μαρτύρων ἡμῶν περικείμενον νέφος», ὁ τῶν ὁσίων παμπληθὴς κατάλογος, ὁ τῶν διδασκάλων θεοδίδακτος θίασος, πάντες οἱ ἔργῳ καὶ λόγῳ καὶ τοῖς καθ' ἑαυτοὺς παθήμασι μαρτυρήσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ὑπὲρ ἧς καὶ μεχρι θανάτου καλῶς ποιῶντες ἐνέστησαν, καὶ οὐχ ὑπὲρ αὐτῆς μόνον ἢ καὶ ἑαυτῶν, ἀλλά καὶ ὑπὲρ τοῦ ἡμετέρου στηριγμοῦ εἰ μὴ μόνον ἢ ταῦθ' ἅπαντα καὶ ἢ τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένων πίστις ἐλλιπής, διακενῆς ὄντως οὐ προσθήκας ἐξευρίσκεις καὶ κατὰ τῆς σεαυτοῦ καινοτομεῖς ψυχῆς.

Εἰ μὲν γάρ ἐγίνωσκον καὶ ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, τίνας ἔνεκεν οὐ παρρησίᾳ διατέλεσαν κηρύττοντες καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συνόδων πολλῶν καὶ πολλακίς γενομένων βεβαιώσαντες; Ἄλλ' οὐκ ἐγνωσμένον ἦν αὐτοῖς; Οὐκοῦν οὐδ' ἦν οὕτω τάληθές· πάντα γάρ ἐγνώρισεν αὐτοῖς ὁ δι' ἡμᾶς ἐγνωσμένος καθ' ἡμᾶς. Καὶ πάντα κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐδίδαξεν (σελ. 166) αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα καὶ διὰ τοῦτ' ἐδίδαξεν, ἵν' ἡμᾶς οὗτοι διδάξωσιν, ὡς ἐδιδάχθησαν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται. Εἰ γάρ τοῦτο λέγειν τολμήσεις, ὡς οὐκ ἐγνώσαν οἱ πρό ἡμῶν θεολόγοι τάληθές, ὡς καὶ τοῦτο μηδὲν ἤττον βλάσφημον ἀποπεμπόμεθα.

Τίς γάρ εἰ ὁ τοῦτο γρύξαι τολμῶν; Ποία δ' ἰσάριθμος σύνοδος, μᾶλλον δέ πόσαι καὶ ποῦ μαρτυρηθεῖσαι παρά τοῦ Πνεύματος, ὃ καὶ ζῶσιν ἐκείνοις καὶ γεγονόσιν ἐξ ἀνθρώπων συνεμαρτύρησε, καὶ ἀεὶ συμμαρτυρεῖ τε καὶ συμμαρτυρήσει διὰ τῶν ἐπὶ τοῖς σοφοῖς τούτων τελουμένων τε καὶ τελεσθησομένων θαυμάτων; Ἄλλ' ἔχω κἀγώ, φησί, πολλοὺς τῶν πατέρων συμμαρτυροῦντάς μοι τῇ προσθήκῃ. Τί οὖν, ἕτερα μὲν οὗτοι κοινῇ συνειλεγμένοι παρεδίδουν ἐκκλησίᾳ, ἕτερα δέ καθ' ἑαυτοὺς ἐδογματίζον; Οὐ μὲν οὖν. Ἄλλ' ἢ παραχαράττεις αὐτὸς ἢ παραλογίζῃ καὶ παρεξηγῃ, μὴ μετὰ τοῦ Πνεύματος ἐρμηνεύων τὰ εἰρημένα διὰ τοῦ Πνεύματος.

Οὐ μὴν, ἀλλ' εἰ καὶ τοῦτο θείημεν, ὅπερ οὐκ ἔστιν, οὐ προσδεκτέα μᾶλλον τὰ κοινῇ παραδεδομένα τῶν ἰδίως εἰρημένων ἐκάστῳ; Ἐκεῖνα μὲν γάρ πρὸς τῷ πάντων εἶναι καὶ

άνεπιχείρητα τοῖς κακουργοῦσι καί τῷ παραχαράττειν δολοῦσι τόν τῆς ἀληθείας λόγον, πᾶσιν ἐγνωσμένα σοφοῖς τε καί ἰδιώταις καί διά στόματος αἰε φερόμενα. Τά δέ μή ἐπί τοσοῦτο καθωμιλημένα ὑποπτά ἐστί καί μάλιστα προαγόμενα παρά Λατίνων, οἳ καί τῷ φανερωτάτῳ τῆς πίστεως συμβόλῳ διά προσθήκης ὑπεβούλευσαν. Οἱ γάρ τῷ ἐν τοῖς τῶν ὡς ἀληθῶς χριστιανῶν ἀπάντων στόμασι κειμένῳ καί τῆς ἡμέρας ἐκάστης πολλάκις ἀνακηρυττομένῳ προσθήκην ἐπινοήσαντές τε καί τολμήσαντες, τί οὐκ ἂν ἔδρασαν ἐν τοῖς ἀγνοουμένοις παρά τῶν πλειόνων; Τά γοῦν μή κοινά μηδέ καθωμιλημένα ὑποπτά ἐστί, μή πονηρός ἄνθρωπος ἐνέσπειρεν (σελ. 168) αὐτοῖς ζιζάνια. Ταῦτα ἄρα, κἄν μὲν ὁμολογῶσι τῇ κοινῇ ὁμολογίᾳ, προσδεκτέα ἂν δέ μή, οὐχί.

Ὅμως ἐν δευτέρῳ λόγῳ τά δοκοῦντα συμμαρτυρεῖν σου τῇ καινοτομίᾳ ὀψόμεθα καί ἀπελέγξομεν, Θεοῦ διδόντος, οὐκ ἐκεῖνα, ἅπαγε, ἀλλά σέ τά καλῶς λελεγμένα ἐκλαμβάνοντα κακῶς, καί μή τοῖς σοφέσι τά ἀσαφῆ καί τοῖς παρρησίᾳ εἰρημένοις τά ἐν τῷ κρυπτῷ συμβιβάζοντα πρὸς δύναμιν.

Νῦν δ' ἀνακεφαλαιωσώμεθα τόν νῦν λόγον, κἄθ' οὕτω τά λείποντα προσθῶμεν.

Πρῶτον μὲν οὖν ἐξελήλεκται κενή τυγχάνουσα παντάπασιν ἡ τῆς προσθήκης τούτων ἀπόφασις.

Ἐπειτα δέδεικται συνυπακουόμενον τό “μόνου”, ὅταν λέγηται παρά τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐπεὶ κἄν τῷ αὐτῷ συμβόλῳ παρά τοῦ Πατρός ἀκούοντες γεννηθέντα τόν Υἱόν, ἐκτός ἀντιλογίας πάσης δεχόμεθα συνυπακουόμενον τό “μόνου”.

Τούτῳ συνείρομεν ἐξῆς ὡς εἰ καί ἀνεπιλήπτως εἶχε τό λέγειν καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα, τῷ συμβόλῳ προστεθεῖσθαι παρά Λατίνων οὐκ ἐχρῆν. Ἐπεὶ κἄν εὖ ἔχον εἰς τό ἐξῆς ἀναφανῆ, προσθετέον οὐκ ἂν εἶη καί τοῖς πρὸς ἡμῶν γάρ, καίτοι συνεληλυθῶσι καί συνεζητακόσι πᾶσι καί αὐτοῖς τοῖς τῆς παλαιᾶς Ρώμης προεστῶσιν, οὐδέν τῶν ἀναφανέντων εὐσεβῶς ἔχειν προσετέθη.

Κάντεῦθεν ἀνεφάνη τῶν δικαίων ὃν πρῶτον ἀπαιτεῖν αὐτούς τήν προσθήκην ἐξελεῖν καί μή διά τήν περιωπήν τοῦ περιόντος πάπα τούς μεμαρτυρημένῳ παρά Θεοῦ τέλει κατακλείσαντας τόν βίον ἀποστέργειν, εἶται συζητεῖν μετ' αὐτῶν ἀνέχεσθαι περί αὐτῆς.

Μετά τοῦτο πρὸς τούς εὐγνωμόνως τῶν λόγων ἀκρωμένους λέγομεν, ὡς καί ἀμφοτέρωθεν ἐκ τοῦ Πατρός ἀκούοντες, ἔχομεν συνυπακούειν τό “ἐκ μόνου”, κἄν μή συνεκφωνῆται.

(Σελ. 170) Ἀλλά καί ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευτῶς τό Πνεῦμα λέγοντες τό ἐκπορευεῖν τῇ πατρικῇ ὑποστάσει ἐφαρμόζομεν ἢ γάρ οὐσία πάντη τε καί πάντως μία τῶν τριῶν, οὐκ ἔστι δέ τά τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἔχειν τόν Υἱόν ὥστε οὐχί καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα.

Μετά τοῦτο ἐξηλέχθησαν οἱ λατινικῶς φρονούντες μηκέτι ἐξ ἑνός δύνασθαι τά δύο πρόσωπα τῆς θεότητος φρονεῖν, ὡς ἐν δυσί προσώποις τό αἴτιον τιθέμενοι καί ταῦτα διαφόρως, ἀλλ' οὐδέ Θεόν ἕνα λέγειν διά τήν τοιαύτην πρὸς τό ἕν ἀναφοράν οὐδέ γάρ εἷς ἄνθρωπος πάππος, πατήρ τε καί υἱός, κατά τόν σοφόν τῆς Νύσσης πρόεδρον, ἐπειδήπερ εἰς δύο πρόσωπα τό αἴτιον ἀναφέρεται. Καί πρὸς τούτῳ παρεστήσαμεν, ὡς, καθάπερ δύο τά αἰτιατά, ἐπειδήπερ τό αἰτιατόν ἐν δυσὶν φασιν αὐτοῖ προσώποις.

Πρὸς δέ τούτοις, ἐπεὶ κατά τούς θεοσόφους θεολόγους, ὡς ὁ Υἱός ἐκ τοῦ Πατρός ἐστίν, οὕτω καί τό Πνεῦμα, πλὴν τοῦ γεννητῶς τε καί ἐκπορευτῶς, εἰ ὁ Υἱός ἀμέσως καί οὐχί καί ἐκ τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, καί τό Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρός

ἀμέσως, ἀλλ' οὐχί καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Προσαπεδείξαμεν ὡς, ἐπεὶ καὶ νοῦς λέγεται Χριστοῦ τό Πνεῦμα, καθάπερ καὶ ἡμῶν ἐκάστου ὁ οἰκεῖος, κατὰ μὲν τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ἐστὶ καὶ ἐξ αὐτοῦ, κατὰ δὲ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ μὲν ἐστὶ φυσικῶς, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνου τοῦ Πατρός.

Πρὸς τούτῳ μὴ χάριτι, φύσει δὲ εἶναι ἐκ Πατρός τό Πνεῦμα, ἐκ μόνου τοῦ Πατρός ἔχειν τὴν ὑπαρξιν ἐδείχθη.

Καὶ ἀπὸ τοῦ πάντα ἔχειν ἐκάτερον τὰ τοῦ Πατρός, ἄνευ τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως κατὰ τοὺς θεολόγους.

Κάντεῦθεν ἀναπεφήνασιν οἱ μὲν Λατῖνοι προστιθέντες καὶ κατὰ διάνοιαν ἐν τῷ τῆς πίστεως συμβόλῳ· ἡμεῖς δὲ (σελ. 172) ἀναπεφήναμεν μηδέ κατὰ τὸν ἔξω λόγον τῇ κατὰ τό θεῖον σύμβολον εὐσεβεῖ διανοίᾳ προστιθέντες.

Κατηγορήσαμεν τῶν Λατίνων ὡς ἐκεῖνα δογματιζόντων, ἐξ ὧν δύο ἀναφέρονται τοῦ ἐνός Πνεύματος ἀρχαί. Οἱ δὲ μηδὲν κωλύειν πρὸς τό μίαν εἶναι ταύτας ἔφησαν, ἐπειδήπερ ἡ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἐτέρας· καὶ ἀπεδείχθησαν καὶ κατὰ τοῦτο βλασφημοῦντες.

Εἴτ' αὐθις ἡμεῖς ἀναλαβόντες τὸν περὶ τῆς ἀρχῆς λόγον, ἐδείξαμεν κατ' οὐδέν τρόπον δύο εἶναι τοῦ ἐνός Πνεύματος ἀρχάς.

Παρεστήσαμεν ἐκ τοῦ τὰ κοινὰ Πατρί τε καὶ Υἱῷ, καὶ τῷ Πνεύματι κοινὰ εἶναι μαρτυρεῖσθαι, ὅτι οὐχί καὶ τοῦ Υἱοῦ τό ἐκπορεύειν· ἦν γάρ ἂν τοῦτο καὶ τοῦ Πνεύματος· ἐν ᾧ προσεξηλέγξαμεν αὐτούς, ἀδιάφορα τοῖς φυσικοῖς τὰ ὑποστατικά ποιοῦντας. Εἰ δὲ τοῦτο, καὶ ταῖς προσκυνηταῖς ὑποστάσεσι τὴν θεῖαν φύσιν.

Ἐκ τοῦ ἀσεβές εἶναι τὴν δημιουργικῶς διὰ τοῦ Υἱοῦ τό εἶναι σχοῦσαν κτίσιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ μὴ λέγειν, ἀλλὰ τὴν δημιουργικὴν ιδιότητα μόνῳ διδόναι τῷ Πατρί, κατ' ἀνάγκην ἀκολούθως συνηγάγομεν, ὡς, εἰ καὶ ἐκπορευτῶς τό Πνεῦμα δι' Υἱοῦ τό εἶναι εἶχε, δυσσεβοῦς ἦν ἂν λέγειν, ὅτι Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν καὶ ὡς ἡ ἐκπορευτικὴ ιδιότης μόνον τοῦ Πατρός ἐστίν. Ἐπεὶ δ' οἱ τοῦθ' οὕτω λέγοντες οὐκ εὐσεβεῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ θεοφόροι, δυσσεβεῖς οὐκοῦν οἱ λέγοντες καὶ ἐξ Υἱοῦ τό Πνεῦμα.

Καὶ ὡς, εἰ δι' Υἱοῦ τό Πνεῦμα, ὁμοῦ τε καὶ χωρὶς ἐκάτερος Πατὴρ ἂν λέγοιτο καὶ προβολεύς, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως, ποιητὴς τε καὶ Πατήρ.

Ἐκ τοῦ πάντα ἔχειν θεολογεῖσθαι τὸν Υἱόν τὰ τοῦ Πατρός ἄνευ τῆς αἰτίας, ἥτις οὐκ ἂν ἡ τῶν κτισμάτων εἴη, (σελ. 174) τοιγαροῦν ἡ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἐστίν, ἀπεδείξαμεν αὐθις οὐχί καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι.

Καὶ μάρτυρας παρηγάγομεν ἀπαγορεύοντας τὴν λατινικὴν προσθήκην.

Ἐδείξαμεν αὐθις ἐκ τοῦ μὴ τὸν Υἱόν καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος ὑπάρχειν, ὅτι καὶ τό Πνεῦμα οὐχί καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό εἶναι ἔχει.

Εἴτα, ἐκ τῶν ἀπρηριθμημένων καὶ τεθεωρημένων τοῖς ἁγίοις ὀνομάτων τοῦ Υἱοῦ, παρεστήσαμεν ὡς οὐχί καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιόν ἐστι.

Πάλιν ἐκ τοῦ μὴ ἐκπορευτὸν ἀπλῶς, ἀλλὰ τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευτὸν ἴδιον εἶναι τοῦ θεοῦ Πνεύματος, τοὺς θεολόγους μαρτυρεῖν παρεστήσαμεν ἐκ μόνου τοῦ Πατρός τό Πνεῦμα τό ἅγιον.

Καὶ ἀπὸ τοῦ ἔνωσιν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος εἶναι τὸν Πατέρα· ἡ γάρ τῶν ἄλλων ἐκατέρου μεσότης ἐν τοῖς ὀνόμασι κεῖται.

Καὶ ἀπὸ τοῦ μὴ ἐκ τῆς ἀρχῆς τό Πνεῦμα λέγεσθαι, ἀλλὰ μετὰ τῆς ἀρχῆς, ἀρχῆς εἶναι θεολογουμένου τοῦ Υἱοῦ.

Καὶ ὡς ὁ δι' Υἱοῦ καθ' ὑπαρξιν τό Πνεῦμα λέγων καὶ εἰς τὴν 'ἐκ' τὴν 'διά' μεταλαμβάνων ἀμαρτάνει. Ὡς γάρ συμπαρομαρτοῦν τῷ λόγῳ δι' αὐτοῦ τό Πνεῦμα

λέγεται καί οὐκ ἐξ ἐκείνου, ἀλλά σύν ἐκείνω, γεννηθέντι ἐκ τοῦ Πατρὸς, καί τό Πνεῦμα ἐκπορεύεται.

Αὐθις ἐκ τοῦ θεολογεῖσθαι τῶν τριῶν προσώπων ἕκαστον, τῶν καθ' ὑπόστασιν ἐτέρων δύο μέσον.

Καί πρὸς ἄλληλα ἔχειν ὡς ἕκαστον πρὸς ἑαυτό.

Καί τῷ δεύτερον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς καί τό Πνεῦμα λέγεσθαι, καθά καί ὁ Υἱός, ἀμέσως ἐκάτερον ὑπάρχον ἐκ Πατρὸς ἐδείχθη μὴ ἑοικυίας τῆς θεολογικῆς μεσότητος τοῖς κειμένοις ἐφεξῆς τρισὶ σημείοις, ἀλλά τοῖς ἐπὶ τῶν τοῦ τριγώνου γωνιῶν.

(σελ. 176) Μετά τοῦτο διττῆς φανερώς δειχθείσης τῆς τοῦ Πνεύματος προόδου, προσεδείχθη καί τῶν προόδων ἐκατέραν κατάλληλον τὴν παῦλαν ἔχειν. Κάντεῦθεν πάλιν, ὡς οὐχὶ καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό εἶναι ἔχει τό Πνεῦμα τό ἅγιον.

Πάλιν ἐκ τοῦ λέγειν καί τόν Υἱόν ἀρχὴν τοῦ θείου Πνεύματος ἀναπεφήνασιν οἱ λατινικῶς φρονοῦντες τοῖς κτιστοῖς συντάττοντες τό θεῖον Πνεῦμα.

Αὐθις ἐκ τοῦ μὴ ἔχειν κοινωνίαν κατά τό θεογόνον τόν Πατέρα καί τόν Υἱόν παρίσταται μὴ εἶναι καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα.

Πρὸς δέ τούτοις, ἐκ τοῦ τά κοινά τῆς ἀνωτάτω Τριάδος ἐπίσης εἶναι τῶν θείων ὑποστάσεων ἐκάστη, ἀνεφάνησαν οἱ λατινικῶς φρονοῦντες μήτε τόν Υἱόν μήτε τό Πνεῦμα λέγοντες ἐκ τοῦ Πατρὸς, μηδ' ὑποστατικὰς ἔχειν τόν Θεόν διαφοράς.

Εἶτα περὶ τῆς ἐν Θεῷ τάξεως ποιησάμενοι τόν λόγον προσαπεδείξαμεν μὴ γνωστόν εἶναι τοῖς ἁγίοις, ὅπως ἔχει πρὸς ἄλληλα σχέσεώς τε καί τάξεως ὁ Υἱός τε καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον· καί συμφωνεῖν κἀν τούτῳ παρεστήσαμεν τούς μεγάλους, Βασίλειον καί Γρηγόριον καί Ἰωάννην τόν χρυθοῦν θεολόγον, πρὸς δέ καί τὴν εὐσεβῆ καί ἀνωμολογημένην ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τάξιν παρεστήσαμεν τε καί διευκρινήσαμεν. Κάντεῦθεν ἀπηλέγχθησαν οἱ λατινικῶς φρονοῦντες τὴν μὲν εὐσεβῆ τάξιν ἀγνοοῦντες, ἃ δέ οἱ θεολόγοι μὴ εἰδέναι ὁμολογοῦσιν ὡς ὑπὲρ ἡμᾶς, αὐτοὶ ταῦτα γινώσκουν ἀκριβῶς αὐχοῦντες καί οὕτω καινοφωνοῦντες, καί βλασφημοῦντες περὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ παναγίου Πνεύματος.

Ἡμεῖς δέ καί λόγον ἐκδεδώκαμεν πολυειδῶς δεικνύοντες τίνος ἔνεκεν ὡς ἐπὶ πλεῖστον ὁ μὲν Υἱός μετὰ τόν Πατέρα, τό δέ Πνεῦμα μετὰ τόν Υἱόν ἡμῖν ὑμνεῖται καί τοῖς μουμένοις παραδίδεται.

Καί ὡς ἐπόμενοι καλῶς οἱ θεολόγοι τῷ λόγῳ τῆς μύσεως, ἐπὶ πάντων τῶν κοινῶς ἐνθεωρουμένων τοῖς τρισίν, οὕτω φασίν ἔχειν πρὸς τόν Υἱόν τό Πνεῦμα, ὡς πρὸς τόν Πατέρα ὁ Υἱός.

(σελ. 178) Καί ὅτι τοῦτο μὴ συνετῶς ἀκούσαντες Εὐνόμιος τε πρότερον καί οἱ λατινικῶς πεφρονηκότες ὕστερον, τρίτον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἐδογματίσαν τόν Πνεῦμα τό ἅγιον· κἀντεῦθεν ὁ μὲν Εὐνόμιος τρίτον καί τῇ φύσει, Λατῖνοι δέ καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό εἶναι ἔχειν προσεδογματίσαν.

Ἔτι δείκνυμεν, ὡς οὐκ ἄμφω μόνον ὁ Υἱός τε καί τό Πνεῦμα, ἀλλά καί ἐκάτερον αὐτῶν χωρὶς, ἀμέσως ἀναφέρεται πρὸς τόν Πατέρα· καί ὡς, εἰ μὴ τοῦθ' οὕτως ἔχει, οὐδὲ Θεός εἷς ἔσται.

Πρὸς δέ τούτοις ἐκ τοῦ τόν Θεόν καί Πατέρα ὡς Θεόν ἀλλ' οὐχ ὡς Πατέρα κτίζειν, γεννᾶν δέ καί ἐκπορεύειν ὡς Πατέρα, δείκνυμεν, ὡς εἰ κατά Λατίνους ἐκ τοῦ Πατρὸς καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡς ἐξ ἑνός τό Πνεῦμα, οὐχ ὡς ἐξ ἑνός ἔσται Πατρός, τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ. Καί οὕτω τό λατινικόν φρόνημα τελῶς ἐξελέγχεται καί ὡς ἐξ ἀμφοτέρων αὐτῶν δυσσεβῶς καθ' ὑπαρξιν τό Πνεῦμα λέγον καί ὡς ἐξ ἑνός Θεοῦ τῶν ἀμφοτέρων.

Ἔτι μετὰ τοῦτο περὶ ἀρχῆς φαμεν, καὶ ὡς οἱ λατινικῶς φρονοῦντες σοφιστικῶς ἀποκρίνονται πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας αὐτούς, εἰ δύο λέγουσιν ἀρχὰς τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος.

Ἐντεῦθεν πάλιν ἐκ τοῦ Πατέρα φώτων θεολογεῖσθαι παρά τοῦ ἀποστόλου τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν κἀντεῦθεν Πατέρα λέγοντες οἱ λατινικῶς φρονοῦντες ἀποδείκνυται καὶ ἀθετοῦντες σαφῶς τὴν μοναρχίαν καὶ τὸ καθ' ὑπόστασιν ἐνιαῖον τοῦ Πατρός.

Ἀναφαίνομεν τὸ αἰδέσιμον ἔχειν καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος τὸ καθ' ἡμᾶς δόγμα, καὶ ὡς ἀνελλιπές μηδαμῶς προσθήκης δεῖσθαι.

Ἐπειτα καὶ τοῦτ' εἰπόντες, ὅτι τὰ κοινῶς εἰρημένα παρά τῶν πατέρων στερκτέα μᾶλλον τῶν ἰδίως τισὶ τούτων εἰρημένων ἐκάστω, καὶ ὅτι τὰ μὴ καθωμιλημένα ὑποπτὰ ἔστι, καὶ μάλιστα παρά Λατίνων προαγόμενα τῶν καὶ τοῖς φανεροῖς παρεγχειρούντων, ὑπεσχέθημεν, σὺν Θεῷ δ' ὁ λόγος ἐν (σελ. 180) δευτέρῳ λόγῳ τὰ διαφωνεῖν δοκοῦντα συμφωνοῦντα παραστήσειν.

Ταῦτα μὲν οὖν ἀνωτέρω διὰ πλειόνων ἀποδέδεικται καὶ ὡς ἡμεῖς καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς ὁμολογία πανταχόθεν ἔχει τὸ ἀσφαλές καὶ στέφανος ἡμῖν ἔστι καυχίσεως καὶ ἀκαταίσχυντος ἐλπίς. Εἰ γὰρ μὴ οὕτω καὶ ἡμεῖς κατὰ ταύτην ἔλλιπεῖς, πολλῶ μᾶλλον οἱ ἐκ παλαιοῦ καὶ μνηθέντες ἄνωθεν καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς γένος θεοκινήτως μύσαντες ἀπόστολοι, προφήται, σεπταὶ σύνοδοι πατέρων πολλαὶ τε καὶ πολυάριθμοι. Εἰ δέ καὶ γινώσκοντες ἑτέρως, ὡς νῦν ἰσχυρίζονται τὸ τῶν Λατίνων γένος, οὐ πεφανερῶκασιν ἡμῖν, καὶ ταῦτα τοῦ Κυρίου πρὸς αὐτούς εἰπόντος, «ἅ ἠκούσατε ἐν τῇ σκοτίᾳ, κηρύξατε ἐν τῷ φωτί», πῶς οὐκ ἂν τῶν ὑπευθύνων εἶεν; Ἄλλ' ὁ Θεὸς αὐτούς δι' ἔργων κἀνταῦθα μεγίστων ἐδικαίωσεν.

Οὐ γὰρ ἐφρόνουν κατὰ τοὺς Λατίνους, ἄπαγε, ὡς καὶ τοῦτο δέδεικται, ἀλλὰ καὶ ἐγνώκασι καὶ παραδεδώκασιν ἡμῖν μίαν καὶ μόνην ἀρχὴν τῆς θεότητος, ἓνα Πατέρα ἀγέννητον, ἓνα Υἱὸν ἐξ αὐτοῦ γεννητῶς προερχόμενον, ἓν Πνεῦμα ἅγιον συναῖδιον, ἐκ τοῦ Πατρός καὶ αὐτὸ ἐκπορευόμενον πρό αἰώνων καὶ εἰς αἰῶνας καὶ ἔτι καὶ συνδοξαζόμενον τῷ Πατρί καὶ τῷ Υἱῷ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΠΕΡΙ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ (σελ. 182)

Ἦν μὲν οὖν ἔδει καὶ αὐτῷ τῷ τῶν εὐσεβούντων καταλόγῳ πρὸς διασάφησιν τε καὶ βεβαίωσιν τοῦ ὀρθοῦ φρονήματος καὶ δι' ὧν ἐν βραχεῖ τὸ δυσσεβές ἅπαν τῶν ἐνισταμένων ἀναφαίνεται Λατίνων, πρότερον εἰς δύναμιν διεξελθόντες, ἃ δέ αὐτοὶ προτείνουσι καθ' ἡμῶν τε καὶ τῆς εὐσεβείας, καὶ δι' ὧν ἰσχυρίζονται μηδὲν καινοτομεῖν, ἀλλὰ τοῖς αὐτοῦ Χριστοῦ θείοις λόγοις συνωδὰ φρονεῖν καὶ λέγειν καὶ τοῖς κατὰ Χριστὸν θεολογήσασιν κατ' οὐδὲν ἀπάδοντα, ταῦτα δέ μήπω πάνθ' ἐξῆς εἰς τοῦμφανές παραγαγόντες μηδέ ἀπελέγξαντες, νῦν ἴδωμεν καθ' ἑκάστον ἄττα λέγουσι καὶ τισὶ λογιμοῖς ἢ καὶ γραφικοῖς ρήμασί τε καὶ νοήμασι χρησάμενοι, μᾶλλον δέ παραχρησάμενοι, τῆς θεολέκτου τε καὶ πατροπαραδότου διαπεπτῶκασιν ὁμολογίας. Καὶ τὸ δεινότατον ἀπάντων, οὐδ' ἐπαναλῦσαι καὶ ἀσφαλῶς ἐπιλαβέσθαι οὐ διαπεπτῶκασιν

ἐθέλουσιν, ἀλλὰ τοῖς πρὸς ἐπανόρθωσιν διδοῦσι χεῖρα, ἀληθείας λόγου δύναμιν πρὸς ἀλήθειαν ἀναγωγόν, οἷά τινες ὡς ἀληθῶς ἀνάγωγοι, δυσχεραίνουσί τε ἐς τὰ μάλιστα καὶ ἀντιλέγουσι.

Τό μὲν οὖν διαπεσεῖν κοινόν ἐγένετο ταῖς ἐκκλησίαις ἀπάσαις, ἄλλοτε ἄλλη διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου λυμνηαμένου χείρονος. Τό δέ διαπεσοῦσαν μηκέτ' ἐπανελεῖν μόνης τῆς τῶν Λατίνων ἐγένετο, καίτοι μεγίστης τε καὶ κορυφαίας οὔσης καὶ τῶν πατριαρχικῶν θρόνων ἐξόχου περιωπῆς· καὶ ταυτόν ταύτη συμβέβηκε, μεγίστη τῶν ἐκκλησιῶν οὔση, (σελ. 184) τῷ μεγίστῳ τῶν ζώων ἐλέφαντι. Ὅν φασι «μηδ' ὕπνον καιρόν ἐπ' ἐδάφους ἀνακλίνεσθαι πρὸς ἄνεσιν, τοῖς δέ πλαγίοις ἄρθροις μικρόν ἐποκλάζοντα διαναπαύεσθαι· ἄν δέ πού τι παθῶν καταπέση, μηκέτ' ἀνίστασθαι δύνασθαι. Ἀλλὰ τοῖς μὲν ἐλέφασι τό βάρος τοῦ σώματος αἴτιον καὶ ἡ πολυσαρκία δύσχρηστος τε οὔσα καὶ κάτω πιέζουσα, καθάπερ τις ἐπικειμένη μόλυβδος πολυτάλαντος, τοῖς δέ Λατίνοις ὁ τύφος οἶμαι τό μόνον, μικροῦ δέω λέγειν, πάθος ἀνίατον, ὃ καὶ τῷ μόνῳ πονηρῷ κρίμα κατά τόν ἀπόστολον ἰδιαίτατον· δι' ὃ κἀκεῖνος εἰς αἰῶνας ἀνίατος.

Ἄν δέ τό τῶν Λατίνων τοῦτο φῦλον τοῦτον ἀπόθωνται – δύνανται γάρ, καὶ γάρ ἄνθρωποι – τάχ' ἄν ἡμεῖς οἱ τοῦ ὀρθοῦ πάντες συναχθέντες εἰς ἓν καὶ οἶόν τισι προνομαίαις, ὃ καὶ τοῖς καταπεσοῦσιν ἐλέφασι παρά τῶν μή κειμένων ἢ φύσις ἐξεῦρε βοήθημα, τοῖς θεοπνεύστοις λογίοις χρησάμενοι διαναστήσομέν τε καὶ στήσομεν ὀρθίους, ἀπαρεγκλίτως ἐχομένους τοῦ κανόνος τῆς εὐσεβείας. Ἐθελοντάς δέ κειμένους ὀνήσει τό παράπαν οὐδέν, κἄν παρ' αὐτῶν τῶν οὐρανίων νόων σκευάζηται τε καὶ προσάγηται τό τῆς ψευδοδοξίας ἴαμα· τούτων γάρ λόγος προφητικοῖς ρήμασιν ἐκπεφασμένος, ὡς «ἰατρεύσαμεν τήν Βαβυλῶνα καὶ οὐκ ἰάθη».

Μικροῦ τοίνυν μάτην τούτοις δίδωσιν ὁ χεῖρα διδούς, τοῦτο μόνον εὔ ἄγαν ἑαυτῷ νείμας καὶ ἀποδούς τῷ Θεῷ τήν τῆς οἰκείας καλοκαγαθίας ἐπίδειξιν, ἐκείνους δέ μόνον ἐθελοκακοῦντας ἀποδείξας καὶ ἴσως στήσας τοῦ μή πρόσω τῶν ἀπτοπημάτων χωρεῖν. Καί νῦν γάρ, εἰ μή σαφῶς ἑτεροφωνεῖν ἐθέλουσι, τί κρεῖττον ἄν σχοῖεν φάρμακον πρὸς (186) ἐπανόρθωσιν, ἢ ὅτι περ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, ἀλλ' οὐχί καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τήν ὑπόστασιν ἔχει τό Πνεῦμα τό ἅγιον; Ὁ προαποδέδεικται διὰ πολλῶν καὶ διὰ τῆς ὑποφωνήσεως τοῦ "μόνου", ἀριδηλοτέρας γεγονυίας τῆς ὀρθοδόξου διανοίας περί τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀσφαλοῦς θεολογίας καὶ τῆς κατ' αὐτούς προσθήκης ὑπεναντίας φανερώς ἐληλεγμένης τοῦ ὀρθοτομοῦντος κηρύγματος τῆς ἀληθείας.

Ἀλλά καὶ χωρὶς τούτων οὐδέ τινά ποθεν ἀνάγκην ἐπαγομένην ὀρώμεν μετακινεῖν τάς πενυματικινήτους περί θεοσεβείας ψήφους τῶν ἀπ' αἰῶνος ἱερῶν συνόδων καὶ μετασκευάζειν τό πατροπαράδοτον τῆς εὐσεβείας σύμβολον, ὡς προστιθέσθαι καὶ ἰσχυρίζεσθαι τήν ὑπαρξιν ἔχειν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον. Τί γάρ, εἰ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς ἔστιν ἃ δοκοῦσι διαφωνεῖν πρὸς τὰ κοινῇ τοῖς θεολόγοις ἐκπεφασμένα, κἀντεῦθεν ἀνωμολογημένα πᾶσιν ἡμῖν, οὐκ ἐκεῖνα μᾶλλον συμβιβάζομεν τῇ πανταχόθεν ἐχούσῃ τό ἀναμβισβήτητον ἀληθείᾳ πρὸς δύναμιν, ἀλλ' ἡμεῖς ἐκπεσοῦμεθα δι' ἐκεῖνα τῆς ἀληθείας; Οὐδ' εἴ τι καὶ τήν ἡμετέραν ὑπερβαίνειν διάνοιαν ὁμολογήσομεν καὶ ἄλλοις δὴ τισι τῆς κατ' αὐτά συνέσεως παραχωρήσωμεν, ὅστις ἄν ἀξιοθεῖη – κἄν τῶν ἐσχάτων ἢ τῶν βαθέων καὶ ἀποκεκρυμμένων μυστηρίων τοῦ Πνεύματος, ἡμᾶς δ' αὐτούς ἀναξίους κρίναντες τούτων, ὑπό τήν κραταιάν χεῖρα τοῦ Θεοῦ ταπεινώσομεν, ἀλλ' ὡ τοῦ πάθους, καὶ Θεόν αὐτόν ἀγνοήσομεν διὰ τό μηδέν ἐθέλειν ὁμολογεῖν ἀγνοεῖν, ὡσπερ οἱ καὶ τήν τοῦ Υἱοῦ θεότητα ἀγνοήσαντες διὰ τὰ δυσλήπτως περί αὐτοῦ γεγραμμένα; Οὔμενον. Οὐδέ γάρ ἐκεῖνοις αἱ γραφικαί

μαρτυρία, μή καλῶς ἐκληφθεῖσαι, δυνηθεῖεν ἄν συνάρασθαι παραιτουμένοις οὐ κατὰ καιρόν ἢ τῆς ἀσεβείας αὐτούς καί τῆς δι' αὐτήν αἰωνιζούσης καταδίκης ἐξελεσθαι ἄλλα κρίσιν τίσουσιν αἰώνιον, ὅτι τάς σαφεῖς ἀθετήσαντες φωνάς καί τάς ἀσαφεῖς φυσιώσει γνώσεως ἀνερευνήσαντες, (σελ. 188) μᾶλλον δέ μή ἐρευνήσαντες μηδέ τοῖς ὡς ἀληθῶς ἐρευνήσασι πεισθέντες, ἐξ αὐτῆς ἐνδίκως τῆς πεφυσιωμένης γνώσεως τήν ὄντως ἀφροσύνην ἐκαρπώσαντο.

Καίτοι πλεῖσται εἰσιν αὐταί αἱ φωναί, αἱ τοῖς μή διορατικωτάτοις τό πρός τόν Πατέρα συνάναρχόν τε καί ὁμότιμον ἀφαιροῦνται τοῦ Υἱοῦ καί αὐτό δέ τό δεσποτικόν ἀξίωμα καί τήν βασιλείαν τήν ἄληκτον· «ὑποταγήσεται γάρ», φησί, «καί ὁ Υἱός», καί «χρή αὐτόν βασιλεύειν ἄχρι τινός», καί «μείζων ὁ Πατήρ», καί «ἡ σοφία ἔκτισται», καί «ἀγνοεῖ τι τῶν ἐκτισμένων ὑπ' αὐτοῦ», καί «ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδέν δύναται ποιεῖν», καί «καταβέβηκεν οὐχ ἵνα τό οἰκεῖον θέλημα ποιῇ», καί «ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ», καί «ἔμαθε», καί «προέκοψε», καί «ὑψώθη», καί «ἐδοξάσθη», καί «τετελείωται», καί ὅσα τῆς τοῦ ἡμετέρου φυράματος ταπεινότητος, καί ὅσα τῆς εὐγνωμοσύνης, ἴν' οὕτως εἴπω, τοῦ γεννήματος πρός τόν γεννήτορα, καί ὅσα τοῦ μή ἀντίθεος εἶναι δείγματα, καί ὅσα πρός ἡμᾶς δι' ἔργων ἀρετῆς ὑποδείγματα.

Τί οὖν, διά ταῦτα τό ἐτέρωθεν προσμαρτυρούμενον τῷ Υἱῷ θεῖον οἶον ἀδιεξίτητον ὕψος ἀθετητέον, ὅτι «ἐν ἀρχῇ ἦν», «καί πρός τόν Θεόν ἦν, καί Θεός ἦν», καί «πρό πάντων βουνῶν γεννᾶται», καί «πρό τοῦ ἡλίου διαμένει τό ὄνομα αὐτοῦ», καί «οὗτος ὁ Θεός καί οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρός αὐτόν», αὐτός γάρ ἐστίν ὁ «μετά ταῦτα τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφεῖς», ὅτι τε αὐτός καί ὁ Πατήρ ἐν εἰσι, καί αὐτός ἐν τῷ Πατρί καί ὁ Πατήρ ἐν αὐτῷ, καί «ὁ ἑωρακώς αὐτόν ἑώρακε τόν Πατέρα», καί «μετ' αὐτοῦ ἡ ἀρχή ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ», «καί κατακυριεύσει μετά (σελ. 190) τό ἀνταναιρεθῆναι τήν σελήνην», καί «πᾶν αὐτῷ γόνυ κάμψει ἐπουρανίων καί ἐπιγείων καί καταχθονίων», καί «ἡ βασιλεία αὐτοῦ, βασιλεία αἰώνιος», καί «βασιλεῖ ἐτέρω οὐχ ὑπολειφθήσεται».

Ταῦτα τοίνυν καί τ' ἄλλα ὅσα τούτοις παραπλήσια, τά τοσοῦτο θαυμαστά, τά ἐπί τοσοῦτον ὑψηλά, τά οὕτως ἀνυπέβλητα, διά τά ταπεινοῦντα τῶν ρημάτων συγκαθελκύσομεν αὐτοῖς; Ἄλλ' οὐ ζητήσομέν τε καί στέρξομεν τό ἐγκεκρυμμένον τοῖς δοκοῦσι χαμερπέσιν ὑψηλόν καί τοῦ εὐσεβοῦς νοήματος γενόμενοι διαλύσομεν τό προσιστάμενον; Ἄλλὰ τῷ φαινομένῳ προσπταίσομέν τε καί πεσοῦμεθα καί ἐναπομενοῦμεν τῷ γράμματι; Οὕμενον· ἀποκτένει γάρ τό γράμμα κατασπῶν ἀφ' ὕψους τούς μή ἄνω πρός τό Πνεῦμα βλέποντας.

Ταῦτ' ἄρα καί ἡμεῖς, ὅσοι καθαρώς τοῦ Πνεύματος, ὅσοι καθάπερ αὐτό ἑαυτοῦ διεσάφησε θεολογοῦμεν, ὅσοι μηδέν ἀνάξιον αὐτοῦ καί φρονοῦμεν καί κηρύττομεν, μηδ' ἐξ ὧν λέγομεν ἐκβαῖνον· ἡμεῖς τοίνυν, κἄν τι μή ὁμόφωνον δοκῇ τῇ περί τοῦ ἁγίου μόνου καί προσκυνητοῦ Πνεύματος θεολογία καί αὐτό τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδόντος, νοήσομεν πνευματικῶς καί διευκρινήσομεν καί διαρρίψομεν τούς λίθους τοῦ προσκόμματος καί πᾶσι τρόποις ἀποδείξομεν τοῖς προτέροις τῶν Πατέρων ὁμολογοῦντας τούς ὑστερούς, κοινῇ τε καί ἰδίᾳ ἑαυτοῖς, καί ἡμᾶς αὐτούς αὐτοῖς καί κοινῇ πάντας τῷ κοινῷ τῇ φύσει δεσπότῃ καί κατὰ χάριν ἡμετέρῳ Πατρί. Ἐπεὶ δέ ὅσα σχεδόν ἀγνοοῦσι τῶν Γραφῶν ὑπ' ἀπορίας ἢ κακοβουλίας πρός τήν οἰκείαν κακοδοξίαν οἱ Λατῖνοι περιτρέπουσι στρεβλοῦντες, πλείονα δέ εἰσιν αὐτοῖς τά ἀγνοούμενα τῶν δοκούντων αὐτοῖς ἀναντιρρήτων καί δι' ὧν ὡς προφανῶν τόν περί αὐτούς ἐξαπατῶσιν ὄχλον, τούτων ἡμεῖς ἀρτίως μνησθέντας καί ταῦτα κακῶς παρ' αὐτῶν ἐξειλημένα

Θεοῦ συναιρομένου ἀπελέγξαντες, (σελ. 192) καί οἶόν τινάς θεμελίους ὑποσπάσαντες, σαθρόν αὐτῶν ἀποδειξομεν τό ὄλον τῆς δυσεβείας οἰκοδόμημα.

Φέρε δὴ προθῶμεν, πρότερον τό καί πρότερον αὐτοῖς δοκοῦν παντάπασιν ἄμαχον, ὡς ὑπό τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας εἰρημένον· «ἐνεφύσησεν αὐτοῖς καί εἶπε, λάβετε Πνεῦμα ἅγιον». Ὁρᾷς, φησί, πῶς σαφῶς καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον; Ἄρ' οὖν ὅτι ἐμφυσήσας εἶπε «λάβετε Πνεῦμα ἅγιον», τό ἅγιον Πνεῦμα τό ἐμφύσημα ἦν, ὡς ταῦτόν εἶναι τῷ διά σαρκός ἐμφυσήματι τό ἐκπόρευμα ἢ τῷ δεδόσθαι δι' ἐμφυσήματος τεκμηριοῦνται καί τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος ἐμφύσημα εἶναι τό Πνεῦμα τό ἅγιον, κάντεῦθεν παρά τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι συμπεραίνουσιν; Ἄλλ' ὁπότερον τούτων λέγουσιν, ἐπιστομιζέσθωσαν αὐτόθεν πρῶτον διά βραχέων· οὐ γάρ ἐμφυσήσας εἶπεν ὁ Κύριος, «λάβετε τό Πνεῦμα», ἀλλά χωρίς τοῦ ἄρθρου, «λάβετε Πνεῦμα ἅγιον», δηλαδή βραχύ τι τοῦ Πνεύματος. Σαφές οὖν ὡς μερικὴν τοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν διά τοῦ ἐμφυσήματος ἔδωκεν, οὐκ αὐτοῦ τὴν φύσιν ἢ τὴν ὑπόστασιν· ἀμερῆς γάρ παντάπασιν ἢ τοῦ θείου Πνεύματος φύσις τε καί ὑπόστασις. Διά τί δέ ἐμφυσήσας ἔδωκεν, ὅπερ ἔδωκεν; Ἴνα δείξῃ μίαν οὖσαν ἑαυτοῦ καί τοῦ θείου Πνεύματος τὴν ἐνέργειαν· κάντεῦθεν ἀλλήλων, ἑαυτοῦ κάκεινου, παραστήσῃ τό συναφές καί συμφυές καί ὁμότιμον, καθάπερ καί ὁ Χρυσόστομος φησι θεολόγος γράφων, «τινές μὲν φασιν ὅτι οὐ τό Πνεῦμα ἔδωκεν, ἀλλ' ἐπιτηδείους αὐτούς πρὸς ὑποδοχὴν δι' ἐμφυσήματος κατεσκεύασεν. Οὐκ ἂν δέ τις ἀμάρτοι καί τότε εἰληφέναι αὐτούς λέγων ἐξουσίαν τινὰ πνευματικὴν καί χάριν, ὥστε ἀφιέναι ἀμαρτήματα. Διό ἐπήγαγεν, ὧν ἂν ἀφῆτε ἀφέωνται, δεικνύς ποῖον εἶδος ἐνεργείας δίδωσι· καί γάρ ἄφατος ἢ τοῦ Πνεύματος χάρις καί πολυειδής ἢ δωρεά. Τοῦτο δέ γίνεται, ἵνα μάθῃς ὅτι μία ἢ δωρεά καί ἡ ἐξουσία Πατρὸς καί Υἱοῦ καί ἁγίου Πνεύματος».

(σελ. 194) Ὡς ἂν δέ καί διεξοδικώτερον πρὸς αὐτούς ἀπαντήσωμεν, εἰ τό ἐμφύσημα τοῦ Κυρίου τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἦν, καί ἡ ἀναπνοή λοιπόν ἢ ἐχρήτο, δι' ἧς καί τό ἐμφύσημα γέγονε, τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἦν. Οὐκοῦν οὐ καθ' ἡμᾶς ἐγένετο ἄνθρωπος, ἀλλ' ἢ φαντασία, κατά τὴν φαντασίαν τῶν Ἀκεφάλων, ἢ καί πρὶν ἀνθρώποις συναναστραφῆναι τὴν σαρκώδη φύσιν ἐξ ἀρχῆς εἶχεν οὕτω πως συνισταμένην, κατά τὴν Ἀπολιναρίου ἄνοιαν· καί μὴ αὐτός ὁ Κύριος καί τοῦτ' εἶπε πάντως· «τά ρήματα, ἃ ἐγὼ λαλῶ, Πνεῦμά εἰσι καί ζωὴ εἰσι». Εἰ δέ Πνεῦμα εἰσι, καί Πνεῦμα ἅγιόν εἰσι· πῶς γάρ οὐ; Οὐκοῦν, κατά τὴν Ἰταλῶν περὶ τοῦ ἐμφυσήματος ἐρμηνείαν, καί τό Πνεῦμα Λόγος καί Θεοῦ Λόγος. Οὐ τί ἂν ἀκουσθεῖη καινότερον; Μᾶλλον δέ λόγοι, καί Θεοῦ λόγοι· τά γάρ ρήματα, πλήθος.

Ἐπιστῆσαι δέ κάνταῦθα δέον, ὡς οὐδέ νῦν εἶπεν, ὅτι «τά ρήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ τό Πνεῦμά εἰσιν», ἀλλά χωρίς τοῦ ἄρθρου, δηλῶν μὴ τοῦ Πνεύματος τὴν ὑπόστασιν εἶναι ταῦτα, τῆς δέ τοῦ θείου Πνεύματος ἐνεργείας εἶναι πεπληρωμένα καί τὴν ζωοποιόν τοῦ Πνεύματος δι' αὐτῶν χορηγεῖσθαι ἐνέργειαν. Καί ἠνίκα τοίνυν ἐμφυσήσας εἶπε, «λάβετε Πνεῦμα ἅγιον», τοῦτ' ἄντικρυς ἔφη, ὅτι τό ἐμφύσημα τοῦτο τῆς τοῦ λύειν καί δεσμεῖν ἐξουσίας τοῦ θείου Πνεύματος πεπληρωμένον ἐστί.

Πρὸς ὃ δέ νῦν ὁ Λόγος καί παρ' ἡμῶν τά τοῦ Κυρίου ρήματα ἐξαγγέλλεται· «ἐν γάρ τοῖς χεῖλεσί μου», φησίν, «ἐξήγγειλα πάντα τά κρίματα τοῦ στόματός σου». Ἄρ' οὖν καί ἐξ ἡμῶν ἐκπορεύεται τό Πνεῦμα τό ἅγιον; Ἀλλά καί ἐξερευνῶνται καί μελετῶνται καί τηροῦνται καί πράττονται καί κατανοοῦνται, εἰς ὅσα κατάγει τό Πνεῦμα ὁ τά τοῦ Πνεύματος ἐρμηνεύων οὐ διά τοῦ Πνεύματος, ὅση δέ καί ἡ διαφορὰ τῶν τοῦ Κυρίου λόγων· ἐντολαί, νόμοι, μαρτύρια, δικαιώματα, κρίματα. «Καί ἐγένετο ρῆμα Κυρίου ἐπὶ

Ἰωάννην τόν Ζαχαρίου», κατά τόν θεῖον εὐγγελιστήν Λουκᾶν, (σελ. 196) καί «καθώς ἐλάλησε Κύριος διά τῶν ἀγίων αὐτοῦ προφητῶν ποιῆσαι ἔλεος», ὁ Ζαχαρίας φησί, καί «ἐπί Ἰωνᾶν τόν τοῦ Ἀμαθῆ Λόγος Κυρίου ἐγένετο», καί «ὁ Λόγος ὁ γενόμενος πρός Ἡσαΐαν» καί ἄλλοτ' ἐπί ἄλλον, καί «εἶπε Κύριος πρός Μωϋσῆν» καί τόν δεῖνα ἢ τόν δεῖνα καί ἐφ' ὅσους ἀρτίως οὐδέ ἀριθμῆσαι ρᾶδιον.

Τί οὖν, ταῦτα πάντα τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἦν καί οὐκ ἐλάλησεν αὐτό διά τῶν προφητῶν κατά τό γεγραμμένον, ἀλλ' αὐτό ἐλαλήθη δι' αὐτῶν ἢ ἐλαλήθη πρός αὐτούς; Ἄπαγε τῆς βλασφημίας. Εἰ δέ μή ταῦτα τά ἐκ τοῦ ἀσωμάτου Θεοῦ ἀσωμάτως λεγόμενα τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἦν, πολλῶ μᾶλλον οὐδέ τά τοῦ Χριστοῦ ρήματα σωματικῶς προφερόμενα. Εἰ δέ μή ταῦτα, οὐδέ ἡ ἀναπνοή ἐν ἧ τυποῦται αὐτά καί προάγεται. Εἰ δέ μή αὕτη, οὐδέ τό ἐμφύσημα τό γεγονός δι' αὐτῆς. Πρός δέ τούτῳ, οὐδέ τό παρ' αὐτοῦ αἰνιτιζόμενον. Εἰ γοῦν καί παντάπασιν ἀδύνατον, ὅμως ἔστω μή τῆς σαρκός εἶναι, ἀλλά τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ τό ἐμφύσημα· μᾶλλον δέ, ἴν' αὐτό θῶμεν τό παρά τῶν Λατίνων λεγόμενον, ἔστω παρά τοῦ αἰσθητοῦ τό νοητόν ἐκεῖνο παρά τοῦ Σωτῆρος σημαίνεσθαι. Ἄλλ' ἐνεφύσησεν οὗτος καί τήν ἀρχήν εἰς τό πρόσωπον τοῦ πρώτου πλάσματος. Τί δέ ἐνεφύσησε; Πνοήν ζωῆς. Τί ἐστι πνοήν ζωῆς; Ψυχὴν ζῶσαν. Διδασκέτω σε Παῦλος· «ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν». Τί δέ ἐστι ζῶσαν; Ἀεζῶνον, ἀθάνατον, ταῦτόν δ' εἰπεῖν λογικὴν ἢ γάρ ἀθάνατος λογικὴ – καί οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλά καί κεχαριτωμένην θείως. Τοιαύτη γάρ ὄντως ζῶσα ψυχὴ. Τοῦτο δέ τῷ κατ' εἰκόνα ταῦτόν, εἰ δέ βούλει καί καθ' ὁμοίωσιν. Ὡς τῆς ζημίας, ἐκ τίνος εἰς τί μετεβάλομεν.

Ἐώρων οἱ τῶν ἀγγέλων ὀφθαλμοὶ τότε τήν αἰσθήσει καί σαρκί συνημμένην τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴν καί Θεόν ἄλλον ἔωρων, μή γεγενημένον μόνον ἐπὶ γῆς δι' ἀγαθότητα (σελ. 198) θεῖαν, νοῦν τε καί σάρκα τόν αὐτόν, ἀλλά δι' ὑπερβολὴν ταύτης καί κατά Θεοῦ χάριν μεμορφωμένον, ὡς εἶναι τόν αὐτόν σάρκα καί νοῦν καί Πνεῦμα καί τό κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωσιν θεῖαν τήν ψυχὴν ἔχειν ἐντελῶς ὡς ἐνιαίαν οὖσαν ἐν νῶ καί λόγῳ καί πνεύματι. Ἄλλ' εἶδε καί ὁ βάσκανος ὀφθαλμός, οὐκ ἤνεγκεν ὁ ἀρχέκακος ὄφιν· τοσοῦτον ἐκαρτέρησεν, οἶμαι, ὅσον δραστικώτερον τόν ἰόν ὑπὸ τήν γλῶσσαν κεράσαι καί οἶον συσκευάσαι καί μίξαι δόλω, γλυκερῶ λόγῳ, τό δι' ἀκοῆς δηλητήριον· ἐπήλθεν, ἔθελξεν, ἔτρωσεν ὧ καί τῆς ἐμῆς εὐκολίας καί τῆς ἐκείνου κακίας – εἰσέχεε τῇ ψυχῇ τόν ἰόν, ἐθανάτωσε τό ζῶν ἐκεῖθεν, τό σῶμα λέγω, τήν δ' ἀφ' ἑαυτῆς ζῶσαν ψυχὴν ἠμαύρωσεν· ἀφηρήμεθα τό θεῖον κάλλος, ἐστερήμεθα τῆς θείας μορφῆς, τό φῶς ἀπεβάλομεν, τήν πρός αὐτό τό ἀνωτάτω φῶς ὁμοιότητα διεφθείραμεν· περιβαλόμεθα τό ζόφον ὡς ἰμάτιον, φεῦ, καί ὡς διπλοῖδα τό σκότος ἐνεδεδύμεθα. Ἄλλ' ἠλέησε δωρεάν, ἵνα μή μηκύνω λέγων, οὐ φύσις ἢ ἀγαθότης καί ὁ δι' αὐτὴν ἔλεος· καί δι' ἐμέ τόν πεσόντα κατήλθε καί γέγονε, καθά φησιν ὁ ἀπόστολος, «εἰς Πνεῦμα ζωοποιούν», ὡς ἂν ζωοποιήσας ἀνακαινίσῃ τήν ἀμαυρωθεῖσαν εἰκόνα.

Τοῦτον τοίνυν ἤδη τελῶν καί δεικνύς ὡς οὗτος ἐκεῖνος ὁ καί τήν ἀρχὴν δημιουργήσας δι' ἐμφυσήματος τοῖς μαθηταῖς ἐμφυσᾷ καί δι' οἰκείου λόγου φανεροὶ τό δώρημα· οὐκ αὐθις λέγων ψυχὴν ἐντίθημι, ἀλλά Πνεῦμα, καί Πνεῦμα θεῖον αὐθις τῇ μεταδόσει τῶν χαρισμάτων τήν ψυχὴν ἀπεργάζομαι. Εἰπέ, Παῦλε, πῶς, τόν λόγον διαδεξάμενος· στόμα γάρ ὄντα σε γινώσκω Χριστοῦ. Αὐτήν, φησί, συνάπτων, ὡς ἐκεῖνος ἂν εἶπε, τῷ ἐμῷ πνεύματι καί οἶον πνεῖν μετ' ἐμοῦ τούς ἐμούς καί κατά χάριν ἔχειν διά τῆς πρός ἐμέ συναφείας τήν τῷ θεῷ Πνεύματι φυσικῶς προσοῦσαν τοῦ λύειν καί δεσμεῖν ἐξουσίαν. «Ἡμεῖς γάρ», φησί, (σελ. 0) «νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν», καί «ὁ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἐν Πνευμά ἐστιν».

Ἄλλ' ὁρᾶς πῶς τό ἐμφύσημα τοῦτο αἰνίττεται μὲν παρόν τό Πνεῦμα καί τελεσιουργοῦν τήν ἐπί τό κρείττον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀνακαίνισιν, ἦν ἐκ Πατρός διά τοῦ Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι τελείσθαι πιστεύομεν, δίδωσι δέ πνεῦμα καί Πνεῦμα ἅγιον, ἀλλά κατά τήν δωρεάν καί τήν δύναμιν καί τήν χάριν καί τήν ἐνέργειαν, ἥτις τό τᾶς ἀμαρτίας τῶν ἀνθρώπων δεσμεῖν καί λύειν ἐστίν, οὐκ αὐτήν τήν ὑπόστασιν τοῦ παναγίου Πνεύματος; Παρ' οὐδενός γάρ αὕτη λαμβάνεσθαι δύναται. Τά δέ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, αἱ φυσικαί δυνάμεις καί ἐνέργειαι, μηδαμῶς αὐτοῦ χωριζόμεναι, λαμβάνονται μὲν παρά τῶν ἀξίων ἐνεργεῖσθαι παρά τοῦ Πνεύματος, οἱ δὲ διά τό ἠνῶσθαι τούτῳ καί τῇ τούτου ἐνεργείᾳ χρισθῆναι (μόνος γάρ ὁ μόνος Χριστός ὄλω ἐχρίσθη τῷ χρίοντι, κατά τόν εἰπόντα, Χριστός διά τήν θεότητα, οὐκ ἐνεργεία κατά τοὺς ἄλλους χριστούς ἀγιάζουσιν, παρουσία δέ ὄλου τοῦ χρίοντος) τῷ γοῦν ἠνῶσθαι διά τῆς ἐκεῖθεν θείας ἐνεργείας καί χρηματίσαι τοῦ Πνεύματος ὄργανα, καί δι' ἑαυτῶν αὐτό φανεροῦν λαβεῖν λέγονται καί πρὸς αὐτούς δίδεσθαι διά τοῦ Υἱοῦ, εἰ δέ βούλει καί παρά τοῦ Υἱοῦ, τό Πνεῦμα τό ἅγιον. Καί τοῦτ' ἔδειξεν ὁ Κύριος ἐμφυσήσας καί εἰπὼν τοῖς μαθηταῖς, «λάβετε Πνεῦμα ἅγιον», ὡς καί Δαμασκηνός ὁ θεῖος ἡμᾶς ἐδίδαξεν· εἰπὼν γάρ, «ὅτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα οὐ λέγομεν, Πνεῦμα δέ Υἱοῦ ὀνομάζομεν καί δι' Υἱοῦ πεφανερῶσθαι καί μεταδίδεσθαι ἡμῖν ὁμολογοῦμεν», εὐθύς ἐπήνεγκεν· «ἐνεφύσησε γάρ καί εἶπε τοῖς μαθηταῖς, λάβετε Πνεῦμα ἅγιον». Ἄρ' οὐ κατάδηλον, ὡς ὁ δαμασκηνός Πατήρ ἀπό τοῦ ἐμφυσήματος τούτου μή εἶναι καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλά φανεροῦσθαι μόνον καί μεταδίδεσθαι δι' αὐτοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐνόησε καί ἀπέδειξε;

(2) Λατῖνοι δέ φρενοβλαβῶς ἀντιθετικῶς ἐκεῖνῳ νοοῦσι καί δογματίζουσιν· οὐ γάρ συνορῶσιν ὡς τά χαρίσματα ταῦτα καί αἱ ἐνέργειαι, καθ' ἃς διά τοῦ Υἱοῦ χορηγεῖται τό Πνεῦμα τό ἅγιον, οὐ παρά τοῦ Υἱοῦ μόνον, ἀλλά καί παρ' αὐτοῦ δίδονται τοῦ ἀνωτάτου Πατρός. «Πᾶν γάρ», φησί, «δώρημα τέλειον ἄνωθεν ἐστὶ παρά τοῦ Πατρός τῶν φώτων». Τί δέ τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀφιέναι καί κρατεῖν τᾶ ἀμαρτήματα τελεώτερον; Καί οὐ παρά τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ μόνον, ἀλλά καί δι' αὐτοῦ καί παρ' αὐτοῦ τοῦ ἀγίου Πνεύματος· «ἐκχεῶ γάρ ἀπό τοῦ Πνεύματος μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα», διά τοῦ Ἰωήλ εἶπεν ὁ Θεός· ἥς ἐκχύσεώς ἐστὶ πάντως καί τό τοῖς μαθηταῖς παρά Χριστοῦ δεδομένον Πνεῦμα δι' ἐμφυσήματος· καί «τῷ μὲν», φησί, «διά τοῦ Πνεύματος δίδεται λόγος σοφίας, τῷ δέ λόγος γνώσεως», καί πάνθ' ὅσα ἐφεξῆς τῷ ἐκλεκτῷ σκεύει τῶν χαρισμάτων ἀπηρίθμηται Παύλῳ, τῷ καί τῶν ἀποκαλύψεων τήν ὑπερβολήν διά τοῦ Πνεύματος ἠύμοιρηκότι· διό καί λέγοντι, «ἡμῖν δέ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεός διά τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ», οὐ μόνον τὰ μὴ ἐγνωσμένα τοῖς περιβοήτοις κατ' ἀρετήν καί εὐσέβειαν πατράσιν, ἀλλά καί αὐτήν τήν τῶν ἀγγέλων ὑπερβαίνοντα γνώσιν· «καί ταῦτα γινώσκομεν», φησὶν ὁ τῶν ἀποστόλων θεολογικώτατος Ἰωάννης, ἐκ τοῦ Πνεύματος οὗ ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ». Καί ἀπλῶς πᾶσα ἐπὶ τήν κτίσιν ἢ τῶν ἀγαθῶν χορηγία ἐξ αὐτοῦ πηγάζει· καί «οὐκ ἔστιν ὄλως δωρεάν», φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος, «ἄνευ τοῦ ἀγίου Πνεύματος εἰς τήν κτίσιν ἀφικνουμένη» ὅς καί πάντα ἀπαριθμησάμενος, τᾶς τε δωρεάς καί τὰ χαρίσματα καί τᾶς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, εἶτα φησί, «πάντα ταῦτα αἰδίως ἔχει τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ἀλλά τό μὲν ἐκ Θεοῦ πηγάζον ἐνυπόστατόν ἐστὶ, τὰ δέ ἐξ αὐτοῦ πηγάζοντα ἐνέργειαι αὐτοῦ εἰσιν». Ἄρ' οὐν καί ἐξ ἑαυτοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκπορεύεται, ἐπεὶ ἐξ (4) αὐτοῦ τε καί δι' αὐτοῦ πᾶσα ἢ τῶν ἀγαθῶν χορηγία, ἐν ἧ πάντως καί ἢ τοῦ λύειν καί δεσμεῖν ἐξουσία, ἦν ὁ Κύριος δι' ἐμφυσήματος τοῖς μαθηταῖς παρέσχεν; Ἄπαγε τῆς ἀτοπίας· ἀλλά τό μὲν δίδοναι τῶν τριῶν ἐστὶν ὑποστάσεων κοινόν, ὡς καί ὁ ἀπόστολος συμμαρτυρεῖ «διαίρέσεις γάρ», φησί, «χαρισμάτων εἰσὶ, τό δέ αὐτό Πνεῦμα· καί

διαρέσεις διακονιών, ὁ δὲ αὐτός Κύριος· καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων, ὁ δὲ αὐτός Θεός».

Κοιναί μὲν οὖν τῇ μόνῃ ἀγία καὶ προσκυνητῇ Τριάδι αἶ τε θεῖαι δυνάμεις καὶ αἱ ἐνέργειαι, δι' ὧν ὁ Θεός ἐνοικεῖ καὶ ἐμπεριπατεῖ τοῖς ἀξίοις κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν, δι' αὐτῶν ἐνργῶν τε καὶ γνωριζόμενος. Ὡς περ θείων ἐνργειῶν καὶ πηγῆ θεολογεῖται μὴ μόνον ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός, ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος ἐν τοῖς Περί τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀντιρρητικοῖς αὐτοῦ κεφαλαίοις γράφων· «αἱ δὲ ἐνέργειαι τοῦ Πνεύματος τίνες; Ἄρρητοι μὲν διὰ τὸ μέγεθος, ἀνεξαρίθμητοι δὲ διὰ τὸ πλήθος». Καὶ πάλιν· «παρὰ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι πάντα τέλεια· ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, σοφία, σύνεσις, βουλή, ἀσφάλεια, εὐσέβεια, γνῶσις, ἁγιασμός, ἀπολύτρωσις, πίστις, ἐνργήματα δυνάμεων, χαρίσματα ἰαμάτων, καὶ ὅσα τούτοις παραπλήσια, οὐδὲν ἔχον τι ἐν ἑαυτῷ ἐπίκτητον ἀλλ' αἰδίως πάντα ἔχον, ὡς Πνεῦμα Θεοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνός, αἴτιον ἑαυτῷ ἔχον ὡς πηγὴν ἑαυτοῦ κάκειθεν πηγάζον. Πηγὴ δὲ καὶ αὐτὸ τῶν προειρημένων ἀγαθῶν. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἐκ Θεοῦ πηγάζον ἐνυπόστατόν ἐστι, τὰ δὲ ἐξ αὐτοῦ πηγάζοντα ἐνέργειαι αὐτοῦ εἰσι». Ταῦτα δὲ εἰσι τὰ γνωριστικά τῆς θείας φύσεως ἀρχήματα.

Θέλων οὖν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός ὁμοούσιον ἑαυτὸν δεῖξαι κατὰ τὴν θεότητα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι, τοῖς μαθηταῖς αὐτός ταύτην κατὰ χάριν δίδωσι τὴν φυσικὴν τῆς θεότητος ἐνέργειαν, ὡς καὶ ὁ Πατήρ πρότερον (6) ἐνίας τῶν τοιούτων ἐνεργειῶν τοῖς προφήταις παρέσχε· καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον κατελθόν μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἄνοδον, καὶ αὐτὸ τὰς τοιαύτας ἐνεργείας ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς, δι' αὐτῶν καὶ αὐτὸ δεικνύμενον ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Κοινὰ μὲν οὖν καὶ πολλὰ τῇ μόνῃ ἀγία καὶ προσκυνητῇ Τριάδι τὰ πρὸς ἡμᾶς ἐξ αὐτῆς θεῖα δόματα καὶ ἡ τούτων δόσις, ἡ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπόρευσις μία καὶ τοῦ Πατρὸς ἰδία καὶ προαιώνιος.

Ἄλλ' ἵνα καὶ τὴν ἀπολογίαν ἐπισφραγίσωμαι καὶ «πᾶν στόμα τὸ ἀντιτεῖνον φραγῆ», αὐτόν τόν τῆς ἀληθείας λόγον τοῦ νυνὶ λόγου κατὰ τοὺς πρό ἡμῶν συμφθεγγόμενον ἡμῖν δείξας προβαλοῦμαι μάρτυρα τῆς ἀληθείας. Αὐτός δὲ ὁ μηδαμόθεν χωριζόμενος, γῆθεν πρὸς τὸν ἐπουράνιον Πατέρα ἀνιών, τοῖς διαμεμενηκόσιν εἰς τέλος μετ' αὐτοῦ «παρήγγειλεν ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς ἣν ἠκούσατέ μου», φησίν. Ἀλλὰ τίς ἡ ἐπαγγελία; Ὅτι «βαπτισθήσεσθε», φησίν, «ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας». Οὐκοῦν πρό τῆς τοῦ Σωτῆρος ἀναλήψεως οὐπω τῆς ἐπαγγελίας ἔτυχον· οὐκ ἄρα διὰ τοῦ ἐμφυσήματος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐδόθη, τοῦτο γάρ ἡ ἐπαγγελία. Πότε δὴ τοῦ Σωτῆρος ἐπαγγελαμένου ταῦτ' ἤκουσαν οἱ μαθηταί; Ὅτε μέλλων ἐκὼν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθνήσκειν – βαβαί τοῦ μεγέθους τῆς πρὸς ἡμᾶς διαθέσεως – οὐχ ἑαυτὸν μόνον ὑπὲρ ἡμῶν παρεδίδου τῇ σφαγῇ, ἀλλὰ καὶ κληρονόμους ἐνδιαθήκως ἐποιεῖτο τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ καὶ τοὺς θησαυροὺς ἡμῖν ἀνεώγνυ τε καὶ παρεδίδου καὶ αὐτόν τόν συμφυᾶ καὶ πᾶσαν κτίσιν ὑπερναβεβηκότα, τόν ἀκένωτον πλοῦτον τοῦ Πνεύματος· «ἐγὼ γάρ», φησίν, «ἐρωτήσω τὸν Πατέρα καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένη μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα». Εἶτα μετ' ὀλίγα, «ὁ δὲ παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ Πατήρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα».

(σελ. 8) Εἶτ' αὐθις μετὰ τὰς γλυκείας ὑποθήκας ἐκείνας, μετὰ τοὺς ψυχαγωγοῦντας λόγους, μετὰ τὰς πρὸς φυλακὴν τοῦ πλοῦτου προτροπὰς, «ὅταν ἔλθῃ», φησίν, «ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ». Εἶδες τοῦ ὄντος θησαυροῦ τὰ κατὰ μέρος κλειθρα διανοιγόμενα; Μᾶλλον δ' ἴν' εἴπω θεολογικώτερον, ὁρᾶς φωτισμούς ὑμῖν

κατά μέρος ἐλλάμποντας;

Ἄλλ' ὑπὲρ οὗ νῦν ὁ λόγος, ἴδωμεν τὴν ἐπαγγελίαν· τό δ' «οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας» ποῦ; Αὐτοῦ τῶν λόγων μικρόν προελθὼν καὶ τοῦτο τότε προεῖρηκεν ἐκ τῶν μεγίστων τοὺς οἰκείους φιλανθρώπως παραμυθούμενος· «συμφέρει γάρ», φησὶν, ὑμῖν, «ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω· ἐάν γάρ ἐγὼ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς». Πῶς οὖν τις τολμᾷ λέγειν, ὅτι διὰ τοῦ ἐμφυσήματος ἦλθε πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου πρὶν ἀναληφθῆναι αὐτόν; Ἄλλ' ἔστω, φησὶν· οὐ γάρ ἐδόθη πρό τῆς ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος ὁ ἄλλος παράκλητος. Ἔχεις καὶ τοῦτο λέγειν, ὡς οὐκ αὐτός σαφῶς τοῖς μαθηταῖς ἐπηγγείλατο λέγων, «ὅν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν», καὶ «ἐάν ἐγὼ πορευθῶ, πέμψω αὐτόν πρὸς ὑμᾶς»;

Εὐγέ σοι τοῦτο μετ' ἐκεῖνο προήχθη, πρὸς τὸν εἰπόντα φαίη τις ἄν' ὑποβέβηκε γάρ καὶ τῇ δυνάμει τοῦ δοκοῦντος ὑμῖν παρά τῶν Γραφῶν βοηθήματος. Εἰ γάρ καὶ τοῦτο λόγος τοῦ Λόγου τῆς ἀληθείας, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως τό ἐμφυσᾶν καὶ τό πέμπειν τό παρ' ἑαυτοῦ δείκνυσιν· ὁ μὲν γάρ ἐμφυσῶν κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ἐξ ἑαυτοῦ ἐμφυσᾷ τῷ παρ' ἑαυτοῦ πνεύματι· ταυτόν δ' εἰπεῖν τῷ παρ' ἑαυτοῦ ἐκπορευομένῳ ἐμφυσήματι. Οὐ μὴν δέ καὶ πᾶς ὁ πέμπων τό παρ' ἑαυτοῦ ὄν τε καὶ ἐκπορευόμενον πέμπει, ἀλλὰ καὶ τό παρ' ἑτέρου πρὸς αὐτόν ἦκον. Διό καὶ σπουδῆν ὁ Κύριος ((210) θέμενος τοῦ μηδένα παραχθέντα δοξάζειν, ὅτι τό Πνεῦμα τό ἅγιον καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται, τό μὲν ἐμφύσημα, ὃ τοῦτ' ἐδόκει μᾶλλον παριστᾶν, τότ' ἔδωκεν, ὅτε ἀπείρηκε καὶ ὑπερέθετο τὴν ἐπιδημίαν τοῦ Πνεύματος· τό δέ «πέμψω» προειπὼν, προσέηκε τό «παρά τοῦ Πατρός». Εἰ γάρ καὶ «πέμψω», φησὶν, ἀλλ' οὐ παρ' ἑμαυτοῦ, ἀλλὰ παρά τοῦ Πατρός λαβὼν, ἀφ' οὗ ἐκπορεύεται· ἐκεῖνος γάρ μόνος πέμπει παρ' ἑαυτοῦ, ὡς παρ' ἑαυτοῦ τοῦτ' ἔχων ἐκπορευόμενον, καὶ αἰεὶ τοῦτ' ἔχων ἐκπορευόμενον, οὐ τότε μόνον ἐκπορευθησόμενον ὅτε καὶ αὐτός ἐγὼ «πέμψω», οὐδέ παρ' ἐμοῦ ἀδιαστάτως πεμπόμενον, ὡς παρ' ἐκείνου ἐκπορευόμενον· οὐ γάρ εἰπὼν «πέμψω» τό «παρ' ἐκείνου ἐκπορευθέν» προσεπήγαγον, ἵνα μὴ ἐπὶ τοῦ Πατρός προσεπινοηθῇ τό «ποτέ». Καὶ ἐπιφέρειν μέλλων «ὃ παρά τοῦ Πατρός ἐκπορεύεται», φθάσας εἶπον, οὐχ «ὃ ἐγὼ πέμψω», ἀλλ' «ὃ ἐγὼ πέμψω», ἵνα μὴ συνεπινοηθῇ καὶ ἐπ' ἐμοῦ τό αἰεὶ. Τό μὲν γάρ πέμπειν ἔχειν τό Πνεῦμα τό ἅγιον πρὸς τοὺς ἀξίους κοινόν ἐστίν ἐξ αἰδίου τῷ Πατρί καὶ τῷ Υἱῷ· πέμπει δέ χρονικῶς ἑκάτερος, ἀμφοτέροι δέ μᾶλλον, ὁπότε δέοι.

Ταῦτ' ἄρα καὶ τὴν προθεσίαν καὶ τὸν μέλλοντα χρόνον ἐπιδέχεσθαι δύναται· τοῦ δέ ἐκπορεύειν τό ἐκπορεύειν ἔχειν οὐδαμῶς προηγείται, οὐδ' ἐν ἐπαγγελίας μοίρα κείσεται ποτε, οὐδέ τό μελλεῖν ἐπιδέξαιτ' ἄν, ἄπαγε τῆς βλασφημίας, ἢ συμβαίνει τοῖς οἰομένοις αἰδίου εἶναι τὴν παρά τοῦ Υἱοῦ ἔκπεμψιν τοῦ Πνεύματος. Ἐπέμφη γάρ τισι καὶ ἐδόθη πρὸς τοὺς μαθητὰς ἐκ τοῦ Υἱοῦ, λαβόντος παρά τοῦ Πατρός χρονικῶς καὶ αὐτῶν τῶν λαμβανόντων ὑστερογενεστεράς οὐσης τῆς ἀποστολῆς, καὶ δι' αἰτίαν, μᾶλλον δέ διὰ πολλὰς αἰτίας· «ἵνα μένη», φησὶ, «μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα», «ἵνα ὑμᾶς διδάξῃ καὶ ὑπομνήσῃ πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν», «ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ ἐμοῦ» καὶ ὑμῖν συμμαρτυρήσῃ τὰ κατ' ἐμέ, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους μαρτυροῦσιν, (σελ. 212) «ἵνα ἐλέγξῃ τὸν κόσμον» ὑπεύθυνον τῇ ἁμαρτίᾳ, τὸν ἁμαρτίν ὀνομάσαντα τὴν ἐμήν δικαιοσύνην· δικαιοσύνην ἢ καὶ αὐτόν τὸν ἄρχοντα τῆς ἁμαρτίας καὶ αὐτῆς τῆς τῶν ἁμαρτωλῶν ἐξέβαλεν ἀρχῆς κατακρίνασα δικαίως, ὅτι τὸν ὄντως δίκαιον ἀδίκως ὑπὸ τὴν αὐτὴν τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἤγαγεν εὐθύνην, ἵν' ἐμέ δοξάσῃ, ὁδηγήσαν ὑμᾶς πρὸς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Καὶ γάρ «Πνεῦμα ἀληθείας» ἐστὶ, καὶ «οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλεῖ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούῃ παρά τοῦ Πατρός», ὡς παρ' ἐμοῦ οὐδὲν ἐλάλησα ἀπ' ἑμαυτοῦ· ἐπεὶ δέ ὁ Πατήρ ἐμός καὶ «πάντα

ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ ἐμά», «ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει καί ἀναγγέλλει» κοινά γάρ ἡμῖν καί ὁ πλοῦτος καί τὰ δόματα.

Ἐπέμφθη τοίνυν ἐκ τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ χρονικῶς καί πρὸς τινὰς καί δι' αἰτίαν παρ' αὐτοῦ δὲ μόνου τοῦ Πατρός ἐκπορεύεται ἀχρόνως καί ἀναίτιως, αὐτόν μόνον ἔχον αἰτίαν ἑαυτοῦ, τὸν μόνον ἀγέννητον Πατέρα, τὸν ποιῶντα τὰ πάντα ἐκ μὴ ὄντων διὰ μόνην τὴν κοινήν ἑαυτοῦ τε κἀκείνων ἀγαθότητα, τὸν δ' Υἱὸν ἐξ ἀρχῆς ἔχοντα γεγεννημένον καί τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευόμενον.

Ἄρα νοῦν ἔλαβες ὁ δι' ἐναντίας καί φῶς γνώσεως ἐπέλαμψέ σοι παρά τοῦ τῆς ἀληθείας λόγου; Μᾶλλον δὲ σύ γε αὐτός ἄρα διαίρειν ἤρξω τὰ βλέφαρα καί διαβλέπειν πρὸς τὸ φῶς, εἰ καί μὴ τελέως, ἀλλ' ἀμυδρῶς γοῦν ἀντιλαμβανόμενος τῆς διαπρυοῦ καί μὴ ἀμυδρᾶς αὐγῆς, ὥστε ψηλαφήσαι καί ἰδεῖν ὅτι τὸ «δώσει» τε καί τὸ «πέμψει» τοσαυτάκις εἰρημένον οὐδαμοῦ χωρὶς αἰτίας εἴρηκεν, οὐδ' ἄνευ προσώπου τοῦ λαμβάνοντος δι' ὃν καί πέμπεται, ἀλλ' αἰεὶ συνεζευγμένον ταῖς αἰτίαις ἀποδέδωκεν ὁ μόνος καί Θεός καί θεολόγος, τὸ δὲ ἐκπορευόμενον ἀπολύτως ἔθηκε ψωρίς ἡστινοῦν αἰτίας; Τὴν μὲν γὰρ συνδιαιωρίζουσιν καί χωρὶς αἰτίας οὐσαν ἔκπεμψιν μόνῳ τῷ Πατρί προσέειμε, τὴν δ' ὑπὸ χρόνον οὐσαν καί αἰεὶ μετὰ τῆς αἰτίας συνημμένην κοινήν οὐσαν, ἐξεκάλυψεν ἑαυτῷ καί τῷ Πατρί, (σελ. 214) ὡς ἂν τοῦτο συνιδῶν, μηκέτι βλασφημῆς τῆ ἐκπορεύσει φρονῶν καί λέγων τὴν ἀποστολήν ταῦτόν ἢ ἐκ ταύτης ἐκείνην στοχαζόμενος καί διὰ τοῦτο λέγων ἐκ τοῦ Πατρός καί ἐξ Υἱοῦ τὸ θεῖον Πνεῦμα τὴν ὑπόστασιν ἔχειν. Ὡσπερ γὰρ Θεός ἀναίτιος, οὕτω καί Θεοῦ ὑπαρξίς ἀναίτιος, αὐτόν αἰτίαν ἔχων τὸν ἐξ οὗ ὑπάρχει ἀναίτιως, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχων δι' αἰτίαν. Ὡσπερ δὲ Θεός Θεοῦ ὑπαρξίς ἀναίτιος, οὕτω τὸ δι' αἰτίαν γεγονός κοινόν αὐτῷ τε τῷ ἀναίτιῳ καί τοῖς ἀναίτιοις ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχουσιν. Ὁ δ' αὐτοῖς κοινόν, θείας ὑποστάσεως οὐκ ἴδιον. Διὸ τὸ μὲν ἀποστέλλεσθαι καί τῷ Υἱῷ καί τῷ Πνεύματι ὑπάρχει, ὥσπερ καί τὸ ἀποστέλλειν τοῖς τρισὶ δι' αἰτίαν γάρ. Τὸ δὲ ἐκπορεύεσθαι ἢ καί ἐκπορεύειν οὐχὶ καί τοῦ Υἱοῦ καί γάρ οὐ δι' αἰτίαν. Ὅταν οὖν ἀκούσης ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ καί δι' Υἱοῦ ἢ καί ἐξ ἀμφοῖν πρὸς τινὰς πεμπόμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὴν ὑπὸ χρόνον καί δι' αἰτίαν ἐπὶ νοῦν λάμβανέ μοι πρόοδον, ἀλλὰ μὴ τὴν ἐκ Πατρός ἄσχετον ἐκείνην καί ὑπὲρ αἰτίαν καί προαιώνιον.

Τί οὖν; Ἦδη πείθομεν καί διετρανώθη σοι τὸ φῶς, ἢ ἔτι προσμενοῦμεν συνείροντες τὰς ἀποδείξεις καί διαρριπίζοντες τὸ τῆς σῆς ἀγνοίας σκότος; Ὡς πολὺ τοῦτο καί βαθύ τὰ τῆς σῆς ἐπηλυγάζον διανοίας κόρας ἔχεις, εἰ μηδὲ νῦν πρὸς τὴν ἀλήθειαν διέβλεψάς πω, καίτοι τὸ «δώσω» ταῦτόν ἐστι τῷ «πέμψω». Ἐπεὶ γὰρ μήτε τὸ πεμπόμενον τοπικῶς μεταγεται μήτ' αὐτός ὁ πέμπων δίδωσθαι τοῦ πεμπομένου (καί γὰρ αἰεὶ τε ἅμα καί ἀπανταχοῦ καί ὁ πέμπων καί τὸ δι' αὐτοῦ πεμπόμενον, εἰ δὲ βούλει καί ἐξ αὐτοῦ οὐ γὰρ ἐπὶ τῶν συλλαβῶν ἡμῖν ἢ εὐσέβεια) ἐπεὶ τοίνυν οὐ διαιρεῖται τόπῳ, οὐδέ τόπῳ περιλαμβάνεται τὸ πέμπον καί τὸ πεμπόμενον, οὐκ ἄρα δίδωσιν ὁ πέμπων; Τοῦτο καί αὐτός ὁ Κύριος ἡμᾶς φωτίζων νῦν μὲν εἴρηκεν, «ὃ δώσει ὁ Πατήρ», νῦν δ' αὖθις, «ὃ πέμψει ὁ Πατήρ», ἐπὶ τῆς ἀμφοτέροις διανοίας χρησάμενος. Ἀλλὰ καί αὐτός, νῦν μὲν ὅτι ἐπέμφη παρά τοῦ Πατρός, νῦν δ' ὅτι ἐδόθη, (σελ. 216) ἀναγράφεται, ὡς ταῦτο ὄντος ἐπὶ τούτων τοῦ πέμπειν τε καί τοῦ δίδοναι.

Ἄλλὰ μὴν «ὁ πανταχοῦ ὢν καί τὰ πάντα πληρῶν» καί διὰ πάντων χωρῶν πῶς ἤξει καί δοθήσεται; Δηλαδή φανερούμενος καί ἐνεργῶν τὴν τῶν χαρίτων ἐνέργειαν. Οὐκοῦν οὐδὲν ἄλλο τὸ πέμπεσθαι τε καί δίδωσθαι ἐπὶ Θεοῦ ἢ τὸ φανεροῦσθαι. Λατίνους οὖν αἰδίων τὴν παρά τοῦ Υἱοῦ τοιαύτην ἐμπεμψιν δογματίζουσι καί φανέρωσιν τοῦ

Πνεύματος αΐδιον δοξάζειν ἀκόλουθον· ἀνάγκη δέ συναΐδίους εἶναι καί τούς πρός οὓς ἡ φανέρωσις καί πρόσεσι τό μηδ' οὕτω τήν ὕπαρξιν τοῦ θείου Πνεύματος καί τοῦ Υἱοῦ δείκνυσθαι.

Εἰ δ' ἐκ τῆς φανερώσεως στοχάζεσθαι φασιν ἐκεῖνοι τήν ὕπαρξιν, ἀλλ' ἡμεῖς οὐ στοχασμοῖς ἀκολουθοῦντες, ἀλλά θεολέκτοις λογίοις τήν ὁμολογίαν τῆς πίστεως πεπλουτήκαμεν. Ἰσμεν δέ καί αὐτό παρ' ἑαυτοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐρχόμενον τε καί φανερούμενον, ἀλλ' οὐ διά τοῦτο καί παρ' ἑαυτοῦ δώσομεν ἐκπορεύεσθαι· ὁ διδούς τοίνυν ἢ πέμπων τό Πνεῦμα τό ἅγιον οὐκ ἐκπορεύει διά τό πέμπειν, ἀλλά φανερόν καθίστησιν αὐτό. Τοῦτο γάρ καί ὁ Κύριος ἐποίησε πρό μὲν τῆς οἰκείας ἀναλήψεως φανερώσας μετρίως τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς τό Πνεῦμα διά τῆς κοινῆς αὐτῶν καί παρ' αὐτῶν μετρίως τηρικαῦτα δεδομένης χάριτος· ὁ καί τήν ἀρχήν αἴτιον, ὡς ἔγωγ' ἄν φαίην, τοῦ δι' ἐμφυσήματος δεδημιουργεῖσθαι τήν ἀνθρώπου ψυχῆν.

Ἐπεὶ γάρ ὁ τε λέγων Πατήρ καί ὁ τούτου παντοδύναμος Λόγος πάντων κτιζομένων ἐκηρύττοντο, ἔκφανσις δέ Πνεύματος οὐ γέγονέ πω, ἔδει δέ τοῦ ἀνθρώπου γενομένου μηδέν τῶν τῆς Τριάδος προσώπων ἀνεπίγνωστον εἶναι, ἧς ἐπλάττετο μύστης καί προσκυνητῆς ἐπίγειος, διά τοῦτο τῷ τε λόγῳ καί τῷ λέγοντι, ταυτόν δέ εἰπεῖν τῷ Υἱῷ καί τῷ γεννήτορι, προσεπιφέρεται τό «ἐνεφύσησεν», ἀνακαλύπτων τήν τοῦ (σελ. 218) Πνεύματος ὑπόστασιν· ὁ καί ὁ Κύριος ἀνανεῶν ἡμᾶς ἐποίησεν· Υἱοῦ γάρ ὄντος, αὐτόθεν ὁ Πατήρ ἐδείκνυτο καί δι' ἐμφυσήματος τό Πνεῦμα ἐκηρύττετο· ὧν κοινόν ἔργον ἢ τε τήν ἀρχήν ἡμῶν πλάσις, ἢ τ' ἐς ὕστερον χάρις τῆς ἀναπλάσεως.

Οὕτως οὖν δι' ἡμᾶς καθ' ἡμᾶς ἐπί γῆς ὀφθεῖς ὁ τοῦ Πατρός μονογενῆς Υἱός, πρό μὲν τῆς ἑαυτοῦ ἀναλήψεως τήν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπόστασιν ἐφανέρωσε μετρίως διά τοῦ πρός τούς μαθητάς δι' ἐμφυσήματος δώρου τοῦτο ὑπαινιττόμενος καί τῇ τῶν δεχομένων δυνάμει τήν διδασκαλίαν παραμετρούμενος· μετὰ δέ τήν οἰκείαν ἀνάληψιν ἔπεμψε τόν ἐρχόμενον, αὐτός τε αὐτό φανερῶν τελεώτατα τό καί ἀφ' ἑαυτοῦ φανερούμενον, καί αὐτό ἐφ' ἑαυτοῦ δεικνύμενον κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν. Τοῦτο γάρ δὴ καί τό τῆς οἰκονομίας μυστήριον, ἔν καί τρία τόν Θεόν πιστευθῆναι καί κοινόν αἴτιον μόνον τῶν δύο τό ἔν. Διά τοῦτο κοινή μὲν αὐτοῖς πᾶσα δόσις καί δύναμις, μερίζονται δέ ἑαυτοῖς τόν καιρόν ἰδίᾳ φανερούμενον ἕκαστον καί σὺν ἑαυτῷ φανεροῦν ἀεὶ τά ὑπόλοιπα.

Πρῶτον πεφανέρωται ὁ Πατήρ, τῆς θείας φύσεως ἀυχήματα, τά τῆς θεότητος ἰδιώματα, τὰς φυσικάς καί οὐσιώδεις αὐτῆς ἐνεργείας τοῖς προφήταις κατὰ χάριν διδούς, ὡς ἂν ἅμα τε δείξη καθ' ἑαυτόν ὑφεστώς καί οὐκ αὐτόν ὧν ἐξ ἄλλου, ἀλλ' αὐτός ὧν ἀρχὴ τῆς θεότητος· καί δὴ καί τ' ἄλλα δεικνύς ἐξ αὐτοῦ τε ὄντα καί αὐτῷ συνημμένα, πρό πάντων ἐμφυσήματι καί λόγῳ δημιουργῶν καταγγέλλεται.

Μετ' αὐτόν ὁ Υἱός πεφανέρωται, τά αὐτά τῆς αὐτῆς φύσεως ἀυχήματα, τά τῆς θεότητος ἰδιώματα, τὰς φυσικάς καί οὐσιώδεις αὐτῆς ἐνεργείας, παρ' ὧν τά χαρίσματα τῶν ἱαμάτων, τά ἐνεργήματα δυνάμεων καί τά παραπλήσια τούτοις τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς κατὰ χάριν διδούς, ὡς ἂν καί αὐτός ἅμα τε δείξη καθ' ἑαυτόν ὑφεστώς (τό γάρ μή καθ' ἑαυτό ὑφεστώς ἐνεργείας ἔχειν ἢ παρέχειν ἀδύνατον) καί (σελ. 2) οὐκ αὐτός ὧν ἀρχή, ἀλλ' αὐτός ἐξ ἀρχῆς. Καί οὕτω δι' ἑαυτοῦ μὲν τόν Πατέρα δεικνύς, Υἱός γάρ, ἐμφυσήματι δέ διδούς τά πνευματικά χαρίσματα καί Πνεῦμα θεῖον αὐτά καλῶν, συνημμένον ἑαυτῷ προσεπεδείκνυ τό Πνεῦμα τό ἅγιον. Ὅς ἐπεὶ καί τήν ἡμετέραν ἀνειληφώς φύσιν ἐφανέρωθη, οὐκ ἐδείκνυ μόνον διά τῶν ἔργων, ἀλλά καί διά γλώττης ἐκήρυττε τοῦ Πατρός καί τοῦ Πνεύματος τήν θεότητα καί τί τό μόνον αἴτιον καί τί τά ἐξ

αὐτοῦ.

Μετ' αὐτόν τό ἅγιον πεφανέρωται Πνεῦμα, τό αὐτά τῆς αὐτῆς φύσεως ἀυχήματα καί αὐτό τοῖς ἀποστόλοις κατά χάριν παρέχον, τά τῆς θεότητος ιδιώματα, τάς φυσικάς καί οὐσιώδεις αὐτοῦ ἐνεργείας. Ἡ γάρ τοῦ Θεοῦ βασιλεία, ἥς τούς ἀρραβῶνας οἱ ἅγιοι ἐνταῦθα κομίζονται, καθάπερ ὁ θεῖος Μάξιμος ἐν τοῖς Πρός Θαλάσσιον σχολίοις φησί, «τῶν προσόντων τῷ Θεῷ φυσικῶς κατά χάριν ἐστὶ μετάδοσις· ἅ καί τὴν ἀρχὴν εὐθύς παρά Θεοῦ πλασθεῖς ὁ ἄνθρωπος κατά χάριν εἴληφεν»· ὡς καί ὁ θεῖος Κύριλλος ἐν τῇ Πρός Σόϊμον ἐπιστολῇ φησι γράφων ὅτι, «πλάσας ὁ Θεός τόν ἄνθρωπον, ψυχωθέντα παρήγαγεν, ἔχοντα τάς πνευματικάς δωρεάς, σοφίαν, δικαιοσύνην καί ὅσα ἔνεστιν οὐσιωδῶς ἐν τῷ Θεῷ· ὁμοῦ γάρ καί ζωὴν ἐνετίθει τό Πνεῦμα τῷ πλάσματι καί τούς ἑαυτοῦ χαρακτῆρας θεοπρεπῶς ἐνεσήμαινεν». Ὅταν οὖν ἀκούσης αὐτόν ἐξ ἀμφοῖν, ὡς ἐκ Πατρὸς οὐσιωδῶς δι' Υἱοῦ προχοόμενον, τό Πνεῦμα τό ἅγιον λέγοντα, τὴν τῶν φυσικῶν τούτων δυνάμεων τε καί ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ μετάδοσιν, ἀλλά μή τὴν θείαν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν προχεῖσθαι διδάσκειν, εὐσεβῶς νόμισον.

Μετά τόν Υἱόν τοίνυν διά τοῦ τάς αὐτάς δυνάμεις καί ἐνεργείας τοῖς ἀξίοις παρέχειν τό ἅγιον πεφανέρωται Πνεῦμα· ὡς ἂν ἅμα τε δείξῃ καί αὐτό καθ' ἑαυτό ὑφεστῶς, καί τούς μαθητάς σοφίαν καί πνευματικὴν δύναμιν ἐνδύσαν, αὐτούς τε συνιέναι ποιήσῃ καί τοῖς πᾶσι δι' αὐτῶν κηρύξῃ τά τοῦ Σωτῆρος κηρύγματα, δι' ὧν καί αὐτό, οὐ μετά τόν (σελ. 222) Υἱόν κατά τὴν ὑπαρξιν, ἀλλά μετά τοῦ Υἱοῦ, οὐδέ ὡς ὁ Υἱός, ἀλλ' ἰδιοτρόπως ἐκ τοῦ μόνου Πατρὸς ὑφεστηκός κηρύττεται, συνημμένον ὄν φυσικῶς αὐτῷ καί τῷ Υἱῷ ἀδιαστάτως τε καί ἀϊδίως. Δι' ὃ δέ οὐκ εὐθύς τό Πνεῦμα μετά τόν Πατέρα, καίτοι καί αὐτό ἀμέσως ὄν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ὁ Υἱός πρότερος τῷ κόσμῳ πεφανέρωται, καί δι' ὃ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τά τοῦ Πνεύματος οἱ θεολόγοι παριστῶσιν, ἐν τῷ προτέρῳ λόγῳ τάς αἰτίας ἀποδεδώκαμεν.

Ἐπεὶ δέ τῆς τρισυποστάτου θεότητος τά ἔργα κοινά, ἐν δέ τῶν ἔργων καί ἡ φανέρωσις, διά τοῦτο παρ' ἑαυτοῦ τε πρός ἡμᾶς ἦκει καί παρά τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ πέμπεται, δι' ὧν καί φανεροῦται τό καί παρ' ἑαυτοῦ φανερούμενον, καθάπερ καί ὁ Υἱός πρό αὐτοῦ. Φανεροῦται τοιγαροῦν καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ πεμπόμενον τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ἀλλ' οὐκ ἐκπορεύεται. Εἰ δέ μή τοῦτο, μηδέ φανέρωσις ἢ ἀποστολή καί ἡ κατ' αὐτὴν ἔκπεμψις, ἀλλ' ἐκπόρευσις· ἐπεὶ καί ὁ Υἱός ἐπέμφθη πρότερον παρ' αὐτοῦ, τοῦ ἀγίου λέγω Πνεύματος καί τοῦ Πατρὸς· «Κύριος γάρ», φησίν, «ἐπέσταλκέ με καί τό Πνεῦμα αὐτοῦ». Ἄρ' ἐκ τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός ἢ γεννᾶται ἢ ἐκπορεύεται; Ἄπαγε τῆς ἀσεβείας. Εἰ δέ λέγει τις ὡς ἄνθρωπον ἀπεστάλθαι τόν Υἱόν, ἐγγύς ἢ ἀπάντησις· ἀπεστάλη μὲν γάρ ὡς ἄνθρωπος· «εἰ δέ καί ὡς Θεός, τί τοῦτο; Τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς ἀποστολὴν εἶναι νόμισον», Γρηγόριός σοι διακελεύεται ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, κάγώ τὴν τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Πνεύματος, ἐκείνῳ καί τῇ ἀληθείᾳ πειθόμενος.

Ἐπεὶ οὖν καί ὡς Θεός ὁ Υἱός ἀποστέλλεται καί παρ' ἀμφοτέρων, Πατρὸς καί Πνεύματος, παρ' ἀμφοτέρων τούτων λοιπόν κατά Λατίνους ἔχει καί οὗτος τὴν γέννησιν, εἴπερ, ὅτι καί τό Πνεῦμα παρ' ἀμφοτέρων ἀποστέλλεται. Πατρὸς τε καί Υἱοῦ, παρ' ἀμφοτέρων ἐκπορεύεται τούτων. Κἂν εἰ λέγοιεν μή τὴν ἀποστολὴν νομίζειν ἐκπόρευσιν, ἀλλ' ἐκ (σελ. 224) ταύτης ἐκείνην τεκμαίρεσθαι, καί τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως αὕτη δήπουθε ὑπάρξει τεκμήριον.

Τί δέ καί διενήνοχε τοῦ τὴν ἀποστολὴν νομίζειν γέννησιν ἢ ἐκπόρευσιν τό λέγειν ὡς ἀϊδίως ἔχον πέμπειν τό τε Πνεῦμα τόν Υἱόν καί ὁ Υἱός τό Πνεῦμα; Τό μὲν καί νῦν αὐτόν ὕστερον εἰς τόν κόσμον ἀπέστειλεν· ὁ δέ τό Πνεῦμα τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς

ἔπεμψεν, ἐπανελθὼν ὅθεν κατῆλθεν. Ἄλλ' ὁ μὲν Υἱὸς καὶ Θεὸς ἐστὶ καὶ ἄνθρωπος γέγονεν ἄπεστάλη γοῦν καὶ ὡς ἄνθρωπος τὸ Πνεῦμα οὐκ ἐνηνθρώπησεν.

Ἐπεὶ γοῦν Θεὸς ὄν ἄπεστάλη τοῦτο παρά τοῦ Πατρὸς, εὐδοκίαν δέ χρή τὴν ἀποστολὴν ἡγεῖσθαι ταύτην κατὰ τοὺς θεολόγους, εὐδοκία δέ ἡ ἀγαθὴ θέλησις ἐστὶ, Λατῖνοι δέ τῇ ἐκπορεύσει ταυτόν ἡγοῦνται τὴν ἀποστολὴν, θέλησις οὐκοῦν ἐστὶ κατ' αὐτούς ἡ ἐκπόρευσις· κάπειδήπερ ἐκπορεύσει τὴν ὑπαρξιν ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, θελήσει τοῦτο λοιπὸν ἔχει κατ' αὐτούς τὴν ὑπαρξιν. Ὡς τῆς δυσσεβείας οὐκέτι γάρ ἄκτιστον· τῷ γάρ θέλειν, ἀλλ' οὐ τῷ πεφυκέναι τοῦτο προήγαγεν ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ, καθὰ καὶ τὴν κτίσιν, εἴπερ ἡ ἐκπόρευσις ἐστὶν εὐδοκία καὶ θέλησις· τὰ κτίσματα γάρ κατὰ τοὺς θεολόγους ἐν τῷ πεφυκέναι, ἀλλὰ τῷ θέλειν ὁ Θεὸς προήγαγεν. Ἔργον μὲν γάρ φύσεως κατ' αὐτούς ἡ προαίωσις καὶ ἀίδιος γέννησις· ἔργον δέ θείας θελήσεως ἡ κτίσις.

Ἀρειανοὶ μὲν οὖν τὸν Υἱὸν ἔλεγον θελήσει τοῦ Πατρὸς εἰς τὸ εἶναι προελθεῖν ἐκ τοῦ μὴ ἀθελήτως ἐκ Πατρὸς τὸ εἶναι λαβεῖν τοῦτο δῆθεν κατασκευάζοντες. Λατῖνοι δέ θελήσει τοῦ Πατρὸς ἢ καὶ τοῦ Υἱοῦ προελθεῖν εἰς τὸ εἶναι δεικνύουσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ τὴν ἐκπόρευσιν εἶναι νομίζειν ἀποστολὴν κατ' εὐδοκίαν καὶ θέλησιν. Ἐροῦμεν οὖν καὶ ἡμεῖς πρὸς αὐτούς, ὅπερ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος πρὸς τοὺς Ἀρειανούς, ὅτι «τοῦ βούλεσθαι τὸ κατὰ φύσιν (σελ.226) ὑπέρκειται καὶ ἡ φύσις οὐχ ὑπόκειται βουλήσει». Ὡς οὖν ἡ γέννησις εὐδοκία καὶ θέλησις οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὑπὲρ εὐδοκίαν καὶ θέλησιν (φύσει γάρ δείκνυσιν ἐκ Πατρὸς ὄντα τὸν Υἱὸν ὡς αὐτῷ γνήσιον καὶ ὁμοούσιον, ἀλλ' οὐ θελήσει καθὰ τὰ κτίσματα) οὕτως οὐδέ τοῦ Πνεύματος ἡ ἐκπόρευσις ἀποστολή καὶ εὐδοκία καὶ θέλησις ἐστὶ· φύσει γάρ ἡ ἐκπόρευσις δείκνυσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς αὐτῷ γνήσιον καὶ ὁμοούσιον, ἀλλ' οὐ θελήσει κατὰ τὰ κτίσματα.

Λατῖνοι γοῦν λέγοντες ταυτόν εἶναι τῇ ἀποστολῇ τοῦ θείου Πνεύματος τὴν ἐκπόρευσιν κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην κτιστὸν εἶναι τὸ Πνεῦμα κατασκευάζουσι. Καὶ μὴν ἐπειδήπερ εὐδοκία τοῦ Πατρὸς ἐστὶν, ὡς ἐδιδάχθημεν, ἢ τε τοῦ Υἱοῦ ὡς Θεοῦ παρά Πατρὸς τε καὶ Πνεύματος ἀποστολή καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος παρά Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ (θελήσαντος γάρ ἑκατέρου τούτων κατὰ καιρὸν ἀφικέσθαι πρὸς ἡμᾶς καὶ ὁ Πατήρ εὐδόκησε) δι' οὐδέν ἄλλο πάντως ἢ διὰ φιλανθρωπίαν ἢ εὐδοκία γέγονεν αὕτη. Τοιγαροῦν, εἰ κατὰ Λατίνους τῇ ἀποστολῇ τοῦ Πνεύματος ταυτόν ἡ ἐκπόρευσις, ἢ δὲ ἀποστολή διὰ φιλανθρωπίαν, κατ' αὐτούς οὐκοῦν καὶ ἡ πρό αἰώνων ἐκ Πατρὸς ἐκπόρευσις τε καὶ ὑπαρξὶς τοῦ Πνεύματος οὐχ ὑπὲρ αἰτίαν, ἀλλὰ διὰ φιλανθρωπίαν. Οὐ τί ἂν ἀκουσθεῖη δυσσεβέστερόν τε καὶ καινότερον;

Πρὸς δέ τούτοις, εἰ ταυτόν ἀποστολή καὶ ἐκπόρευσις, δι' ἐμέ λοιπὸν τὸ Πνεῦμα (βαβαὶ τῆς κακοδοξίας· οὐ γάρ ἔχω ταῦτα λέγειν ἄνευ φρίκης καὶ θαύματος) ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· δι' ἐμέ γάρ ἀπέσταλται· εἰ δὲ δι' ἐμέ, καὶ μετ' ἐμέ πάντως ἢ οὐ πολὺ πρό ἐμοῦ, ἀλλ' ὑπὸ χρόνον ὡσπερ ἐγώ, καὶ οὐχὶ τῷ Πατρί καὶ τῷ Υἱῷ συναΐδιον. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπέικει τῇ δεσποτείᾳ. Φεῦ, ποῦ κατάγεται παρά τῶν ἀγνωμόνων δούλων τὸ τῇ φύσει τὴν δεσποτείαν ἔχον ἀπάσης τῆς κτίσεως· «τό γάρ Σάββατον», (σελ. 228) φησί, «διὰ τὸν ἄνθρωπον, οὐχὶ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ Σάββατον· ὥστε Κύριός ἐστι τοῦ Σαββάτου ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου». Ὅρα· πόσον ἀπέχει ἀποστολή ἐκπορεύσεως; Ὅσον χρόνων αἰδιότης καὶ κτισμάτων Θεὸς καὶ τῶν φύσει δούλων ὁ φύσει δεσπότης τῆς κτίσεως.

Ὅ τοίνυν παρά Θεοῦ καὶ τῶν ὡς ἀληθῶς θεολόγων μεμνημένος ἐμφυσώμενον μὲν ἀκούων τὸ Πνεῦμα δι' ἐμφυσήματος παρόν καὶ συμφυές ὃν τῷ ἐμφυσῶντι νοεῖ

σημαινόμενον, ἀλλ' οὐκ αὐτό ὑπάρχον ἐμφύσημα, ὡς ἐξ ἀνάγκης ἔχειν τήν ὑπαρξιν ἐξ οὗ τὸ ἐμφύσημα ἄν δέ καί πεμπομένον, φανερούμενον ἄν δέ καί διδόμενον, καί τὸ συνημμένον ἐπιγινώσκει τοῦ πεμπομένου τε καί τοῦ πέμποντος ἄν δέ παρ' ἡμῶν λαμβανόμενον, οἶδε μὲν ἢ Θεόν, ἄληπτον, ληπτὰ δέ ἡμῖν τὰ παρ' ἐκείνου χαρίσματα ἄν δέ καί παρά τοῦ Υἱοῦ ἀκούση πεμπομένον, διδόμενον, ἐμφυσώμενον, εὐθύς καί τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις συνήσιν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καθά καί Γρηγόριος ἐκλαμβάνειν ἀξιοῖ σοφῶς ὁ ἐν θεολογία πολὺς· «ὅσα γάρ», φησί, «περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ταπεινότερα λέγεται, τὸ δίδοσθαι, τὸ στέλλεσθαι, τὸ μερίζεσθαι, τὸ χάρισμα, τὸ δώρημα, τὸ ἐμφύσημα, εἴτε τι ἄλλο τοιοῦτον, ἐπὶ τήν πρώτην αἰτίαν ἀνακτέον, ἵνα τὸ ἐξ οὗ δειχθῆ», (δηλαδή τοῦ Πατρὸς αὐτὸς γάρ ἡ πρώτη αἰτία) καί μὴ τρεῖς, φησίν, ἀρχαί μεμερισμέναι πολυθέως παραδεχθῶσιν», ὅπερ αὐτὸς ἔπαθες, μὴ πρὸς τήν πρώτην αἰτίαν διὰ τούτων τῶν φωνῶν ἀναγόμενος.

Καί δύο μὲν σαφῶς κηρύττων οὐκ αἰσχρὴ ἀρχάς ἐκ τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα δογματίζων ἔχειν τήν ὑπαρξιν, τήν δέ τρίτην ἀφ' ὧν λέγεις διδούς συναγεσθαι. Εἰ γάρ διὰ τὸ πέμπεσθαι παρά τοῦ Υἱοῦ καί ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται, πέμπει δέ καί τὸ Πνεῦμα τὸν Υἱόν, οὐχ ὡς ἄνθρωπον μόνον ἀλλὰ καί ὡς Θεόν, καθάπερ ἀνωτέρω δέδεικται, ἀλλὰ καί τὸν Πατέρα ὁ Υἱός τε καί τὸ Πνεῦμα, (σελ. 230) ὡς ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης ἐξηγούμενος τὸ προφητικόν ἐκεῖνο, «Κύριος ἀπέσταλκέ με καί τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ», ἐξεδέξατο, ἰδοῦ σοι καί τὸ Πνεῦμα ἀρχή, καί ἐκ τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱός ἢ γεννᾶται ἢ ἐκπορεύεται.

Παρίημι γάρ τὸν Πατέρα λέγειν, κἄν ἐκ τῆς λατινικῆς καινοφωνίας καί τοῦτ' ἐκβαίνει, τὸ περιόν τῆς ὑπερβολῆς εὐλαβούμενος. Ἴδοι δ' ἄν τις οὐδέ τ' ἄλλα τῶν ἐκβαίνοντων ἀτόπων τήν ἐπὶ τὸ χεῖρον ὑπερβολὴν ἀπολείπονται καί γάρ δι' ἀλλήλων ἀναιρούμενα δείκνυται, εἰ διὰ τῆς ἀποστολῆς νοήσαιμεν τήν ἐκπόρευσιν ἢ τήν γέννησιν. Εἰ γάρ ταῦτα κατὰ τήν ἀποστολήν, ἐκάτερον λοιπὸν τούτων οὐχ ὑπάρξεως ἐστὶ τρόπος, κἄν προαιώνια ἢ· εἰ δέ κατὰ τήν πρό αἰώνων ἐκπόρευσιν τε καί γέννησιν τήν πρὸς ἡμᾶς ἀποστολήν νοήσαιμεν, ἀποστολή τις πρὸς ἡμᾶς ἄχρονος καί αἴδιος ἢ χρονική τις ὑπαρξιν ἔσται τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Πνεύματος.

Ἐπιστῆσαι δέ καί τοῦτο χρή τὸν συνετόν ἀκροατὴν, ὡς ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος Γρηγόριος τοῖς περὶ τοῦ Πνεύματος ταπεινότερον λεγομένοις καί τὸ ἀποστέλλεσθαι συνηρίθμησε· τὸ δέ ἐκπορεύεσθαι μέγα καί ὑπὲρ τὸ μέγα ἐστίν. «Εἰ γάρ μέγα τῷ Πατρί τὸ μηδαμόθεν ὀρμᾶσθαι, οὐκ ἔλαττον τῷ Πνεύματι τὸ ἐκ τοιοῦτου Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι». Οὐκ ἄρα τὰυτόν ἀποστολή καί ἐκπόρευσις. Ἡ μὲν γάρ ἀποστολή τῆς πρὸς ἡμᾶς συγκαταβάσεως ἐκφαίνει τήν πρόθεσιν ἢ δέ ἐκπόρευσις τῆς καθ' ἑαυτὸ παρά Πατρὸς ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ὄνομα. Καί ἡ μὲν ἔστι, καθ' ἣν ἡμεῖς τοῦ εὖ εἶναι μετέσχομεν ἢ δέ παρίστησι τὸ φύσει συνημμένον ὁμοτίμως πρὸς τὸν Πατέρα, τὸ κατὰ μόνην ὑπόστασιν διαφέρον αὐτοῦ καί τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα ἅγιον.

Σύ δέ τὸ μεμερισμένον ἐκ τῶν λόγων σοι συμβαῖνον βλέπων διὰ τὰς σὰς καινοτομίας καί ἤδη σε μερίζον Θεοῦ (τί γάρ τὸ προσεχές καί πόρρω ἢ ἐγγύς μερισμοῦ); (σελ. 232) ἴν' οὖν ὁ κατασκευάζεις αὐθις ἐκφύγης, πολὺ τὸ μέσον ἐντίκτεις ταῖς θεολογίαις ταῖς σαῖς. Ἡμεῖς δέ καί ἐωράκαμεν ἐν τοῖς Πνεύματι γράφουσι Θεοῦ μυστήρια καί πιστεύομεν καί κηρύττομεν ἐν ἀλλήλοις τε ὄντα δι' ἀλλήλων ἀμιγῶς χωροῦντα καί οὐ μᾶλλον πρὸς ἑαυτὸ ἕκαστον ἢ πρὸς ἄλληλα ἔχοντα. Εἰ δέ πρὸς ἑαυτὸ ἕκαστον ἔχει ἀδιαστάτως τε καί ἀμέσως – πῶς γάρ οὐ; πῶς ἐμμέσως ἔξει πρὸς ἄλληλα; Ὅταν δέ τήν αἰτίαν ζητῶμεν τῆς ἀρρήτου ἐκείνης καί ὑπὲρ πάντα νοῦν πρὸς ἄλληλα

σχέσεως καί τῆς ὑπερβαλλούσης συμφυΐας καί τῆς ἀπερινοήτου τε καί ἀφθέγκτου περιχωρήσεως, αὐτόν αὖθις εὐρίσκομεν καί κηρύττομεν τόν Πατέρα, αὐτόν ἔνωσιν, αὐτόν σύνδεσμον, αὐτόν καί Πατέρα καί προβολέα καί συνοχέα γινώσκοντες τοῦ γεννήματός τε καί τοῦ προβλήματος· καί οὕτω μένον καί ἀρχήν αὐτῶν ἐκεῖνον τιθέμεθα.

Παρ' ὅτου δ' ἂν αὐτῶν, Υἱοῦ λέγω καί Πνεύματος, οἰκονομικῶς ἡμῖν ἴδωμεν τόν ἕτερον παράκλητον φανερούμενον, αὐτίκα διά τούτου πρός τήν πρώτην καί μόνην ἀρχήν ἀναγόμεθα· πέμπων γάρ ἢ διδούς τό Πνεῦμα ὁ Υἱός, πόθεν τοῦτ' ἔχει, ὅτι μή παρά τῆς πρώτης καί μόνης ἀρχῆς; Οὐκοῦν οὕτω πέμπει τε καί δίδωσιν, ὡς ἔχων ὑφιστάμενον ἐκ τοῦ Πατρός, ἀλλ' οὐκ αὐτός συνεκπορεύων καί συνυφιστῶν· καί πέμπων καί διδούς, τοῦτ' αὐτό δείκνυσιν ἡμῖν, ὡς ἐμοῦ μέν ἔστιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρός, οὐκ ἐξ ἐμοῦ.

Τοῦτο δέ καί ὁ πολὺς ἐν θεολογίᾳ καί ὄντως μέγας Ἀθανάσιος ἐννοήσας, μᾶλλον δέ φωτισθεῖς, καί ἡμῖν τῷ λόγῳ διαπορθμεύσας τό φῶς, ἐν μιᾷ τῶν Πρός Σεραπίωνα ἐπιστολῶν «ἐνός ὄντος», φησί, «τοῦ Υἱοῦ, τοῦ ζῶντος Λόγου, μίαν εἶναι δεῖ καί πλήρη τήν ἀγιαστικήν καί φωτιστικήν ζωήν, οὕσαν ἐνέργειαν καί δωρεάν αὐτοῦ· ἥτις γε ἐκ τοῦ Πατρός λέγεται ἐκπορεύεσθαι, ἐπειδή παρά τοῦ Λόγου τοῦ ἐκ Πατρός ἐκλάμπει καί ἀποστέλλεται. “Οὕτω (σελ. 234) γάρ ὁ Θεός ἠγάπησε τόν κόσμον, ὥστε τόν Υἱόν αὐτοῦ τόν μονογενῆ ἔδωκεν”, ὁ δέ Υἱός τό Πνεῦμα ἀποστέλλει». Τοῦτο γάρ αὐτό ἐστίν ἐκεῖνο, τό παρά τοῦ τῆς θεολογίας ἐπωνύμου Γρηγορίου μικρόν καί ἀνωτέρω εἰρημένον, ὡς ὁ τι ἂν περί τοῦ θείου Πνεύματος ταπεινότερον λέγεται, τό χάρισμα, τό δῶρημα, καί εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον, ἐπί τήν πρώτην αἰτίαν ἀνακτέον, ἵνα τό ἐξ οὗ δειχθῆ. Εἰπὼν γάρ ὁ μέγας ἐνταυθοῖ τό Πνεῦμα τό ἅγιον ταπεινότερον δωρεάν καί ἐνέργειαν τοῦ Λόγου, καί δεῖξας ὡς οὐχί περί τῆς ὑπάρξεως οὐδέ περί τῆς ὑποστάσεως αὐτῷ τοῦ Πνεύματος ὁ Λόγος (ἢ γάρ ἐνέργεια ἐνεργεῖται μᾶλλον ἢ ἐνεργεῖ, τό δέ Πνεῦμα τό ἅγιον παρεκτικόν καί μεταδοτικόν ὑπάρχει τῶν αὐτοῦ δωρεῶν) σαφῶς οὖν ἐμφήνας ὡς οὐχί περί τῆς προαιωνίου λέγει ἐκπορεύσεως, ἐπήγαγεν, ὅτι «παρά τοῦ Λόγου τοῦ ἐκ τοῦ Πατρός ἐκλάμπει καί ἀποστέλλεται».

Τί δὴ, διά τοῦ ἐκλάμπειν καί ἀποστέλλεσθαι παρά τοῦ Λόγου νοοῦμεν ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται; Ἄπαγε, φησίν, ὡς πορρωτάτω βάλλεις τοῦ σκοποῦ· ἀλλ' ὅτι ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορεύεται νοοῦμεν καί λέγομεν, ἐπεὶ παρά τοῦ Υἱοῦ δίδοται τε καί ἀποστέλλεται. Ἔχων γάρ ἐκεῖθεν πρό αἰώνων συνυφεστῶς ὁ Υἱός τό Πνεῦμα τό ἅγιον, νῦν πρός ἡμᾶς καί ἀποστέλλει καί δίδωσιν. Ἐπεὶ δέ ἡ δόσις ἔλλαμψις (καί τοῦτ' ἴσασι οἱ μεμνημένοι, ὅσοι λαμπρότητα Θεοῦ καί εἶδον καί ἔπαθον, ὅσοι τήν δόξαν τοῦ Κυρίου εἶδον «ὡς μονογενοῦς παρά Πατρός», ὅσοι τῷ φωτί τῆς θεότητος ἐπί τοῦ ὄρους περιηυγάσθησαν, πρός δέ τούτοις καί οἱ τούτοις ἀσφαλῶς πιστεύσαντες) ἐπεὶ οὖν ἡ δόσις ἔλλαμψις, ἀντί τοῦ παρά τοῦ Υἱοῦ δίδοσθαι τε καί ἀποστέλλεσθαι, παρά τοῦ Υἱοῦ ἐκλάμπειν ἔφη καί ἀποστέλλεσθαι. Καί τοῦτ' ἔτι σαφέστερον δείκνυσιν ἐκ τῆς κατασκευῆς τοῦ λόγου· «ὁ μέν γάρ Θεός καί Πατήρ», φησί, «τόν Υἱόν ἔδωκεν ὑπέρ ἡμῶν· ὁ δέ Υἱός, τό Πνεῦμα».

(σελ. 236) Ἀλλά γάρ ὥσπερ ἡ τοῦ Υἱοῦ παρά τοῦ Πατρός ὑπέρ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας δόσις ἢ ἀποστολή γέννησις οὐκ ἔστι, πολλοῦ γε ἂν δὴ που δέοι καί ἀπείρου εἶναι ἢ προαιωνίου, οὕτως οὐδ' ἢ παρά τοῦ Υἱοῦ δόσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἢ ἀποστολή ἐκπόρευσις ἐστίν, πόσῳ γε μᾶλλον καί ὑπέρ τό πόσῳ ἢ πρό τῶν αἰώνων παρά τοῦ Πατρός οὐ γενομένη, ἄπαγε, ἀλλά καί πρό τούτων οὕσα καί τῷ Πατρί συνάναρχος.

Ἐτ' ἔχει τις λέγειν διά τήν ἀποστολήν ὡς ἐκ τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται

τό Πνεῦμα τό ἅγιον; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι, εἰ μή σαφῶς ἐθέλει θεομαχεῖν. Ἄλλά καί αὐτοῦ, φησί, τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα καί ἴδιον αὐτοῦ λέγεται. «Ἐξαπέστειλε γάρ ὁ Θεός», φησίν, ὁ ἀπόστολος, «τό Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, κρᾶζον ἄββά, ὁ Πατήρ».

Ἐπέρευγε τήν “ἐξ” γάρ ἀφείς, σύγε ὅς τίς ποτ’ εἶ ὁ πρόσφατος ἀντικείμενος, τό αὐτοῦ νῦν ἡμῖν προβάλλη ταύτης χωρίς ἢ σοι κάκ τοῦ αὐτοῦ τό ἐξ αὐτοῦ νεοεῖται τε καί κατασκευάζεται, τῷ διαλεκτικῷ τῶν ἀπερινοήτων; Εἰπέ δή μοι, καί σύ αὐτός οὐ σαυτοῦ; Τοῦτό γε, οἶμαι, ἀποδράσεις ἡμῶν. Οὐ γάρ ἔοικας μοι ἀκοῦσαι τοῦ λέγοντος, «γενοῦ σεαυτοῦ ἄνθρωπε». Εἰ γάρ ἤκουσας καί ὑπήκουσας, ἔστεργες ἄν τά παραδεδομένα περί Θεοῦ καί τοῖς ὑπέρ ἄνθρωπον καί λόγοις καί πράγμασι, καί ταῦτα καινοτομῶν, ἤκιστα ἐπεχείρησας. Ἄλλ’ εἰ ὁ ἄνθρωπος ἑαυτοῦ, οὐκοῦν ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἑαυτοῦ κατά σέ. Τόν Υἱόν δέ τοῦ Πνεύματος πῶς οὐ λέγομεν, φησίν, εἰκότως δόξαι γάρ ἄν Πατήρ τό Πνεῦμα, τοῦ Υἱοῦ συνεισάγοντος τῇ διανοίᾳ τόν Πατέρα διὰ τοῦτο τοίνυν Υἱόν μέν Πνεύματος οὐ λέγομεν, ἵνα μή δόξη ἐκ τοῦ Πνεύματος, Υἱοῦ δέ Πνεῦμα λέγομεν, ἀλλ’ οὐ παρά τοῦτο καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα γάρ αὐτοῦ λέγεται, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ’ ὡς ἐν αὐτῷ ὄν.

(σελ. 238) Καί τοῦτο διδάσκου παρά τοῦ ἀποστόλου, «οὐδεὶς οἶδε, λέγοντος, τά τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μή τό Πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τό ἐν αὐτῷ» ὡς οὖν Πνεῦμα μέν ἀνθρώπου λέγεται, ἀλλ’ οὐχ ὡς ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ’ ὡς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὄν, οὕτω καί τό θεῖον Πνεῦμα καλεῖται τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ’ οὐχ ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ’ ὡς ἐν τῷ Υἱῷ φυσικῶς ἐξ αἰδίου ὄν καί τὰς ἀφύκτους δοκούσας σοι τῶν συλλογισμῶν ἀνάγκας διαφεῦγον.

Ἐκ διαιρέσεως γάρ ὁ λατινικῶς φρονῶν συλλογιζόμενος φησι «ἐπεὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστι τό Πνεῦμα, ἢ ὡς δι’ αὐτοῦ χορηγούμενον ἐστίν ἢ ὡς ὁμοούσιον ἢ ὡς ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον. Καί ὡς μέν χορηγούμενον οὐκ ἔστι προαιωνίως μέν γάρ ὑπάρχει τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα, τό δέ χορηγεῖσθαι ὑστερογενές. Οὐδ’ ὡς ὁμοούσιον λέγοιτο γάρ ἄν καί ὁ Υἱός τοῦ Πνεύματος. Λείπεται τοίνυν τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα εἶναί τε καί λέγεσθαι ὡς ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον». Τί οὖν, ἐάνπερ ἀναφανῆ τι ταύτης τῆς διαιρέσεως ἐκτός, καθ’ ὃ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα λέγοιτ’ ἄν, οὐχ ὁ ἐκ διαιρέσεως οὗτός σοι καθ’ ὑπόθεσιν συλλογισμός ἀσυλλόγιστος τό παράπαν γένοιτ’ ἄν;

Ἔστι γάρ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα ὡς ἐξ αἰῶνων καί εἰς αἰῶνας ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον καί ἐν Υἱῷ φυσικῶς ὑπάρχον καί ἀναπαυόμενον καί διὰ τοῦτο Πνεῦμα μέν Υἱοῦ λέγεται, ἐκ δέ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγεται. Καί ὁ νοῦς γάρ τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστίν γενόμενος καί ἐν αὐτῷ ὑπάρχων, δηλονότι τῷ ἀνθρώπῳ καί νοῦς μέν ἀνθρώπου λέγεται, ἄνθρωπος δέ τοῦ νοῦ οὐ λέγεται ἀλλ’ οὐδ’ ἐξ ἀνθρώπου λέγεται ὁ νοῦς, ὃ γε κατ’ οὐσίαν οὐ γάρ δή περί ἐνεργείας νῦν ὁ λόγος. Οὐκ ἄρα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐστίν τό Πνεῦμα, εἰ μή τήν χάριν εἴτης Πνεῦμα καί τήν ἐνέργειαν καί τόν νοῦν γάρ, ὅταν τήν ἐνέργειαν σημαίη τοῦνομα, φαίης ἄν ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἐκφαινόμενός τε καί μεταδιδόμενον.

Ἴδοι δ’ ἄν τις τούς θεολόγους καί νοῦν λέγοντας εἶναι Χριστοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον ὁ γάρ θεῖος Κύριλλος (σελ. 240) ἐν τετάρτῳ κεφαλαίῳ τῶν Θησαυρῶν φησιν, «ὅτι νοῦς ὑπάρχον τοῦ Χριστοῦ, πάντα τά ἐν αὐτῷ διαλέγεται τοῖς μαθηταῖς». Καθάπερ οὖν ἐφ’ ἡμῶν ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἐστίν καί κατ’ οὐσίαν καί κατ’ ἐνέργειαν, καί κατ’ οὐσίαν μέν αὐτοῦ ἐστίν ὁ νοῦς, ἀλλ’ οὐκ ἐξ αὐτοῦ, κατ’ ἐνέργειαν δέ καί αὐτοῦ ἐστίν καί ἐξ αὐτοῦ, οὕτω καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον τοῦ Χριστοῦ ἐστίν ὡς Θεοῦ καί κατ’ οὐσίαν καί κατ’ ἐνέργειαν. Ἄλλά κατά μέν τήν οὐσίαν καί τήν ὑπόστασιν αὐτοῦ ἐστίν, ἀλλ’ οὐκ ἐξ αὐτοῦ κατά δέ τήν ἐνέργειαν καί αὐτοῦ ἐστίν καί ἐξ αὐτοῦ. Λατῖνοι δέ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα λέγοντες, ἀλλ’ οὐχί καί τοῦ Υἱοῦ μέν, οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δέ, αὐτήν ἀναιρουσί τε

καί ἄθετοῦσι τὴν οὐσίαν καί τὴν ὑπόστασιν τοῦ παναγίου Πνεύματος.

Τό μὲν οὖν ἐκ διαιρέσεως συμπέρασμα τοῦ λατινικοῦ καθ' ὑπόθεσιν συλλογισμοῦ διαλέλυται τελέως καί πρὸς τό μὴ ὄν κευώρηκε· μᾶλλον δέ πρὸς ἅπαν τὸνναντίον. Ἐάν δέ τις ἴδῃ καί τά παρ' αὐτοῦ τοῦ Λατίνου ἀναιρούμενα, ἵνα ἐξ ἀνάγκης τό ἔν ἀπερίτρεπτον δειχθῆ, τοῖς ἀγίοις τοῦτον ὄψεται φανερώς ἀντίθετον· «τοῦ γάρ Υἱοῦ», φησίν, «ἔστι τε καί λέγεται τό Πνεῦμα, οὐχ ὡς δι' αὐτοῦ χορηγούμενον ἢ φαινόμενον (ἐπειδήπερ ἀνάρχως μὲν τό Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, τό δέ χορηγεῖν οὐκ ἄναρχον) οὐδ' ὡς ὁμοούσιον· λέγοιτο γάρ ἂν καί ὁ Υἱός τοῦ Πνεύματος».

Ἄλλ' ὁ μέγας Βασίλειος, οὗ καί ἀκατάσκευος ἡ ρῆσις διαφερόντως ἐστίν ἰσχυροτέρα τῶν λατινικῶν συλλογισμῶν τε καί διαιρέσεων, οὗτος οὖν ἐν τῷ Περί τοῦ ἀγίου Πνεύματος λόγῳ, «τό δι' Υἱοῦ», φησί, «πεφηνέναι τό Πνεῦμα σαφές πεποίηκεν ὁ ἀπόστολος, Υἱοῦ Πνεῦμα ὀνομάσας αὐτόν. Ὅρας ὅτι Χριστοῦ τό Πνεῦμα λέγεται ὡς παρ' αὐτοῦ χορηγούμενον τε καί φαινόμενον; Πνεῦμα μὲν οὖν Υἱοῦ ἀνάρχως ἐστὶ τε καί λέγεται· ἀλλά καί αὐτό τό χορηγεῖν ἔχει ἀνάρχως ἔχει ὁ Υἱός· οὐδεμία γάρ πρόσληψις ἢ ἀφαίρεσις (σελ. 242) ἐκεῖ, ὡς δ' ὑπὸ χρόνον ὄντα τά λαμβάνοντα, χρονικῶς ἔλαβον τὴν χορηγίαν.

Ἄλλὰ καί ὡς ὁμοφυές καί ὁμοούσιον λέγοιτ' ἂν τό Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ὡς ὁ αὐτός μέγας Βασίλειος ἐν τῷ Πρὸς Ἀμφιλόχιον ὀκτωκαιδεκάτῳ κεφαλαίῳ «Πνεῦμα Χριστοῦ», φησί, «λέγεται, ὡς κατὰ φύσιν ὠκειωμένον αὐτῷ». Καί ὁ θεῖος Κύριλλος ἐν τῷ Περί τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἀγωνιστικῷ φησί λόγῳ· «τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ὡσπερ κατ' οὐσίαν ὑπάρχει τοῦ Θεοῦ καί Πατρός, οὕτω καί τοῦ Υἱοῦ κατ' οὐσίαν ἐστίν, ὡς μετὰ τοῦ Υἱοῦ οὐσιωδῶς γεννηθέντος, ἐκ τοῦ Πατρός ἀφράστως ἐκπορευόμενον»· κἀν τῇ τοῦ Κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίου ἐξηγήσει, «ὡσπερ», φησίν, «ὁ δάκτυλος ἀπήρηται τῆς χειρός, οὐκ ἀλλότριος ὢν αὐτῆς, ἀλλ' ἐν αὐτῇ φυσικῶς, οὕτω καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον τῷ τῆς ὁμοουσιότητος λόγῳ συνῆπται μὲν πρὸς ἔνωσιν τῷ Υἱῷ, ἐκ τοῦ Θεοῦ δέ καί Πατρός ἐκπορεύεται». Πνεῦμα μὲν οὖν Υἱοῦ καί ὡς ὁμοφυές λέγοιτ' ἂν· οὐ λέγεται δέ καί ὁ Υἱός τοῦ Πνεύματος, ὡς ἂν μή Πατήρ τό Πνεῦμα δόξῃ.

Ἐπεισὶ μοι τοιγαροῦν θαυμάζειν τό τῆς λατινικῆς παρουσίας ὑπερβάλλον, ἀναλογιζομένῳ ὅτι τοῦ Πνεύματος κατὰ τοὺς εἰρημένους πάντας τρόπους λεγομένου τοῦ Υἱοῦ, καθ' ἓνα δέ μόνον οὐδαμῶς, αὐτοῖ πάντας μὲν ἐκείνους δυσσεβῶς ἠγνόησάν τε καί ἠθέτησαν, τῷ δέ μηδαμῶς εἰρημένῳ προσχόντες καί τοῦτο δυσσεβῶς, ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν τό Πνεῦμα ἐδογματίησάν τε καί ἠθέτησαν, τῷ δέ μηδαμῶς εἰρημένῳ προσχόντες καί τοῦτο δυσσεβῶς, ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ τε καί λέγεται. Ἄλλ' ἴν' ἐπὶ βεβαίαν ἔδραν στηρίζωμεν τοὺς περὶ τούτου λογισμούς, σαφεστάτῳ τε καί θεοπνεύστῳ λόγῳ τούτους ἐπισημνάμενοι, Ἰωάννην οἶσθα τόν ἐκ Δαμασκοῦ πυρσεύσαντα καί τὴν οἰκουμένην ὅλην φωτὶ περιουγάσαντα θεογνωσίας. Οὐχ οὗτος ἀριδηλότατά φησιν, «ὡς Πνεῦμα μὲν Υἱοῦ λέγομεν, ἐκ δέ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν»; «Ναί», φησί, «καί οὐκ ἔχω λέγειν ὡς οὐχ οὗτος οὕτως εἴρηκεν, ἀλλ' ἔχω λέγειν ὡς πρὸς τό πρῶτον αἴτιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγεται».

(σελ. 244) Βαβαί· ἔστι δέ σοι καί ἄλλο αἴτιον ἐπὶ τῆς θεότητος, εἰ μὴ τό πρῶτον; Τοῦτο γάρ ἐφ' ἡμῶν τῶν δεδημιουργημένων τοῖς πατράσιν εἴρηται καί οὕτως ἔχει λόγον τό πρῶτον ἐπὶ τοῦ αἰτίου, ὡς καί τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ὄντων συναιτίων. Διὸ καί προκαταρκτικόν τόν Πατέρα αἴτιον ὁ μέγας εἴρηκε Βασίλειος. Ὡσπερ δέ Πατήρ μὲν ἔστι κυρίως τοῦ μονογενοῦς, λέγεται δέ καί ἡμῶν τῶν μὴ γεγεννημένων ἀλλὰ δεδημιουργημένων ὑπ' αὐτοῦ, οὕτω πάλιν πρῶτον αἴτιον δι' ἡμᾶς κυρίως· λέγεται δέ

κάκει παρά τῶν θεολόγων, ὡς δεικτικόν τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως, ἀλλ' οὐχ ὡς καὶ τοῦ Υἱοῦ συναϊτίου ὄντος ἐπὶ τῆς θεότητος.

Οὐκ ἐπὶ τοῦ ἀνάρχου τοίνυν Πνεύματος τό προκαταρκτικόν καὶ πρῶτον αἴτιον, ἄπαγε τῆς βλασφημίας, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἐσχηκότων τὴν χρονικὴν ἀρχὴν, ἐφ' ὧν καὶ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ συναϊτίος ἐστίν. Ἀλλὰ μὴν ἐφ' ὧν πρῶτον κυρίως αἰτιὸν ἐστίν ὁ Πατήρ, τῶν κτισμάτων δηλαδὴ, οὐκ εὐσεβὲς εἶπεῖν, ὡς τοῦ Υἱοῦ μὲν τὴν κτίσιν λέγομεν, ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν. Εἰ τοίνυν καὶ ἐπὶ τοῦ ἀκτίστου Πνεύματος πρῶτον αἴτιον ὑπῆρχεν ὁ Πατήρ, ὡς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὄντος συναϊτίου, δυσσεβοῦς ἂν ἦν λέγειν, ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν. Ἐπεὶ δὲ ὁ τοῦτο λέγων οὐκ εὐσεβὴς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀγίοις ἐναριθμῖος, δυσσεβὴς ἄρ' ὁ λέγων συναϊτίον τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν ἐπὶ τοῦ Πνεύματος καὶ διὰ τοῦτο πρῶτον αἴτιον ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος τὸν Πατέρα. Τοῦτο γάρ δι' ἡμᾶς τοὺς διὰ τοῦ Υἱοῦ γεγονότας ἀκούει ὁ Πατήρ, διό καὶ ποιητὴς ἡμῶν ἐκάτερος, μενοῦνγε καὶ Πατήρ' κἂν εἰς καὶ ἐφ' ἡμῶν λέγεται ποιητὴς τε καὶ Πατήρ ὁ Πατήρ σὺν τῷ Υἱῷ, ἀλλ' ὡς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δημιουργικὴν δύναμιν πλουτοῦντες. Ἐκεῖ δὲ πάντῃ τε καὶ πάντως εἰς Πατήρ, εἰς αἴτιος' οὐ γάρ ἐστι τό γόνιμον ἀμφοῖν, ἀλλὰ μία πηγαία θεότης, ὁ Πατήρ. Ποῦ γοῦν ὅλως χώραν ἔχει τό πρῶτον αἴτιον; ὡς καὶ τοῦ (σελ. 246) αἰτιατοῦ ὄντος συναϊτίου; Ἀσεβὴς ὁ λόγος' ἐς κάρακας ριπέσθω, μὴ τοῖς νοητοῖς σε κόραξι σύννομον καταστήσῃ.

Πῶς δὲ ἄρα ὁ σοφὸς οὗτος εἶπερ τις τά θεῖα Ἰωάννης, καὶ ταῦτα τὴν ἀσφαλῆ δόξαν περὶ Θεοῦ ἠκριβωμένως ἐκτιθεῖς, ἀπροσδιορίστως ἂν προέθετο τό προσδιορισμοῦ δεόμενον; Ποῖον δὲ οὐχ ἔξει χώραν τῶν ἀφρόνως παρά τῶν κακοδόξων εἰρημένων, εἰ προσδιορίζειν δοίημεν τά ἀπροσδιορίστως περὶ τῆς τρισυποστάτου θεότητος ἐκπεφασμένα; Ἐπεὶ γάρ Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τῶν τριῶν ἕκαστον ἐν μέρει Πνεῦμα λέγεται. Εἴ τις οὖν καινοτομῶν ἔλεγεν ὅτι ἐκ τοῦ Πνεύματος ἐστίν ὁ Υἱός, ἐπεὶ Θεός ὁ Υἱός καὶ ἐκ Θεοῦ, Πνεῦμα δὲ ὑπάρχει ὁ Θεός, εἴθ' ἡμεῖς ἀντεπεφέρωμεν ὅτι Θεός μὲν Πνεῦμα καὶ Θεοῦ Πνεῦμα λέγεται, Θεός δὲ ἐκ Πνεύματος οὐ λέγεται, ἄρα ἂν εἶχε λέγειν, ὡς πρὸς τό πρῶτον αἴτιον οὐ λέγεται; Οὐμενοῦν.

Τολμήσαντος δὲ τινος μὴ δημιουργόν εἶναι φάναι τὸν Υἱόν, ἄρ' ἂν ἡμεῖς ἐδικαιώσαμεν αὐτόν εἰπόντες, ὡς πρὸς τὸν πρῶτον αἴτιον οὐκ εἶναι φάσκει τὸν Υἱόν δημιουργόν; Ἄπαγε. Ἡμῶν δ' αὖ λεγόντων εὐσεβῶς, ὡς οὐκ ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱός', εἴ τις προσδιορίζων ἔλεγε μὴ αἰωνίως ἀλλὰ χρονικῶς, ὡς τὸν χρόνον μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν αἰῶνα συμπεριβαλλούσης τῆς φωνῆς, οὐκ εὐθύς ἂν παρ' ἡμῶν ἀκούσειεν ὡς τοῦθ' ὃ λέγεις, ἄνθρωπε, σαφὴς ἀθέτησίς ἐστι τῶν ὁμολογουμένων καὶ διαστροφῆ τῶν εὐσεβῶς κειμένων; Οὕτω πάσης δυσσεβείας ἐστίν ἀφορμὴ καὶ ἀρχὴ καὶ ρίζα καὶ πηγὴ τό προσδιορίζειν τά τε θεολογημένα τοῖς θεοφόροις ἡμῶν πατράσιν ἀπροσδιορίστως καὶ σχεδόν τοῦτο μόνον τῶν ἀπάντων μιγνύει τά ἄμικτα καὶ συγκλώθει, τό τοῦ λόγου, τά ἀσύγκλωστα καὶ τά πολεμιώτατα πρὸς ἄλληλα, εὐσεβειάν τε καὶ ἀσεβειαν, καὶ τοὺς ἀντεχομένους ἐκατέρας ὡς μηδὲν ἀντικειμένους πρὸς ἀπάτην δείκνυσι. Τοσοῦτω δὲ οἱ Λατῖνοι τούτω καταχρῶνται, ὡς καὶ τῶν ἀγίων ἀκούοντες θεολογούντων ἀπροσδιορίστως ὅτι (σελ. 248) μόνος ὁ Πατήρ ἀρχὴ καὶ ρίζα καὶ πηγὴ θεότητος, αὐτοὶ πάντα ταῦτα προσδιορίζουσι (μᾶλλον δὲ διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ δολίως τούτοις ἀντιδογματίζουσι) καίτοι πάσαις ἐχρῆν αὐτούς ὁμοῦ στοιχεῖν ταῖς τῶν θεοσόφων θεολόγων φωναῖς, καὶ ποῦ μὲν λεγούσαις ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τό Πνεῦμα, διό καὶ μόνον αἴτιον τὸν Πατέρα καὶ πηγὴν θεότητος, ποῦ δ' αὖ, ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα συναγεῖν εἰς ἓν καὶ φρονεῖν εἶ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό

Πνεῦμα τό ἅγιον.

Οἱ δέ συνείροντες ἤ προφασιζόμενοι τό πρῶτον ἀνασκευάζουσιν ἐκάτερον, φάσκοντες, ὅτι καθάπερ ὁ μόνος Θεός ἀληθινός ὁ Πατήρ ἔστιν ὅτε λέγεται, καί τοῦ Υἱοῦ ὄντος ἀληθινοῦ Θεοῦ καί ἀγαθοῦ, οὕτω καί ὁ μόνος ὁ Πατήρ πηγή καί αἴτιος θεότητος ὡς πρῶτος· καί οὐδέν ἐμπόδιον εἶναι καί τόν Υἱόν αἴτιον θεότητος. Οὐ συνωρῶσι γάρ, ὡς ἐντεῦθεν καί τόν Υἱόν, μάλιστα δέ τό Πνεῦμα τό ἅγιον εἰς κτίσμα κατασπῶσιν. Ὅταν γάρ λέγωμεν ὅτι ὁ μόνος ὁ Πατήρ Θεός ἔστιν ἀληθινός, οὐ τῶν ἀκτίστων πρὸς ἄλληλα τήν ἀντιδιαστολήν ποιούμεν, οὐδ' ἀπλῶς τότε τόν Πατέρα, ἀλλά τήν μόνην ἐν τρισίν ὑποστάσει θεωρουμένην φύσιν τῶν κτισμάτων ἀποδιαστέλλομεν. Εἰ τοίνυν οὕτω λέγομεν καί ὁ μόνος αἴτιος θεότητος ὁ Πατήρ, ὡς ἐπ' αὐτοῦ λέγομεν ὅτι ὁ μόνος ἀγαθός, τό Πνεῦμα τό ἅγιον καί κατ' αὐτοῦ οὐκ ὄν αἴτιον θεότητος ἐναρίθμιον ἔσται τοῖς κτιστοῖς.

Καί μήν ἐφ' ὧν ὡς πρῶτος καί ὡς προκαταρκτικόν αἴτιον ἔσθ' ὅτε λέγεται ὁ μόνος ὁ Πατήρ, ὡς καί τοῦ Υἱοῦ ὄντος συναιτίου καί κοινωνοῦντος κατ' ἐκεῖνα τῷ Πατρί οὐ μόνον ὁ Πατήρ ἔσθ' ὅτε ὁ μόνος λέγεται Θεός ἀληθινός καί ὁ μόνος δημιουργός καί ὁ μόνος ἀγαθός καί τά τοιαῦτα, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καί ὁ Υἱός ὁ μόνος ἄν ρηθεῖ· καί οὐχ ὁ Υἱός ὁ μόνος, ἀλλά καί τό Πνεῦμα. Ἐπεὶ γάρ τό «μόνος» τοῦτο τήν ἄκτιστον φύσιν ἀντιδιαστέλλει τῶν κτιστῶν, ἡ δ' ἄκτιστος φύσις τρισυπόστατός ἐστι καί ἀμερῶς ἐφ' ἐκάστης τῶν (σελ. 250) ὑποστάσεων ὅλη θεωρεῖται, ἀφ' ἧς ἄν αὐτήν τῶν τριῶν ἐμφύτων ὑποστάσεων καλέσης, ὅλην λέγεις τήν τρισυπόστατον φύσιν.

Ἄρ' οὖν, ὡς περ λέγομεν εὐσεβῶς ὅτι ὁ μόνος ἐστὶ Χριστός ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, ἔχοι τις ἄν εἰπεῖν, μᾶλλον δέ ἤκουσται ποτέ τις καί τοῦτο εἰρηκῶς, ὡς ὁ μόνος ὁ Υἱός αἴτιός τε καί πηγή τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος; ἢ καί αὐτό τό Πνεῦμα μόνον αἴτιόν τε καί πηγή θεότητος, ὃ καί κατὰ Λατίνους οὐδαμῶς αἴτιόν ἐστι θεότητος; Καίτοι καί τοῦτο τῶν εἰκότων ἦν, εἶπερ οὕτως ὁ Πατήρ αἴτιος ὁ μόνος θεότητος ἐλέγετο, ὡς καί τοῦ Υἱοῦ ὄντος συναιτίου.

Δῆλον τοίνυν, μᾶλλον δέ κατάδηλον, ὅτι τό «μόνος» ἐπὶ τῶν ὑποστατικῶν λεγόμενον οὐ τά κτιστά τῶν ἀκτίστων, ἀλλά μίαν τινά τῶν ἀκτίστων ὑποστάσεων πρὸς τὰς ἄλλας διαστέλλει. Τίς δ' οὐκ οἶδεν, ὡς ὑποστατικόν ἐπὶ τῆς θεότητος τό αἴτιόν ἐστιν; Οὐκοῦν, εἰ ὁ μόνος ὁ Πατήρ αἴτιος καί ὁ μόνος ἀρχή καί πηγή θεότητος, οὐδεμία ἄρα τῶν θείων ὑποστάσεων ἕτερα αἰτία καί ἀρχή καί πηγή θεότητός ἐστιν. Οὐ μήν ἀλλ' εἰ τοῦ αἰτίου ἐν δυοῖν προσώποις ἐπὶ τῆς θεότητος θεωρουμένου κατὰ τοὺς Λατίνους, οὐδέν κωλύει λέγειν μόνον τόν Πατέρα αἴτιον θεότητος· καί τοῦ αἰτιατοῦ θεωρουμένου ἐν δυοῖν προσώποις, οὐδέν κωλύει λέγειν μόνον τό Πνεῦμα τό ἅγιον αἰτιατόν ὑπάρχειν ἢ μόνον τόν Υἱόν, ὃ μηδεὶς ποτε οὐδέν τῶν αἰρετικῶν ἐτόλμησεν εἰπεῖν.

Καίτοι, εἰ προσδιορίζειν δοίημεν τά τε θεολογημένα τοῖς ἁγίοις ἀπροσδιορίστως, καί τοῦτ' ἄν εὐχερῶς κατασκευασθεῖη παντὶ τῷ βουλομένῳ· ἀλλ' εὐθύς οὕτος, εἰ μή μεταμεληθεῖη, καθυποβληθήσεται τῷ ἀναθέματι· «εἰ γάρ τις», φησὶν, «εὐαγγελίζεται παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα, ἀνάθεμα ἔστω». Τί δέ οὐ φῆς ὁ καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα λέγων καί διὰ τοῦτο (σελ. 252) προσδιορίζων τά ἀπροσδιορίστως θεολογημένα τοῖς ἁγίοις καί τῷ θεολογοῦντι μή καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα λέγεσθαι τῷ προσδιορισμῷ δολίως ἀντιλέγων; Ἄρ' ἔχεις δεῖξαι, ὡς οὐ σχεδόν πάνθ' ὁμοίως τυγχάνεις ὧν τῷ ὑπευθύνῳ τούτῳ; «Ἐχω σοι», φησὶ, «δείξαι πολλοὺς τῶν θεολόγων ἐναντιουμένους τῇ τοῦ Δαμασκηνοῦ θεολογίᾳ ταύτῃ καί τό ἐκπορεύειν νοεῖν διδόντας εἶναι τοῦ Υἱοῦ».

Βαβαί· καί ὅλως, ἔστιν ἐν τοῖς θεολόγοις, καί ταῦτ' ἐπὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων καί ὧν ἡ πίστις ἡμῶν ἅπασα ἐξήρηται, ἐναντιότης; Ἔστι δ' ὅλως καί θεολογίας εἶναι τὰς

έναντιουμένας ἢ τούς κατ' αὐτάς θεολόγους ἀμφοτέρους; Ἡκιστα. Οὐκοῦν τοῦτον ἢ ἐκείνους διαγράψομεν τοῦ χοροῦ τῶν ὀρθοδόξων κατὰ σέ. Τί δέ, τῶν εὐαγγελικῶν καί ἀποστολικῶν ρημάτων οὕτως ἐχόντων καί οὕτω διευκρινούντων τά τοῦ Πνεύματος, καθά προαπεδείξαμεν, οὐ τῆ δι' αὐτῶν πεφανερωμένη τῆς εὐσεβείας ἐννοία παντί τρόπῳ συμβιβάσομεν τό δοκοῦν διαφωνεῖν; Ἄν δέ τι καί μή δυνηθῶμεν τῶν πατερικῶν ρημάτων πρός ἐκείνην ἀποκαταστήσαι τήν διάνοιαν, οὐκ αὐτό μὲν ἀφῶμεν, ὡς μή συνεῖναι δυνηθέντες, τῆς δέ ἀνωμολογημένης εὐσεβείας οὐδέν ἦττον ἀντεχόμενοι διατελέσωμεν; Παντί που δήλον, ὡς πᾶσι τρόποις ταῖς ἀνακεκηρυγμέναις ὑπό τῶν εὐαγγελικῶν καί ἀποστολικῶν ρημάτων τῆς εὐσεβείας προσέξομεν ἐννοίαις.

Φέρε δ' ὅμως ὀρθοδόξους ἀναδείξει πρός αὐτάς ἐπιχειρήσωμεν τάς ὑπό Λατίνων ὑπέρ τῶν δοκούντων σφίσι προτεινομένας πατερικάς φωνάς. Κἄν μὲν διαρκῶς διαλυῶσαι σχῶμεν τήν πρός τό φαινόμενον ἀντίθεσιν, τῷ Θεῷ χάρις τῷ καί τοῖς ἐν ἐσχατιαῖς ἡμῖν κειμένοις τῆς ἀγνοίας καί τῆς ἀπαθοῦς ζωῆς ἀπωκισμένοις γνώσιν συνήγορον τῆς ἐν (σελ. 254) τῷ ἀληθείας παρασχόντι. Εἰ δ' ἄρα μή τοιοῦτον ἀποδοῦναι κατὰ πάντα σχοίημεν τόν λόγον, εἴ τις ἐν Χριστῷ τέλειος καί σοφός τά θεῖα καί πνευματικά, τῆς προαιρέσεως ἡμᾶς ἀποδεξάμενος, αὐτός παρ' ἑαυτοῦ τόν κρείττω λόγον διδασκέτω, ποθοῦντας καί μαθητιῶντας ὅτι μάλιστα καί τό ἐνδέον ἡμῶν ἀναπληρῶν ἐντρεπέτω λεγεώτερον τούς τάναντία τῆ εὐσεβείᾳ συναγειν ἐκ τούτων πειρωμένους.

Εἰπέ δη, τίνες καί τί τά παρ' ἐκείνων εἰρημένα τῶν γάρ ἀδυνάτων ἐστί μή ὁμολογεῖν ἀλλήλοις ἅπαντας τούς θεοφόρους καί Χριστῷ τῷ Θεῷ τῶν θεοφόρων, μιᾶς αὐτοῖς ἐκ τοῦ ἐνός Πνεύματος τοῦ Χριστοῦ τῆς ἐπιπνοίας οὔσης· πρός δέ τούτῳ καί μετ' ἐκείνους σχεδόν ἅπαντας οὗτος ὁ Δαμασκηνός ἐστί καί ὑπ' ἐκείνων ἀπάντων ἐδιδάχθη καί αὐτός ἑαυτῷ μαρτυρεῖ τήν πρός ἐκείνους συμφωνίαν, οὐ “λέγω” λέγων, ἀλλά “λέγομεν”, καί δι' ἑαυτοῦ κάκεινους παρίστησιν ἡμῖν οὐδαμοῦ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα λέγοντας καθ' ὑπαρξιν. Ὑμεῖς δ' εὐοίκατέ μοι τοῦ τῆς αὐτῶν μεγαλονοίας ὕφους μή ἐφικνούμενοι τοιαῦτ' εἶσθαι περὶ αὐτῶν. Καί γάρ καί πρῶτον αἴτιον λέγεται παρά πάντων ὁ Πατήρ, ἀλλ' ἤκουσας ὡς λέγεται· καί ὁ μέγας Ἀθανάσιος παρά τοῦ Λόγου τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκλάμπειν εἶπεν, ἀλλ' ἤκουσας ὡς εἶπε· καί εἰκόνα Πατρός μὲν Υἱόν, Υἱοῦ δέ τό Πνεῦμα λέγομεν, ἀλλ' ἤκουσας ὡς λέγομεν· καί πλεῖσθ' ἕτερα, δοκοῦντα πρός ὑμῶν, ἡμῖν ἀλλ' οὐχ ὑμῖν συμβαίνοντα καθαρῶς ἀναπεφήνασι. Δώσει δέ τό Πνεῦμα κἄν τοῖς ἐξῆς λόγον ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος ἡμῶν.

Ἄλλά τίς ὁ λέγων ὡς καί τοῦ Υἱοῦ τό ἐκπορεύειν ἔνι; Αὐτός, φασί, Γρηγόριος ὁ τό θεολογεῖν ἐπωνυμίαν ἔχων· «πάντα γάρ», φησίν, «ἔχει ὁ Υἱός τά τοῦ Πατρός, πλήν τῆς ἀγεννησίας». Ἐπεὶ τοίνυν χωρὶς μόνης τῆς ἀγεννησίας ἔχει ἅπαντα τά τοῦ Πατρός, πῶς οὐκ ἂν ἔχοι καί τό ἐκπορεύειν; Ὅντως οὐκ εἰσι τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐν αὐτῷ (σελ. 256) λαλοῦντος· εἰ γάρ ἦσαν, οὐκ ἂν τοῦ ἀγίου τοιαῦτα κατεψεύδοντο, ὅς «καί ὅσα περὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος», φησί, «ταπεινότερα παρά τοῦ Υἱοῦ λέγεται ἐπὶ τήν πρώτην αἰτίαν ἀνακτέον, ἵνα τό ἐξ οὗ δειχθῆ». Τίς οὖν ἡ πρώτη αἰτία; Οὐχί μόνος ὁ Πατήρ; «Ἄλλά καί πάντα ἔχει τόν Υἱόν τά τοῦ Πατρός φησίν ἄνευ τῆς αἰτίας, τοῦ αἴτιον εἶναι δηλονότι καί αὐτόν θεότητος». Ἐν γάρ οὗτος αἴτιον ἐπὶ Θεοῦ καί μίαν ἀρχήν ἀεί κηρύττει, τόν ἀγέννητον Πατέρα, καί θεϊκόν οἶδε τόν μοναδικόν. Καί διὰ τοῦτό φησιν, «ἡμῖν εἰς Θεός, ὅτι πρός ἕν αἴτιον τά ἐξ αὐτοῦ τήν ἀναφορὰν ἔχει», οὐ τό ἐξ αὐτῶν λέγων ἐκ Θεοῦ τόν Υἱόν, καί Θεόν ἐκ Θεοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον. Διά μέσου δέ Θεοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐ Θεόν ὑφιστάμενον δοξάζει, ἅπαγε τῆς βλασφημίας, ἀλλά τά κτιστά· καθ' ὃ καί πρῶτον αἴτιον τίθεται τόν Πατέρα λέγων ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Εἰρηλικῶν ὡς, «ὄσω τιμιώτερον Θεός

κτισμάτων, τοσούτω μεγαλοπρεπέστερον τῇ πρώτῃ αἰτία θεότητος εἶναι ἀρχὴν ἢ κτισμάτων καὶ διὰ θεότητος μέσης ἔλθειν ἐπὶ τὰ κτίσματα».

Σὺ δέ, ὦ τῆς βλασφημίας, ὁ λατινικῶς φρονῶν διὰ μέσου τοῦ Υἱοῦ, ταῦτό δ' εἰπεῖν διὰ μέσης τῆς τοῦ Υἱοῦ θεότητος, ἔλθειν φῆς τὸν Πατέρα ἐπὶ τὸ προενεγκεῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ οὐδέ μέχρι τούτου σοὶ τὰ τῆς καινοφωνίας ἴσταται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγεις κοινόν εἶναι Πατρός καὶ Υἱοῦ τὸ ἐκπορεύειν, διὰ τὸ τοῦ τουτονί τὸν θεολόγον λέγειν πρὸς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου καταπλεύσαντας ἔχειν τὸν Υἱὸν ἅπαντα τὰ τοῦ Πατρός ἄνευ τῆς ἀγεννησίας μόνης. Ἐνταῦθα γάρ δεκτέον σοὶ τὸ «μόνης», κἄν μὴ συνεκφωνῆται· καὶ διὰ τοῦτο σοὶ κἀγὼ τοῦτο προγράφω φανερῶς.

Ἄλλ' εἰπέ μοι, οὐκ αὐτός οὗτος ὁ θεολόγος προσεπάγει γράφων, «πάντα δέ ὅσα τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος, πλήν τῆς υἰότητος»; Εἶπερ οὖν καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἐκπορεύειν, ἔσται (σελ. 258) τοῦτο καὶ τοῦ Πνεύματος· οὐ γὰρ υἰότητος τὸ ἐκπορεύειν· ἦν γάρ ἂν Υἱός καὶ Πατήρ, ἐπεὶ καὶ τὸ ἐκπορεύειν ἔχει. Ὁ αὐτός δέ κἄν τῷ Περί τοῦ ἁγίου Πνεύματος οἰκείῳ λόγῳ καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ φησὶ «τί οὐ δύναται τῶν μεγάλων καὶ ὧν Θεός; Τί δέ οὐ προσηγόρευται ὧν Θεός, πλήν ἀγεννησίας καὶ γεννήσεως»; Οὐκοῦν καὶ προβολέα ὀνομάσομεν τὸ Πνεῦμα. Καὶ τὸ ἐκπορεύειν δέ κατὰ σέ ὁμοίως ἔχει τῷ Υἱῷ κἀντεῦθεν καὶ διπλασίως ἢ ἐκεῖνος· ἔξει γάρ οὐ τὸ τοῦ Πατρός μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ δόξαν. Ὅρας ὅσοις ἀτόποις περιπίπτει ὁ πάντα ἔχειν τὸν Υἱὸν τὰ τοῦ Πατρός ἀκούων καὶ μὴ μόνον τὰ τῆς φύσεως νοῶν, ἀλλ' ἔστιν ἅ καὶ τῶν ὑποστατικῶν τοῖς φυσικοῖς συνείρων;

Προάγειν μὲν οὖν τὸν περὶ τούτου λόγον περαιτέρω οὐκ ἐπάναγκες, σοῦ γε ἐξεληλεγμένου, ἀλλὰ τοῦ καλοῦ γε ἔνεκα καὶ ἵνα μὴ προστρίψαιτό τις μέμψιν τῷ ἀμωμήτῳ, δεῖξομεν ἐξῆς ὡς ἔχειν μὲν καλῶς ἢ τοῦ ἁγίου ρῆσις, ἀγνοία δέ τῶν λατινικῶς φρονούντων ἐκλαμβάνεται κακῶς. Συντελέσει δ' οἶμαι καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ προκείμενον ὁ λόγος οὐκ ἐλάχιστα. Προσεκτέον δ' ὅτι μάλιστα τὸν νοῦν.

Ταυτὸν εἰπεῖν ἐπὶ Θεοῦ ἀγέννητον καὶ ἀναίτιον· διὸ κἄν πάσας ἐναλίξις τὰς θεολογούσας βίβλους, οὐδαμοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀγέννητον εὐρήσεις εἰρημένον καὶ ταῦτ' ὄν τοῦ γεννητόν. Δαμασκηνός δέ ὁ θεοφόρος εἰπὼν ἐν ὀγδόῳ τῶν Δογματικῶν ὅτι, «πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ καὶ αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος εἰσι, πλήν τῆς ἀγεννησίας», ἔδειξεν ὡς οὐ μόνον τὸ ἀγέννητον τῷ ἀναίτιῳ ταυτόν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀναίτιον τῷ αἰτίῳ ταυτόν ἐστὶν ἐπὶ Θεοῦ· συντρέχει γάρ τῷ ἀναίτιῳ τὸ αἴτιον ἐπὶ Θεοῦ, αἴτιον δέ φημι θεότητος Υἱοῦ καὶ Πνεύματος. Θέλων οὖν εἰπεῖν ὅτι τὸ Πνεῦμα πάντα τὰ τοῦ Πατρός ἔχει πλήν τοῦ ἀναίτιου εἶναι καὶ τοῦ αἰτίου εἶναι, (σελ. 260) κατὰ τὸ γεννᾶν δηλαδὴ καὶ ἐκπορεύειν, χωρὶς μόνης τῆς ἀγεννησίας εἶπεν, ὡς αὐτῆς πάντα συμπεριβαλλούσης, ὅσα τοῦ Πατρός ἐστὶν ἴδια.

Θεός οὖν ἀγέννητος καὶ ἀναίτιος· Θεός δέ ἀναίτιος θεότητος αἴτιος. Οὕτω δέ ὧν αἴτιος ἐμφύτου πλούτου, ἑαυτοῦ κατὰ μηδέν ἀποδέοντος, αὐτεπίβουλος ἂν ἦν, ἐνός καὶ μόνου ὑπάρχων αἴτιος καὶ οὕτω πενίαν ἑαυτῷ τὸν πλοῦτον ποιούμενος. Πρό δέ τούτῳ καὶ ἀτελές τὸ πάντῃ καὶ πάντως ἔν· διὸ καὶ χωρητόν τοῖς πρὸς θεογνωσίαν ἀτελέσιν Ἰουδαίοις ἐγένετο. Ἄλλ' οὐδέ ὁμοουσίῳ δυάδος ὑπάρχων αἴτιος καὶ τὸ μὲν γεννῶν, τὸ δέ ἐκπορευτῶς προβαλλόμενος, ἀπειροκάλως, ἴν' οὕτως εἶπω, ἐπὶ πλεῖον ἐξενεχθεῖη, καὶ ταῦτ' ἐν ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ πᾶσαν ἀπειρίαν περιορίζων. Πρὸς δέ τούτοις οὐδέ τρόπος ἕτερος ἐμφύτου ὑπάρξεως· διὸ καὶ τὸ ὑπὲρ ταῦτα οὐ θεότης, ἀλλὰ θεότητος ἔκπτωσις· ταῦτ' ἄρα καὶ τῶν ἀθέων Ἑλλήνων ἢ πολυθεΐα ἐστίν.

Ἄλλὰ μὴν μονάδος πρὸς δυάδα κεινημένης καὶ περαιτέρω μὴ προηγμένης, δηλαδὴ

παντουργοῦ Θεοῦ Πατρός πρὸς γέννησίν τε καὶ πρόοδον Υἱοῦ δημιουργοῦ τῶν πάντων καὶ τὰ πάντα τελεσιουργοῦντος, οὐθ' ὁ Υἱὸς διὰ τοῦ Πνεύματος (ἀτελής γάρ ἦν ἐκ τοῦ Πατρός, εἰ διὰ τοῦ τελεσιουργοῦντος ἐγεννᾶτο Πνεύματος) οὔτε τὸ Πνεῦμα δι' Υἱοῦ πρὸς γὰρ τῷ ἀτελές εἶναι ἐκ Πατρός, καὶ ταῦτα τὸ πάντα τελειοῦν, καὶ τῶν δεδημιουργημένων ἦν ἅν' ἐν' τὰ γὰρ δι' ἐκείνου γέγονε, δι' Υἱοῦ δέ τὸ Πνεῦμα ἔγνωσται. Καὶ ἐν φωτὶ τῷ Πνεύματι φῶς ὀρώμεν τὸν Υἱὸν προφητικῶς ὁμοῦ καὶ πατρικῶς εἰπεῖν' ὡς ἅν' εἰδῶμεν μὴ μόνον ἐκ μιᾶς ὑπάρχοντα ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ ἀδιαστάτως ἔχοντα πρὸς ἄλληλα καὶ ἐνυπάρχοντα ἀλλήλοις καὶ ἄλληλα (σελ. 262) δεικνύντα καὶ δι' ἀλλήλων προφαινόμενα, ἀλλ' οὐ δι' ἀλλήλων ἢ καὶ ἐξ ἀλλήλων ἢ ἀλλήλων ὄντα' ἐν γὰρ τὸ ἐξ οὗ.

Καὶ τοίνυν ὁ θεολογῶν πάντα ἔχει πλήν τὸν Υἱὸν τὰ τοῦ Πατρός πλήν ἀγεννησίας πάντα ἔχειν αἰτίας εἶρηκεν, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων σαφῶς οὕτω προσδιώρισεν. Εἰ δέ πάντα ἔχει ὁ Υἱὸς τὰ τοῦ Πατρός πλήν τοῦ εἶναι αἴτιος, δηλαδή θεότητος, αἴτιος δέ ὁ Πατήρ οὐ γεννῶν μόνον τὸν Υἱὸν, ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορευῶν, πάντα ἔχει ὁ Υἱὸς τὰ τοῦ Πατρός, πλήν τοῦ τὸν Υἱὸν γεννᾶν τε καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύειν' ἅ μόνου τοῦ Πατρός ὄντα τὸ ἀγέννητον αὐτῷ προσμαρτυρεῖ. Διό καὶ ὁ Δαμασκηνός θεολόγος ἐν τῷ Περί τῆς ἁγίας Τριάδος, «διὰ τὸν Πατέρα», φησί, «τουτέστι διὰ τὸ εἶναι τὸν Πατέρα, ἔχει ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα πάντα ἃ ἔχει, τουτέστι διὰ τὸ τὸν Πατέρα ἔχειν αὐτά, πλήν τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως».

Εἰ δέ ἡ ἀγεννησία τὸ πάντη τε καὶ πάντως αἴτιον ἐπὶ Θεοῦ δηλοῖ, ἡ γέννησις τὸ μηδαμῆ μηδαμῶς αἴτιον θεότητος εἶναι τὸ γεννητὸν ἀναγκαιότατα δηλώσει, καθάπερ καὶ ἡ ἐκπόρευσις τὸ ἐκπορευτῶς ἐκ τοῦ Πατρός ὑπάρχον. Εἰ δέ μὴ μηδαμῆ μηδαμῶς αἴτιος ὑπάρχει ὁ Υἱὸς θεότητος, πῶς ἂν εἴη ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα; Ἡ πῶς πρῶτον αἴτιον ὁ Πατήρ, εἶται ὁ Υἱὸς τούτω, ὡς καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἁγίου ἐκπορευομένου Πνεύματος, καθὼς φρονεῖν δεῖν οἴονται Λατῖνοι, παραφρονοῦντες, ὡς ἐγῶμαι, καὶ τὰς πατρικὰς παρανοοῦντες ρήσεις; Οὐ γὰρ ὁ φερωνύμως θεολόγος οὗτος οὕτως, «ἀλλὰ πάντα», φησὶν, «ἔχει ὁ Υἱὸς τὰ τοῦ Πατρός πλήν ἀγεννησίας», ταυτόν δ' εἰπεῖν, ἄνευ τῆς αἰτίας, τούτω δέ ταυτόν εἰπεῖν, ἄνευ τοῦ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν; Κατὰ ταῦτα γὰρ αἴτιον τὸ αἴτιον.

Καὶ πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς, τοῦ Πνεύματος, πλήν τῆς υἰότητος, εἰ δέ βούλει τῆς γεννήσεως' οὐ γὰρ φοβησόμεθα μὴ ἀναίτιον, εἰ καὶ αὐτὸ αἴτιον εἶναι φωραθείη, γέννησιν μὴ ἔχον' οὐδέ γὰρ ἀναίτιον, εἰ καὶ μὴ γεννητὸν' τὸ γὰρ ὡς (σελ. 264) ἀναίτιον γέννησιν μὴ ἔχον, αὐτὸ τε καθ' ἑαυτὸ παντάπασι ἀναίτιον, καὶ παντὶ τρόπῳ θεότητος αἴτιον. Οὕτως ἡμεῖς τοῖς ἐν Πνεύματι θεολογοῦσι, συνωδὰ φθεγγόμεθα' καὶ οὕτω τοὺς ἀπάδοντα φθεγγομένους ἀπελέγχομεν, καθ' ἑαυτῶν δεικνύντες τὰς γραφικὰς μαρτυρίας προτιθέντας.

Κἀκεῖνο γάρ, ὅπαρά τοῦ αὐτοῦ θεολόγου προάγειν ὑπὲρ τῆς σφῶν αὐτῶν δόξης τῶν Λατίνων οἴονται φῶλον, ὅτι τὸ οἰκεῖον ἀξίωμα ὁ Κύριος ἔδειξε πρὸς τοὺς μύστας εἰπών, «αὐτὸς ὑμῖν ἐγὼ πέμψω τὸ Πνεῦμα» τὸ ἅγιον, καθ' ἑαυτῶν ὡς οὐκ ἴσασι προάγουσιν. Ἐπεὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς τὸ πέμπειν τὸ Πνεῦμα μέγα καὶ ὑπὲρ τὸ μέγα καὶ Θεοῦ μόνου (ὁ Πατήρ γὰρ εἰπών πρότερον πέμψειν τὸν παράκλητον, εἴτ' αὐτὸ «ἐγώ», φησί, «πέμψω», τὸ οἰκεῖον ἀξίωμα δεικνύς, ὡς ἂν αὐτὸ τε τὸ πρᾶγμα φωνήν ὡσερ ἀφιέν κηρύττοι καὶ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος ἐξηγήσαιο). Εἰ μὴ παρά τοῦ Πατρός ὁ Κύριος μόνου, ἀλλὰ καὶ παρ' ἑαυτοῦ ἦδει ἐκπορευόμενον καὶ τὴν ὑπαρξιν ἔχον, πῶς οὐ προσθείς εἶπεν, «ὁ παρὰ

τοῦ Πατρός καί παρ' ἐμοῦ ἐκπορεύεται»; Οὐ γάρ ἦν ταπεινότερον τῆνικαῦτα περὶ ἑαυτοῦ φθειγόμενος, δι' ὅπερ ἄν τοῦτο μόνον καί παρήκεν ἐπικρυψάμενος. Δῆλον οὖν καί τυφλῶ, φασίν, ὡς οὐχὶ καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται τό Πνεῦμα τό ἅγιον.

Μέγα μὲν οὖν ἀξίωμα τό πέμπειν ἔχειν τό θεῖον Πνεῦμα, καί τοσοῦτο μέγα, ὡς ὁμοφυᾶ καί ἴσον καί ὁμότιμον δεικνύναι τῷ Πατρὶ τόν Υἱόν, καθάπερ καί τό Πνεῦμα ὁμοούσιόν τε καί ὁμότιμον τῷ Πατρὶ συνίστησι τό μή παρά τοῦ Πατρός μόνου, ἀλλά καί παρ' αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος τόν Υἱόν ἀποστέλλεσθαι. Θεϊκόν γε μὴν καί φυσικόν ἐστι τουτί τό ἀξίωμα, ἀλλ' οὐχ ὑποστατικόν· εἰ γάρ ὑποστατικόν ἦν τό ἀποστέλλειν, οὐκ ἄν ἦν κοινόν Πατρός, Υἱοῦ καί Πνεύματος. Θεός οὖν ἀληθινός ὁ ἄλλος παράκλητος· ὁ δὴ (σελ. 266) τοῦτον ἀποστέλλων πῶς οὐχὶ Θεός ἀληθινός; Εἰ δέ καί παρ' ἑαυτοῦ ἐρχόμενον ὡς αὐτοκέλευστον ἀποστέλλει τόν παράκλητον ὁ Υἱός, πῶς οὐ μιᾶς ἐστὶν ἐξουσίας καί θελήσεως, πῶς οὐχὶ καί μιᾶς ἄν εἶεν φύσεως;

Ὅρας ὡς ἡ ἀποστολή τοῦ θείου Πνεύματος τήν τοῦ ἀποστέλλοντος πρὸς τόν ἀποστελλόμενον ὁμοβουλίαν καί ὁμοουσιότητα παρίστησιν, ὅ μάλιστα ἐστὶν ἀξίωμα, προσόν μέντοι τοῖς τρισὶ καλῶς τε καί θεοπρεπῶς, ὡς καί τήν αὐτεξουσιότητα δεικνύον τῶν ἀποστελλομένων οὕτως; Ὁ δέ λέγων μὴ θεϊκόν εἶναι τό ἀξίωμα τοῦτο, ἀλλά προβλητικόν, πρῶτον μὲν οὐ τόν Υἱόν μόνον αἴτιον δείκνυσι τοῦ θείου Πνεύματος, ἀλλά καί τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα. Πρὸς δέ τούτῳ καί τῆς πρὸς ἡμᾶς ἐλεύθερος τήν ἐκατέρου τούτων αὐτοβουλίαν ἄλλοτε ἄλλην ἀθετεῖ κακῶς, μὴ θελήσεως ἀλλά φύσεως δογματίζων εἶναι τήν πρὸς ἡμᾶς ἀποστολήν, τοιγαροῦν καί ἄναρχον. Ἄ γάρ μή τῷ θέλειν ἀλλά τῷ πεφυκέναι ἐκ Θεοῦ, προάναρχά ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ἀρκτά.

Καί μὴν ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος πρὸς τοὺς ἐλάττω νομίσαντας τόν Υἱόν, ὅτι ἀπεστάλη παρά τοῦ Πατρός, τεκμήριον εἶναι φησι τήν ἀποστολήν τῆς πατρικῆς εὐδοκίας, ἀλλ' οὐχὶ τῆς αὐτοῦ προαιωνίου ὑπάρξεως. Φρενοβλαβῶς οὐκοῦν οἱ Λατῖνοι τεκμήριον ἡγοῦνται τήν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ἀποστολήν τῆς παρ' αὐτοῦ προαιωνίου ὑπάρξεως. Ἀλλά καί ἐγήγερθαι γέγραπται, φησί, καί ἀνειληφθαι παρά τοῦ Πατρός, ἀλλά καί ἑαυτὸν ἀνεστακέναι καί ἀνεληλυθέναι πάλιν· ἐκεῖνα τῆς εὐδοκίας, ταῦτα τῆς ἐξουσίας. Ἐπεὶ γοῦν καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον εἰ καί παρά τοῦ Υἱοῦ ἀπεστάλη, ἀλλά καί παρ' ἑαυτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀφίκετο, ἐκεῖνο τῆς εὐδοκίας χρή λέγειν, τοῦτο τῆς ἐξουσίας· ἀλλά μή καινοτομεῖν ἐντεῦθεν ἀλόγως τόν τῆς ὑπάρξεως τρόπον τοῦ θείου Πνεύματος.

Πρὸς μὲν δὴ τῷ τῆς θεολογίας ἐπωνύμῳ τούτῳ (σελ. 268) οὐδ' ὁ μέγας Βασίλειος εὐρηταί που λέγων καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα· εἰ δ' ἐκ τοῦ Πατρός τοῦτο διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν τοῖς Πρὸς Εὐνομιανούς περὶ τοῦ θείου Πνεύματος εἰρήκει κεφαλαίοις, ἀλλ' αὐτός ἑαυτοῦ ἐν τοῖς αὐτοῖς κεφαλαίοις ἐρμηνεύς γενόμενος, ἐπὶ τῆς μεταδόσεως τοῦτο φάναι διεσάφησε γράφων· «τό μὲν ἐκ Θεοῦ τό Πνεῦμα εἶναι τρανῶς ἀνεκήρυξεν ὁ ἀπόστολος, λέγων ὅτι τό Πνεῦμα τό ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐλάβομεν, καί τό διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι σαφές πεποίηκεν, Υἱοῦ Πνεῦμα ὀνομάσας αὐτό, καθάπερ Θεοῦ, καί νοῦν Χριστοῦ προειπών, καθάπερ καί Θεοῦ Πνεῦμα ὡς τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅρας ὅτι ἐκ Θεοῦ μὲν, δηλονότι τοῦ Πατρός, ἔχει τό εἶναι, διὰ δέ τοῦ Υἱοῦ τό μεταδιδόσθαι καί φανεροῦσθαι; Καί ὡς Υἱοῦ Πνεῦμα ὀνομάζεται καί νοῦς, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καθάπερ καί τοῦ ἀνθρώπου; Καί τούτου γάρ τό οἰκεῖον πνεῦμα καί ὁ νοῦς αὐτοῦ ἐστὶν, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ, εἰ μὴ ἄρα κατ' ἐνέργειαν. Τοῦτο δὴ καί ἀλλαχοῦ ποιῶν ἀριδιλότερον ὁ μέγας οὗτος, «τό Πνεῦμα», φησί, «τοῦ Υἱοῦ μὲν ἦρτηται, ᾧ ἀδιαστάτως συγκαταλαμβάνεται, ἐκ δέ τῆς τοῦ Πατρός αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τό εἶναι, ὅθεν καί

έκπορεύεται, τοῦτο γνωριστικόν τῆς κατά τήν υπόστασιν ὑπάρξεως σημεῖον ἔχον, τό μετά τόν Υἱόν καί σύν αὐτῷ γνωρίζεσθαι καί ἐκ τοῦ Πατρός ὑφεστάναι. Ὁ δέ Υἱός, τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καί μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων, ὁ μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτός ἐκλάμψας, οὐδεμίαν κατά τό ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τήν κοινωνίαν ἔχει πρός τόν πατέρα ἢ τό Πνεῦμα τό ἅγιον».

Ἄκουεις τό γνωριστικόν σημεῖον τῆς τοῦ θεοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως, ὅτι τό γνωρίζεσθαι διά τοῦ Υἱοῦ ἐστίν, ἀλλ' οὐχί τό τήν υπόστασιν ἔχειν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρός ὑφεστάναι; Λέγων δέ καί αὐτός ὁ Κύριος ἐν τοῖς εὐαγγελίοις, «ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος ὃν ἐγώ πέμψω ὑμῖν παρά τοῦ πατρός, τό Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρά τοῦ Πατρός (σελ. 270) ἐκπορεύεται», οὐχί τοῦ Πνεύματος μέν ἔδειξεν ἰδιάζον ὑπάρχον γνώρισμα τό ἐκπορευέσθαι, τό δέ ἐκπορεύειν τοῦ Πατρός, ἐπεὶ καί ὑποστατικόν τούτων ἐκάτερον ἐστίν, ἰδιάζοντα δέ ἐστὶ τὰ ὑποστατικά; Μηδεμίαν οὖν κατά τόν μέγαν Βασιλείον πρός τὰ ἰδιάζοντα τῶν γνωρισμάτων τοῦ Πατρός τήν κοινωνίαν ἔχων ὁ Υἱός, οὐδέ τό ἐκπορεύειν ἔξει.

Διά τοῦτο πάλιν ὁ αὐτός Πρός τοὺς Εὐνομιανούς περί τοῦ Πνεύματος φησίν· «Υἱός Θεοῦ, καρπός ἅγιος ἐξ ἁγίου, ἀΐδιος ἐξ ἀϊδίου, Πνεύματος ἁγίου χορηγός εἰς υπόστασιν καί μόρφωσιν κτίσεως». Ὅρας ὅτι χορηγός τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' οὐχ ὑποστάτης ὁ Υἱός; Καί ὡς ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ χορηγία δι' αἰτίαν, ἴν' ὑποστήσῃ καί μορφώσῃ τήν κτίσιν τῷ Πνεύματι; Πρόσεχε δὴ καί τοῖς ἐξῆς· «ὁ γάρ τόν Υἱόν», φησίν, «ἀναιρῶν, τήν ἀρχὴν τῆς τῶν ὅλων δημιουργίας ἀνεῖλεν· ἄρχει γάρ τῆς ἀπάντων ὑποστάσεως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν». Ὅρας; Τῆς ἀπάντων ὑποστάσεως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἀλλ' οὐχί τῆς τοῦ θεοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως ἄρχει· καί ἀρχή ἐστὶ τῆς τῶν ὅλων δημιουργίας, ἀλλ' οὐχί τῆς ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος. Πῶς δ' ἂν ἐνταῦθα τόν Υἱόν ὑπερυψοῦν βουλόμενος ὁ μέγας Βασιλείος, εἴπερ εἶχε λέγειν ἀρχὴν τοῦτον τοῦ θεοῦ Πνεύματος, ὡς δι' αὐτοῦ τό εἶναι σχόντος, οὐκ ἂν εἶπεν, ἀλλὰ χορηγόν μέν αὐτοῦ μόνον, ἀρχὴν δέ μόνης τῆς δι' αὐτοῦ τό εἶναι λαβούσης κτίσεως;

Ἄλλ' ὁ Χρυσόστομος, φασί, θεολόγος, «ἦλθε» φησίν «ὁ Χριστός πρός ἡμᾶς, ἔδωκεν ἡμῖν τό ἐξ αὐτοῦ Πνεῦμα καί ἀνέλαβε τό ἡμέτερον σῶμα»· καί πάλιν, «διά τό γενέσθαι ναόν τῆς θείας δυνάμεως ἐπὶ γῆς τό σῶμα τοῦ Χριστοῦ, γίνῃ καί σύ ναός καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ· δέχη γάρ ἐκπεμπόμενον παρ' αὐτοῦ τό Πνεῦμα· ὡσπερ οὖν Χριστόν ἐπιγνούς ἐπέγνωσ Θεόν οὕτω δὴ καί Πνεῦμα Χριστοῦ ἐδέξω Θεόν».

(σελ. 272) Περί μέν οὖν τῆς ἐπιγνώσεως αὐτόθεν δῆλον· περί δέ τῆς ἀποστολῆς καί τῆς δόσεως καί πρότερον εἰρήκαμεν. Δεῖ δ' ὅμως κἀνταῦθα πρῶτον συνιδεῖν, τί ποτ' ἄρα Πνεῦμά φησιν ὁ Χρυσόστομος Πατὴρ λαμβανόμενόν τε καί διδασκόμενον, αὐτὴν τήν οὐσίαν καί τήν υπόστασιν τοῦ Πνεύματος ἢ τήν χάριν καί τήν ἐνέργειαν; Ἄλλ' ἵνα μή κάμνωμεν ἀνερευνῶντες, αὐτόν τοῦτον τόν χρυσοῦν θεολόγον ἐρμηνέα προβαλώμεθα καί τοῦ νῦν ζητουμένου παρ' ἡμῶν οὗτος γάρ ἐν μέν τῷ Περί τοῦ Πνεύματος λόγῳ, «ἢ δωρεά», φησί, «πέμπεται, τό Πνεῦμα οὐκ ἀποστέλλεται». Ἰωάννου δέ τοῦ προδρόμου καί βαπτιστοῦ λέγοντος ἀκηκοώς περί Χριστοῦ, ὡς οὐκ ἐκ τοῦ μέτρου παρά τοῦ Πατρός ἔλαβε τό Πνεῦμα, «οὐ γάρ ἐκ μέτρου», φησί, «δίδωσι τό Πνεῦμα ὁ Πατήρ», ἀλλὰ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ», ἐξηγούμενος αὐτός φησὶ· «Πνεῦμα ἐνταῦθα τήν ἐνέργειαν λέγει· αὕτη γάρ ἐστὶν ἡ μεριζομένη. Πάντες γάρ ἡμεῖς μέτρῳ τήν ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος ἐλάβομεν, ἐκεῖνος δέ ὁλόκληρον ἔλαβε πᾶσαν τήν ἐνέργειαν· εἰ δέ ἢ ἐνέργεια αὐτοῦ ἀμέτρητος, πολλῷ μᾶλλον ἢ οὐσία». Καί ἀλλαχοῦ πάλιν ἐκεῖνο τό ψαλμικόν εἰς ἐξήγησιν προθεῖς, «ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσί σου», «ὁρᾶς», φησίν, «ὅτι

περί τῆς οικονομίας ὁ λόγος»; Καί μετ' ὀλίγα τὴν χάριν γάρ φησιν ἔνταῦθα τὴν ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὴν σάρκα· πᾶσα γάρ ἡ χάρις ἐξεχύθη εἰς τὸν ναὸν ἐκεῖνον· “οὐ γάρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ἐκείνῳ τὸ Πνεῦμα ὁ Πατήρ”. Ἡμεῖς δέ, μικρὸν τι καὶ ρανίδα ἀπὸ τῆς χάριτος ἐκείνης ἔχομεν· “ἐκ τοῦ πληρώματος γάρ, φησὶν”, “αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν”, ὡς ἂν εἴποι τις, ἐκ τοῦ ὑπερβλύζοντος, ἐκ τοῦ περιττεύοντος. Καί πάλιν, οὐκ εἶπε “δίδωμι τὸ Πνεῦμα”, ἀλλ' ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα”. Καί ἡ ἐν τοσοῦτοις τοῦ κόσμου κλίμασι διδομένη χάρις μέρος τι τῆς δωρεᾶς ἐστὶ καὶ ἀρραβῶν· “δούς γάρ”, φησὶ, (σελ. 274) “τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν”. Τὸ μέρος λέγει τῆς ἐνεργείας, οὐ γάρ δι' ὁ παράκλητος μερίζεται».

Τὴν γοῦν ἐνέργειαν ταύτην καὶ ὁ ναὸς ἐκεῖνος ἔλαβε καὶ τοῖς ἀξίοις παρ' ἑαυτοῦ παρέχει ὁ Χριστός. Σὺ δ' ἔνταῦθα νῦν ἀκούων τοῦ χρυσορρήμονος λέγοντος, «ὁ Χριστός ἔδωκεν ἡμῖν», ἀναμνήσθητι καὶ τῶν λόγων ἐκείνων, οὓς φθάσαντες εἰρήκαμεν, ὅτι Θεός καὶ Θεοῦ ὕπαρξις πρὸς ἕτερον οὐκ ἔστιν, οὐδέ δόδοται τινὶ· ἀλλὰ καὶ ἀναίτιός ἐστιν, αὐτόν αἰτίαν ἔχων τὸν ἐξ οὗ ὑπάρχει ἀναίτιως, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχων δι' αἰτίαν. Ὡσπερ δέ Θεός καὶ Θεοῦ ὕπαρξις ἀναίτιος, οὕτω τὸ δι' αἰτίαν γεγονός κοινόν αὐτῷ τε τῷ ἀναίτιῳ καὶ τοῖς ἀναίτιοις ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχουσι. Διὸ πολλάκις εἰρημένον καὶ παρά τοῦ θεανθρώπου Λόγου καὶ καθεξῆς παρά τῶν θεοφόρων πέμπεσθαι τε καὶ δίδεσθαι παρά τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐδαμοῦ χωρὶς αἰτίας εἴρηται, οὐδ' ἄνευ προσώπου τοῦ λαμβάνοντος, δι' ὃν καὶ πέμπεται· ἀλλ' ἀεὶ συνεζευγμένον ταῖς αἰτίαις ἀποδέδωκε πρῶτον μὲν ὁ μόνος καὶ Θεός καὶ θεολόγος, ὅς καὶ τὸ ἐκπορευόμενον ἀπολύτως ἔθηκε χωρὶς ἡστυνοσοῦν αἰτίας, ἔπειτα δέ καὶ οἱ δι' αὐτοῦ λαλοῦντες ἅπαντες, παρ' ὧν ἡμεῖς διδασκόμεθα μὴ τὴν ὑπόστασιν τοῦ παναγίου Πνεύματος εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, μηδέ δίδεσθαι ταύτην, μηδέ λαμβάνεσθαι παρ' οὐδενός, ἀλλὰ τὴν θείαν χάριν καὶ τὴν ἐνέργειαν. Εἰ δ' ἄρα καὶ μὴ πάντες, μηδ' ἀεὶ μέμνηνται τῶν προσώπων ἢ τῶν αἰτιῶν, οὐχ ὡς μὴ οὕτω φρονοῦντες, ἀλλ' ὡς πολλάκις εἰρημένων καὶ ὡς ἐντεῦθεν ὁμολογουμένων ὄντων. Καὶ τοῦτο μὴ προσχόντες μηδ' ἐπιστήσαντες οἱ λατινικῶς φρονοῦντες, πολλά τῶν τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου καὶ τῶν τοῦ θείου Κυρίλλου παρενόησαν καὶ περιέτρεψαν κακῶς.

Ἄλλὰ τί ἂν τις εἴπει, πάλιν οἱ τοιοῦτοι λέγουσιν, τοῦ Νύσσης θεηγόρου ἀκούων Γρηγορίου λέγοντος, «προθεωρεῖσθαι τὸν Υἱὸν κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως»; Τί δ' ἂν τις φαίη, ἕτερον ἡμεῖς ἐροῦμεν (σελ. 276) ἀνθυπενεγκόντες ἢ τὸ ἀληθές καὶ τοῖς μικρὸν ἐφιστᾶσι γνωριμώτατον, ὅτι προθεωρεῖται ἡ τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασις ἐκ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸν τῆς αἰτίας τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως, οὐ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον τῆς τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ κατὰ τὸν λόγον τῆς ἑαυτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως, ὅς ἐστὶ τὸ γεννητῶς ὑπάρχειν ἐκ Πατρὸς; Πατέρα γάρ τις ἀκούων, γνήματος εὐθύς αὐτόν ἐννοεῖ Πατέρα· ἡνίκα δ' ἂν ὄντα καὶ λόγον ἀκούσῃ τὸ γέννημα, τότε καὶ τοῦ θείου Πνεύματος εἰς ἐννοίαν ἔρχεται. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ Υἱὸς πρὸ τοῦ Πνεύματός ἐστὶ καθ' ὕπαρξιν οὐδαμῶς. Διὸ φησιν ὁ Νύσσης θεῖος οὗτος πρόεδρος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητικῶν· «ὡς συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὕπαρξιν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοίᾳ μόνον κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως».

Τί οὖν ἐστὶ τὸ ἐντεῦθεν τῷ ἀγίῳ δεικνύμενον; Οὐδέν ἄλλο πάντως ἢ ὅτι ἅμα ἐστὶν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ οὔτε τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱὸν προσίσταται τι κωλύον ἅμα τῷ Πατρὶ ἐξ αἰδίου εἶναι τὸν Υἱὸν, οὔτε τὸ ἐπινοεῖν μόνη

κατά τόν τῆς οἰκείας αἰτίας λόγον, τουτέστιν ὡς Υἱόν προθεωρεῖσθαι ἀπό τοῦ Πατρός, προσισταταί κωλύον τοῦ Υἱοῦ ἔχεσθαι τό Πνεῦμα καί σύν αὐτῷ ἅμα εἶναι ἀπό τοῦ Πατρός. Σκεπτέον δέ καί τοῦτο φανερώς προσκείμενον, ὡς οὐδ' ἀπλῶς ἐπινοία, ἀλλ' ἐπινοία μόνον ἔφη προθεωρεῖσθαι τόν Υἱόν τοῦ Πνεύματος· καί ὅτι τόν μέν Υἱόν εἶπεν ἐκ Πατρός, τό δέ Πνεῦμα τό ἅγιον ἔχεσθαι φησι τοῦ Υἱοῦ, τουτέστιν ἅμα σύν τῷ Υἱῷ ἐκ τοῦ Πατρός ὑπάρχειν, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ τό εἶναι ἔχειν. σ

Ἄλλ' ὁ αὐτός, φασί, Νύσσης θεηγόρος, ἀλλαχοῦ σοφῶς μέσον τίθησι τόν Υἱόν τοῦ Πατρός καί τοῦ Πνεύματος, καί δι' αὐτοῦ προσεχῶς ὄντος τῷ Πατρί καί τό Πνεῦμα (σελ. 278) παραδίδωσιν· οὕτω γάρ, φησίν, ἔσται καί μονογενής. Τί γοῦν, ἄν ἡμεῖς δείξωμεν αὐτόν τήν ἐκπορευτικήν ιδιότητα μόνῳ τῷ Πατρί προσμαρτυροῦντα καί μόνον αἴτιον Υἱοῦ καί Πνεύματος τόν Πατέρα λέγοντα καί ἐξ ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ προσώπου τόν Υἱόν τε καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον καί προσεχῶς ἄμφω ἐξ αὐτοῦ καί τόν μή οὕτω φρονοῦντα πολύθεον δεικνύντα; Διδάσκων γάρ, πῶς ἐν τρισί προσώποις εἷς ἐστι Θεός «τά τοῦ ἀνθρώπου», φησί, «πρόσωπα πάντα, οὐκ ἀπό τοῦ αὐτοῦ προσώπου κατά τό προσεχές ἔχει τό εἶναι, ὡς πολλά καί διάφορα εἶναι πρὸς τοῖς αἰτιατοῖς καί τά αἴτια. Ἐπί δέ τῆς ἀγίας Τριάδος οὐχ οὕτως· ἐν γάρ πρόσωπον καί τό αὐτό τοῦ Πατρός, ἐξ οὗπερ ὁ Υἱός γεννᾶται καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκπορεύεται. Διό καί κυρίως τόν ἕνα αἴτιον μετά τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν ἕνα Θεόν φαμεν τεθαρρηκότως». Τήν δέ ἐκπορευτικήν ιδιότητα μόνῳ προσεῖναι δεῖξαι τῷ Πατρί διά τσαύτης ἐποιήσατο σπουδῆς, ὡς καί μάρτυρα παραγαγεῖν τόν ἐν βασιλεῦσι θεῖον ὠδικόν Δαβίδ, οὐ μόνον ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον λέγοντα τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς αὐτοῦ τῆς ὑποστάσεως. Φησί γάρ ἐν τῷ Περί θεογνωσίας λόγῳ προφιλοσοφήσας οὐκ ὀλίγα περί Πατρός καί Υἱοῦ, ὡς «Πνεῦμα δέ τό τῆς πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως· τούτου γάρ ἕνεκα καί πνεῦμα στόματος ὁ Δαβίδ εἶρηκεν, ἵνα τήν ἐκπορευτικήν ιδιότητα τῷ Πατρί μόνῳ προσοῦσαν πιστώσῃται». Τί τούτων τῶν ρημάτων σαφέστερον ἢ βεβαιότερον ἢ ἀλειπτότερον ἢ δεικτικώτερον, ὡς οὐχί καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται τό Πνεῦμα;

Εἰ γάρ καί ἐξ αὐτοῦ, οὐκ ἄν ἦν ἐξ ἑνός προσώπου κατά τό προσεχές ἐκάτερον, οὐδ' ἄν εἴχομεν θαρρεῖν μίαν λέγειν σέβειν θεότητος ἀρχήν καί ἕνα Θεόν ἰσχυρίζεσθαι τά τρία εἶναι πρόσωπα. Εἰ καθάπερ τό αἰτιατόν, οὕτω καί (σελ. 280) τό αἴτιον ἐν δυσί προσώποις ἦν ὡς καί ἐφ' ἡμῶν ὁράται, οὐδ' ἄν ἦν ἡ ἐκπορευτική ιδιότης μόνον τοῦ Πατρός, εἰ καί ὁ Υἱός τό ἐκπορεύειν εἶχε· νῦν δέ μόνῳ τῷ Πατρί προσοῦσαν αὐτός τε ὁ Νυσσαέων Γρηγόριος πιστοῦται καί τόν θεοπάτορα Δαβίδ προάγει προσπιστούμενον, μᾶλλον δέ τό Πνεῦμα τό ἅγιον τό διά τῶν προφητῶν λαλήσαν.

Ὅραξ τάναντία σαφῶς τοῦ Πνεύματος φρονῶν καί ἀπεναντίας ἐκείνου δογματίζων καί μαχόμενος, ἀλλ' οὐ θεολογῶν τό Πνεῦμα, πονηρός διαιτητής θεογόνου θεότητος γενόμενος καί τῶν τοῦ Θεοῦ Πατρός ἰδίων ἀποστερητής, κινῶν καί μεταφέρων τάς ἀκινήτους ιδιότητας καί τό σαυτοῦ μέρος κυκῶν καί συνταράσσων τήν ὑπέρ πάντα νοῦν καί αὐτόχρομα εἰρήνην; Τί οὖν, οὐ φρίττεις ταῦτ' ἀκούων καί ἀφίστασαι πρὸς τάχος τῆς δεινῆς κακοδοξίας καί θρηνεῖς τόν πρῶην βίον ὡς μή εὐσεβῶς ἀνύσας;

Ἄλλ' ἴδωμεν καί τήν προτεινομένην ὑπ' αὐτῶν ἀρτίως τοῦ Νύσσης μαρτυρίαν καί πρὸς δύναμιν ἀναθεωρήσαντες αὐτήν ἀνακαθάρωμεν τοῖς πᾶσι τό ἐν ταύτῃ δύσληπτον, ὃ αὐτοῖς καί τήν πλάνην ὡς ἐπίπαν ἀπειργάσατο· εἶθε δ' ἦν καί αὐτούς καθάραντας, ἐξελέσθαι τῆς ἀπάτης. Ἄλλά συντείνατε παρακαλῶ τόν νοῦν οἱ νῦν τε καί αὐθις ἐντευξόμενοι. Πάντα μέν γάρ τ' ἀνδρός τουτουί τά ρήματα βαθείας ἔχεται φρενός, τά δέ περί Θεοῦ ὡς μάλιστα καί τούτων μᾶλλον τό νῦν προτεθησόμενον ἡμῖν· γράφων γάρ

Πρός Ἀβλάβιον, διά τι, μίαν θεότητα ἐπί Πατρός καί Υἱοῦ καί Πνεύματος ἁγίου λέγοντες, τρεῖς θεούς λέγειν ἀπαγορεύομεν, τό παντάπασιν ἐνιαῖον παραστήσας τῆς θείας φύσεως, «εἰ δέ τις», φησί, «συκοφαντοίη τόν Λόγον ὡς ἐκ τοῦ μή δέχεσθαι τήν κατά φύσιν διαφοράν μίξιν τινα τῶν ὑποστάσεων καί ἀνακύκλησιν κατασκευάζοντα, τοῦτο περί τῆς τοιαύτης ἀπολογησόμεθα μέμψεως ὅτι τό ἀπαράλλακτον τῆς θείας φύσεως ὁμολογοῦντες τήν κατά τό αἴτιον καί αἰτιατόν διαφοράν οὐκ ἀρνούμεθα, ἐν ᾧ μόνῳ διακρίνεσθαι τό ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ μὲν (σελ. 282) αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τό δέ ἐκ τοῦ αἰτίου. Καί τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος πάλιν ἄλλην διαφοράν ἐννοοῦμεν. Τό μὲν γάρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τό δέ διά τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου ὥστε καί τό μονογενές ἀναμφίβολον ἐπί τοῦ Υἱοῦ μένειν καί τό ἐκ τοῦ Πατρός εἶναι τό Πνεῦμα μή ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καί ἐαυτῶ τό μονογενές φυλαττούσης καί τό Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τόν Πατέρα σχέσεως μή ἀπειργουσης».

Τοῦτο δὴ πρῶτον ἐνταῦθα λεκτέον ἄν εἴη πρὸς Λατίνους· ἐπειδήπερ ὑμεῖς οὐ τό ἐξ αἰτίας μόνον, ἀλλά καί τό αἴτιον ἐν δυσὶν οἴεσθε προσώποις (ἐν γάρ δυσὶ προσώποις τίθεσθε τήν αἰτίαν τοῦ θείου Πνεύματος καί ἐν ἑκατέρῳ τούτων διαφόρως), εἶπερ ἐφρόνει καθ' ὑμᾶς ὁ τῆς Νύσσης οὔτος φανότατος φωστήρ, διεῖλεν ἄν πρό τοῦ αἰτιατοῦ τό αἴτιον. Τοῦτο δέ ποιήσας οὐδαμῶς δηλὸς ἐστὶ μηδ' εἰς νοῦν λαβῶν, ὅπερ ὑμεῖς ἐκ τῶν ἐκείνου συνάγειν πειρᾶσθε λόγων, ἀφ' ὧν τῷ καλῶς σκοπούμενῳ καί τὰναντία τῶν ὑμετέρων ἀναφαίνεται δογμάτων. Τοῦτο γάρ ἐστὶν ὃ φησιν, ὡς ὁ Υἱός οὐκ ἀπείργει τήν ἄμεσον τοῦ Πνεύματος πρὸς τόν Πατέρα σχέσιν, εἰ καί μόνος αὐτός ἐστὶν Υἱός. Ἐπειτα μηδέ τοῦτο παραλειπτέον συνιδεῖν, ὡς μετὰ τό εἰπεῖν ὅτι «τήν κατά τό αἴτιον καί αἰτιατόν διαφοράν οὐκ ἀρνούμεθα», αἰτιατόν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Πνεύματος καί τόν Υἱόν εἰπὼν, ἐπήνεγκεν, «ἐν ᾧ μόνῳ διακρίνεσθαι τό ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν», φανερώς ἀπαγορεύων, τήν λατινικὴν καινοτομίαν, ὡς οὐ μόνον αἰτιατός, ἀλλά καί αἰτιός ἐστὶν ὁ Υἱός, καί πάσας τούτων ἐν βραχεῖ τὰς ἐπινοημένας διαφοράς ἀποσειόμενος, ὅτι πρῶτον μὲν ὁ Πατήρ αἰτιός ἐστὶν ἐπί τοῦ Πνεύματος, δεύτερον δέ ὁ Υἱός, καί ὅσα τούτοις παραπλήσια ἐν μόνῳ γάρ, φησί, τῷ αἰτίῳ καί τῷ αἰτιατῷ τήν θείαν φύσιν κατανοοῦμεν, καί τό μὲν αἴτιον οὐκ ἐν δυσὶ προσώποις θεωροῦμεν, τοῦ δέ αἰτιατοῦ (σελ. 284) μόνου ταύτην τήν ἐν δυσὶ προσώποις διαφοράν ἐννοοῦμεν, ἣτις ἐστὶν οὐχ ὅτι τό μὲν τούτων καί αἰτιός ἐστὶ, τό δέ μόνον αἰτιατόν, ὡς Ἴταλοί φρονοῦσι, μᾶλλον δέ παραφρονοῦσιν, ἀλλ' ὅτι τό μὲν Υἱός ἐστὶ, τό δέ οὐχ Υἱός. Καί οὐκ ἀπείργεται τοῦτο παρά τῆς τοῦ Υἱοῦ πρὸς τόν Πατέρα κατά φύσιν ἐνώσεως. Εἰπὼν γάρ ἄνωτέρῳ τοῦ λόγου, τί ἐστὶ τὰ τρία ταῦτα, ὁ Πατήρ, ὁ Υἱός καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ὅτι μία ὑπερούσιος οὐσία, δεικνύς ἔπειτα πῶς ἐστὶ τὰ τρία ταῦτα, ἄρα αἰτιατῶς ὡς ἔχοντά τι καί αἴτιον, ἢ ἀναιτίως πάντη, φησὶν ὅτι τό μὲν αὐτῶν ἐστὶν αἴτιον, τό δέ αἰτιατῶς ἔχει τό εἶναι, αἰτιατῶς δέ φησιν ἔχει τό εἶναι ὁ Υἱός τε καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον.

Ἄρ' οὐκ ἐντεῦθεν ἔδειξεν ἐνταῦθα, ἐν εἶναι μόνον αἴτιον τό ληφθέν ἐκ τῶν τριῶν, δηλονότι τόν Πατέρα μόνον; Εἶτα θέλων δεῖξαι πῶς τῶν δύο τούτων προσώπων ἑκάτερον αἰτιατῶς ἐστὶν, ἵνα μή τις νομίση, καθάπερ οἱ Λατῖνοι, πάλιν ἐκείνην τήν τοῦ αἰτίου καί αἰτιατοῦ διαφοράν καί ἐπί Υἱοῦ καί Πνεύματος εἰσάγειν, φησὶ σαφῶς, ὅτι ἐπί τούτων ἄλλην διαφοράν ἐννοοῦμεν. Λατῖνοι δέ ἀντιθεϊκῶς τούτῳ φασὶν οὐκ ἄλλην, ἀλλά τήν αὐτήν καί τοῦ ἁγίου πάλιν, πῶς αἰτιατῶς ἔχει τό εἶναι ὁ Υἱός φάναι προθεμένου, αὐτοὶ πῶς αἰτιός ἐστὶ φάναι συκοφαντοῦσιν αὐτόν. Τό μὲν γάρ εἶναι τόν Υἱόν ὅπως οὖν αἴτιον, οὐδαμῆ δεικνύται λέγων ἢ φρονῶν ὁ θεοφόρος οὔτος, καί μάλιστα ἐν τοῖς ἀρτίως προκειμένοις ρήμασιν αὐτοῦ. Ἀλλά τό αἰτιατῶς μὲν καί τοῦτον

ὑπάρχειν, καθάπερ καί τό πνεῦμα τό ἅγιον, αἰτιατῶς μέντοι γεννητῶς, αἰτιατῶς δέ καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον ὑπάρχειν, οὐ γεννητῶς δέ.

Ἄμφοτέρων γάρ λεγομένων, τοῦ Πατρός καί ἐκ Πατρός, Υἱοῦ δηλονότι καί Πνεύματος, τῷ Πατρί προσεχές ὁ μεγαλόνους εἶπε τόν Υἱόν, διά μέσου δέ αὐτοῦ, προσεχοῦς ὄντος τῷ πατρί, ἐκ Πατρός εἶρηκε τό Πνεῦμα νοούμενον, ἀλλ' οὐκ ἐκπορευόμενον διά μέσου τοῦ Υἱοῦ, (σελ. 286) πάλιν οἶον ἐκεῖνο λέγων, ὅτι τοῦ αἰτίου καί πρώτου ὡς αἰτίου Πατρός φώτων ὄντος τε καί λεγομένου, τουτέστιν Υἱοῦ καί Πνεύματος (ἄμφω γάρ, ἀλλ' οὐχ ὁ Υἱός μόνος δευτερεύει τοῦ Πατρός, ὡς καί Γρηγόριος ὁ θεολόγος ἐν τοῖς Ἑπεσι φησι) τοῦ γοῦν πρώτου πρὸς ἀμφοτέρα ταῦτα Πατρός τῶν φώτων λεγομένου (ἐκ γάρ τῶν λογίων οὐκ ἄν εὔροις ἑτέραν αὐτοῦ ἐπωνυμίαν) τῶν ἐξ αἰτίου τούτου ὄντων, τό γεννητῶς ἐκ φωτός προερχόμενον φῶς προσεχῶς τῷ Πατρί νοεῖται πάραυτα, καθάπερ καί αὐτός ὁ Νύσσης ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Πρὸς Εὐνόμιον διατείνεται γράφων, «ὡς οὐκ ἄν Πατήρ κεχωρισμένος ἀφ' ἑαυτοῦ νοηθείη μὴ υἱοῦ συνημμένου διά τῆς τοῦ Πατρός ἐκφωνήσεως», καί πάλιν, «εἰς τόν Πατέρα τήν πίστιν ἔχοντες, ὁμοῦ τῷ ἀκοῦσαι τόν Πατέρα συμπαραδεξόμεθα τῇ διανοίᾳ καί τόν Υἱόν».

Ὁ μὲν οὖν Υἱός ἐκ τοῦ Πατρός καί ἔστι καί νοεῖται, τό δέ Πνεῦμα τό ἅγιον δι' ἑαυτό μὲν ἐκ προβολέως εἴη ἄν καί νοηθείη, ἀλλ' οὐκ ἐκ Πατρός, διά δέ τοῦ προσεχῶς νοουμένου ἐκ Πατρός Υἱοῦ, καί ἐκ Πατρός εἴη ἄν τό Πνεῦμα, ἐκπορευόντος μὲν αὐτό τό Πνεῦμα, γεννῶντος δέ τόν Υἱόν. Ἐκ γοῦν τοῦ γεννῶντος τό μή γεννητόν Πνεῦμα πῶς ἄν ρηθείη; Οὐ διά τόν Υἱόν μονογενῆ τε ὄντα καί διά τοῦτο προσεχῶς εὐθύς τῷ γεννῶντι συνοούμενον καί τό γεννητόν ἑαυτοῦ ποιοῦντα μόνον ἴδιον καί συντηροῦντα, τό δέ Πνεῦμα δεικνύντα οὐ γεννητῶς ὄν ἐκ τοῦ Πατρός; Διά τοῦ Υἱοῦ ἄρ' ἔχει τό εἶναι καί νοεῖσθαι ἐκ Πατρός τό Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ ἐκ προβολέως ἀμέσως καί αὐτό προβαλλομένου. Διό, καθάπερ ἔφημεν, οὐδ' αἴτιον, ἀλλ' αἰτιατόν εἶπε μόνον τόν Υἱόν καί ἐπίσης τῷ Πνεύματι αἰτιατόν καί ὁμοίως κατά τό αἴτιον ταῦτα διέστειλεν ἀπό Πατρός, καίτοι κατά τήν τῶν Λατίνων ἐκδοχήν οὐχ οὕτως ἔδει φάναι.

Ἄλλά, καθάπερ ἔφημεν, τό αἴτιον πρῶτον διελεῖν διά (σελ. 288) τοῦ κατ' αὐτούς ἐμμέσου ὑποστάσεων ὀρώμενον, εἶτα τῷ λόγῳ προϊῶν καί ἐκ τοῦ Πατρός εὐθύς νοεῖσθαι τόν Υἱόν εἰπὼν καί τήν αἰτίαν προστιθείς, ἐχρῆς εἰπεῖν, εἰ κατά Λατίνους ἦν φρονῶν, ἵνα μή μόνον αἰτιατός ὁ Υἱός, ἀλλά καί αἴτιος ἀναφανῆ ὁ δέ, τοῦτο μὲν οὐδαμῶς φησιν, ἀλλ' "ἵνα", φησί, "μόνος ὢν γεννητός ἀναφανῆ" ταυτό δ' εἰπεῖν αἰτιατός τόν τρόπον τοῦτον. Ποῦ τοίνυν ἐνταῦθ' ὁρᾶτε τόν Υἱόν, οὐ μόνον αἰτιατός ὢν ἀνακηρύττεται;

Καί τοῦτο δέ μοι λάβε κατά νοῦν, ὅτι μηδέ συνεργοῦσαν εἶρηκε ὁ μέγας οὗτος τήν μεσιτείαν τοῦ Υἱοῦ, ἀλλά μή ἀπειργουσαν, τουτέστι μή κωλύουσαν ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρός καί τό Πνεῦμα ἐκπορευέσθαι. Ποιήσωμεν δ' ὡς ἐνι φανεράν καί διά παραδειγμάτων τήν διάνοιαν. Ἐκ τοῦ πυρός ἀμέσως καί τό φῶς καί ὁ ἀτμός προέρχεται οὐ γάρ ἕτερον διά θατέρου. Τό τοίνυν πῦρ ἐπειλημμένον ὕλης ἀτμίζειν ἅμα καί φωτίζειν πέφυκε, τό μὲν φῶς οἷα δή γεννῶν, τόν ἀτμόν δέ ἐκπορευῶν, Ἐκ μὲν οὖν τοῦ φωτίζοντος τό φῶς προσεχῶς καί ἔστι καί δ' ἑαυτοῦ νοεῖται ἐξ αὐτοῦ ὡσαύτως καί ὁ ἀτμός ἐκ τοῦ ἀτμίζοντος. Εἰ δέ τόν ἀτμόν φαίη τις ἐκ τοῦ φωτίζοντος, διά τό φῶς ἐρεῖ, διά τοῦ φωτός νοήσας τόν ἀτμόν ἐκ τοῦ φωτίζοντος, τῆς μεσιτείας τοῦ φωτός καί ἑαυτῷ τό μονογενές φυλαττούσης καί τόν ἀτμόν μή ἀπειργούσης τῆς πρὸς τό φωτίζον σχέσεως, τουτέστι μή ἐμποδιζούσης ἀμέσως εἶναι ἐξ αὐτοῦ.

Ἄλλ' εἰ βούλεσθε, καί ἕτερον παράδειγμα προσθῶμεν, οὐ καινόν οὐδ' ἄηθες τοῖς

θεολόγοις, σαφηνείας χάριν πλείονος. Ὁ Κάϊν υἱός ὑπῆρχε τοῦ Ἀδάμ καί μονογενῆς αὐτῷ πρό τοῦ τεκεῖν τούς ἄλλους, ἡ δέ Εὐά τμημαῖ καί ἐγένετο ἄν καί ἐνοεῖτο τότε τμημα Πατρός ἐπ' ἀληθείας πάσης διά τοῦ Κάϊν καί εἶναι καί νοεῖσθαι καί (σελ. 290) καί λέγεσθαι πατρός τμημα κτησαμένη, τῆς τοῦ υἱοῦ τούτου μεσιτείας καί τό μονογενές ἑαυτῷ τότε φυλαττούσης καί τήν Εὐάν πατρός εἶναι τμημα μή κωλυούσης· ἀλλ' οὐ διά τοῦτο ἐμμέσως τε καί οὐκ ἀμέσως ἡ Εὐά τήν ἀρχήν ἐκ τοῦ Ἀδάμ ἐτμήθη. Ἀφείς τοίνυν τήν χρονικήν ἀρχήν τε καί διάστασιν καί τήν ἐκ συζυγίας γέννησιν καί τ' ἄλλ' ὅσα μή θεότητι κτάλληλα, σκόπει πρός τούς τοῦ ἀγίου λόγους τό παράδειγμα καί συνήσεις τάληθές.

Ἄλλ' μέν οὕτω δι' Υἱοῦ νοοῦμεν ἐκ γεννητικοῦ, ταυτόν δ' εἰπεῖν ἀπό Πατρός, τό μή γεννητόν ὑπάρχον Πνεῦμα· διά τόν Υἱόν γάρ ἐστὶ τε καί λέγεται Πατήρ. Δι' αὐτοῦ δέ τοῦ Πνεύματος, οὐ γεννητοῦ ὄντος ἀλλ' ἐκπορευτοῦ, ἀμέσως ἐκ τοῦ ἐκπορευόντος αὐτό νοοῦμεν, ταυτόν δ' εἰπεῖν ἐκ προβολῆς. Διά τί γάρ καί ὁ φερώνυμος θεολόγος Γρηγόριος ὁ μέγας οὐ Πατέρα μόνον, ἀλλά καί προβολέα τήν μόνην πηγαίαν θεότητα καλεῖ; Οὐ Πατέρα μέν γεννήματος, προβολέα δέ προβλήματος; Ὡσπερ οὖν ἔχει τό γέννημα πρός τόν γεννήσαντα, οὕτως ἔξει καί τό πρόβλημα πρός τόν προβολέα ἑαυτοῦ, ἀμέσως δηλαδή ἐκάτερον. Ἐάν δέ τό πρόβλημα Πατρός λέγῃς, διά τόν Υἱόν ἐρεῖς.

Ἐβουλόμην δέ καί περί τῆς “διά” διά πλειόνων δεῖξαι, ἀλλά τίς ἔτι χρεια λόγων, δι' αὐτοῦ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἡμῖν ἐρμηνευθείσης; Ἐγώ γάρ ἐξετάζω τίς ὁ πρῶτος εἰρηκῶς τό ἅγιον Πνεῦμα δι' Υἱοῦ, μᾶλλον δέ τίς ὁ δι' ἐπιπνοίας θείας τοῦτο παραδούς ἡμῖν (οὐδεμίαν γάρ λέξιν ἢ καθ' ἡμᾶς θεολογία φέρει μή διά θείας ἀποκαλύψεως τήν ἀρχήν ἐκπεφασμένην) ἐξετάζω οὖν ἐγώ τίς ὁ πρῶτος οὗτος εἰρηκῶς, τοῦτ' αὐτό περί ἑαυτοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον διά τοῦ θεολογικωτάτου ἐν ἀποστόλοις Ἰωάννου, Γρηγορίου τῷ θαυματουργῷ τῆς τοῦ Θεοῦ μητρός προτρεψαμένης, ἀποκαλύψαν τε ὁμοῦ καί ἐρμηνεύσαν εὖρον· καί ὁ συγγραφεύς τοῦ Γρηγορίου θαυμασίου Βίου καί τῆς ἐν αὐτῷ (σελ. 292) ἀποκαλύψεως, ὁμώνυμός τε καί ἀξιόλογος οὐχ ἦττον, Γρηγόριος γάρ ἐστὶν ὁ Νυσσαέων οὗτος, οὗ μικρόν ἀνωτέρω διευκρινήσαντες τήν ρῆσιν ἐκ Πατρός δι' Υἱοῦ τό Πνεῦμα νοοῦμενον εὐρήκαμεν, ἀλλ' οὐκ ἐκπορευόμενον· ὅς εὔ ὅτι μάλιστα ποιῶν, αὐτοῖς ρήμασι προὔθηκεν ἡμῖν τήν ἀποκάλυψιν ἐκείνην οὕτω πως ἐν βραχεῖ διατρανοῦσαν τά τοῦ Πνεύματος «ἐν γάρ», φησί, Πνεῦμα ἅγιον ἐκ Πατρός καί αὐτό τήν ὑπαρξιν ἔχον καί δι' Υἱοῦ πεφηνός, δηλαδή τοῖς ἀνθρώποις». Ὁρᾷς πῶς χρή τό Πνεῦμα νοεῖν καί λέγειν δι' Υἱοῦ; Δηλονότι φανερωθέν τοῖς ἀνθρώποις δι' αὐτοῦ. Οὕτω τοίνυν νόει καί αὐτός ὅπουπερ ἄν εὐρης διά τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρός τό Πνεῦμα διδόμενον τε καί πεμπόμενον, εἶγε μή ἀντίθεος ἐθέλεις εἶναι, ἀλλ' ὁμοῦ καί θεοσεβῆς καί θεοδίδακτος.

Εἰ δέ καί ἀντί τῆς “διά” τήν “ἐκ” πρόθεσιν τιθέντα βούλοιο, μεμψόμεθά σε οὐδαμῶς, μόνον τάληθές καί φρονῶν καί προστιθείς, ἐκ τοῦ Υἱοῦ φανερωθέν ἡμῖν τό Πνεῦμα λέγε· ἄν δέ τήν τοῦ ἀγίου Πνεύματος ὑπαρξιν λέγῃς δι' Υἱοῦ, ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑπάρχουσαν, ὡς ἐκτός ὑπάρχοντα τῆς εὐσεβείας καί τῆς ἐκκλησίας ἔξω στήσομεν· ἐπεὶ γάρ «καί μεμαθήκαμεν Πνεῦμα θεῖον συμπαρομαρτοῦν τῷ λόγῳ, δύναμιν ὃν αὐτήν ἐφ' ἑαυτῆς ἐν ἰδιαζούσῃ ὑποστάσει θεωρουμένην, ἐκφαντικήν τοῦ Λόγου, μή χωρισθῆναι τοῦ Θεοῦ ἐν ᾧ ἐστὶ καί τοῦ Λόγου, ᾧ παρομαρτεῖ δυναμένη;», ὡς συνακολουθούσης ἀδιαστάτως τε καί ἀχρόνως τῇ γεννήσει τῆς ἐκπορεύσεως, πῶς τήν “διά” ἐπὶ τῆς ἐκπορεύσεως εἰς τήν “ἐκ” μεταλαμβάνοντες οὐχ ἀμαρτήσομεν; Εὐσεβῶς οὖν εἴπουπερ εὐρεθεῖν διά τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον τό Πνεῦμα τό ἅγιον, οὐκ εἰς τήν “ἐκ”, ἀλλ' εἰς τήν

“σύν” πρόθεσιν τὴν “διά” νοήσομέν τε καὶ μεταληψόμεθα, μετὰ τοῦ τῆς θεολογίας ἐπωνύμου Γρηγορίου λέγοντος, «εἷς ἡμῖν Θεός, ὁ ἄναρχος Πατήρ ἢ ἀρχὴ τῶν πάντων, ὁ Υἱός καὶ τὸ οὐκ ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ σύν τῇ ἀρχῇ καὶ μετὰ τῆς ἀρχῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς Πνεῦμα ἅγιον». Διό καὶ αὐτός ὁ (σελ. 294) θεῖος Κύριλλος ἐν Θησαυροῖς ἐν Υἱῷ παρὰ Πατρὸς φυσικῶς ὑπάρχειν διὰ πολλῶν τὸ Πνεῦμα συμπεραίνει καὶ παρὰ Πατρὸς φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς διήκειν ἐν Υἱῷ τὸ Πνεῦμα γράφει, δι’ οὗ πάντα χρίων οὗτος ἀγιάζει ἐκ μὲν οὖν τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ Υἱῷ διήκει ἀϊδίως, ἐκ δὲ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῖς ἀγιαζομένοις ἐγγίνεται, ἡνικ’ ἂν δέοι.

Καὶ τοῦτο δὲ σκοπεῖν τῶν ἀναγκαιοτάτων, ὡς ὅταν μηδὲν διαφέρῃ φάναι ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦτον τὸν τρόπον ἐπὶ τῆς θεολογίας ἰσοδυναμῶσιν ἀλλήλαις ἢ “ἐκ” καὶ ἢ “διά”, οὐ τὴν διαίρεσιν οὐδέ τὴν διαφορὰν παριστῶσι τῆς ἀγίας Τριάδος, ἀλλὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἀπαρραλλαξίαν, ἣτις ἐστὶ κατὰ τὰ φυσικὰ ἰδιώματα, δεικνύσα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας καὶ θελήσεως εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Λατῖνοι δὲ τὴν διαφορὰν τῶν θείων ὑποστάσεων ἐκ τούτων ἐπιχειροῦσι δεικνύουσι τῶν προθέσεων, καὶ ὡς ἐκ τῶν δύο ὑποστάσεων καὶ παρ’ ἐκατέρας τούτων διαφόρως ἔχει τὴν ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα. Φανερόν οὖν ὡς ἐν μὲν τοῖς ἀγίοις αἱ προθέσεις ἔχουσιν εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς, ἐκλαμβάνονται δ’ αὐταὶ παρὰ τῶν Λατίνων κακῶς καὶ δυσσεβῶς. “Ὅτι δὲ τὴν ἔνωσιν καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ἢ τοιαύτη δείκνυσι “διά”, παρίστησι σαφῶς ὁ μέγας Βασίλειος γράφων ἐν ὀγδόῳ τῶν Πρὸς Ἀμφιλόχιον ‘τό διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖν τὸν Πατέρα οὔτε ἀτελῆ τοῦ Πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν, οὔτε ἄτονον τοῦ Υἱοῦ παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὸ ἠνωμένον τοῦ θελήματος παρίστησιν’»

Ὁ γοῦν λέγων διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα προῖεναι κατὰ τὴν χορηγίαν, τὴν ὁμοβουλίαν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ παρέστησε καλῶς εὐδοκία γάρ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ αὐτὸ συνευδοκοῦν, τοῖς ἀξίοις χορηγεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὁ δὲ λέγων διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν τὸ Πνεῦμα ἔχειν, θελήσεως ἔργον (σελ. 296) καὶ κτίσμα ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ’ οὐ θείας φύσεως καρπὸν ὑπάρχειν δυσσεβῶς παρίστησι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Κατὰ γάρ τὸν ἱερόν Δαμασκηνόν, ἔργον θείας θελήσεως ἢ κτίσις, ἀλλ’ οὐχ ἢ θεότης, ἄπαγε οὐδέ γάρ τῆς θελήσεως, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως ἔργον, αὐθις κατὰ τὸν αὐτόν, ἢ προαιώνιος καὶ ἀίδιος γέννησις τε καὶ ἐκπόρευσις.

Πῶς δὲ καὶ φῆς αὐτός ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα δι’ Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ λατινικῶς φρονῶν; Ἡμεῖς μὲν γάρ τὴν φανέρωσιν ὑπὸ χρόνον οὔσαν ἴσμεν, πάντα δὲ τὰ ὑπὸ χρόνον ὄντα διὰ τοῦ Υἱοῦ γενόμενα διό καὶ φανεροῦσθαι μὲν ἐξ αὐτοῦ καὶ δι’ αὐτοῦ φαμεν τὸ Πνεῦμα, ἀλλ’ οὐκ ἐκπορευέσθαι. Σὺ δὲ πῶς λέγεις τὸ Πνεῦμα δι’ αὐτοῦ; Εἰ μὲν διαβατικῶς τε καὶ παροδικῶς, βαβαί τῆς ἀσεβείας ὡς γάρ διὰ σωλήνος οἶει τοῦ Υἱοῦ διέρχεσθαι τὸ Πνεῦμα καὶ κενὸν ἑαυτοῦ τοίνυν ἔξει μεταξύ ὁ πληρῶν τὰ πάντα καὶ πλήρης ὢν αἰεὶ καὶ ὡς ἐν τόπῳ τῷ Υἱῷ περιληφθήσεται τὸ Πνεῦμα καὶ πέρας ἔσται τοῦ Υἱοῦ, καθ’ ὃ τὸ Πνεῦμα περιλήψεται (πέρας γάρ τοῦ περιέχοντος ὁ τόπος), καὶ φύσεως δὲ οὐκ ἔσται τῆς αὐτῆς τῷ Πνεύματι καὶ γάρ οὐχ ἢ αὐτὴ τόπου φύσις καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ. Πῶς δὲ καὶ αὐτός ὁ Υἱός ἐστιν ἐν τῷ παροδικῶς δι’ αὐτοῦ διερχομένῳ Πνεύματι;

Εἰ δ’ ὡς δι’ ὄργανου, καὶ τοῦτο ἀσεβές ἄλλη γάρ ὄργανου φύσις καὶ τοῦ δι’ ἐκείνου ἄλλη καὶ αὐθις ἕτερα τοῦ δι’ αὐτοῦ τὸ τελούμενον τελούντος. Οὐκοῦν τοῦτό σοι λέγειν ἔτι λείπεται, ὅτι καθάπερ δι’ αὐτοῦ τὰ πάντα ἐκ Πατρὸς, οὐ διαβατικῶς ἀλλὰ δημιουργικῶς, οὐχ ὡς δι’ ὄργανου ἀλλ’ ὡς συνδημιουργοῦντος, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα δι’ αὐτοῦ. Ὅρας ποῦ κατάγεις, ὦ οὗτος, τὸ ἀνωτάτω Πνεῦμα καὶ τίσι συντάττεις τὸν ἐπὶ

πάντων Θεόν; Ἄλλ' οὐχ ὡς συνδημιουργοῦντος λέγω, φησίν, ἀλλ' ὡς συνεκπορευόντος. Οὐκοῦν συνεκπορευόν καὶ τό Πνεῦμα τελειώσει (σελ. 298) ἑαυτὸ ὡσπερ κάκεῖ συνδημιουργοῦν τελεσιουργεῖ τὰ πάντα· μᾶλλον δέ οὐχ ἑαυτὸ, ἀλλ' ἕτερον ἀπαράλλακτον αὐτοῦ ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει θεωρούμενον· καὶ τοῦ Πατρὸς γάρ δι' Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι δημιουργοῦντος ἕτερον παντάπασι τό ὑφιστάμενον, καὶ τοῦ Πατρὸς πρό τῶν αἰώνων γεννῶντός τε καὶ ἐκπορευόντος, εἰ καὶ ὁμοούσια τὰ παρ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐκάτερον ἕτερον αὐτοῦ τε καὶ ἀλλήλων καθ' ὑπόστασιν.

Οὐκοῦν ἐπειδήπερ, ὡς κοινόν Πατρί τε καὶ Υἱῷ τό ἐκπορεύειν κατ' αὐτούς, ἀνάγκη τοῦτ' ἔχειν καὶ τό Πνεῦμα, τετράς ἔσται ἡ Τριάς. Τί γάρ ποτε κοινόν Υἱῷ τε καὶ Πατρί, ὃ μὴ καὶ τῷ Πνεύματι κοινόν; Πῶς δέ οὐχὶ καὶ ὁ Υἱὸς αἴτιος θεότητος ἐπίσης τῷ πατρί καὶ πηγαία καὶ αὐτός θεότης; Καίτοι τοῦτ' ἀνωτέρω διὰ πλείστων ἀποδέδεικται καὶ μεμαρτύρηται, ὅτι πάντη τε καὶ πάντως μία πηγαία θεότης ὁ Πατήρ καὶ ὁ μόνος ἀρχὴ καὶ ὁ μόνος ἀγέννητος καὶ ὁ μόνος αἴτιος καὶ ὁ μόνος Πατήρ καὶ ὁ μόνος προβολεὺς καὶ ὁ μόνος πηγὴ θεότητος καὶ ὁ μόνος θεότης θεογόνος· καὶ ὡς τῷ αἰτίῳ τοῦ Υἱοῦ μείζων ὁ Πατήρ, ὡς αἰτιατοῦ μόνον ὄντος τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ θεότητος αἰτίου.

Εἰ δέ τις εὔρηται μείζω λέγων τόν Υἱόν τοῦ Πνεύματος, ἀλλά καὶ τό Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ὡς καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος ἐν Θησαυροῖς φησὶ προθεῖς γάρ ἐκεῖνο τό παρά τοῦ Σωτῆρος εἰρημένον, «εἰ δέ ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια», ἐπήνεγκεν, «εἰ διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος Θεός ἐξελαύνων τὰ δαιμόνια δοξάζεται, πῶς οὐ μείζων ἐστὶ αὐτοῦ, τό ἐν ᾧ δοξάζεται»; Κατασκευάζων ἐντεῦθεν ἄκτιστον εἶναι τό Πνεῦμα τό ἅγιον. Πῶς γάρ ἂν ἐπὶ κτίσματος ἔμφασιν ἐξ ὧν εἶπεν ὁ Κύριος παρεῖχε τοῦ τοιοῦτου μείζονος; Λέγεται δέ τὰ τοιαῦτα ἐπὶ τε τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος οὐ διὰ τό ἀλλήλων αἴτια ὑπάρχειν, ἅπαγε, ἀλλά διὰ τό ποικίλον καὶ πολυειδές τῆς κατὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς οἰκονομίαν σοφίας τοῦ Θεοῦ δι' ἀλλήλων (σελ. 300) τό ἴσον ἐν πᾶσι δεικνύσης ἀμφοτέρων, τοῦ Υἱοῦ λέγω καὶ τοῦ Πνεύματος.

Ἄλλ' ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας, φασί, Κύριλλος, ἔχειν φησὶ τόν Υἱόν φυσικῶς ἐν ἑαυτῷ τὰ τοῦ Πατρὸς ἴδια καὶ ἐξαίρετα, διαβαινούσης εἰς αὐτόν φυσικῶς τῆς τοῦ γεννήσαντος ιδιότητος, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα λέγει καὶ προχεόμενον ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὴν κτίσιν ἀγιάζειν, καὶ ἐξ ἀμφοῖν προχεόμενον οὐσιωδῶς. Καὶ αὐθις ἐν ἐβδόμῳ τῶν Πρὸς Ἑρμείαν ἐξηνηνεγμένων λόγων περὶ τοῦ Υἱοῦ ταῦθ' ἡμῖν διατρανοῖ «ἀπολύων γάρ», φησίν, «ἀμαρτίας τόν αὐτῷ προσκείμενον, τῷ ἰδίῳ λοιπόν καταχρίει Πνεύματι, ὅπερ ἐνίησι μὲν αὐτός ὡς ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγος καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπηγάζει φύσεως. Καὶ οὐκ ἐκ μέτρου ἔχων δίδωσι τό Πνεῦμα κατὰ τὴν Ἰωάννου φωνήν, ἀλλ' αὐτός ἐνίησιν ἐξ ἑαυτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ὁ Πατήρ».

Καιρός δὴ ἡμῖν εἰπεῖν πρὸς τόν τά τοιαῦτα προβαλλόμενον ἔτ' ἀσύνητος εἶ καὶ οὐδ' ἀκηκῶς πάνυ πολλάκις ἀνωτέρω παρ' ἡμῶν συνήκας, ὅτι Θεός καὶ ἐκ Θεοῦ ὑπαρξίς ἀναίτιός τε καὶ ὑπέρχρονος; Ἐνταῦθα γάρ προχεόμενον φησὶ καὶ τὴν κτίσιν ἀγιάζον. Χρονικόν τοίνυν καὶ δι' αἰτίαν ἀκούων τό προχεῖσθαι (καὶ γάρ μετ' αὐτὴν καὶ δι' αὐτὴν προκέχεται τὴν ἀγιαζομένην· πῶς γάρ οὐ;), πρὸς δέ καὶ εἰς ἄφεςιν ἀμαρτιῶν διδόμενον παρά τοῦ Υἱοῦ, ὡσπερ ἀμέλει καὶ παρά τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐκ ἀπολύτως πηγαζόμενον ἀλλὰ τισὶν ἀκούων, οὐκ ἀναμιμνήσκη ὃ διδαχθεὶς ἔχεις παρ' ἡμῶν τε καὶ τῆς ἀληθείας, ὡς ἡ παρά τοῦ Πατρὸς προαιώνιος τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐκπόρευσις οὐ διὰ τι οὐδέ πρὸς τινος οὔτε ὑπὸ χρόνον ὄλως; Εἰ δέ καὶ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν εἶπε προχεόμενον, οὐδὲν καινόν. Ὡς γάρ ἐπιδημοῦν τοῖς ἀποστόλοις καὶ ἐνεργοῦν τελεώτερον, καὶ ὡς Γρηγόριος ὁ θεολόγος λέγει, (σελ. 302) «οὐσιωδῶς ὡς ἂν εἴποι τις παρόν καὶ συμπολιτευόμενον». Τί

δέ, οὐκ οὐσιώδης ἦν καὶ ἡ πρὸς ἡμᾶς ἀποστολή τοῦ Λόγου, ἐξ ἀμφοῖν τοῦ Πατρὸς γενομένη καὶ τοῦ Πνεύματος; Ἄλλ' ἡ ἀποστολή γέννησις οὐκ ἦν· οὐ γὰρ ἐξ ἀμφοῖν ὁ Υἱὸς γεγέννηται, οὐδέ δι' ἡμᾶς, ἀλλ' οὐδέ μεθ' ἡμᾶς, εἰ καὶ μεθ' ἡμᾶς δι' ἡμᾶς οὐσιωδῶς κατῆλθεν ἐνωθεὶς τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει καθ' ὑπόστασιν καὶ γεγονώς καθ' ἡμᾶς ὑπὲρ ἡμῶν, μὴ πρό ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρό τῶν αἰώνων, ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς γεγεννημένος ὢν. Καὶ τὸ Πνεῦμα τοίνυν τὸ ἅγιον οὐσιωδῶς ἐπέμφθη ἐξ ἀμφοῖν ἀρτίως, εἰ δέ βούλει, καὶ ἐκκέχυται παρ' ἀμφοτέρων· ὕδωρ γὰρ ἐκλήθη ζῶν. Καὶ «Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι· ὑμεῖς δέ, φησὶν ὁ Κύριος, βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἀγίῳ». Πῶς ἄν οὖν ἐβαπτίσθησαν, μὴ τοῦ ζῶντος ἐκχυθέντος ὕδατος;

Ἐκκέχυται τοίνυν οὐσιωδῶς δι' ἡμᾶς καὶ μεθ' ἡμᾶς· αὐτὸ γὰρ ἐφανερῶθη δι' ἑαυτοῦ τὴν θεϊὰν δύναμιν παρέχον, ἀλλὰ καὶ πάρεστιν αἰεὶ οὐσιωδῶς ἡμῖν, πάντως δέ καὶ καθ' ὑπόστασιν, κἂν ἡμεῖς τῆς οὐσίας ἢ τῆς ὑποστάσεως ἤκιστα μετέχωμεν, ἀλλὰ τῆς χάριτος. Ἐκπορεύεται δέ οὐ πρό ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρό τῶν αἰώνων ἀναιτίως ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς. Ὁ δὲ τῆς ἐκκλησίας ἐν ταύτῳ καὶ θεμέλιος καὶ κορυφαῖος Πέτρος καὶ αὐτῆς τῆς παρ' ἀμφοτέρων ἐκχύσεως τοῦ ἀγίου Πνεύματος διαφορὰν ἐγνώρισεν ἡμῖν· «τὴν γὰρ ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς λαβὼν, φησί, παρά τοῦ Πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε», ἄντικρυς ἐκείνην λέγων τοῦ Κυρίου καὶ διδασκάλου τὴν φωνήν, «ὅταν δέ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω παρά τοῦ Πατρὸς».

Ἐκχεῖται τοιγαροῦν ἡμῖν τὸ Πνεῦμα παρά τοῦ Πατρὸς ὡς καὶ ἑαυτοῦ, παρά δέ τοῦ Υἱοῦ ὡς παρά τοῦ Πατρὸς λαμβάνοντος. Ὡστε, οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ μὲν ἔχει τὸ Πνεῦμα (σελ. 304) ὁ Υἱὸς, οὐδέ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν τὸ Πνεῦμα ἔχει, ἀλλ' ἐξ ἑαυτοῦ ἔχει ὁ Πατήρ, ἐξ ἑαυτοῦ ἀμέσως ἐκπορευόμενον ἀναιτίως καὶ προαιωνίως· ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἰδίας ἡμῖν, φησί, ὁ Υἱὸς τοῦτ' ἀναπηγάξει φύσεως, εἰκότως καὶ παναληθῶς· μία γὰρ φύσις τοῖς τρισὶ καὶ φυσικῶς ἔνεισιν ἀλλήλοις. Καὶ ὁσάκις ὁ θεόφρων οὗτος Κύριλλος ἐκ τοῦς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγει, τὸ ὁμοουσίον παρίστησιν, ἀλλ' οὐκ αἴτιον εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος. Ἐπεὶ καὶ πρὸς τοὺς ἀντιλέγοντας τῷ ὁμοουσίῳ τά τοιαῦτα γέγραφεν· ὕδωρ μὲν γὰρ ζω[ν] ἀκλεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ πηγὴ ἐστὶ τούτου τοῦ ὕδατος ὁ Πατήρ, ὅς διὰ τοῦ προφήτου περὶ τῶν Ἰουδαίων λέγει· «ἐμέ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος καὶ ὠρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους».

Πηγὴ ἐστὶ τούτου τοῦ ὕδατος καὶ ὁ Υἱὸς, καθὸ καὶ ὁ Χρυσόστομος περὶ τοῦ βαπτίσματος γράφων, «δείκνυσι», φησὶν, «ἑαυτὸν ὁ σωτὴρ πηγὴν ζωῆς καὶ ὕδωρ ζῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον». Ἀλλὰ τοῦ ὕδατος τούτου πηγὴν εἶναι δείκνυσιν ὁ Χριστὸς καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· «ὁ πῶν γάρ», φησὶν, «ἐκ τοῦ ὕδατος οὐ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ ἐγὼ δώσω, δηλαδὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, γενήσεται αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον».

Ἔστιν οὖν καὶ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμοῦ πηγὴ τοῦ ζῶντος ὕδατος, τουτέστι τῆς θείας χάριτος καὶ ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος. Τὴν χάριν γὰρ τοῦ Πνεύματος ἡ Γραφή, ὁ Χρυσόστομος φησι πατήρ, ποτέ μὲν πῦρ, ποτέ δέ ὕδωρ καλεῖ δεικνύσα ὅτι οὐ οὐσίας ἐστὶ ταῦτα ὀνόματα, ἀλλ' ἐνεργείας». Οὐ γὰρ ἐκ διαφόρων οὐσιῶν συνέστηκε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀόρατόν τε καὶ μονοειδές ὄν. «Ἄλλ' ἐκ τῆς θείας φύσεως», φασί, «καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ Υἱοῦ ἀναπηγάξει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον». Ἔστω δὴ, εἰ βούλεσθε, (σελ. 306) καὶ κατὰ τὴν αἰδίον ὑπαρξιν· πηγάζει γοῦν ἐκ τῆς θείας φύσεως, ἀλλὰ καθ' ὑπόστασιν μόνην τὴν πατρικὴν. Διὸ οὐδεὶς οὐδέποτε τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐσεβῶν θεολόγων ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶπεν, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως· ἐκ δέ τῆς φύσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ φυσικῶς εἶναι ἐξ αὐτοῦ εἶπερ τις φαίη, ἀλλ'

ὡς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως οὔσης τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ.

Ἰνα γάρ κατ' αὐτόν εἶπω τόν θεῖον Κύριλλον, ὡς αὐτός Πρὸς Ἑρμείαν γράφει, «οὐχ ἕτερος ἂν ὁ Υἱὸς εἶναι νοοῖτο παρά τόν Πατέρα, ὅσον εἰς ταυτότητα φυσικήν, πάντως δέ καὶ τό Πνεῦμα τό ἅγιον», ὡς καὶ περί τούτου ὁ αὐτός ἐξηγούμενος ἐκεῖνο τό εὐαγγελικόν, «οὐ γάρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ», φησίν, «οὐδέν ἕτερον παρά τόν Υἱόν ὑπάρχει τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ὅσον εἰς ταυτότητα φύσεως». «Πηγὴ δέ ἐστὶ ζωῆς, κατὰ τόν μέγαν Διονύσιον, ἡ θεία φύσις εἰς ἑαυτὴν χεομένη καὶ ἐφ' ἑαυτῆς ἐστῶσα καὶ ἀεὶ δι' ἑαυτῆς θεωμένη».

Ἄλλ' οὐκ ἔστι, φησίν, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ εἶναι τό Πνεῦμα καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ μὴ εἶναι· οὐ γάρ συνωρῶσιν, ὡς, ὅταν τι μιᾶς μὲν οὐσίας ἦ καὶ ὑποστάσεως, τό ἐξ ἐκείνης τῆς οὐσίας ἔχον ὅπωςδήποτε τὴν ὑπαρξίν καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ταύτην ἔχει, καὶ ἀντιστρόφως· ὁ γάρ ἂν ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ἦ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης ἐστίν, ὅταν δέ τι μιᾶς μὲν οὐσίας ἦ, οὐ μιᾶς δέ ὑποστάσεως, ἀλλὰ πλειόνων, τό ἐκ τῆς μιᾶς ἐκείνης οὐσίας οὐκ ἐκ τῶν λοιπῶν αὐτῆς ὑποστάσεων ἐστίν, ἀλλ' ἐκ μιᾶς τινος αὐτῶν. Ἐπεὶ γοῦν ἡ ἀνωτάτω καὶ προσκυνητὴ Τριάς ἡμῖν μία φύσις ἐστίν ἐν ὑποστάσει τρισίν, οὐχὶ τό ἐκ τῆς οὐσίας τὴν ὑπόστασιν ἔχον ἐκ τῶν ὑπολοίπων ὑποστάσεων ἐστίν, ἀλλ' ἐκ μιᾶς τινος αὐτῶν, δηλαδή τῆς πατρικῆς· ἐκ ταύτης γάρ μὴ εἶναι οὐκ ἐνδέχεται, οὐκοῦν οὐχὶ καὶ ἐξ ἐτέρας, ἀλλ' ἐκ μόνης, εἴπερ ἐκ μιᾶς.

(σελ. 308) Καὶ τοῦτο δῆλον ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· ἕκαστος γάρ ἡμῶν ἐκ τῆς οὐσίας μὲν ἔστι τοῦ Ἀδάμ, οὐκ ἔστι δέ καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, διότι μία μὲν οὐσία τῶν ἀνθρώπων νῦν, πολλὰ δέ ὑποστάσεις. Ἀνθρωπίνης δέ τὴν ἀρχὴν μιᾶς οὔσης οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως, τῆς τοῦ Ἀδάμ, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀδάμ ἢ Εὐὰ οὔσα, καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνου ἦν. Ἀλλὰ καὶ πρὶν τόν Κάϊν εἶναι, μιᾶς οὔσης ἀνδρικής οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως, ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὁ Κάϊν ἀνδρικής οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως ὑπῆρχε, τοῦ Ἀδάμ· δυοῖν δέ ἀνδρῶν ἤδη καθ' ὑπόστασιν τελούντων, ὁ τοῦ Κάϊν Ἐνώχ ἐκ τοῦ οὐσίας μὲν ὑπῆρχε τοῦ Ἀδάμ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς τοῦ Κάϊν.

Οἱ γοῦν λατινικῶς φρονοῦντες διατεινόμενοι καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα, εἴπερ εἶναι θεολογεῖται ἐκ τῆς φύσεως, πλὴν τοῦ θεοῦ Πνεύματος, μίαν εἶναι δείκνυνται φρονοῦντες ὥσπερ οὐσίαν οὕτω καὶ ὑπόστασιν ἐπὶ Θεοῦ, τόν Πατέρα τελῶς ἀθετοῦντες καὶ τόν Υἱόν εἶναι μόνον καθ' ὑπόστασιν δεικνύντες καὶ τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν παριστῶντες.

Εἰ τις οὖν ἐκ τῆς φύσεως ἀκούων τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα, ἐκ τῆς ὑποστάσεως νοεῖ, ὁμοῦπόστατον ποιεῖ τῷ Πατρί τόν Υἱόν, ἐπειδήπερ ὁμοούσιος· ἢ καὶ τὴν διαφορὰν καὶ τὴν διάκρισιν κἂν τῇ θεία φύσει, ἀλλ' οὐκ ἐν μόναις ταῖς τρισὶ θεαῖς ὑποστάσει νοεῖ, μὴ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦ Χρυσόστομου θεολόγου διδάσκοντος ἀκούων, «ὡς ἡ μὲν τῶν θεῶν ὑποστάσεων διακριτικὴ τάξις, τοῖς ἀγίοις καθέστηκε γνῶριμος, ἡ δέ φύσεων διακριτικὴ ἐπὶ τῆς ἀγίας Τριάδος ἀπόβλητος». «Οὐ γάρ ἐμερίσθη ἡ οὐσία ἀπὸ τοῦ Πατρὸς εἰς Υἱόν, πρὸς τὰς κανονικὰς φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος, οὐδέ ρυεῖσα ἐγέννησεν».

Τοιγαροῦν εὖ ἂν ἔχοι λέγειν οὐκ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς καὶ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ (σελ. 310) τό Πνεῦμα, διὰ τό τοῦ Υἱοῦ πρὸς τόν Πατέρα ὁμοούσιον, καὶ τῆς τοῦ θεοῦ Πνεύματος πρὸς τόν Πατέρα καὶ τόν Υἱόν ὁμοουσιότητος ἐντεῦθεν δεικνυμένης, ἀλλ' οὐχὶ τῆς διαφοροῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος, ἴσον δέ ἐστίν εἰπεῖν καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα διὰ τὴν ὁμοουσιότητα, καὶ ὅτι τῆς αὐτῆς ἐστὶν οὐσίας τῷ Υἱῷ τό Πνεῦμα. Ἐκ δέ τῆς τοῦ Υἱοῦ ἡ ὁμοουσιότης δείκνυται

τοῦ Πνεύματος ὡς φανερωτέρας καί προκατηγγελημένης καί προπεπιστωμένης· «ἔχει τε ὁ Υἱός φυσικῶς ἐν ἑαυτῷ τά τοῦ Πατρός ἴδια καί ἐξαίρετα, διαβαινούσης εἰς αὐτόν φυσικῶς τῆς τοῦ γεννήσαντος ιδιότητος» οὐ τά ὑποστατικά ἴδια τοῦ Πατρός καί ἐξαίρετα – οὐδέ γάρ τό ἄναρχον ἔχει καί ἀγέννητον ἢ τό γόνιμον ἀλλά τά φυσικά καί ἴδια τῆς τοῦ Πατρός φύσεως ἀρχήματα, ἅπερ ἔχει φυσικῶς καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον.

Καί τοῦτο διά πολλῆς ποιούμενος σπουδῆς ὁ θεῖος Κύριλλος, τό μηδένα παραχθέντα δοξάζειν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ καί φυσικῶς καί κατά φύσιν ὁσάκις λέγει, τό Πνεῦμά φησι τό ἅγιον καί ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ πηγάζειν, καθ' ἣν ὁ αὐτός ἐστι μετά Πατρός, ἀλλ' οὐδαμοῦ τῶν λόγων ἐκ τῆς ὑποστάσεως· καί τά ἴδια τοῦ Πατρός ἔχειν αὐτόν φυσικῶς τε καί οὐσιωδῶς καί κατά φύσιν ἀεί θεολογεῖ.

Καί συκοφαντηθεῖς γάρ ὡς καί ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ δοξάζων τήν ὑπαρξιν τό Πνεῦμα ἔχειν, τοῦτ' αὐτό ὅτι συκοφαντεῖται ἰσχυρίσατο, ἴδιον τοῦ Υἱοῦ καί οὐκ ἀλλότριον εἶναι τό Πνεῦμα διατεινόμενος, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Καί τοῦτ' ἀνάγραφτον κεῖται πρὸς Λατίνων περιφανῆ τε καί λαμπρόν ἔλεγχον· οἱ παρ' ὧν ἔδει μᾶλλον ἀποσχέσθαι τῆς κακονοίας, ἐκ τούτων ἐνάγεσθαι δικαιοῦσιν εἰς τό μή τόν Πατέρα μόνον, ἀλλά καί τήν τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασιν αἰτίαν αἶναι κακῶς νομίζειν τῆς τοῦ θεοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. Ὁ δέ λέγων εἶναι ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως τό Πνεῦμα, (σελ. 312) διά τό εἰπεῖν τόν θεῖον Κύριλλον διαβαίνειν φυσικῶς εἰς τόν Υἱόν τήν τοῦ γεννήσαντος ιδιότητα παρ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ Κυρίλλου ἐντρεπέσθω, γράφοντος ἐν Θησαυροῖς· «πῶς οὐκ ἔσται τό Πνεῦμα ὁ Θεός, ὅλην ἔχον ἐν ἑαυτῷ οὐσιωδῶς τήν ιδιότητα τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ, οὐ καί Πνεῦμα ἐστι, δι' Υἱοῦ τῆ κτίσει χορηγούμενον»; Κατά γάρ τήν αὐτῶν σύνεσιν, ἣν ἐν ταῖς τῶν θεοφόρων κέκτηνται θεολογίαις, τό Πνεῦμα γεννητόν τε ἅμα καί γεννήτωρ ἔσται οὐ τί ἂν ἀκουσθεῖν καινότερον;

Ἄλλά ταῦτα μὲν ὡσπερ ἐκ περιουσίας ἡμῖν ἀρτίως εἴρηται πρὸς τοὺς διατεινομένους ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα, ἐπειδήπερ ἐκ τῆς φύσεως εἴρηται. Ὁ γάρ θεῖος Κύριλλος ἐνταῦθ' ἡμῖν ἀναπηγάζειν ἐκ τῆς φύσεως οὐ τήν φύσιν φησί τοῦ Πνεύματος, οὐδέ τήν ὑπόστασιν, ἀλλά τήν ἐνέργειαν, ἣτις ἀναπηγάζει, κατά τόν Δαμασκηνόν θεολόγον, ἐκ μιᾶς τρισυποστάτου φύσεως. Ὅτι μὲν γάρ ἄκτιστός ἐστι καί ἡ τῆς θείας φύσεως ἐνέργεια καί ὅτι φυσική καί οὐσιώδης λέγεται, παραστήσει δι' ὀλίγων καί ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τοῖς Κατά Μακεδονίου γράφων· «οὐ κατά ἄλλην καί ἄλλην πρόνοιαν ὁ Πατήρ καί ὁ Υἱός ἐργάζεται, ἀλλά κατά μίαν καί τήν αὐτήν οὐσιώδη τῆς θεότητος ἐνέργειαν».

Ὅτι δέ οὐκ ἐκ μιᾶς τινος τῶν ὑποστάσεων, ἀλλ' ἐκ τῆς τρισυποστάτου φύσεως ἡ τοιαύτη ἐνέργεια πηγάζει προσμαρτυρεῖτω καί ὁ μέγας Διονύσιος γράφων ἐν κεφαλαίῳ τετάρτῳ τῆς Περί τῆς οὐρανοῦ ἱεραρχίας βίβλου· «πάντα μετέχει προνοίας ἐκ τῆς παναιτίου θεότητος ἐκβλυζομένης». Ὅτι δέ Πνεῦμα ἐνταῦθα ὁ θεῖος Κύριλλος ἐκ τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ διδόμενον ἡμῖν οὐ τήν φύσιν φησὶν οὐδέ τήν ὑπόστασιν τοῦ Πνεύματος, ἀλλά τήν ἄκτιστον αὐτοῦ καί φυσικήν χάριν καί ἐνέργειαν, σαφές δεῖγμα πρὸς τοῖς ἄλλοις (σελ. 314) καί τό μνησθῆναι τῆς ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ προδρόμου καί βαπτιστοῦ περὶ τοῦ Χριστοῦ φωνῆς, τῆς οὐκ ἐκ μέτρου δίδοσθαι λεγούσης παρά τοῦ Πατρός τό Πνεῦμα τῷ Υἱῷ. Ἰωάννης γάρ ὁ χρυσορρήμων, τό χωρίον τοῦτο τοῦ κατά τόν θεολόγον Ἰωάννην εὐαγγελίου ἐξηγούμενος, «Πνεῦμα», φησὶν, «ἐνταῦθα τήν ἐνέργειαν λέγει· πάντες γάρ ἡμεῖς μέτρῳ τήν ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος ἐλάβομεν,

ἐκεῖνος δὲ ὀλόκληρον· εἰ δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἀμέτρητος, πολλῶ μᾶλλον ἢ οὐσία».

Οὕτω πάντα νικᾷ τῆς τῶν παρ' ἡμῶν εἰρημένων ἀληθείας ἢ δύναμις, εὐπορίας ἀφορμὴν ποιουμένη τὰς ὑμῶν ἀπορίας καὶ δι' ἑαυτῆς ὡς διὰ μιᾶς τινος εὐθείας πλήθος σκολιῶν, ἑτεροκλινεῖς ἀπελέγχουσα γραμμὰς.

Ταύτη τοι τῶν μὲν γραφικῶς προβαλλομένων ἄλις.

Ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον τοῖς λογίοις οἱ Λατῖνοι χρῶνται καθ' ἡμῶν, μᾶλλον δὲ καθ' ἑαυτῶν, ἀλλὰ καὶ διανοήμασιν οἰκείοις, φέρ' ἴδωμεν τὸ ἀναμφίλεκτον αὐτοῖς δοκοῦν, ᾧ καὶ τ' ἄλλα συνδιαρρηθῆσεται λυθέντα, μᾶλλον δὲ καὶ τὸ παρωνύμως ἀπὸ τῆς διανοίας λέγεσθαι στερήσεται, ἀδιανόητα δειχθέντα· κατὰ μέρος γάρ ταῦτ' ἐπαξιέναι οὐκ ἀνάγκη. Καὶ ταῦθ' ἡμῖν ἀρτίως οἷς πέρα τοῦ μετρίου μηκύνειν ἤκιστα προηρημένοις, ὅμως εἰς μῆκος ἐκτέταται ὁ λόγος, ταῖς αὐτῶν ἐξ ἀγνοίας ἀπορρίαις συμπαραεκτεινόμενος.

Ἄλλὰ τί τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἀκράδαντον τῆς δυσσεβείας ἔρεισμα; Πᾶν, φησί, τὸ ἐκπορευόμενον ἔκ τινος, διὰ τινος ἐκπορεύεται καὶ οὕτως ἐπὶ πάντων ἐστί, κἄν μὴ ρήματι ὁ λέγων ἐπισημαίνεται· τὸ δ' αὖθις διὰ τινος, καὶ ἐξ ἐκείνου δι' οὗ ἐστί λέγεται· διὰ τίνος οὖν ἑτέρου, εἰ μὴ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα; Σαφές οὐκοῦν τὸ περαινόμενον, ὅτι διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται.

Τί οὖν ἡμεῖς πρὸς ταῦτα; Οὐ τὴν “διὰ” μὲν αὐτοῖς δώσομεν, τὴν δὲ “ἐκ” ἀπαγορεύσομεν, ὃ πολλοὶ πεπόνθασι, ἀγνοοῦντες ὃ πεπόνθασι. Τὸ γὰρ διὰ στόματος, καὶ ἐκ στόματος (σελ. 316) σαφῶς προφέρεται. Καὶ τῷ Ἰώβ «διὰ νεφέλης» γέγραπται λαλήσας ὁ Θεὸς καὶ αὐθις «ἐκ τοῦ νέφους». Ἄλλ' οὐδ' ἐπὶ τῶν κτιστῶν καὶ κατὰ φύσιν ἐκπορευομένων τὸ διὰ τινος οὐ συννοήσομεν καὶ μὴ λεγόμενον. Οὐ μὴν διὰ τοῦτο τοῖς κατὰ φύσιν τὰ ὑπὲρ φύσιν ὁμοιώσομεν. Ἀπόκριναι γάρ δή μοι ὁ ἐμβατεύων ἅ μὴ ἑώρακας· οὐχὶ καὶ πᾶς υἱὸς ἔκ τινος γεννώμενος διὰ τινος γεννᾶται καὶ οὕτως ἐπὶ πάντων ἔχει, κἄν μὴ ρήματι ὁ λέγων ἐπισημαίνεται; Ἄρ' οὖν διὰ τοῦτο καὶ τὴν κάτω καὶ χρονικὴν τοῦ μονογενοῦς ὑπὲρ φύσιν οὔσαν ἔκ μόνης παρθένου μητρός ἀθετήσομεν γέννησιν καὶ τὴν ἄνω ἔκ μόνου παρθένου Πατρὸς προαιώνιον, ζητοῦντες τὸ διὰ τίνος τε καὶ ἐκ τίνος κατὰ τὰς ἀπολουμένας σὰς ὑποθήκας καὶ τοὺς ἀσυλλογίστους συλλογισμούς; Οὕμενον, ἀλλὰ δι' αὐτῆς καπὶ γῆς φανερωθείσης καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπόρευσιν ἀμέσως οὔσαν ἔκ Πατρὸς ἐπιγνωσόμεθα καὶ τὴν σὴν ἀποποιοσόμεθα προσθήκην, ὡς τοῖς φυσικῶς διοικουμένοις τὰ ὑπερφυῆ συντάττουσαν.

Καὶ τοῦτο δὲ οὐ συννοεῖς ὁ τῶν ἀνεξερευνητῶν ἐξεταστής, ὅτι τὸ ἐκπορευόμενον ἅπαν οὐ διὰ τινος μόνον, ἀλλὰ καὶ εἷς τι αἰεὶ ἐκπορεύεται; Ἡ τοίνυν δώσεις ἡμῖν εἰς τί πρό τῶν αἰώνων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται, καὶ ἀντὶ τῆς μόνης προαιωνίου καὶ σεπτῆς διὰ τοῦτο Τριάδος τετράδα σεβόμενος ἀποδειχθήσῃ, τὸ ἐξ οὗ, τὸ δι' οὗ, τὸ εἰς ὃ καὶ αὐτὸ τὸ ἐκπορευόμενον, ἢ τοῦτο σοῦ μὴ διδόντος οὐδ' ἐκεῖνο δεξόμεθα. Τίς γάρ ὁ λόγος καθ' ὃν, ἀμφοτέρων ἐπομένων τῷ ἐκπορευομένῳ παντί, τὸ μὲν προσίεσθαι, τὸ δὲ μὴ;

Καίτοι τὸ μὲν ἔκ Πατρὸς ἐκπορευέσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐν τῷ Υἱῷ ἀναπαύεσθαι, καὶ γέγραπται παρὰ τῶν θεολόγων καὶ πεφανέρωται ἐν Ἰορδάνῃ τοῦ Σωτῆρος βαπτιζομένου καὶ τοῦθ' οὕτως ἔχον ὁμολογοῦμεν, οὐκ ἔκ τῶν (σελ. 318) ὄντων τὰ ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα στοχαζόμενοι, ἀλλ' ἔκ τῶν ἀρρήτως τελουμένων τὰ ὑπὲρ ἔννοιαν διδασκόμενοι. Ποῦ δή σοι τὸ δι' Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ ἐπὶ τῆς τοῦ Θεοῦ Πνεύματος ὑπάρξεως, εἰ ἔκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν σαφῶς ἔρχεται καὶ ἐν αὐτῷ ἀναπαύεσθαι τὸ θεολογεῖται; Καθάπερ ὁ ἱερός Δαμασκηνός ἐπὶ λέξεώς φησι καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος τοῦτ' αὐτὸ δεικνύς ταμίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ Πνεύματος ὡς Θεοῦ

Υιόν καταγγέλλει τόν Χριστόν. Καί ὁ θεῖος Κύριλλος ἐν Θησαυροῖς ἐν Υἱῷ παρά Πατρός φυσικῶς ὑπάρχειν τό Πνεῦμα συμπεραίνει καί παρά Πατρός φυσικῶς τε καί οὐσιωδῶς διήκειν ἐν Υἱῷ τό Πνεῦμα λέγει, δι' οὗ πάντα χρίων ἀγιάζει ὁ Υἱός. Ἐκ γοῦν τοῦ Πατρός ἐν τῷ Υἱῷ ὑπάρχον φυσικῶς καί αἰδίως, ἐκ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τοὺς ἀξίους, ὅπως καί ἡνίκα δέοι, πρόεισι καί φανεροῦται τό Πνεῦμα τό ἅγιον.

Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐπιεικέστερον τόν προκείμενον μεταχειρίζων λόγον, μάλιστα διὰ τούς μετ' εὐγνωμοσύνης ἐντυγχάνειν μέλλοντας καθολικωτέραν ἔκφανσιν ἐν βραχεῖ ποιήσομαι τῆς ἀληθείας, ὡς ἐν ἐπιλόγῳ τό πᾶν διαλαμβάνουσιν. Ὁ δ' ἔχων ὧτα πρὸς διάκρισιν ὀρθοῦ καί μή τοιούτου μυνείσθω κατὰ τό ἐγχωροῦν τό τοῦ μυστηρίου βάθος· πύλας δ' ἐπίθεσθε τοῖς ἑαυτῶν ὡσίν, ὅσοι μὴ κριτικωτάτην κέκτησθε διάνοιαν, εἰ μὴ τοῖς εὖ λέγειν δυναμένοις, μᾶλλον δέ παρά Θεοῦ δυναμουμένοις, πειθηνίους ἑαυτοὺς παρέχετε, ὡς ἂν μή τό ὑπὲρ τήν ὑμετέραν γνῶσιν ἀφροσύνην τῶν εὖ εἰδῶτων ὀνομάσητε. Τί δέ ἐστίν ὃ λέγω; Καί συντείνετε παρακαλῶ τόν νοῦν.

Τό Πνεῦμα τό ἅγιον πρό αἰώνων καί ἀπ' αἰῶνας καί ἔτι ιδιαίτατον μὲν ἔχει τῆς ἰδιοτρόπου ὑπάρξεως τό ἐκ τοῦ Πατρός, τῆς μόνης πηγαίας θεότητος, ἐκπορεύεσθαι, τουτέστιν ἐκ τῆς ὑπερθέου ἐκείνης οὐσίας καθ' ὑπόστασιν μόνην τήν πατρικήν, ὑπερθεός ὢν καί αὐτουουσία καί (σελ. 3) κατ' αὐτήν τοῦ προσενεγκτός κατ' οὐδέν ἀποδέον, μᾶλλον δέ μηδαμῶς διαφέρον ἢ διαιρούμενον, ἑτεροῦπόστατον δ' ὅμως καί αὐθυπόστατον. Οὕτω δέ ὢν ἐκ τοῦ Πατρός, οὐτ' αὐτοῦ διίσταται ποτε, καί τῷ Υἱῷ οὐχ ἦττον ἡνωται οὐσιωδῶς τε καί ἀδιαστάτως, αὐτῷ τε ἐπαναπαυόμενον καί ἴδιον αὐτοῦ ὑπάρχον καί ἐν αὐτῷ φυσικῶς διατελοῦν ἀεὶ αὐτός γάρ ἐστίν ὁ τοῦ Πνεύματος ταμίας. Οὐδέν οὖν καινόν, εἰ καί ἐξ αὐτοῦ καί ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ προῖεναι λέγεται, καθ' ὑπόστασιν μέντοι τήν πατρικήν· καί δι' αὐτοῦ καί ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς καί δίδεται καί πέμπεται καί προχεῖται καί προέρχεται, δι' αὐτοῦ διδόμενον τε καί φανερούμενον, εἰ δέ βούλει καί ἐκπορευόμενον πρὸς οὓς ἄξιον. Καί ἐκπόρευσιν γάρ εἶπουπερ ἂν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀκροάσῃ, τήν φανέρωσιν νόει· οὐ γάρ ἀεὶ τό ἐκπορεύεσθαι παρά Θεοῦ ὑπάρξεως ἐστὶ σημαντικόν αὐθυποστάτου· «οὐκ ἐπ' ἄρτω γάρ», φησί, «μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντί ρήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ». Ὅρας ὅτι τά μὲν παρά Θεοῦ ἐκπορευόμενα πολλά, πλήθους γάρ συνεκτικόν τό πᾶν, τό δέ Πνεῦμα τό ἅγιον ἔν, ὃ καί ἰδιοτρόπως παρά πάντα ἐκπορεύεται παρά Θεοῦ; Καί πάλιν· «ἐθαύμαζον», φησί, «οἱ ὄχλοι ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ». Ἄρ' οὖν ἢ τῶν λόγων χάρις αὐθυπόστατος, ὡσπερ τό Πνεῦμα τό ἐκπορευόμενον παρά μόνου τοῦ Πατρός; Ἄπαγε· καίτοι ταύτην τήν χάριν ὁ Κύριος Πνεῦμα προσηγόρευσε εἰπών, «τά ρήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ, Πνεῦμα εἰσι καί ζωὴ εἰσιν». Ἄλλ' ὅρας ὅπως ἐξ Υἱοῦ ἢ χάρις καί οὐκ αὐτὴ μόνον, ἀλλὰ καί πᾶσαι αἱ δωρεαὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Εἰ γάρ ἐκ τῆς τῶν πιστευόντων εἰς Χριστόν κοιλίας ποταμοὶ ρέουσιν ὕδατος ζῶντος κατὰ τήν ἐπαγγελίαν («ὁ πῶν γάρ», φησὶν ὁ Κύριος «ἐκ τοῦ ὕδατος, οὐ ἐγὼ δώσω αὐτῷ γενήσεται πηγή ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον», (σελ. 322) ταυτόν δ' εἰπεῖν ἐκπορευομένη, κατὰ τό «πηγή δέ ἦν ἐκπορευομένη ἐξ Ἐδέμ») εἰ οὖν ἐκ τῶν ὁμοιωμένων τῷ Υἱῷ ποταμηδόν ἄλλεται, ταυτόν δ' εἰπεῖν πηγάζεται καί ἐκπορεύεται τό Πνεῦμα κατὰ χάριν ἐνυπάρχον αὐτοῖς, πολλῶ μᾶλλον ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ κατὰ φύσιν προαιωνίως τε καί αἰδίως ἔχοντος ἑαυτῷ ἐπαναπαυόμενον αὐτό καί συνημμένον φυσικῶς.

Ἄλλ' οὐ διὰ τοῦτο δογματίσομεν ἐκ τοῦ Πατρός καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ καί ἐκ τῶν

ὠμοιωμένων κατά χάριν τῷ Υἱῷ ἐκπορεύεσθαι τό Πνεῦμα· ἰδιαίτατα γάρ ἐκ τοῦ Πατρός, ὡς ἐξ αὐτοῦ μόνου τήν ὑπαρξιν ἔχον τήν προαιωνίον τε καί ὁμοούσιον. Ἔστι γάρ καί ἐκ τοῦ Πατρός καί τοῦ Πατρός τό Πνεῦμα τό ἅγιον, καί προηγείται τῇ ἐπινοίᾳ τοῦ εἶναι Πατρός τό ἐκ τοῦ Πατρός εἶναι (τό γάρ εἶναι τι προθεωρεῖται τοῦ τίνος εἶναι, εἰ καί μή κατά χρόνον) καί διά τοῦτο τοῦ Πατρός, ὅτι ἐκ Πατρός, ὡς καί ὁ μέγας Βασιλεῖος ἐν τοῖς Πρός Εὐνομιανούς φησι κεφαλαίους· «τήν πρός τόν Πατέρα οἰκειότητα νοῶ τοῦ Πνεύματος, ἐπειδή παρά τοῦ Πατρός ἐκπορεύεται». Ἐκ δέ τοῦ Υἱοῦ, εἶπου εὐρεθείη καί οἷς τισι ρήμασιν, ὡς αὐτῷ φυσικῶς ἐναναπαυόμενον προαιωνίως τε καί αἰδίως, ἅτε κατά τήν ἀπόρρητόν τε καί ἄχρονον ἐκείνην γέννησιν τέλειον ἐν ἑαυτῷ σχόντι ἐκ Πατρός τό Πνεῦμα, ἐκ τῆς αὐτῆς ὄν αὐτῷ οὐσίας, καθ' ὑπόστασιν μέντοι τήν πατρικήν. Οὐκοῦν ἐπί τοῦ Υἱοῦ προθεωρεῖται τό εἶναι αὐτοῦ Πνεῦμα τοῦ ἐξ αὐτοῦ εἶναι, εἰ καί μή κατά χρόνον· καί διά τοῦτο ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὅτι τοῦ Υἱοῦ. Τοιγαροῦν οὐκ ἔχει παρ' αὐτοῦ τήν ὑπαρξιν.

Διά δέ τοῦ Υἱοῦ λέγεται τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ἔσθ' ὅτε μέν ὡς δι' αὐτοῦ νοούμενον Πνεῦμα Πατρός καί ἐκ Πατρός, ἅτε μή γεννητόν ὑπάρχον ἀλλ' ἐκπορευτόν, καί ὡς ἐκπορευτόν ἀμέσως ἐκ τοῦ ἐκπορευόντος αὐτό νοούμενον· ἔστι δέ καί ὡς συμπαρομαρτοῦν ἀχρόνως αὐτῷ κατά τούς θεολόγους (σελ. 324) καί σὺν αὐτῷ καί μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχί καί ἐξ αὐτοῦ ἐκ τοῦ πατρός ὑπῆρχον, ὡς καί αὐτόθεν τοῖς συνετοῖς ἐστι κατάδηλον· οὐδεῖς γάρ τῶν εὖ φρονούντων λόγον ἀκούσας προαιωνίως ἐκ Πατρός γεννώμενον οὐκ εἰς ἔννοιαν εὐθύς ἔρχεται τοῦ τῷ λόγῳ συμφυῶς καί συνανάρχως συμπαραμαρτοῦντος Πνεύματος, καθ' ἣν ἔννοιαν οὐδ' εἰς “ἐκ” τήν “διά” χρή μεταλαμβάνειν· ἔστι δέ καί ὡς δι' Υἱοῦ καί ἐξ Υἱοῦ τοῖς ἀγίοις χορηγούμενον, οὐ μὴν προαιωνίως ἐκεῖθεν πεμπόμενον ἢ διδόμενον ἢ πηγάζον, εἰ δέ βούλει ἐκπορευόμενον, ἀλλ' ἠνίκα ληφθῆναι καί φενερωθῆναι εὐδόκησε καί ὡς εὐδόκησε διδόμενον τε καί φανερούμενον· οὐ γάρ αὐτή καθ' ἑαυτήν ἡ οὐσία καί ἡ ὑπόστασις φανεροῦται ποτε τοῦ θεοῦ Πνεύματος. Εἰ δέ Λατῖνοί φασιν ἐντεῦθεν στοχάζεσθαι τήν προαιωνίον πρόοδον, ἀκολουθῶς οὐδ' ἐκεῖ κατά τήν ὑπαρξιν ἔσται. Καί τό τεκμήριον ὃ φασιν αὐτοῖ τοῦτο, οὐδέν αὐτοῖς συμβαλεῖται πρός τήν πρόθεσιν.

Ἄλλ' ἐκ μέν τοῦ Υἱοῦ καί διά τοῦ Υἱοῦ οὕτω προῖόν θεολογεῖται τό Πνεῦμα τό ἅγιον· μιᾶς γάρ καί τῆς αὐτῆς οὐσίας, μία καί ἡ αὐτή καί θέλησις καί δόσις καί φανέρωσις. Ἐκ δέ τῶν υἰοποιήτων τῷ Θεῷ καί διδόμενον ἐστι καί ἀλλόμενον καί πηγάζον καί ἐνεργοῦν καί φαινόμενον, ὡς ἐνυπαρχούσης μέν αὐτοῖς καί ἐνοικούσης τῆς ἐμφύτου χάριτος καί δυνάμεως τοῦ Πνεύματος, ἀλλά κατά χάριν καί οὐ φυσικῶς καί ὕστερον ἐπιδημησάσης, τουτέστι δι' αὐτῶν ἐνεργησάσης, ἀλλ' οὐ προαιωνίως ἐπαναπαυομένης.

Ὅρας ὅση ἡ διαφορά, ὡς ἀπειρίας ἐπέκεινα; Λατῖνοι δέ ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως, ἐκ μέν τοῦ Πατρός λέγοντες γεννηθῆναι τόν Υἱόν, ἐκ δέ τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, οὐ σαφῶς περί τῶν προαιωνίων καί ὑποστατικῶν φασί προόδων καί αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ Υἱοῦ τε καί τοῦ Πνεύματος; Σαφῶς τοιγαροῦν μιγνύουσι τά ἄμικτα· τοῖς ὑπέρ χρόνον τά ὑπό χρόνον, τοῖς ὑπέρ αἰτίαν τά δι' αἰτίαν. Δι' ἡμᾶς γάρ ἐκ τοῦ Υἱοῦ πέμπεται· εἰ δέ δι' ἡμᾶς, καί καθ' ἡμᾶς. Ἐκ δέ τοῦ Πατρός οὐ διά (σελ. 326) τι, οὐδέ μετὰ τι· ἄπαγε τῆς βλασφημίας, εἰ μή σύ καί τοῦτ' ἀναπλάσεις ὁ πάντολμος, μᾶλλον δέ ψευδώνυμος θεολόγος, καί τόν λόγον οἷον ἐγγυτέρω τοῦ Πατρός τιθεῖς, πορρωτέρω δέ τό Πνεῦμα τό ἅγιον.

Ταῦτ' ἄρα καί οἱ θεόσοφοι Πατέρες ἡμῖν μέν παραδιδόντες τήν τῆς πίστεως ὁμολογίαν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρός ἐθεολόγησαν γεννηθέντα τόν Υἱόν, οὕτω καί τό Πνεῦμα

ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον· δηλονότι ἀμέσως ἐκάτερον αὐτῶν καί ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ἐξ αὐτῆς δηλαδή τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως. Εἰ δέ διὰ τὴν γενομένην ἐπιφοίτησιν ὕστερον ἡμῖν, καί ταῦτα πρὸς τοὺς ἀλλοτριουῦντας τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐνιστάμενοι, ἐξ ἀμφοῖν εἶπέ τις αὐτό, ἢ ἐκ πατρὸς δι' Υἱοῦ ἢ ὅτι τοῦ Υἱοῦ ἐκλάμπει καί τὰ ὅμοια τούτοις, ἀλλ' ὡς καί ἐν τῷ Υἱῷ ὑπάρχον καί ἴδιον αὐτοῦ καί κατ' οὐδέν ἀλλότριον.

Πρὸς δέ τούτοις οὐδ' ἄνευ χρονικῆς προσθήκης ἢ αἰτίας εἴρηκε τις δι' Υἱοῦ ἢ καί ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποστελλόμενον, προσημαίνων δέ αἰεὶ ἐνέργειαν, καθ' ἣν ἐφ' ἡμᾶς ἐλθεῖν πρὸ ἡμῶν τῶν ἀδυνάτων ἦν. Εἰ δ' ἄρα που καί μὴ προσημάναντες εἰρήκεσαν, ἀλλ' ὡς πολλάκις τοῦτο πράξαντες. Ἐπειτα οὐδέ συνίης τοῦτο, ὃ ὑπερλίαν σύ καί καυχώμενος εἰς τὰ ἄμετρα, ὅτι πολλ' ἄττα τῶν λεγομένων παρά τῆς θείας Γραφῆς, τῆς μὲν συνόδου τῶν ρημάτων ἐστὶν ἓν, τῆς δέ διανοίας καί τῷ πράγματι οὐχ ἓν; Ὁ καί τοῖς αἰρετικοῖς τὴν πλάνην ὡς ἐπίπαν ἀπειργάσατο, μὴ δυναμένοις διακρίνειν τὸ τῆς συνόδου τῶν ρημάτων ἓν, τοῖς δέ πράγμασιν οὐχ ἓν, ὡς καί Γρηγορίῳ τῷ θεολόγῳ συνδοκεῖ;

Σαφές γάρ τοῦτο τοῖς σοφοῖς τὰ θεία καί τῷ θείῳ Πνεύματι μεμνημένοις, ὡς ὅταν ἐξ ἀμφοτέρων, Πατρὸς καί Υἱοῦ, τὸ Πνεῦμα λέγεται, ἢ ἐκ Πατρὸς δι' αὐτοῦ, εἰ καί συναγεται ῥήματι, ἀλλὰ διέστηκε πράγματι. (σελ.328) Καί πρὸς μὲν τοὺς ἀλλοτριουῦντας τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ δεόντως ἂν συνημμένως οὕτως εἴποιμεν ἐν κρίσει τοὺς λόγους οἰκονομοῦντες, οἰκειωθεῖσι δέ Θεῷ διὰ τοῦ γνῶναι ἴδιον αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα ἠκριβωμένως ἐκκαλύψομεν ἐκάτερον, ὡς ἐκ Πατρὸς μὲν ἔχει πρὸ πάντων τῶν αἰώνων τὴν ὑπαρκτικὴν τὸ Πνεῦμα πρόοδον, τῷ Υἱῷ δέ αἰωνίως ἐνυπάρχον, ἐξ αὐτοῦ εἰς τοῦμφανές προῆλθε δι' ἡμᾶς καί μεθ' ἡμᾶς κατ' ἐκφαντικὴν καί οὐχ ὑπαρκτικὴν προέλευσιν.

Ἀλλὰ καί ὁ Υἱός, φησὶν, ἐν τῷ Πνεύματι ἐστὶ. Πάνυ γε, διό καί ἐκφαντικόν ἐστὶν αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, καί ἀποστέλλεται καί παρ' αὐτοῦ οὐχ ὡς ἄνθρωπος μόνον, ἀλλὰ καί ὡς Θεός κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, καί ἐμμορφοῦται ταῖς καρδίαις τῶν πιστῶν καί ἐνοικεῖ καί ὁράται δι' αὐτοῦ. Ἐν γάρ Θησαυροῖς ὁ θεῖος Κύριλλος, «Χριστοῦ», φησὶ, «τὸ Πνεῦμα, ὡς τοῦ Θεοῦ λόγου διὰ Πνεύματος ἡμῖν ἐνοικιζομένου». Γεννᾶσθαι δέ οὐ λέγεται, ἐπεὶ τὸ γεννώμενον Υἱός αἰεὶ τοῦ γεγεννηκότος ἐστὶ τε καί λέγεται καί ὁ γεννῶν αἰεὶ Πατὴρ· τὸ δὲ ἐκπορευόμενον ἐπὶ Θεοῦ, καθὰ προέφημεν, οὐχ ἀπλῶς οὐδέ μόνου τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐστὶ· ἀλλὰ τὸ μὲν προαιώνιον καί ὑπαρκτικὴν πρόοδον δηλοῦν, ἐτερότροπον οὐσαν τῆς τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννήσεως, μόνου τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐστὶ· τὸ δ' ἐκ τοῦ κρυφίου φανεροῦσθαι καί παρρησιάζεσθαι καί δημοσιεῦν τὴν οἰκείαν δύναμιν διὰ τῶν ἐπιτελουμένων θαυμασιῶν οὐ μόνον τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλ' ἐστὶ καί αὐτοῦ· «ὁ Θεός» γάρ, φησὶν ὁ προφητικώτατος ἐν βασιλεῦσιν «ἐν τῷ ἐκπορευέσθαι τε ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ σου, ἐν τῷ διαβαίνειν σε ἐν τῇ ἐρήμῳ γῆ ἐσεισθη».

Καί τοῦ Πατρὸς τοίνυν πάλοι ποτέ φανερούμενου καί διὰ Μωσέως θαυματοποιούντος, ὁ πρῶτος κατὰ τὸν θεολογικώτατον Γρηγόριον γέγονε σεισμός, μετατιθεμένων τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τῆς τῶν εἰδώλων προσκυνήσεως ἐπὶ τὴν (σελ. 330) ἀμυδρὰν μὲν, ἀληθῆ δέ θεογνωσίαν. Ἀλλὰ καί ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ δευτέρου γέγονε σεισμός, τῶν μὲν Ἰουδαίων μεταρρυθμιζομένων ἀπὸ τοῦ νόμου πρὸς τὸ εὐαγγέλιον, παντός δέ ἔθνους καλουμένου πρὸς τὴν εὐγγελιζομένην κοινωνίαν τῆς θεώσεως. Ἀλλὰ καί τοῦ Υἱοῦ μόνου διὰ τοῦ σταυροῦ διαβαίνοντος ἐν τῇ ὡς ἀληθῶς ἐρήμῳ, τῷ θανάτῳ καί τῷ ἄδῃ, καί φανερούμενου ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων, διὰ

τῆς ἐκ τῶν οὐρανῶν θεοσημίας καί αἰσθητῶς ἡ γῆ ἐσεισθη. Ὅραξ ἐπί τῆς τοιαύτης σημασίας τό ἐκπορευόμενον οὐ μόνον ὄν τοῦ Πνεύματος, ἀλλά κοινόν Πατρός, Υἱοῦ καί Πνεύματος; Ἄλλ' ὑστερογενῆς καί ὑπό χρόνον αὕτη ἡ ἐκπόρευσις «ἐν τῷ λαῷ» γάρ φησιν. Εἰ δ' ἐν τῷ λαῷ, καί μετά τόν λαόν.

Καλῶς ἄρ' ἔφημεν, ὡς τό ἐκπορευόμενον ἐπί τοῦ ἀγίου Πνεύματος οὐκ ἀεί τήν ἐκ τοῦ Πατρός προαιώνιον ὑπαρξιν δηλοῖ, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καί τήν ὑστερον φανέρωσιν, καθ' ἣν καί ὁ Υἱός κοινωνήσῃ τῷ Πατρί, ὃ καί ὁ θεῖος Κύριλλος δείκνυσι σαφῶς λέγων, «Τό Πνεῦμα τόν Υἱόν ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπηγάξει φύσεως». Προστιθείς γάρ τό «ἡμῖν», συνιέναι δίδωσι τό χρονικόν τῆς ἀναδόσεως. Καί ὅτι ἐνέργεια καί δωρεά ἐστι τοῦ θείου Πνεύματος τό ἐκ Πατρός καί Υἱοῦ πηγαζόμενον ἡμῖν, Ἰωήλ προκαταγγέλλων, μᾶλλον δέ διά τούτου ὁ Θεός, οὐκ «ἐκχεῶ τό Πνεῦμα μου», φησίν, ἀλλ' «ἐκχεῶ ἀπό τοῦ Πνεύματός μου». Ὡς γάρ καί ὁ Χρυσόστομος φησι πατήρ, «τό μέρος λέγει τῆς ἐνεργείας» οὐ γάρ ὁ παράκλητος μερίζεται». Ὁ δέ τῶν ἀποστόλων κορυφαῖος πολλαχοῦ, μᾶλλον δέ πανταχοῦ, δωρεάν καλεῖ τήν ἐκχυθεῖσαν τηνικαῦτα πρὸς αὐτούς. Καί ὁ χρυσοῦς πάλιν θεολόγος «οὐχ ὁ Θεός», φησίν, «ἀλλ' ἡ χάρις ἐκχεῖται».

Οὐκ ἄρα διά ταῦτα ἐκ τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τό Πνεῦμα ἄτιμάσαμεν γάρ ἄν (σελ. 332) τοῦτο μᾶλλον ἢ δοξάσαιμεν, τοῖς διά τοῦ Υἱοῦ εἶναι σχοῦσι συντάττοντες αὐτό. Τοιγαροῦν ἐκ τοῦ Πατρός μόνου δοξάζομεν ἐκπορευόμενον ἰδιοτρόπως καί προαιωνίως, ὡς καί ὁ Υἱός γεννᾶται καί οὕτω δοξάζοντες, συνδοξάζομεν αὐτό καί συμπροσκυνοῦμεν τῷ Υἱῷ καί τῷ Πατρί.

Καί τοῦτο δηλοῦντες οἱ θεόσοφοι πατέρες, ἐπί τοῦ συμβόλου τῆς ὀρθοδοξίας τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορεύεσθαι τό Πνεῦμα καί τό συνδοξάζεσθαι τῷ Πατρί καί τῷ Υἱῷ συνήγαγον εἰς ἓν, συνημμένως ἐκφωνήσαντες καί παραδόντες, ὡς τῶν μὴ δοξαζόντων ἐκ μόνου τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ὡςπερ ἀμέλει καί τόν Υἱόν γεγεννημένον, οὐδέ συμπροσκυνεῖν τό Πνεῦμα ἐκείνοις δυναμένων, ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει θεωρούμενον.

Εἰ γάρ κοινόν ἀεί αὐτοῖς ὡς ἐξ αὐτῶν ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις, ἐνέργεια ἄν τό Πνεῦμα εἴη μόνη καί οὐκ ἐν ὑποστάσει μόνον γάρ ἐνέργεια, ἢ γε αὐτοῖς κοινή. Κοινόν μὲν οὖν αὐτοῖς ὡς ὁμοούσιον, ἀλλ' οὐκ ἀεί αὐτοῖς κοινόν ὡς ἐξ ἀμφοῖν εἰ καί νῦν ἐπ' ἐσχάτου τῶν αἰώνων ἐξ ἀμφοῖν ἐκκέχυται, προσθήσω δ' ὅτι καί παρ' ἑαυτοῦ καί γάρ αὐτεξουσίως πρὸς ἡμᾶς ἐκχεῖται. Καί πρὸς τόν Υἱόν γάρ εἴρηται προφητικῶς εἰπεῖν, «Υἱός μου εἰ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε». Ἄλλ' ἴσμεν ὑπό χρόνον ταύτην ὑπάρχουσαν τήν γέννησιν. Τί δέ, οὐχί καί τό Πνεῦμα ταύτην συνειργάσατο τήν γέννησιν, ὧς τό καθ' ἡμᾶς ἀνειλημμένον τοῦ Υἱοῦ φύραμα ἐπί τοῦ βαπτίσματος ἐχρίσθη καί χρισθέν ἐφανέρωθη, ὅτι καί πρό τοῦ βαπτίσματος γέγονεν ὁμόθεον, ἐπεὶ καί τήν ἀρχὴν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, «ἐκ Πνεύματος ἀγίου καί Μαρίας ἐσαρκώθη τῆς παρθένου», κατὰ τό γεγραμμένον;

Ἄρ' οὖν ἐκ τοῦ Πατρός καί ἐκ τοῦ Πνεύματος ἐρεῖςγεγεννησθαι πρό αἰώνων τόν Υἱόν διά τήν ὑπό χρόνον ταύτην γέννησιν; Σὺ δέ ἴσως ὁ λογικαῖς ἐφόδοις τήν περί (σελ. 334) Θεοῦ γνῶσιν ποριζόμενος καί ἐκ τῶν ὑστερον ὡς αὐτός φῆς γεγονότων τά προαιωνίως ὄντα στοχαζόμενος ἀλλά καί μάρτυρά γε ἀξιολογώτατον ἡμῖν ἄν ἐπαγάγοις τόν Υἱόν αὐτόν διά τοῦ προφήτου λέγοντα, «Κύριος ἀπέσταλκέ με καί τό Πνεῦμα αὐτοῦ» καί τοῦτο γάρ σόν, ταυτόν εἶεσθαι ἀποστολήν τε καί τρόπον ὑπάρξως. Πρὸς δέ τούτῳ καί τῷ τοῦ μεγάλου προσχρήσει καί παρεξηγήσει Παύλου, καί τοῦθ' ἐκῶν καί ἐθελοκακῶν ἢ ἀγνωῶν καί μὴ ὁμολογῶν. «Ἔω μὲν γάρ» φησίν ἐκεῖνος, «διά τοῦ

Πνεύματος δίδεται λόγος σοφίας, ἄλλω δὲ λόγος γνώσεως». Ἀλλά καὶ ὁ Χριστὸς ἐνοικεῖ ταῖς καρδίαις τῶν μὴ ἀδοκίμων, πάντως διὰ τοῦ Πνεύματος, καὶ νοερῶς ὁράται καὶ ἐμμορφοῦται καὶ ἐμφανίζεται, καὶ ταῦτα διὰ τοῦ Πνεύματος. Οὐκοῦν προσυλλογιζόμενος ἐρεῖς, εἰ διὰ τοῦ Πνεύματος, καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος. Εἰ δ' ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς σαφῶς ἀποστέλλεται καὶ τὸ βάπτισμα δέχεται, καθ' ὃ πᾶς βαπτιζόμενος γεννᾶται ἐκ Πνεύματος, καὶ ταῖς καρδίαις ἐλλάμπει, καὶ τοῦτο διὰ τοῦ Πνεύματος, καὶ πολλὰ ἕτερα τῶν παραπλησίων συνείρας, εἶτα κοινῶς κατὰ τὰς σὰς ἐπιστήμας συμπεραίνων, καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος γεγεννημένον εἶναι τὸν Υἱὸν δοξάζεις τε καὶ δείξεις. Ἄλλ' οὐχ ἡμεῖς γε, ὧ σοφώτατε ἐπιχθονίων, οἱ τῆς κατὰ σέ ταύτης θεολογίας ἄμοιροι παντάπασιν, ἀλλ' ὀρθῶς ἄν καὶ προσενέγκωμεν καὶ διέλωμεν τὴν τῆς πίστεως ὁμολογίαν, ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου λέγοντες ἐξ ἀρχῆς ἀμέσως εἶναι τὸν Υἱὸν τε καὶ τὸ Πνεῦμα, ἰδιοτρόπως μέντοι ἑκάτερον αὐτῶν.

Καὶ δὴ τὸ ἴδιον δηλοῦντες ἑκατέρου τρόπου, τὴν μὲν ἐκ Πατρὸς ὑπαρξιν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν προσαγορεύομεν, ἐκπόρευσιν δὲ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Τὰ δ' ὕστερον ἐν χρόνῳ καὶ μετὰ τὴν κτίσιν ἐπὶ ταύτης καὶ ὑπὸ τούτων ὑπεργμένα, νοήμασι μὲν αἰεὶ διαιροῦμεν τῶν προαιώνιων καὶ ἀνάρχων ὑπάρξεων ἐκείνων, ρήμασι δ' ἔστιν ὅτε καὶ τοῦτο σπανιώτατα συνάπτοντες ἢ καὶ συνημμένα παρά τινων ἀκούοντες, (σελ. 336) τὴν ἐν τοῖς νοήμασι διαίρεσιν οὐκ ἀποβάλλομεν. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ παρά τοῦ Κυρίου λεγόμενον, «ἐγὼ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἦκω», καὶ «ἐξῆλθον παρά τοῦ Πατρὸς καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον». Κάνταῦθα γὰρ τὸ “ἐξῆλθον” ἐν ὧν οὐ μιᾶς διακονίας ἐστὶ δηλωτικόν· τὴν τε γὰρ ἐφ' ἡμᾶς δι' ἡμᾶς ἐφ' ἡμῶν παρά τοῦ πατρὸς ἀποστολήν δηλοῖ καὶ τὴν ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως προαιώνιον πρόοδον.

Τί οὖν, διὰ τὸ τοῦ ρήματος ἐνιαῖον συνάψομεν τὰ πλεῖστον διεστώτα; Ἡ διότι τὸ “ἐξῆλθον” καὶ τὴν ἀποστολήν δηλοῖ, ἢ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἀποστολή παρά τοῦ Πατρὸς ἐγεγόνει καὶ τοῦ Πνεύματος, κατὰ τὸ «Κύριος ἀπέσταλκέ με καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ», ἵν' εἶπω πάλιν τὸ πολλάκις εἰρημένον, προελθεῖν δογματίσομεν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ; Οὐ μὲν οὖν. Οὐκοῦν οὐδέ διὰ τὴν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποστολήν ἢ ἐκφανσιν ἢ πρόοδον, τὴν ἐκφαντικὴν καὶ ὑπὸ χρόνον λέγω, κἂν εἰς ἓν τῆ προαιωνίῳ ἐνίστε συνάγεται κατὰ τὴν λέξιν, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δογματίσομεν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μέχρις ἂν ἐκ Θεοῦ Θεὸν γινώσκωμεν αὐτὸ τῷ προενεγκόντι Πατρὶ ἐπίσης προαιώνιον.

Ἄλλ' ὁ μόνος διανοίγων ὀφθαλμοῖς τυφλῶν, καὶ δι' οὗ ὀρώσιν οἱ ὀρώντες, εἰ καὶ μὴ ἀπαξιαπλῶς τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐν ἀληθείᾳ σε ζητοῦσιν ἅπασιν, δίδου δι' ἀοράτου θεωρίας ἀνηκούστοις σοῖς ἐν νῶ διδάγμασιν, ἐπιγινώσκειν τὴν ἀλήθειαν. Εἰ δ' οὖν, ἀλλὰ δι' ἀκοῆς πιστεύσαντας πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς σῆς ἐπιγνώσεως διὰ πίστεως ἀνάγαγε, καὶ δι' ἔργων ἀγαθῶν βεβαιοπίστους ἀποδείξας ἐν καιρῷ εὐθέτῳ φανέρωσον σαυτὸν αὐτοῖς, ἵν' εἰδῶμεν τὴν σὴν ἐπ' ἀληθείας δόξαν ἅπαντες καὶ καταπολαύσωμεν ἐν πνευματικῇ καὶ ἀπορρήτῳ θέᾳ τῆς τρισηλίου καὶ μοναρχικωτάτης φαιδρότητος, καὶ δοξάσωμεν σε πρὸς δύναμιν ἀδιαλείπτως, νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς ἀκαταλήκτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΑΝΤΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΒΕΚΚΟΥ ΥΠΕΡ ΛΑΤΙΝΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΑΣ (σελ. 344)

Ἐπιγραφή πρώτη

Χρήσεις γραφικαί διάφοροι συλλεγεῖσαι εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τό Πνεῦμα τό ἅγιον καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ, μεθ' ἅς ἕτεραι καταστρωννύονται εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τό Πνεῦμα διά τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρός. Καί ἐπειδή αἱ μὲν ἐκ τοῦ Υἱοῦ αἱ δέ διά τοῦ Υἱοῦ ἀποδεικνύουσιν εἶναι τοῦτο, εἰς παράστασιν τοῦ ἰσοδυναμοῦ τῆς “διά” καί τῆς “ἐκ”, ἀκολούθως παρευθύς, ἕτεραι γραφικαί χρήσεις καταστρωννύονται, δι' ὧν τό τῶν προθέσεων τούτων ἰσοδύναμον ἀποδείκνυται.

Ἄντεπιγραφή πρώτη

Ὅταν ἐπί τῆς θεολογίας ἰσοδυναμῶσιν ἀλλήλαις ἡ “ἐκ” καί ἡ “διά”, οὐ τήν διαίρεσιν οὐδέ τήν διαφοράν παριστῶσι τῆς ἀγίας Τριάδος, ἀλλά τήν ἔνωσιν καί τήν ἀπαράλλαξιν, ἥτις ἐστὶ κατὰ τήν φύσιν καί τήν ὁμοβουλίαν. Δείκνυται γάρ ἐντεῦθεν μιᾶς καί τῆς αὐτῆς εἶναι φύσεως καί δυνάμεως καί ἐνεργείας καί θελήσεως ὁ Πατήρ καί ὁ Υἱός καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ὁ δ' ἐνταῦθα καταγράψας τά τῶν ἀγίων ρητά καί οὕτως ἐπιγράψας τήν διαφοράν κακῶς καί δυσσεβῶς τῶν θείων ὑποστάσεων ἐπιχειρεῖ δεικνῦναι διά τοῦ τῶν τοιούτων προθέσεων ἰσοδυναμοῦ καί ὅτι ἐκ τῶν δύο ὑποστάσεων καί παρ' ἐκατέρας τούτων διαφόρως ἔχει τήν ὑπαρξιν ἢ μία τῶν τριῶν προσκυνητῶν ὑποστάσεων, τουτέστι τό Πνεῦμα τό ἅγιον. Φανερόν οὖν ὡς αἱ μὲν τῶν ἀγίων ρήσεις ἔχουσιν εὐσεβῶς τε καί καλῶς, ἐκλαμβάνονται δέ (σε. 346) παρά τοῦ συνειλοχότος καί καταγράψαντος ἐνταῦθα ταύτας κακῶς τε καί δυσσεβῶς.

Ὅτι δέ τήν ἔνωσιν καί τήν ἀπαράλλακτον ἐν πᾶσιν ἡ τοιαύτη δείκνυσι “διά”, ὅταν δηλονότι ἰσοδυναμῇ τῇ “ἐκ”, ὁ θεῖος Μάξιμος παρίστησι σαφῶς, περί τινων εἰπόντων διά τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα, γράφων πρὸς Μαρίνον, «οὐκ αἰτίαν τόν Υἱόν ποιούντας σφᾶς αὐτούς ἀπέδειξαν, μίαν γάρ ἴσασι τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Πνεύματος τόν Πατέρα αἰτίαν, τοῦ μὲν κατὰ τήν γέννησιν τοῦ δέ κατὰ τήν ἐκπόρευσιν, ἀλλ' ἵνα τό δι' αὐτοῦ προῖεναι δηλώσωσι καί ταύτη τό συναφές τῆς οὐσίας καί ἀπαράλλακτον παραστήσωσι». Σαφές οὖν ἐντεῦθεν ὡς ὁ Βέκκος οὗτος δυσσεβῶς ἐκλαμβάνει τάς τοιαύτας ρήσεις· οὐ γάρ τό συναφές καί ἀπαράλλακτον, ὅ ἐστι κατὰ τήν φύσιν, ἀλλά τό διαφέρον τῶν ὑποστάσεων ἐκ τούτων ἐπιχειρεῖ συνάγειν, οὐδέ τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖω πειθόμενος· καί οὗτος γάρ ἐν ὀγδῶ τῶν Πρὸς Ἀμφιλόχιον κεφαλαίῳ φησὶ «τό διά τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖν τόν Πατέρα, οὔτε ἀτελῆ τοῦ Πατρός τήν δημιουργίαν συνίστησιν, οὔτε ἄτονον τοῦ Υἱοῦ παραδηλοῖ τήν ἐνέργειαν, ἀλλά τό ἠνωμένον τοῦ θελήματος παρίστησιν».

Ὁ γοῦν λέγων διά τοῦ Υἱοῦ καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα προῖεναι κατὰ τήν χορηγίαν τήν ὁμοβουλίαν τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ παρίστησι καλῶς. Εὐδοκία γάρ τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ καί αὐτό συννευδοκοῦν τοῖς ἀξίοις χορηγεῖται τό Πνεῦμα τό ἅγιον. Οἱ δέ λατινόφρονες οὗτοι συνάγοντες ἐκ παρανοίας διά τοῦ Υἱοῦ καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ τήν ὑπαρξιν τό Πνεῦμα ἔχειν εὐδοκίας καί θελήσεως ἔργον καί κτίσμα ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' οὐ θείας φύσεως καρπὸν ὑπάρχειν τό Πνεῦμα τό ἅγιον παριστῶσι δυσσεβῶς. Κατὰ γάρ τόν ἱερόν Δαμασκηνόν ἔργον θείας θελήσεως ἢ κτίσις, ἀλλ' οὐχ ἡ θεότης, ἄπαγε· «οὐ γάρ τῆς θείας θελήσεως, ἀλλά τῆς θείας φύσεως, αὐθις κατὰ τόν αὐτόν, ἢ προαιώνιος καί αἴδιος γέννησις τε καί ἐκπόρευσις».

Ἐπιγραφή δευτέρα (σελ. 348)

Ἐπειδή εἰσὶ τινες ἀντιλέγοντες ταῖς γραφικαῖς χρήσεσι, τοῖς δηλοῦσαις διὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τό Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρός, συνελέγησαν καί αἱ παροῦσαι γραφικαί χρήσεις, αἱ δηλοῦσαι προσεχῶς καί ἀμέσως τόν Υἱόν ἐκ Πατρός εἶναι, εἰς συγκρότησιν τῶν δηλουσῶν χρήσεων διὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τό Πνεῦμα. Εἰ γάρ μή ἦν τό Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ, διατί μή καί αὐτό ἀμέσως ἐρρήθη εἶναι ἐκ τοῦ Πατρός;

Ἀντεπιγραφή δευτέρα

Καί μήν ἐρρήθη καί τό θεῖον Πνεῦμα ἐκ Πατρός ἀμέσως καί ἀνήρηται σου παντάπασιν ἢ τῆς δυσσεβείας πρόφασίς τε καί παράστασις. Γρηγόριος γάρ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος δεύτερον ἐν τοῖς Ἔπεσιν ἀπό τοῦ Πατρός εἶναί φησι τό Πνεῦμα τό ἅγιον καθά καί τόν Υἱόν. Ὁ δέ Νύσσης, σὺν πολλοῖς ἑτέροις, πρὸς ἓν πρόσωπον, τό πατρικόν, ὡσαύτως ἔχειν ἐκάτερόν φησιν, ἄνευ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. Ἀλλά καί τά τοῦ ἀνθρώπου, φησί, πρόσωπα οὐκ ἀπό τοῦ αὐτοῦ προσώπου κατά τό προσεχές ἔχει τό εἶναι, ὡς πολλά καί διάφορα εἶναι πρὸς τοῖς αἰτιατοῖς καί τά αἴτια. Ἐπί δέ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐχ οὕτως· ἐν γάρ πρόσωπον καί τό αὐτό, τοῦ Πατρός, ἐξ οὐπερ ὁ Υἱός γεννᾶται καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκπορεύεται. Διό καί κυρίως τόν ἓνα αἴτιον μετὰ τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν ἓνα Θεόν φαμεν τεθαρρηκότως».

Τί δέ οἱ λέγοντες ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορεύεσθαι καί ἐν τῷ Υἱῷ διαμένειν τό Πνεῦμα τό ἅγιον καί ἐκ τοῦ Πατρός ἐν τῷ Υἱῷ διήκειν καί ἐκ τοῦ Πατρός εἶναι καί τῷ λόγῳ συμπαραμαρτεῖν; Ἔτι δέ οἱ κοινωνίαν καί ἀγάπην εἶναι (σελ. 350) λέγοντες τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον; Πρὸς δέ τούτοις οἱ πρὸς τό ἕτερον ἕκαστον ἔχειν τῶν προσώπων λέγοντες οὐ ἦττον ἢ πρὸς ἑαυτό; Τί δέ ὁ ψάλλων «αἱ χεῖρες σου ἐποίησάν με καί ἔπλασάν με»; Ἄρ' οὐχ ἅπαντες οὗτοι ἀμέσως εἶναι καί τό Πνεῦμα δεικνύουσιν ἐκ τοῦ Πατρός;

Ἐπιγραφή τρίτη.

Κατεστρώθησαν καί αἱ παροῦσαι γραφικαί χρήσεις εἰς συγκρότησιν τῆς ἐννοίας τῶν δηλουσῶν χρήσεων, μή ἀμέσως ἀλλά διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ Πατρός εἶναι τό Πνεῦμα. Εἰ γάρ ἀμέσως ἦν τό Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρός, οὐκ ἂν ἐρρήθη ὁ μὲν Υἱός εἰκὼν τοῦ Πατρός, τό δέ Πνεῦμα εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ· καί ὁ μὲν Υἱός ἐνέργεια τοῦ Πατρός, τό δέ Πνεῦμα ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ· καί ὁ μὲν Υἱός πρόσωπον τοῦ Πατρός, τό δέ Πνεῦμα πρόσωπον τοῦ Υἱοῦ.

Ἀντεπιγραφή τρίτη.

Ἀνούσατε, ὁ δυσσεβῶς ἐπιγράφων ὧδε τά παρά τῶν ἁγίων εὐσεβῶς εἰρημένα, πῶς οὐ συνορᾷς ὅτι τά κοινά καί φυσικά ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω καί προσκυνητῆς Τριάδος οὐδεμίαν ἔχουσι διαφοράν; Εἷς γάρ Θεός, μία εἰκὼν, μία θέλησις, μία ἐνέργεια Πατρός, Υἱοῦ καί ἁγίου Πνεύματος. Οὐκοῦν πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅταν καί πρόσωπον ἕτερον ἑτέρου τούτων λέγηται, φυσικόν ἐστίν, ἀλλ' οὐχ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, ἄπαγε. Σὺ δέ μή οὕτω πρόσωπον ἕτερον λέγων, ἀλλ' ὑποστατικῶς, οὐκέτ' ἔχεις εἶναι μύστης τῆς Τριάδος. Εἰ γάρ τοῦ Πατρός ἐστίν ὁ Υἱός τό πρόσωπον, ὡς ἐξ αὐτοῦ καί τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα, οὐκέτ' ἔσται λοιπόν ὁ (σελ. 352) Πατήρ πρόσωπον ἕτερον παρά τόν Υἱόν, οὐδέ

παρά τό Πνεῦμα ὁ Υἱός. Ὁρᾶς ὡς αἱ μέν τῶν ἀγίων ρήσεις ἔχουσιν εὐσεβῶς τε καί καλῶς, παρά δέ σοῦ ἐκλαμβάνοντα κακῶς καί δυσσεβῶς;

Ἐπιγραφή τετάρτη

Ἐπειδή τινες μή καταδεχόμενοι τήν ἐν τῇ Τριάδι μεσιτείαν τοῦ Υἱοῦ, προδήλως παρά τῶν ἀγίων θεολογουμένην ἀπαρνοῦνται καί τό ὅλως λέγειν ὄνομα τάξεως ἐν τῇ Τριάδι, συνελέγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαί χρήσεις εἰς δήλωσίν τε καί τό Πνεῦμα διά τοῦ Υἱοῦ συνάπτεσθαι τῷ Πατρὶ καί εἰς παράστασιν τοῦ λέγεσθαι ἀριδήλως τάξιν ἐν τῇ Τριάδι.

Ἀντεπιγραφή τετάρτη

Καταψεύδη τῶν εὐσεβῶν, ταλαίπωρε. Ἴσμεν γάρ τάξιν ἐπί τῆς ἀγίας Τριάδος, ἀλλά τήν εὐσεβῆ τήν δέ δεικνῦσαν τρίτον ἐξ ἀνάγκης ἀπό τοῦ Πατρός τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ὡς δυσσεβῶς ἔχουσαν, ἦν σύ μετ' Εὐνομίου στέργεις, οὐ καταδεχόμεθα. Καί τῶν γραφικῶν δέ καταψεύδη χρήσεων οὐ γάρ τόν Υἱόν μόνον, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καί τόν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Πνεύματος ἔνωσίν φασιν, ἄλλοτε δέ τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Πατρός τό Πνεῦμα μέσον καί κοινόν αὐτοῖς καί ἦν 'ἀριδήλως' φῆς τάξιν, σαφές ὡς οὐ περί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐστι. Στέργεται δέ καί ἡ μεσιτεία τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' οὐ κατά τήν ὕπαρξιν τοῦ Πνεύματος τοῖς τά θεῖα συνετοῖς, ἀλλά κατά τήν ὁμολογίαν, μή προσεχῶς τῷ Πατρὶ τῷ Πνεῦμα τό ἅγιον τιθεῖσιν, ἵνα μή δόξη καί τοῦτο γεννητόν. Τά τοιαῦτα τοίνυν τοῖς ἀγίοις λέγεται καλῶς, ὁ δέ συνειλοχῶς (σελ. 354) ταῦτα καί προθεῖς ἐνταῦθα πρὸς τήν οἰκείαν μεθέλκων κακοδοξίαν κακῶς καί δυσσεβῶς αὐτοῖς χρῆται.

Ἐπιγραφή πέμπτη

Ἐπειδή εἰσὶ τινες μή καταδεχόμενοι ἐκεῖνο τήν εὐαγγελικὴν δύνασθαι ρῆσιν, τήν 'Πνεῦμα ἀληθείας' τό ἅγιον λέγουσαν Πνεῦμα, ὅπερ δύναται καί ἡ ρῆσις ἡ λέγουσα ἐκ τοῦ Πατρός αὐτό ἐκπορεύεσθαι, ἔτι δέ διενιστάμενοι μηδέ εἰς ἰσοδύναμον ἔννοιαν λέγεσθαι τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορεύεσθαι καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν τό Πνεῦμα τό ἅγιον, κατεστρώθησαν αἱ παροῦσαι γραφικαί χρήσεις εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσοδυναμοῦ τῶν τοιούτων εὐαγγελικῶν χρήσεων.

Ἀντεπιγραφή πέμπτη.

Τῆς ἀναισθησίας ἰσοδυναμοῦσι γάρ αἱ ρῆσεις τῶν ἀγίων εἰς τό δεῖξαι τήν πρὸς τόν Πατέρα καί τόν Υἱόν οἰκειότητα, ταυτό δ'εἶπεῖν ὁμοουσιότητα τοῦ θεοῦ Πνεύματος, διαφέρουσι δέ ὡς μή παρ' ἀμφοτέρων, Πατρός τε καί Υἱοῦ, τήν ὕπαρξιν δεικνεῖσαι. Καί τοῦτο κατάδηλον ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν γραφικῶν χρήσεων ἐστι, ὁ δέ συνειλοχῶς ταύτας οὔτος πρὸς τήν διαφορὰν τῶν ρήσεων τούτων καθάπερ ἐκκεκώφηται.

Ἐπιγραφή ἕκτη.

Ἐπειδή εἰσὶ τινες λέγοντες διαφέρειν ἀλλήλων τό 'πρόεισι' καί τό 'προχεῖται' καί τό 'ἐκπορεύεται', ἐξελέγησαν εἰς ἀναντίρρητον ἀπόδειξιν τοῦ ἰσοδυνάμου αὐτῶν αἱ προκείμεναι χρήσεις τοῦ ἁγίου Κυρίλλου καί μετ' αὐτάς αἱ (σελ. 356) ὑποτεταγμένοι χρήσεις τῶν θεολογούντων ἐκ Πατρός προῖναι τε καί ἐκπέμπεσθαι καί προχεῖσθαι τό Πνεῦμα.

Ἀντεπιγραφή ἑβδόμη

Ἐπειδή τινες ἀκούοντες τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑπάρχον καί ἀναβλύζον καί προῖόν, οὐχί τήν φύσιν τοῦ Πνεύματος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ πηγάζειν καί ἀναβλύζειν τερατολογοῦσιν, ἀλλά τό πνευματικόν χάρισμα τό τοῖς ἀξίοις ἐπιγινόμενον, διά τό τήν ἐγγινομένην αὐτοῖς ἐνοίκησιν τῆς πανταχοῦ παρουσίας θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος σχετικῶς γίνεσθαι, οὕτω τό τοιοῦτον ἐκλαμβάνοντες χάρισμα, ὥσπερ ἄν εἰ ἀποδιηρημένον τῆς θείας οὐσίας νοοῖτο τοῦ Πνεύματος, συνελέγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαί χρήσεις, ἐξ ὧν ἔχει τις διαγνῶναι, ὡς κἄν ἡ ἐγγινομένη τοῖς ἀξίοις ἐνοίκησις τοῦ παναγίου Πνεύματος σχετική ἐστίν ἀρρήτως καί ὑπέρ λόγον, ἀλλ' ἐπεὶ ἐκεῖ τά χαρίσματα προχέονται, ὅπου ἡ θεία φύσις αὐτοῦ σχετικῶς ἐνοικήσει, αὐτό τό Πνεῦμα τό ἅγιον, τό ἐν τῆς Τριάδος καί συμπληρωτικόν, ὅπερ ἐστὶ θεία φύσις καί τέλειος Θεός, ὡς ὁ Πατήρ καί ὁ Υἱός, (σελ. 358) δηλοῦται, ὅταν τις λέγῃ τό Πνεῦμα τό ἅγιον προῖόν καί ἀναβλύζον καί ὑπάρχον ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Ἀντεπιγραφή ἑβδόμη

Ἦντως οὐκ οἶδεν ἅ λέγει οὔτε περί τίνων διαβεβαιοῦται ὁ καί ταύτην τήν ἐπιγραφὴν συνθεῖς. Οὐδεὶς γάρ τῶν εὐσεβεῖν ἡρημένων διεσπαρμένην εἶναι νομίζει τῆς θείας φύσεως τήν θείαν χάριν καί τήν ἐνέργειαν' οὐ μὴν ὅτι ἀχώριστός ἐστι τῆς θείας φύσεως ἡ θεία ἐνέργεια, παρά τοῦτο καί φύσις ἐστίν ἡ ἐνέργεια ταύτης μηδὲν διαφέρουσα (τοῦτο γάρ τῆς Βαρλαάμ καί Ἀκινδύνου δυσσεβείας ἐστίν)' ἡ μὲν γάρ θεία ἐνέργεια ἐκ τῆς θείας φύσεως ἐστὶ καί ἐνθεωρεῖται ταύτη κατά τούς θεολόγους, ἀλλ' οὐκ ἔστι καθ' αὐτήν, ἡ δὲ θεία φύσις οὐκ ἐκ τῆς ἐνεργείας ἐστὶ καθ' ἑαυτήν ἐστὶ καί τῶν θείων ἐνεργειῶν ἐστὶ πηγὴ. Ἀλλά καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον οὐκ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ φαμεν' οὗτος δὲ λέγων εἶναι τοῦτο ἐκ τῆς φύσεως, ἡμῖν ἀντιλέγειν οἶεται καί τᾶναντία ἡμῶν κατασκευάζειν, μηδὲν διαφέρειν, ὡς ἔοικε, νομίζων τήν φύσιν τῆς ὑποστάσεως, ἢ καί διαφορὰν ἀφρόνως εἰσάγων φύσεως ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐπεὶ διαφορὰν ἐστὶν ὑποστάσεων.

Ἐπιγραφή ὄγδοη

Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκ Πατρός καί Υἱοῦ συνελέγησαν καί αἱ παροῦσαι γραφικαί λύσεις, αἱ δηλοῦσαι εἶναι αὐτό ποιότητα τῆς τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ οὐσίας, ἔτι δὲ εὐωδίαν, πνοήν καί ὁσμήν τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ, μεθ' ἧς ἔτεραι χρήσεις, αἵτινες καί τόν (σελ. 360) Πατέρα πηγὴν τοῦ Πνεύματος καί τόν Υἱόν πηγὴν θεολογοῦσι τοῦ Πνεύματος.

Ἀντεπιγραφή ὄγδοη

Αἱ συνειλεγμένοι παροῦσαι γραφικαί χρήσεις καί διὰ παραδειγμάτων τό πρὸς τόν

Πατέρα καί τόν Υἱόν ὁμοούσιον παριστώσι τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατά τό ἐγχωροῦν· οὐ γάρ ἔστιν εὐρεῖν ἐπί Θεοῦ παράδειγμα πάντη κατάλληλον. Ἐπεὶ δέ καί ὕδωρ ζῶν καλεῖται τό Πνεῦμα τό ἅγιον κατά τήν χάριν καί τήν ἐνέργειαν, τούτου τοῦ ὕδατος καλεῖται πηγὴ καί ὁ Υἱός μετὰ Πατρός, ἔστι δ' ὅτε καί αὐτό τό ἅγιον Πνεῦμα, ὁ δέ τὰς ρήσεις ταύτας προενεγκῶν ἐνταῦθα τὰς μὲν παρῆκε τούτων, ταῖς δέ παραχρῆται καί οὕτω δι' αὐτῶν κλέπτειν οἶεται τοὺς ἐντυγχάνοντας πρὸς τήν οἰκείαν κακόνοιαν.

Ἐπιγραφή ἐνάτη.

Αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, ἐν αἷς οἱ πατέρες ἐθεολόγησαν πάντα τὰ τοῦ Πατρός ἴδια φυσικῶς διαβαίνειν ἐπὶ τόν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα Υἱόν, κατεστρώθησαν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὑπάρχειν καί προῖέναι καί πηγάζειν τό Πνεῦμα καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καθάπερ ἀμέλει καί ἐκ τοῦ Πατρός, κατά τόν ἅγιον Κύριλλον. Εἰ γάρ τήν πατρότητα καί τό γεννᾶν μόνον ἀφαιροῦνται ἀπό τοῦ Υἱοῦ οἱ προσδιορισμοὶ τῶν χρήσεων, εὐδηλον ὡς Υἱός μὲν ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἔσται, Πνεῦμα δέ τό ἐκ τῆς πατρικῆς ἀναβλύζον οὐσίας καί ἐκ τῆς μὴ γεννώσης οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ἀναβλύζον ἔσται καί προχεόμενον.

(σελ. 362) Ἀντεπιγραφή ἐνάτη.

Ἵντως ἀσυλλόγιστον ἢ δυσσέβεια· διαβαίνειν γάρ ἀκούων ὁ λατινόφρων οὗτος ἐπὶ τόν Υἱόν τὰ τοῦ Πατρός ἴδια φυσικῶς τε καί οὐσιωδῶς, τὰ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐνόμισεν ἴδια, ἀλλ' οὐ τὰ τῆς φύσεως. Οὐκοῦν κατά τήν αὐτοῦ σύνεσιν, ἦν ἐν ταῖς τῶν θεοφόρων κέκτηται θεολογίαις, τοῦ θείου Κυρίλλου γράφοντος ἐν θησαυροῖς «πῶς οὐκ ἔσται Θεός τό Πνεῦμα, ὅλην ἔχον οὐσιωδῶς τήν ιδιότητα τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ», τὰ ὑποστατικά τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα ἔξει, γέννημά τε καί γεννήτωρ ἔσται καί Πατήρ τῶν φώτων τό γεννᾶν καί ἐκπορεύειν ἔχον· οὐ τί ἂν ἀκουσθεῖη δυσσεβέστερόν τε καί καινότερον; Τό αὐτό δέ σχεδόν πείσεται πάλιν αὐτός τε καί οἱ κατ' αὐτόν φρονοῦντες καί ὅταν ἀκούσωσι τοῦ μὲν ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ λέγοντος ἐν τῷ ὀγδόῳ τῶν δογματικῶν «πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ καί τοῦ Πνεύματος ἔστι πλήν τῆς ἀγεννησίας» καί τοῦ τῆς θεολογίας ἐπωνύμου Γρηγορίου γράφοντος ἐν τῷ Πρὸς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου καταπλεύσαντας, «πάντα ὅσα τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Πνεύματος, πλήν τῆς υἰότητος». Πόσης δέ ἀνοίας πάλιν τό ἐκ τῆς οὐσίας ἀκούειν καί ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως δοξάζειν, ὡσπερ ἂν εἰ μία ἦν, καθάπερ οὐσία, οὕτω καί ὑπόστασις ἐπὶ Θεοῦ· πρὸς δέ καί τό μὴ συνορᾶν ὡς, ἐπεὶ Πατρός καί ἐκ Πατρός λέγεται τό Πνεῦμα, οἱ Πατέρα εἶναι τόν Υἱόν ἀπαγορεύοντες συναπαγορεύουσι καί τήν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τόν Πατέρα κοινωνίαν κατά τήν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα.

Ἐπιγραφή δεκάτη

Αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, ἐν αἷς οἱ πατέρες (σελ. 364) ἐθεολόγησαν ἴδιον τοῦ Πατρός τόν Υἱόν εἶναι, ὡς ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ὄντα, καί ἐξ αὐτοῦ εἶναι, ὡς ἴδιον ὄντα τῆς οὐσίας αὐτοῦ, κατεστρώθησαν ἐνταῦθα, ἵν' εἴη τῷ βουλομένῳ ἐντεῦθεν διαγινώσκειν ὡς καί τό Πνεῦμα διὰ τοῦτο ἴδιον τοῦ Υἱοῦ λέγεται εἶναι, διὰ τό ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι· καί αὐτὸ διὰ τοῦτο ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λέγεται, διὰ τό τῆς τοιαύτης οὐσίας ἴδιον ἀγαθόν εἶναι αὐτό, ὅπερ ἐμφαίνει καί τήν πρὸς τόν Υἱόν τοῦ Πνεύματος ὁμοουσιότητα. Εἰ γάρ κατ' ἄλλον τινα λόγον ὁμοουσιότητος, ὁποῖός ἐστιν ὁ περὶ δύο τινῶν ὁμοουσιῶν λεγόμενος, ἐν οἷς οὐκ ἔστι διὰ τοῦ ἑτέρου τό ἕτερον, ἦν τό Πνεῦμα

ἴδιον τοῦ Υἱοῦ καί ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, ἦν ἄν καί ὁ Υἱός ἴδιος τοῦ Πνεύματος καί ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος διά τό ἀντιστρέφον τῆς τοιαύτης ὁμοουσιότητος, ὅπερ οὔτε ἐρρήθη παρά τινος τῶν ἁγίων οὔτε ρηθήσεται ποτε παρά τοῦ τῶν ὀρθοδοξῶν αἰρουμένων. Ἡ δέ τοιαύτη ὁμοουσιότης οὐδέ κυρίως ὁμοουσιότης, ἀλλ' ἡ συνάπτουσα τό ἕτερον τῷ ἐτέρῳ, ὡς δι' αὐτοῦ ἢ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχον φυσικῶς τε καί οὐσιωδῶς. Καί μαρτυρήσει τοῦτο ἡ ἐνταῦθα κατεστρωμένη τοῦ μεγάλου Βασιλείου χρῆσις ἢ λέγουσα «μὴ τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεσθαι», προστίθενται δέ καί αἱ δηλοῦσαι χρήσις διά τοῦτο εἶναι τόν Υἱόν ὁμοούσιον τῷ Πατρί, διά τό ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι, ἴν' εἴη τῷ βουλομένῳ ἐντεῦθεν διαγινώσκειν, ὡς καί τό Πνεῦμα διά τοῦτο ἐστὶ τῷ Υἱῷ ὁμοούσιον, ὅτι ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας ἐστί.

Ἀντεπιγραφή δεκάτη

Ἰδιον ἐστὶν ὁ Υἱός τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐξ αὐτοῦ γεννηθείς, ὡσαύτως καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς (σελ. 366) ἐκπορευόμενον, καθ' ἃ καί ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς Πρὸς Εὐνομιανούς φησι κεφαλαίοις, γράφων· «τὴν πρὸς τόν Πατέρα οἰκειότητα νοῶ τοῦ Πνεύματος, ἐπειδὴ παρά τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται». Λέγεται δέ καί τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα, ἐπειδὴ ὁ αὐτός ἐν ὀγδῶ κεφαλαίῳ τῶν Πρὸς Ἀμφιλόχιόν φησιν, «ὡς κατὰ τὴν φύσιν ὠκλειωμένον αὐτῷ». Ἔστι δέ τῶν ἀδυνάτων τὰ τῇ φύσει ταυτὰ μὴ καί ἀλλήλοις οἰκεῖα εἶναι· οὐ λέγεται δέ ὁ Υἱός τοῦ Πνεύματος, ἵνα μὴ δόξη Πατήρ τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ἅτε τοῦ Υἱοῦ Πατέρα δεικνύντος τόν οὐπὲρ ἄν λέγοιτο Υἱός. Ὁ δέ λατινόφωνος οὗτος ἐκ τῶν ὑγιῶς ἐνταῦθα κατεστρωμένων ρήσεων οὐδέν συναγει ὑγιές. Ἐξελέγχεται μέντοι καί παρ' ἑαυτοῦ λέγων διά τό ὁμοούσιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι τό Πνεῦμα· οὐ γάρ ἔσται διά τοῦτο καί ἐκ τῆς ὑποστάσεως· συμβήσεται γάρ ἐξ ἀλλήλων εἶναι ταῦτα, διό οὐδέεις οὐδέποτε τῶν ἀπάντων τό Πνεῦμα τό ἅγιον εἴρηκεν ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς.

Ἐπιγραφή ἑνδεκάτη

Ἐπειδὴ ἀκούοντες τινες τό Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λέγουσιν ἄλλο εἶναι τό ἐκ τῆς οὐσίας καί ἄλλο τό ἐκ τῆς ὑποστάσεως, μὴ δυνάμενοι συνιδεῖν ὡς τό Υἱός ὄνομα ὑποστατικόν ἐστὶ καί ὁ λέγων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ὅλον δηλοῖ τόν Υἱόν, οὐσίαν δηλαδή ἐνυπόστατον, εἰς ἔλεγχον τῆς αὐτῶν ἐπινοίας συνελέγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσις, αἱ δηλοῦσαι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τόν Υἱόν γενναῖσθαι. Ὁμολογημένου γάρ μίαν εἶναι τὴν ἐκ Πατρὸς γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, πῶς ἔστι διαφέρειν τό ἐκ τῆς οὐσίας καί τό ἐκ τῆς ὑποστάσεως, εἰ μὴ τις βλασφημῶν ἐθέλει λέγειν ἄλλην μὲν ἐκ τῆς οὐσίας, ἄλλην δ' ἐκ τῆς ὑποστάσεως Πατρὸς γέννησιν τοῦ Υἱοῦ; Μεθ' ἧς ἔτεροι χρήσις αἱ δηλοῦσαι (σελ. 368) τελείαν οὐσίαν καί τέλειον Θεόν λέγεσθαι τόν Πατέρα καί τελείαν οὐσίαν τόν Υἱόν καί τελείαν οὐσίαν τό Πνεῦμα τό ἅγιον.

Ἀντεπιγραφή ἑνδεκάτη.

Ὅταν τι μιᾶς οὐσίας ἢ καί ὑποστάσεως, τό ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης φυσικῶς ἔχον ὀπωσδήποτε τὴν ὑπαρξιν καί ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ταύτην ἔχει καί ἀντιστρόφως· ὃ γάρ ἄν ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ἢ καί ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης ἐστίν. Ὅταν δέ τι μιᾶς μὲν οὐσίας ἢ, οὐ μιᾶς δέ ὑποστάσεως, ἀλλὰ πλειόνων, τό ἐκ τῆς μιᾶς ἐκείνης οὐσίας οὐκ ἐκ τῶν λοιπῶν αὐτῆς ὑποστάσεῶν ἐστίν, ἀλλ' ἐκ μιᾶς τινος αὐτῶν. Ἐπεὶ οὖν ἡ ἀνωτάτω καί προσκυνητὴ Τριάς ἡμῖν μία φύσις ἐστίν ἐν ὑποστάσει τρισίν, οὐ πᾶν τό ἐκ τῆς

ουσίας τήν υπόστασιν ἔχον ἐκ τῶν λοιπῶν υποστάσεων ἐστίν, ἀλλ' ἐκ μιᾶς τινος αὐτῶν, δηλαδή τῆς πατρικῆς· ἐκ ταύτης γάρ μή εἶναι οὐκ ἐνδέχεται. Οὐκοῦν οὐχί καί ἐξ ἑτέρας, ἀλλ' ἐκ μόνης, εἶπερ ἐκ μιᾶς. Καί τοῦτο δῆλον ἀπό τῶν ἀνθρώπων· ἕκαστος γάρ ἡμῶν ἐκ τῆς οὐσίας μέν ἐστι τοῦ Ἀδάμ, οὐκέτι δέ ἐκ τῆς υποστάσεως τοῦ Ἀδάμ, διότι μία μέν οὐσία τῶν ἀνθρώπων νῦν, πολλάί δέ υποστάσεις· ἀνθρωπίνης δέ τήν ἀρχήν μιᾶς οὔσης οὐσίας τε καί υποστάσεως, τῆς τοῦ Ἀδάμ, ἐκ τοῦ οὐσίας τοῦ Ἀδάμ ἢ Εὐα οὔσα καί ἐκ τῆς υποστάσεως ἐκείνου ἦν. Ἀλλά καί πρὶν τόν Κάϊν εἶναι, μιᾶς οὔσης ἀνδρικής οὐσίας τε καί υποστάσεως, ἐκ μιᾶς καί τῆς αὐτῆς ὁ Κάϊν ἀνδρικής οὐσίας τε καί υποστάσεως ὑπῆρχε, τοῦ Ἀδάμ· δυοῖν δέ ἀνδρῶν ἤδη καθ' ὑπόστασιν τελούντων, ὁ τῷ Κάϊν γεννηθεὶς υἱός ἐκ τοῦ οὐσίας μέν ὑπῆρχε τοῦ Ἀδάμ, ἀλλ' οὐχί καί ἐκ τῆς υποστάσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς τοῦ Κάϊν. (σελ. 370) Ὁ δέ λατινόφωνος οὗτος διατεινόμενος ἐνταῦθα καί ἐκ τῆς υποστάσεως εἶναι τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα, εἶπερ εἶναι θεολογεῖται ἐκ τῆς φύσεως, μίαν δείκνυσι φρονῶν ὥσπερ οὐσίαν οὕτω καί ὑπόστασιν ἐπὶ Θεοῦ, τόν Υἱόν ἢ τόν Πατέρα τελέως ἀθετῶν ὁ τάλας, πρὸς δέ τούτῳ καί ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ τήν ὑπαρξιν εἶναι τοῦ θείου Πνεύματος δεικνύς. Ἀλλά καί ἀπό τῶν ρητῶν, ἃ θεολογοῦσι τελείαν οὐσίαν εἶναι τόν Πατέρα καί τελείαν οὐσίαν τόν Υἱόν, ὡσαύτως καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον, οὐ τό ἐνιαῖον καί ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας ἐπιγινώσκει τῶν τριῶν, ἀλλ' ἐνθεωρεῖν πειράται πληθυσμόν τινα καί διαφοράν ἐντεῦθεν κατ' αὐτήν ἀφρόνως.

Ἐπιγραφή δωδεκάτη

Ἐπειδή εἰσὶν τινες ἀποτολμῶντες καί λέγοντες τό ἀναβλύζειν καί προῖέναι καί ἐκλάμπειν καί πεφηνέναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα μή δηλοῦν τό οὐσιωδῶς καί ἐνυποστάτως ὑπάρχειν αὐτό ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλά τήν ἐξ αὐτοῦ τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων διανομήν, εἰς ἔλεγχον τῆς τοιαύτης ἀνοίας ἐξελέγησαν αἱ παροῦσαι γραφικαί χρήσεις, αἱ δηλοῦσαι ἀναβλύζειν καί ἐκλάμπειν καί πεφηνέναι τόν Υἱόν ἐκ Πατρός· οὐ γάρ δὴ τις ἐρεῖ ὡς οὐχ ὁ Υἱός ἐστιν ὁ ἀναβλύζων καί ἐκλάμπων καί πεφηνώς ἐκ Πατρός οὐσιωδῶς καί ἐνυποστάτως, ἀλλά τά χαρίσματα τοῦ Υἱοῦ.

Ἄντεπιγραφή δωδεκάτη

Τό γεννητῶς ἔκ τινος ἢ ἐκπορευτῶς τήν ὑπαρξιν ἔχον ἐξ αὐτοῦ καί προῖέναι λέγεται καί ἐκπέμπεσθαι καί ἐκλάμπειν, (σελ. 372) εἶπερ φῶς ἐστι, καί ὅσα παραπλήσια τούτοις. Οὐ μή πᾶν τό προῖον ἢ ἐκπεμπόμενον ἢ ἐκλάμπων ἔκ τινος καί ἐξ ἐκείνου γεννητῶς ἢ ἐκπορευτῶς τήν ὑπαρξιν ἔχει καί ἐν ἰδίᾳ υποστάσει ἐστίν. Οὗτος δέ, ὁ τὰς ἐπιγραφάς ταύτας συγγραψάμενος, τόλμαν ἐγκαλεῖ τοῖς εὐσεβῶς καί νουνεχῶς φρονοῦσι τολμητίας ὧν αὐτός περὶ τό δυσσεβεῖν.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Α' ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ (σελ.398)

ΟΤΙ ΛΑΤΙΝΟΙ ΤΟΥ ΕΝΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΔΥΟ ΛΕΓΟΥΣΙΝ ΑΡΧΑΣ

ΚΑΙ ΟΤΙ ΤΟΥΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΥΣ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΟΥΣ ΜΑΛΛΟΝ ΔΕΙ ΚΑΛΕΙΝ ἢ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΥΣ

Σύ μέν ἡμᾶς ἴσως χρῆν εἶναι λόγον ἀποδοῦναι δοκεῖς, ὅτι μὴ συχνότερον ἐπιστέλλομεν ἡμεῖς δέ καί τοῦ διὰ πλείστου γράφειν ἀπολογήσασθαι δεῖν οἰόμεθα. Τίς δέ ἡ ἀπολογία; Τό ἀναγκαῖον, ὅθεν ὡς ἐκ τοῦ γεωμετρικοῦ πορίσματος σχοίης ἄν, ὧ φιλότης, καί τῆς πρώην ἀγραφίας τό αἴτιον· καί νῦν γάρ ἄκων ἐπί τό γράφειν ἦλθον ὑπ' ἀνάγκης ἀπαραιτήτου. Ταῦτ' ἄρα καί αὐτός τῆς τε μακρηγορίας καί τῆς ἀγροικίας τῶν ρημάτων ἀνάσχου. Τί ποτ' οὖν ἐστι τό βιασάμενον; Ἀκηκόαμεν ἐξενηθέναι βιβλίον Κατά Λατίνων τῷ καλῷ τά τε ἄλλα καί περί τούς λόγους καί τούτων μάλιστα τό κορυφαῖον εἶδος Καλαβρῶ Βαρλαάμ καί δι' ἐφέσεως ἦν ἡμῖν ἐντυχεῖν τῷ βιβλίῳ. Τῆτες τοίνυν κατά τήν ἐόρτιον Πεντηκοστήν ἤκει τις ἡμῖν τό ποθούμενον φέρων. Ἐδεξάμεθα τοίνυν ἄσμενοι, διήλθομέν τε καί ἀπεδεξάμεθα τάς ἀντιρρήσεις ἐς τά μάλιστα. Πάνυ δέ ἦν μοι βουλομένῳ προσεντυγχάνειν καί τῷ τοῦ Λόγου Πατρί· τούτου δέ ἐπί τοσοῦτον ἀπωκισμένου σὺν σοί, διὰ σοῦ δεῖν ἔγνω ἔρεσθαί τι τῶν ἀναγκαιοτάτων.

Ἐγκαλεῖ τοῖς προσδιειλεγμένοις τῶν Λατίνων, ὅτι δύο ἀρχάς ποιοῦσι τῆς τοῦ Πνεύματος θεότητος, τόν Πατέρα δηλονότι καί τόν Υἱόν, ἐξ ἀμφοτέρων δογματίζοντες αὐτό. Οἱ δ' "οὐ", φασιν, "εἷς γάρ Θεός καί ὡς ἐξ ἑνός ἡ πρόοδος", κακῶ τό κακόν φεῦ ἰώμενοι, μᾶλλον δέ καί χεῖρονι, ὡς φανερόν ἔσται προϊόντος τοῦ λόγου. Ὁ δέ μεταξύ λέγων ἐπιφέρει, ἴσως ἄν τις ὑπέρ ταύτης ἀπολογούμενος τῆς δόξης, (σελ. 400) τουτέστι τῶν δύο ἀρχάς δοξαζόντων τοῦ ἀγίου Πνεύματος, εἶποι μηδέν ἄτοπον εἶναι, εἴ τις δύο μέν ἀρχάς λέγει, τόν Πατέρα δηλονότι καί τόν Υἱόν, μή μέντοιγε ἀντιδιηρημένας μηδέ ἀντιθέτους ἀλλήλαις, ἀλλά τήν ἑτέραν ὑπό τήν ἑτέραν ἢ ἐκ τῆς ἑτέρας. Προϊών δέ ἐπιβεβαιοῖ μηδαμόθεν ἔχειν τό ἄτοπον τήν δόξαν ταύτην, μάρτυρα παράγων τόν ἐν θεολογία πολύν Γρηγόριον λέγοντα περί τοῦ Υἱοῦ «ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή». Καί αὐτός δ' οἶκοθεν ἀποδεικνύς τό τῆς δόξης ταύτης ἀσφαλές, προκατασκευάζει λέγων «σώζεται γάρ οὕτω γε τό τῆς μοναρχίας δόγμα». Καί ἐπ' ἐκεῖνο δέ τοῦ λόγου γενόμενος, ἐφ' ὃ τῶν παραδεδομένων ἡμῖν περί Θεοῦ τά συντείνοντα τῇ διαλέξει καταλέγει, προϋποθέμενος ὡς μίαν φύσιν ἀνομολοῦμεν ἐπί τοῦ Θεοῦ, τρεῖς δέ ὑποστάσεις, καί ὡς ἕτερα τά φυσικά τῶν ὑποστατικῶν, ἐπιφέρει λέγων καθ' ὑπόθεσιν καί τοῦτο ἀνωμολογημένην ὡς οὐ δύο ἀρχαί οὕτως ὡς μή ἔχειν τήν ὑπαρξιν τήν ἑτέραν ἐκ τῆς ἑτέρας, ὡς ἀσεβές ὄν οὕτω δύο λέγειν ἀρχάς ἐπί Θεοῦ. Καί γάρ καί αὐτός αὐθις προστίθησιν «ἴσως οὕτω γε οὐδέν κωλύει» ὡς φησιν ὁ Θεολόγος, «ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή», καί δείκνυσιν οἰόμενος ἐκ τῶν τοιούτων λόγων καί δι' ἄλλων μεταξύ διαλεγόμενος μή δυσσεβές εἶναι λέγειν ἀρχήν καί τόν Υἱόν τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ὡς καί αὐτόν ἐξ ἀρχῆς ὄντα, εἰ καί ἀρχή ἐστι. Καί μήν οὐδέ ἐπί τῆς δημιουργικῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν καί ὁ Υἱός φανερώς ἀρχή παρά τῆς Γραφῆς καλεῖται, δύο λέγειν εὐσεβές ἀρχάς· ἀλλ' οὐ ταύτην ἐνταυθοῖ προϋποτίθεται, μηδέν συντελοῦσαν πρός τήν προκειμένην σκέψιν. Καί τοῦτο σαφῶς μέν, ὡς ἐγῶμαι, κἀνταῦθα δείκνυσιν, σαφέστερον δέ ἐν τοῖς μικρόν ἀνωτέρω γεγραμμένοις, ἐν οἷς οὐκ ἐκ τῆς ἀρχῆς αὐτόν μόνον λέγει, ἀλλά καί ὑπό τήν ἀρχήν, τήν ἑτέραν ὑπό τήν ἑτέραν λέγων, ὅπερ οὐκ ἄν εἴη ἐπί τῆς δημιουργικῆς ἀρχῆς· ἡ αὐτή γάρ ἐστὶν ἐκεῖνη.

(σελ. 402) Ἄλλως τε, τό δημιουργικόν ταύτης σημαίνουσης, οὐ δύο μόνον ἄν εἴποι τις, εἰ καί μὴ καλῶς, ἀλλά καί πλείους· τρισυπόστατος γάρ αὕτη ἡ ἀρχή· φύσει δέ οὔσα καί κοινή ἐστὶ· κοινήν δέ οὔσαν, πῶς οὐκ ἄν ἔχοι καί τό Πνεῦμα ταύτην τήν ἀρχήν; Καί ὁ τῷ Ἰώβ δέ προσδιαλεγόμενος ὑπέρ τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης Ἐλιούς, «Πνεῦμα», λέγων «Κυρίου τό ποιῆσάν με», οὐ ποιητικὴν ἀρχήν τό Πνεῦμα λέγει; Καί ὁ θεῖος ὠδικός Δαβίδ, «λόγω μέν Κυρίου τούς οὐρανούς στερεωθῆναι ψάλλων, «Πνεύματι δέ τάς τῶν οὐρανῶν δυνάμεις», οὐχ ὡσπερ τῷ Υἱῷ, οὕτω καί τῷ Πνεύματι τήν

δημιουργικήν ἀρχὴν προσμαρτυρεῖ; Εἰ οὖν διὰ τό γέγραφθαι «ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή», δύο εἰπεῖν ἀρχάς οὐδέν κωλύει, καί διὰ τό γεγράφθαι καί τό Πνεῦμα ποιητήν, δύο ποιητάς εἰπεῖν οὐδέν κωλύει ἢ διὰ τό λόγῳ Θεοῦ καί Πνεύματι τήν κτίσιν στερεοῦσθαι», ταυτόν δ' εἰπεῖν συνίστασθαι, τρεῖς ἀρχάς εἰπεῖν οὐδέν κωλύει. Ἄλλ' οὐδαμοῦ τῶν θεολόγων εἶπε τις οὔτε δύο οὔτε τρεῖς ὡςπερ γάρ Θεόν ἐκάστην τῶν προσκυνητῶν ἐκείνων ὑποστάσεών φαμεν καί Θεόν ἐκατέραν ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' οὐ παρά τοῦτο τρεῖς ἢ δύο ποτέ θεούς, οὕτω καί ἀρχὴν ἐξ ἀρχῆς φαμεν, ἀλλ' οὐ δύο ποτέ ἀρχάς· δευτέραν γάρ ἀρχὴν οὐδέπω καί τήμερον ὑπό τῶν εὐσεβῶν ἀκηκόαμεν, ὡςπερ οὐδέ Θεόν δευτέρον. Ἄλλ' εἰς ἡμῖν Θεός καί μοναρχία τό προσκυνούμενον, οὐκ ἐκ δύο θεῶν, οὐδ' ἐκ δύο ἀρχῶν συνιόντα, καί ἕν, ἐπεὶ μηδέ κατά ταῦτα μεριστόν, ἡμῖν τό σεβόμενον· καί μήν οὐδέ κατά τό αὐτό μερίζεται τε καί συνάγεται· διαρεῖται μὲν γάρ ταῖς ὑποστατικαῖς ιδιότησι, τοῖς δέ κατά τήν φύσιν ἐνοῦται. Εἰ γοῦν δύο ἀρχάς εἰπεῖν οὐδέν κωλύει, λοιπόν αὐταῖ εἰσι καθ' ἅς μερίζεται ἐνωθῆναι τοίνυν αὐθις κατ' αὐτάς ἀδύνατον· οὐκ ἄρ' αἱ δύο μία. Ὁ τοίνυν λέγων δύο ἀρχάς ἐπὶ Θεοῦ, ὅτι ὁ Υἱός ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή ἐστιν, εἰ μὲν κατά τό δημιουργικόν φησι, πρὸς τῷ καί (σελ. 404) ἄλλως μὴ συμβαίνειν τῇ καθ' ἡμᾶς ὁμολογίᾳ, καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐκβάλλει τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως, ταυτό δέ εἰπεῖν καί τῆς θεότητος· τό γάρ μὴ δημιουργικόν, οὐδέ Θεός· εἰ δέ κατά τό θεογόνον, ἐκ τοῦ Πατρὸς καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ σαφῶς τό Πνεῦμα παραδίδωσιν.

Οὐ μὴ ἀλλά τοῦτο μὲν αὐτός ἐν τοῖς λόγοις εἰρηκῶς, σιωπῆσαι τελέως οὐ διέγων. Σύ δέ ἐρωτήσας μετὰ τῆς γιγνομένης ἐπεικειάς τε ὁμοῦ καί παρρησίας, μᾶλλον δέ φιλομαθείας, μάθε καί δίδαξον ἡμᾶς διὰ γραμμάτων τήν τε δόξαν τοῦ ἀνδρός καί τόν σκοπόν τῶν γεγραμμένων οὕτω. Τόν μὲν οὖν εἰσόμεθα καί μέθ' ἡδονῆς δήπου· τί γάρ ποτ' ἄν ἄλλο προσδόκιμον ἡμῖν εἴη παρ' ἀνδρός ἀκριβοῦς εὐσεβείας πόθῳ τήν ἐνεγκοῦσαν ἀπολιπόντος; Ἰσθι δ' ἀκριβῶς καί ἀμετάπειστος ἴσθι περὶ τοῦτο, ὅτι τοῦτο ἐστὶ τό τῶν Λατίνων φρόνημα καί ἐν τούτῳ αὐτοῖς σχεδόν τό ἰσχυρόν καί πρὸς τοῦτο ἀντιπαράττεσθαι δεῖ τόν ἀντιτεταγμένων, εἰ μὴ βούλοιο κενοῦν μὲν ἐν τοῖς ἀκαίροις τήν ἰσχύν, ἤττων δ' ἐν τοῖς καιρίοις εὐρίσκεσθαι. Ὅταν γάρ μὴ ἐκ τῶν ἡμῖν ἀνωμολογημένων ποιῶνται τούς συλλογισμούς, μηδέ ὡς ἀρχαῖς χρῶνται τοῖς θεοπαραδότοις ρήμασί τε καί νοήμασι, μικρόν ἢ οὐδέν ἡμᾶς ἀπολογεῖσθαι χρή, ὡς ἐθελοκακοῦσι καί πρὸς ἔριν, ἀλλ' οὐ πρὸς ἀλήθειαν ποιούμενοις τήν διάλεξιν, καί μάλισθ' ὅτι μηδέν οἱ τοιοῦτοι λόγοι ἡμᾶς. Εἰ γάρ τόν μουσικόν ἢ τόν γεωμέτρην ἢ τοιοῦτον ἐκάτερον αὐτῶν οὐ προσδιαλεκτέον ἀγεωμετρήτῳ παντάπασι ἢ ἀναρμόστῳ, μὴ ἐξημμένῳ δηλαδὴ τῶν τῆς γεωμετρίας ἢ τῆς μουσικῆς ἀρχῶν, κἄν περὶ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τήν ζήτησιν ποιῆσθον τούς μαθηματικούς ἐκείνους μηδέ ἀποκρίνασθαι, πολλῶ μᾶλλον ἡμᾶς οὐκ ἀποκριτέον, οὐδέ διαλεκτέον τῷ περὶ Θεοῦ ἰδιοτήτων συλλογιζομένῳ μὴ ἀπό τῶν θεολογικῶν ἀρχῶν· ἐκ ψευδῶν γάρ αὐτῷ συντίθεται (σελ. 406) ὁ λόγος, ἐξ ὧν οὐ πάντως ἀληθές συνάγεται, μᾶλλον δέ οὐδόλως. Δι' αὐτό γάρ αὐτοῖς καί προάγεται τό ψεῦδος, ὥστε τό ἐναντίον τῇ θεολογίᾳ κατά τῆς ἐαυτῶν φέρειν κεφαλῆς ἀνάγκη, ὃ ἐστὶν ἡ βλασφημία. Ὡς οὖν τήν κατά διάθεσιν ἄγνοιαν νοσοῦντας παραιτεῖσθαι δεῖ. Ἄλλὰ γάρ ὅπως σαθρόν λίαν ἐξελέγχεται τό δοκοῦν τοῦτο τοῖς λατινικῶς φρονοῦσιν ἰσχυρόν, ἤδη μὲν καί ἐν τοῖς πρώην Περί τοῦ ἁγίου Πνεύματος σύν αὐτῷ πεπονημένοις ἡμῖν λόγοις πολλαχοῦ καί διὰ πλειόνων ἀπεδείξαμεν καί νῦν δέ οὐκ ὀκνήσομεν διὰ τούς ἐντυγχάνειν μέλλοντας τουτωί τῷ γράμματι. Οὐδέ γάρ ἀνεχόμεθα κακοδόξων ἐπιχείρημα παρ' ἡμῶν ἐγγεγραμμένον ἀνεξέλεκτον προκεῖσθαι τοῖς πολλοῖς, μᾶλλον δέ ἀναλαβόντες καί ἐτέραν δόντες ἀρχὴν τῷ λόγῳ, τά τῆς

μοναρχικωτάτης ἀρχῆς εἰς δύναμιν διατρανώσωμεν καὶ ἐπελέγξωμεν τούς τοῦ ἑνός Πνεύματος δύο δογματίζοντας ἀρχάς, ὅτι τε τοῦτο δογματίζουσι καὶ ὅτι οὐ καλῶς.

Ἡ δημιουργικὴ ἀρχὴ μία ἐστίν, ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅταν οὖν ἐκ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος προηγμένα λέγωμεν, τὴν τε ἀγαθότητα, δι' ἣν τὸ εἶναι ἔσχον, καὶ τὴν ἐγγεγεννημένην χάριν, ὅθεν ἕκαστον τοῦ εὔ εἶναι καταλλήλως μετεσχῆκασιν, καὶ τὴν ἐπιγεγεννημένην ὕστερον, δι' ἣν πρὸς τὸ εὔ εἶναι τὰ διαπεπτωκότα ἐπανῆλθον, ὅταν ταῦτα τε καὶ περὶ τοιούτων ποιώμεθα τούς λόγους, ἀρχὴν καὶ πηγὴν καὶ αἴτιον καὶ τὸν Υἱὸν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι φαμεν, οὐχ ἑτέραν, ἅπαγε, ἀλλὰ τὴν αὐτήν, ὡς τοῦ Πατρὸς δι' αὐτοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι καὶ προάγοντος καὶ ἐπανάγοντος καὶ συνέχοντος καλῶς τὰ πάντα. Ὁ δὲ Πατήρ πρὸς τῷ πηγῇ τῶν πάντων εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι, καὶ πηγῇ καὶ ἀρχῇ ἐστὶ θεότητος, θεογόνος ὡν μονώτατος. Καὶ τοῦτ' ἐσμέν εἰδότες κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν διὰ τῶν θεοπνεύστων λογίων τρανώς ἐκπεφασμένον. Ὅταν οὖν ἀκούσης ὅτι ὁ Υἱός «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή» καὶ «ὁ καλῶν αὐτόν ἀπό γενεῶν ἀρχὴν» (σελ. 408) καὶ «μετὰ σοῦ ἢ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου», τῶν δημιουργημάτων νόει, καθάπερ καὶ Ἰωάννης ἀριδῆλως ἐν τῇ Ἀποκαλύψει περὶ αὐτοῦ βοᾷ, «ἢ ἀρχὴ τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ», οὐχ ὡς καταρχή, ἅπαγε, Θεός γάρ, ἀλλ' ὡς δημιουργὸς αὐτῶν· κοινωνός γάρ ἐστὶ τῆς ἐξ ἧς ταῦτα πατρικῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν καὶ τῶν πάντων δεσποτείας αὕτη ἐστὶν ἐπώνυμον. Τοῦ δὲ Πνεύματος τὸν Υἱὸν ἀρχὴν ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης, πῶς ἂν φαίη τις, εἰ μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα δοῦλον ἢ κτιστόν; Ἀλλ' ἐπεὶ Θεός τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἀρχὴ αὐτοῦ κατὰ τοῦτο ὁ Υἱός, εἰ μὴ ἄρα ὡς θεοποιητὸς ἀρχή. Εἰ δὲ τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύματος θεότητος ὁ Υἱός ἐστὶν ἀρχή, κοινωνεῖν δὲ κατ' αὐτὴν τῷ Πατρί ἀμήχανον, «μόνος» γάρ τε θεολόγηται «πηγαία θεότης Πατῆρ», ἑτέρας ἄρα διαφόρου τινος θεότητος ὁ Υἱός ἐστὶν ἀρχή καὶ διέσπασε τὸ Πνεῦμα τῆς παραζούσης ἐκ Πατρὸς θεότητος· ἢ διὰ δύο διαφόρους θεότητας δώσωμεν τούτῳ τῷ ἐνί, καὶ τοῖς τρισὶ μίαν ἀνομολογοῦντες θεότητα;

Πῶς δὲ καὶ αἱ δύο κατὰ Λατίνους τοῦ ἑνός Πνεύματος ἀρχαὶ μία ἐστὶν ἀρχή; Οὐ γάρ ἀξιόσωσιν ἡμᾶς πίστει δέχεσθαι τούτων τὰ προβλήματα, ἀλλὰ μηδὲ σοφιστικῶς ἀποκρινέσθωσαν, ἄλλην ἀντ' ἄλλης ποιούμενοι τὴν ἀπόκρισιν. Ἡμῶν γάρ ἐρωτῶντων πῶς δύο κατ' αὐτούς τοῦ ἑνός Πνεύματος ἀρχαί, μίαν ἐκεῖνοι δισχυρίζονται τῶν δύο εἶναι τὴν ἀρχὴν. Ἡμεῖς δὲ οὐ περὶ τῶν δύο προσώπων ἐρωτῶμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἑνός, καὶ περὶ τούτου μᾶλλον πρὸς αὐτούς ποιούμεθα τὸν λόγον ὡς ἐπεὶ τῶν δύο μία ἢ ἀρχὴ καλῶς, πῶς τοῦ ἑνός δύο ἔσσονται ἀρχαί καὶ πῶς αἱ δύο μία κατ' αὐτούς; Φασὶν οὖν «διότι ἢ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἑτέρας». Τί οὖν Σήθ; Ἐκ μιᾶς ἄρα γεγέννηται ἀρχῆς ὅτι ἢ Εὐὰ ἦν ἐκ τοῦ Ἀδάμ, καὶ οὐ δύο εἰσὶ τούτου τοῦ ἑνός ἀρχαί, ὅτι ἢ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἑτέρας; Τί δὲ ἢ Εὐὰ; (σελ. 410) Οὐ δευτέρα ἀρχὴ τῶν ἐξ αὐτῆς, ὅτι καὶ αὐτὴ τὴν ἀρχὴν ἔσχεν ἐξ Ἀδάμ; Καίτοι ἀμφοῖν τὸ γόνιμον αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ διάφορον καὶ ἐν διαφόροις ὑποστάσεσι· διόπερ οὐδέ μία ἐστὶν αὐτὰι αἱ ἀρχαί, καίτοι ἢ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἑτέρας. Εἰ γοῦν ἐνταῦθα, οὐ, εἰ καὶ μὴ ἔν, ὅμως ἐστὶ τὸ γόνιμον ἀμφοῖν, οὐκ ἔνι τοῦ ἑνός μίαν εἶναι τὴν ἀρχὴν, πῶς ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος αἱ δύο τοῦ ἑνός ἀγίου Πνεύματος μία εἰσὶν ἀρχαί, ἐν ἧς μὴδαμῶς ἐστὶ κατὰ τὸ θεογόνον κοινωνία; μόνος γάρ τε θεολόγηται «θεότης θεογόνος» ὁ Πατήρ. Πάλιν ἢ Εὐὰ, ἐκ μόνου οὔσα τοῦ Ἀδάμ, ἐκ μιᾶς ἐστὶν ἀρχῆς, ὁ δὲ Ἀδάμ ἐκ γῆς ἐστὶν, ἀλλ' οὐ παρά τοῦτο ἢ Εὐὰ ἐκ τῆς γῆς καὶ τοῦ Ἀδάμ· ὁ γάρ Ἀδάμ μόνος ἐκ τῆς γῆς. Ἡ τοίνυν καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ μόνου λεγέτωσαν τὸ Πνεῦμα, καὶ οὕτως αὐτὸ ἐκ μιᾶς ἀρχῆς λεγέτωσαν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς αὐτῆς, ἀφ' ἧς καὶ ὁ Υἱός, κἀντεῦθεν πάλιν δύο εἰσὶν ἐπὶ τῆς θεότητος ἀρχαί καὶ οὐκ ἔτ' ἐστὶ μείζων ὁ Πατήρ τῷ

αίτιω τοῦ Υἱοῦ, ἐπίσης γάρ καί αὐτός αἴτιος θεότητος, ἢ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός αὐτό λέγοντες, μίαν ἐν τῷ Πνεύματι ὡς καί τῷ Υἱῷ εὐσεβῶς διδότωσαν ἀρχήν. Μέχρι γάρ ἄν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ ἐξ ἀμφοτέρων λέγωσιν, ἀλλ' οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, οὐκ ἔστι μίαν εἶναι τῆς θεότητος τοῦ ἐνός Πνεύματος ἀρχήν. Συνάπτων γάρ τις ἐπί τῶν τοιούτων, εἰ καί μίαν φαίη τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ὁμωνύμως, ὥστε οὐ μίᾳ· εἰ δέ διαιρῶν κατὰ μίαν ὁρᾷ τὰς θείας ὑποστάσεις, τῆς μιᾶς ἐξ ἀνάγκης δύο φανερώς γίνονται ἀρχαί.

Ἐμοί δ' ἔπεισι θαυμάζειν καί τό υπερβάλλον τῆς ἀνοίας τῶν τὰς δύο ταύτας, ὡς φασιν, ἀρχάς μίαν λεγόντων τε καί οἰομένων. Εἰ μὲν γάρ κοινωνεῖ τῷ Πατρί κατὰ τό θεογόνον ὁ Υἱός, προβαλλόμενος τό Πνεῦμα, καί ἐν αὐτοῖς τό θεογόνον καί ἢ ἐκ τούτων αὕτη πρόοδος, τῆς φύσεως ἄρα τοῦτο καί οὐ δύο εἰσὶν ἀρχαί, οὐδ' αἱ δύο μία, (σελ. 412) ἀλλ' ἀπλῶς μία, καί ἀποξένωται τῆς θείας φύσεως αὐτό τό Πνεῦμα, μή καί αὐτό κατὰ τό θεογόνον κοινωνοῦν. Εἰ δέ μή κοινωνεῖ ὁ Υἱός κατὰ τοῦτο τῷ Πατρί, μηδέ ἐν αὐτοῖς τοῦτο τό προβάλλειν, καθ' ὑπόστασιν τῷ Υἱῷ ἢ πρόοδος τοῦ Πνεύματος. Διάφορος ἄρα αὕτη τῆς ἐκ τοῦ Πατρός τοῦ Πνεύματος προόδου· τὰ γάρ ὑποστατικά διάφορα. Πῶς οὖν μία αἱ διάφοροι ἀρχαί; Καί μήν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐν τοῖς Πρὸς Εὐνομιανούς ἀντιρρητικοῖς αὐτοῦ κεφαλαίοις γράφοντος, «πάντα τὰ κοινὰ Πατρί τε καί Υἱῷ κοινὰ εἶναι καί τῷ Πνεύματι», εἰ μὲν κοινόν ἐστι Πατρί τε καί Υἱῷ τό ἐκπορεύειν, κοινόν ἔσται τοῦτο καί τῷ Πνεύματι καί τετράς ἔσται ἡ Τριάς· καί τό Πνεῦμα γάρ ἐκπορεύσει Πνεῦμα ἕτερον. Εἰ δέ μή κοινόν ἐστι κατὰ Λατίνους τῷ Πατρί καί τῷ Υἱῷ τό ἐκπορεύειν, ὡς τοῦ μὲν Πατρός ἐμμέσως κατ' αὐτούς, τοῦ δέ Υἱοῦ ἀμέσως ἐκπορεύοντος τό Πνεῦμα, οὕτω γάρ καί ὑποστατικῶς ἔχειν τόν Υἱόν τό προβλητικόν φασιν, οὐκοῦν κατ' αὐτούς καί τό δημιουργεῖν καί ἀγιάζειν καί ἀπλῶς ἅπαντα τὰ φυσικά οὐ κοινὰ Πατρός τε καί Υἱοῦ; Ἐπειδή ὁ μὲν Πατήρ διά τοῦ Υἱοῦ κτίζει τε καί ἀγιάζει καί διά μέσου τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖ καί ἀγιάζει, ὁ δέ Υἱός οὐ δι' Υἱοῦ, τοιγαροῦν κατ' αὐτούς ὑποστατικῶς ἔχει τό δημιουργεῖν καί ἀγιάζειν ὁ Υἱός, ἀμέσως γάρ καί οὐχ ὡς ὁ Πατήρ ἐμμέσως, καί οὕτω κατ' αὐτούς τὰ φυσικά τῶν ὑποστατικῶν διενήνοχεν οὐδέν. Εἰ δ' ἄρα φαῖεν διά τοῦ Πνεύματος τόν Υἱόν δημιουργεῖν καί ἀγιάζειν, ἀλλά πρῶτον μὲν οὐ σύνηθες τοῖς θεολόγοις διά τοῦ Πνεύματος τόν Υἱόν ἢ τόν Πατέρα δημιουργόν εἶναι λέγειν τῶν κτισμάτων, ἀλλ' ἐν Πνεύματι ἀγίῳ, ἔπειτα πρὸς τῷ μηδ' οὕτω τό ἀνωτέρω δεδειγμένον ἄτοπον αὐτούς ἐκφεύγειν, οὐ γάρ δι' Υἱοῦ πάλιν ὁ Υἱός ἀναφαίνεται δημιουργός καθάπερ ὁ Πατήρ, συμβήσεται τούτοις μή κοινόν εἶναι λέγειν καί τῷ Πνεύματι (σελ. 414) τό δημιουργεῖν καί ἀγιάζειν, ὡς μή δι' ἑτέρου, μηδέ ὡς ὁ Πατήρ ἢ καί ὁ Υἱός αὐτοῦ ταῦτα ἐνεργοῦντος. Κατ' αὐτούς οὖν ὑποστατικῶς ἔχει τό Πνεῦμα τό δημιουργεῖν καί ἀγιάζειν, ὡς οὐκ ἐμμέσως καθάπερ ὁ Πατήρ κτίζον τε καί ἀδιάφορα δείκνυται τοῖς ὑποστατικοῖς τὰ φυσικά· εἰ δέ τοῦτο, καί ἢ φύσις ταῖς ὑποστάσεις ταυτὸν τε καί ἀδιάφορον. Ἄρ' οὐ σαφῶς τῆς ἀνωτάτω Τριάδος ἐκπεπτώκασι καί τῆς ἐνότητος τῆς πίστεως καί τῆς κοινωνίας τοῦ ἀγίου Πνεύματος οἱ ταῦθ' οὕτω λέγοντές τε καί φρονοῦντες;

Ταῦτα μὲν δὴ ταύτη. Συλλογίζεσθαι δέ ἐπί τοῖς τοιούτοις ἔργω ὑπὸ τῶν πατέρων ἐδιδάχθημεν καί οὐδέ τούς Λατίνους γράψαιτ' ἄν τις τούτου χάριν. Μῆτε δ' ἀποδεικτικῶς τούτους συλλογίζεσθαι, καθάπερ φῆς αὐτός, παρά τό μή τοῖς αὐτοπίστοις λογίοις ὡς ἀρχαῖς καί ἀξιώμασι χρῆσθαι καί τοῖς θεοσόφοις καλῶς ἔπεσθαι πατράσι, μῆτε διαλεκτικῶς, διά τό μή ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν λημμάτων ποιεῖσθαι τούς συλλογισμούς, καί πάνυ γ' ἄν φαίην. Μηδεμίαν δέ εἶναι ἀπόδειξιν ἐπ' οὐδενός τῶν θείων καί τῶν ἐν τῇ ἀνωτάτω Τριάδι ζητουμένων, ἀλλά πάντα τόν περί αὐτῶν συλλογισμόν διαλεκτικόν

οἴεσθαι τε καί καλεῖν, ἀποδεικτικόν δέ οὐδέποτε, πολλοῦ δέω τίθεσθαι. Αἶ τε γάρ ἐπιγραφῆ τῶν πατρικῶν φωνῶν οὐκ ἔωσι τοῦτο παραδέξασθαι, κἄν τις φιλονεικότερον ἐνιστῆται καί τās ἐπιγραφάς ὡς παρεγγράπτους παραγράφηται, ἡμεῖς καί αὐτὰς δεῖξομεν αὐτῷ τοῦτο μαρτυρούσας τās φωνάς, «εἷς Πατήρ, εἷς Υἱός, ἕν Πνεῦμα ἅγιον», ὥστε κατά τοσοῦτον τοῦτο ἐκείνοις ἠνωται, καθόσον ἔχει μονάς πρὸς μονάδα τὴν οἰκειότητα «καί οὐκ ἐντεῦθεν» φησί «μόνον ἢ τῆς κοινωνίας ἀπόδειξις» καί ποῦ μὲν, μετὰ τὸ συναγαγεῖν, ἀποδέδεικται βοώσας, ποῦ δέ μεταξύ κείμενον, τὸ ἀποδείκνυμεν, ποῦ δέ καί ἐπαγγελλομένης (σελ. 416) ζητεῖς φησί τās ἀποδείξεις, ἔτοιμος παρασχεῖν. Καί τί τὸ μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν ταύτην ἐπαγόμενον; Λόγιόν τι τῶν θεοπαραδότων ἢ καί θεοπνεύστων καί πᾶν ὅ,τι ἂν τούτοις ἔποιτο καί ἐκ τούτων συμπεραίνοιτο. Τί μὲν γάρ ἐστὶ Θεός, οὐδεὶς πώποτε τῶν εὖ φρονούντων οὐτ' εἶπεν οὐτ' ἐζήτησεν, οὐτ' ἐνενόησεν. Ὅτι δέ ἔστι καί ὅτι εἷς ἐστὶ καί ὅτι οὐχ ἕν ἐστὶ καί ὅτι τὴν Τριάδα οὐχ ὑπερβέβηκε καί πολλ' ἕτερα τῶν περὶ αὐτόν θεωρουμένων, ἔστι ζητῆσαί τε καί ἀποδείξει. Εἰ γάρ μή ταῦτα, οὐδέ μαθεῖν ὅλως ἔστι τὸ περὶ Θεοῦ. Εἰ δέ μανθάνομεν καί ζητοῦμεν καί τοῦτο παρά τῶν εὖ εἰδόντων καί ἐπισταμένων, τὰ μὲν ἄρα τοῦ Θεοῦ γινώσκεται, τὰ δέ ζητεῖται, ἔστι δ' ἅ καί ἀποδείκνυται, ἕτερα δέ εἰσὶν ἀπερινόητα πάντη καί ἀνεξερευνητὰ τρόπος γεννήσεως, ἐκπορεύσεως, τελείας ἅμα καί ἀνεκφοιτήτου προελεύσεως, ἀδιαιρέτου τε ἅμα καί τελείας διαιρέσεως, καί τ' ἄλλ' ὧν διὰ πίστεως ἐπιστημόνως ἔχομεν. «Ὡς γάρ αἴσθησις ἐν τοῖς ὑπ' αἴσθησιν λογικῆς οὐ δεῖται δεῖξεως, οὕτως οὐδέ πίστις ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀποδείξεως. Μικροῦ δ' ἴσον καί οὐδέν ἔλαττόν ἐστὶ κακόν, τὰ τε ὑπὲρ νοῦν οἴεσθαι εἰδέναι καί «τό τοῦ Θεοῦ γνωστόν» μή τοιοῦτον ἀποφαίνεσθαι, ὡσαύτως καί τὸ ζητητόν ἢ ἀποδεκτόν. Ἔστι γάρ κοινῶν ἐννοιῶν καί ἀξιωμάτων ἀπορῆσαι οὐκ ὀλίγων, ἅ κρείττω ἢ κατά ἀπόδειξιν παρεχόμενα τὴν ἐπιστήμην ἀποδεικτικαί τῷ ἐπισταμένῳ χρήσασθαι γίνονται ἀρχαί.

Πᾶσι γάρ ἐστὶν ἐγνωσμένον τε καί ἀνωμολογημένον ὅτι ὁ Θεός τέλειός ἐστι καί οὐκ ἄλογος, ἐξ ὧν εἷς καί οὐχ ἕν ἀποδείκνυται. Λεγόντων οὖν ἡμῶν ὅτι ὁ Θεός τέλειος, ὁ τέλειος εἷς, καί τ' ἄλλα συνείρειν διανοουμένων συμφώνως τοῖς πατράσιν, ὅπως εἷς ὁ τέλειος, εἴ τις τῶν ἀνεπιστημόνων τούτων ἀποδεικτικῶν προσίστατο λέγων ἐπὶ τῶν μοναδικῶν ἀπόδειξιν μή εἶναι, παρ' ἡμῶν εὐθύς ἀκούσεται ὡς καθόλου μὲν οὐκ ἔστι πῶς γάρ ἐπὶ τῶν μὴ καθόλου; (σελ. 418) Ἀψευδῆς δέ οὐδέν ἦττον ἀπόδειξις ἐστὶ, καί γάρ ἀναγκαῖα καί ἐπὶ τῶν μοναδικῶν καί ἀνεξαπάτητος μᾶλλον αὕτη ἢ ἀπόδειξις. Ἐπὶ γάρ τῶν καθόλου γένοιτ' ἂν μᾶλλον ἢ ἀπάτη, διὰ τῆς φαντασίας θηρωμένης τῆς τοιαύτης ἀποδείξεως, δυσξυμβλήτων τε καί δυσπεριλήπτων ὄντων πάντων τῶν ὑποκειμένων. Οὐ μὴν ἀλλὰ καί ἐφ' ὧν τὸ κοινόν ἀνώνυμον, τὸν αὐτόν τρόπον γένοιτ' ἂν ἀπόδειξις καί ἐπὶ τινος εἴδους τοῦ καθόλου καί ἐφ' ἑνός ἐκάστου γε τῶν μερικῶν ἀποδείξεις γίνονται, καθόλου μὲν οὐ, πῶς γάρ; ἀψευδεῖς δέ καί ἀναγκαῖαι. Ἑλλησι μὲν οὖν πιθανολογία ἢ θεολογία, διό καί διαλεκτικός ἅπας ὁ δοκῶν αὐτοῖς θεολογικός συλλογισμός, ἐξ ἐνδόξων ἐνδοξος, ταῦτόν δέ εἶπεῖν πιθανός ἐκ πιθανῶν. Οὐδέν γάρ ἴσασι περὶ Θεοῦ βέβαιον οὐδ' ἀσφαλές, «ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν». Ἡμεῖς δέ οὐκ ἐξ ἐνδόξων ἐπὶ τὸ θεολογεῖν ὀρμώμεθα ἀρχῶν, ἀλλ' ἀμεταπίστως περὶ ταύτας ἔχομεν, θεοδιδάκτους οὔσας. Πῶς οὖν οὐκ ἀποδεικτικόν, ἀλλὰ διαλεκτικόν τὸν τοιοῦτον συλλογισμόν ἐροῦμεν; Καί μὴν εἴ τις τῶν τὴν διαλεκτικὴν ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ λεγομένοις εἰσαγόντων, ὅ παρά τῶν θεολόγων ρητῶς ἀπηγόρευται πατέρων, εἴ τις τοίνυν καί τούτων τούς εὖ ἔχοντας ἀναλύσειε συλλογισμούς, ἥκιστ' ἐν τούτοις εὐρήσει τὸ καθόλου τὸ τε γάρ προκείμενον μοναδικόν ἐστὶ καί πᾶν ὅ,τι τῶν αὐτῷ προσόντων μόνῳ κυρίως

πρόσεστιν αὐτῷ. «Οὐδεὶς γάρ» φησὶν «ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός», ὁ μόνος σοφός, ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, «ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον». Οὐδὲν οὖν τῶν ἐπομένων ἐπὶ πλέον εἶη ἢ αὐτοῦ, ὥστε καὶ αὐτῶν ἕκαστον μοναδικόν καὶ πᾶν ὅ,τι κατηγοροῖτο τούτων οὐ καθόλου. Πῶς οὖν συλλογίσαιντ' ἂν ἄνευ τοῦ καθόλου; Εἰ δὲ διὰ τὴν τοῦ προκειμένου ιδιότητα προάγοντες ἐν ὄλῳ τοὺς (σελ. 410) οἰκείους δέχονται συλλογισμούς, πολλῶ μᾶλλον διὰ τὸ μοναδικόν τοῦ προκειμένου τὴν ἀπόδειξιν προσήσονται δίκαια ποιοῦντες. Ἐὰν δ' αὖθις λέγη τις 'ἢ ἀπόδειξις ἐκ τῶν προτέρων, οὐδὲν δὲ πρότερον Θεοῦ', 'οὐ τὰ κατ' αὐτόν ἐξετάζομεν, ὃ βέλτιστε', ἐροῦμεν πρὸς αὐτόν, 'ἀλλὰ τί τῶν περὶ αὐτόν'. Τὸ γάρ 'εἷς καὶ τρία' καὶ τὸ 'ἐξ ἐκείνου μόνου', καὶ τὸ 'εἷς ἐκείνου μόνου', οὐ τὴν φύσιν δείκνυσιν, ἀλλὰ περὶ αὐτὴν ἐστὶ δεικνύμενα. Οὐκοῦν οὐδέ τι τῶν δι' ἃ ταῦτα προϋπάρχειν ἀνάγκη τις τοῦ δεικνυμένου, καθάπερ οὐδ' αὐτὰ προϋπάρχει τὰ περὶ Θεόν δεικνύμενα. Κάκεινο γάρ, ὅ,τι ποτ' ἂν ἦ, περὶ τὴν ἀπερινόητον ἐκείνη θεωρεῖται φύσιν, αἶ τε κοινότητες, αἶ τε ιδιότητες, οἷον ἐκπόρευσις ἢ γέννησις, καὶ ταῦτ' οὐ θέσει, ἀλλὰ φύσει, πλοῦτός τε ἢ κίνησις ἢ τελειότης, ὥσπερ καὶ τῶν ἄκρων θεολόγων τίς φησι, «μονάδος μὲν κινήσεως διὰ τὸ πλούσιον, δυάδος δὲ ὑπερβαθείσης διὰ τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος, ἐξ ὧν τὰ σώματα, Τριάδος δὲ ὀρισθείσης διὰ τὸ τέλειον». «Οὐκ αἰτιολογία τε τοῦτο ἐστὶ θεότητος, ἀλλ' ἀπόδειξις τῆς περὶ αὐτῆς δόξης εὐσεβοῦς».

Ἐπειτα πῶς τὸ πρότερον, ὃ οὗτος, ἐπὶ τῆς ἀποδείξεως ζητεῖς; Εἰ μὲν χρόνῳ, λοιπὸν οὐδέ οὐρανοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτόν σωμάτων καὶ θαυμάτων, οὐδέ γῆς καὶ θαλάττης καὶ τῶν ἐν αὐταῖς, οὐδ' ἀέρος καὶ τῶν ἀεροπόρων, οὐδ' αἰθέρος καὶ τῶν μετεώρων περιδέξει τινὰ ποτε ἀπόδειξιν. Μετὰ γάρ ταῦτα πάντα κοιναί τε ἔννοιαι καὶ ἀξιώματα καὶ ὅροι, προτάσεις τε καὶ ἀποδείξεις καὶ συλλογισμοί, διαιρέσεις τε καὶ ἀναλύσεις πᾶσαι διανοίας γάρ ἐστὶ ταῦτα τοῦ ὕστατα κτισθέντος. Εἰ μὲν οὖν οὕτω ζητεῖς τὸ πρότερον, λύσεις ἐκ μέσου τῶν ὄντων τὴν ἐπιστήμην ταύτην ποιησάμενος· εἰ δ' ἐτέρως τὸ πρότερον ἐκλήψῃ, οὐκ οἶμαι σε λόγου κἂν τοῖς περὶ Θεοῦ δεικνυμένοις ἀπορήσειν, (σελ. 422) ἐκεῖνο προσδιανοούμενον, ὅτι καὶ δι' ὧν εἰσι δεικνύμενα ἐν τοῖς περὶ αὐτῶν εἰσιν, ἀλλ' οὐδέ τὸ αἴτιον πάντως ἐπιπλέον ἢ πρεσβύτερον οὐδ' ἐστὶν αἴτιον. Ὡστε κἂν ἐξισάζῃ τοῖς αἰτιατοῖς αὐτὰ τὰ αἴτια, κἂν μὴ προῦφεστηκότα ἦ, οὐκ ἐμποδίσαι τὴν ἀπόδειξιν. Ἐκ μὲν οὖν τῶν κοινῶν ἐννοιῶν τε καὶ ἀξιωμάτων οὕτως ἔστιν οὐδ' τῶν θείων ἐνὶ συνίστασθαι τὰς ἀποδείξεις. Τί δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἐνός τῆς θεαρχικῆς Τριάδος θεανδρικῶς ἡμῖν ὠμιληκός παραδεδομένα; Τί δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τῶν αὐτῷ λαλούντων ἡμῖν ἀποκεκαλυμμένα; Ἄρ' οὐχ ὡς αὐτοπίστους καὶ ἀναποδείκτους δεξόμεθα ἀρχάς, καὶ πᾶν ὅ,τι ἂν τούτοις ἔποιτο καὶ ἐκ τούτων συμπεραίνοιτο οὐκ ἀποδείξεις θείας προσεροῦμεν;

Αὐτίκα Διονυσίου τοῦ μεγαλοφυεστάτου θεοφάντος θεολογοῦντος ὅτι «μόνη πηγή τῆς ὑπερουσίας θεότητος ὁ Πατήρ», καὶ ἔστι «πηγαία θεότης ὁ Πατήρ, ὁ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς θεογένου θεότητος οἷον ἄνθη καὶ ὑπερούσια φῶτα», εἴ τις τὸ ὑπερούσιον Πνεῦμα φύσει ἐρεῖ ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ φύσει ὄν ἐκ τοῦ Θεοῦ πηγάζεσθαι ἐκ τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἐκ τῆς πηγαίας θεότητος τὸ εἶναι ἔχειν, πηγαία δὲ θεότης μόνος ὁ Πατήρ, εἶτα συμπεραίνει ὡς ἐκ μόνου τοῦ Πατρός ἐστὶ τὸ Πνεῦμα, τίς λόγος μὴ οὐκ εὐσεβῶς ἅμα καὶ ἀποδεικτικῶς καὶ ἀναμφιλέκτως ἔχειν οἶεσθαι τοῦτον τὸν συλλογισμόν; Οὐκ ἀληθεῖς εἰσιν αὗται αἱ προτάσεις; Οὐ τὰ ἀντικείμενα αὐταῖς εἰσι ψευδῆ; Οὐκ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχουσιν; Οὐ πρῶται καὶ ἄμεσοι καὶ γνωριμώτεροι; Οὐκ οἰκείαι εἰσι τῷ προκειμένῳ; Οὐ τὴν αἰτίαν ἐν ἑαυτοῖς ἔχουσι τοῦ συμπεράσματος; Οὐκ εἰς αὐτόπιστον καὶ ἀναπόδεικτον

καί ἀρχοειδεστάτην καταλήγουσιν ἀρχήν; Τί δέ ὅταν τεκμηριώδεις ἐκ τῶν ὑστέρων, ἡμῖν δέ προτέρων, τοῦ ὅτι ποιώμεθα τάς ἀποδείξεις; Πῶς ἂν πεισθίημεν τῷ λέγοντι ὡς οὐδέ οὕτως ἔνι τι τῶν θείων ἀποδείξει; (σελ. 424) «Δεῖ γάρ» φησὶν «εἶναι ὁμογενῆ καί τεκμήρια ὧν ἐστὶ τεκμήρια, Θεῶ δέ οὐδέν ὁμογενές». Πῶς οὖν τό μή στίλβειν τῇ σελήνῃ ἐστὶν ὁμογενές ἢ τό στίλβειν ταῖς πλείασι, δι' ὧν τήν μὲν ἐγγύτερον ἡμῖν πλανᾶσθαι, τάς δέ πορρωτέρω ἐστηρίχθαι τεκμαιρόμεθα; Τόπου μὲν γάρ ταῦτα, αἱ δέ εἰσὶν οὐσίαι δι' ὧν ἐκεῖνα ταύταις δείκνυται, ταῦτ δ' αὐθίς ἐστὶν ἐνέργεια ἢ πάθος, καί οὐ τοῦ ἀστέρος μᾶλλον ἢ τοῦ ἀτενίζοντος. Ἄλλ' οὐδ' ἡ κωνοειδῆς σκιά τῷ φωτίζοντι ὁμογενές, δι' ἧς μείζον τοῦ φωτιζομένου δείκνυται, οὐδέ ὁ φωτισμός τῇ σφαίρᾳ ἐστὶν ὁμογενής· εἰ δ' ἕτερον τρόπον εἰσὶν ὁμογενῆ, ὅτι περὶ τό αὐτό θεωρεῖται τό πόρρω καί τό στίλβειν καί τό μή ἐφ' ἑκατέρου καί τά ἄλλα τούτοις γε παραπλησίως, κάκεῖ θεωροῖτο ἂν περὶ τό αὐτό καλῶς τό τε δεικνύμενον καί δι' οὗ ἐκεῖνο δείκνυται.

Ἰσασιν οἱ κεκαθαρμένοι τήν καρδίαν διὰ τεκμηρίου τῆς ἐγγινομένης ἐν ἑαυτοῖς ἱερᾶς φωτοφανείας ὅτι ἔστι Θεός καί οἶον φῶς ἐστὶ, μᾶλλον δέ πηγὴ φωτός νοεροῦ τε καί αὐλοῦ. Διό καί χάριν ἴσασιν οὐχ ἑαυτοῖς, ἀλλὰ τῷ φωτίζοντι, ὡσπερ οὐδέ τῷ ἀέρι χάρις αἰσθητῶς πεφωτισμένῳ, οὐ γάρ ἡ λαμπρότης ἐστὶν αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ φωτίζοντος ἡλίου, τοῦ δ' ἀέρος μόνον τό διαφανές ἐπίχαρι, ὡς καί τοῖς θεοφόροις τό διὰ καθαρότητα καρδίας δεικτικόν τῆς νοερᾶς ἐλλάμπυσης. Δύνανται καί οἱ μή πρός τοῦτο θεωρίας ἀναβεβηκότες ἐκ τῆς περὶ πάντα προμηθείας τόν κοινόν προμηθεά συνορᾶν, ἐκ τῶν ἀγαθνομένων τήν αὐτοαγαθότητα, ἐκ τῶν ζωοποιουμένων τήν αὐτοζωήν, ἐκ τῶν σοφιζομένων τήν αὐτοσοφίαν καί ἀπλῶς ἐκ πάντων τόν τά πάντα ὄντα καί ὑπεξηρημένον καί ὑπερανιδρυμένον πάντων, τήν πολυώνυμον ἐκείνην καί ἀκατανόμαστον ὑπερούσιον οὐσίαν. Τί οὖν, οὐ ταῦτα πάντα περὶ ἓν ἐκεῖνο αὐλῶς θεωρεῖται, (σελ. 426) ὅ,τι ποτέ ἐστὶν ἐκεῖνο; Τί δέ, οὐ διὰ τούτων οἷα τεκμηρίων ἀψευδῆς γίνεται ἀπόδειξις ὅτι ἔστι τις προαγωγεύς καί προμηθεύς προἀναρχον ἀπάντων, παντοδύναμος, παντεπίσκοπος, πανάγαθος, παναίτιος, ὑπερφυῆς; Ἐγὼ μὲν οἶμαι καί πάνυ γε οἶομαι καί οὐδ' ἂν οἶμαι ἔχειν ἀντειπεῖν. Οὕτω τοίνυν καί ἡμεῖς ὁμοίως, τεθεολογημένον ἐπὶ τοῦ τῆς πίστεως συμβόλου περὶ τε τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καί τοῦ μὲν γεγεννησθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς κηρυττομένου, τοῦ δέ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀμφοτέροις τό ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐφαρμόζεσθαι συναγομεν, ἐκ τῶν ὕστερον ὁμοίως τεθεολογημένων τά προαιωνίως κατὰ τοῦθ' ὁμοίως ὑπάρχοντα δεικνύντες.

Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καί τοσαῦτα περὶ τούτου σοι γεγράφαμεν, ἀλλ' οὐ πάνυ διοισόμεθα εἴθ' ἀπλῶς δεῖξιν εἴτε ἀποδείξιν τούς τοιούτους λόγους λέγει τις· μόνον στεργέτω τήν δι' αὐτῶν φωτός τρανότερον ἐκφαινομένην ἀλήθειαν· σοῦ δ' ἔνεκα συνηγορήσαμεν τῇ ἀποδείξει, οἶον ἀπολογία ὑπὲρ ταύτης ποιησάμενοι· τούς γάρ ἐμούς κατὰ Λατίνων διὰ γραμμάτων λίαν ἐπανοῦντος λόγους, ὑπειδόμενος τήν εἰ καί μή κατὰ λόγον ὁμως ὑφέρπουσαν μέμψιν τῇ ἐπιγραφῇ, ὡς ἂν μή πρός τόν ἐπαινέτην ἀναφέροιο ἀπετριψάμην. Ἴν' οὖν καί σέ κριτὴν ἀξιόχρεων τούτου τοῦ ὀνόματος ποιήσωμαι παραθήσομαι τάς διαφοράς τοῦ τε ἀποδεικτικοῦ καί διαλεκτικοῦ συλλογισμοῦ. Σόν δ' ἔστι σκοπεῖν καί ἀδεκάστως κρίνειν τίνι μᾶλλον προσήκουσιν οἱ περὶ θείων δογμάτων συντιθέμενοι, καί μάλισθ' ὅταν τήν ἡμῶν αὐτῶν εὐσεβῆ καί ἀκλινῆ περὶ Θεοῦ δόξαν ἐκτιθώμεθα. Ὁ μὲν οὖν περὶ τό ἀναγκαῖον καί αἰεὶ ὄν καί ἀληθές ὄν καί αἰεὶ ὡσαύτως ἔχον, ὁ δέ διαλεκτικός περὶ τό ἔνδοξον καί πιθανόν καί πεφυκός ἄλλοτε ἄλλως ἔχειν καί νῦν μὲν ὄν, νῦν δ' οὐκ ὄν, καί ποτέ μὲν ἀληθές, ποτέ δέ μή. Ποῦ ποτ' ἄρα τά θεῖα

(σελ. 428) δεχομένη, καί ὅτι διαιρεῖται, κἄν μή καθ' ἑαυτήν, διό καί ἐν τῇ διαιρέσει μένει ἀδιαίρετος, καί ὅτι κἄν τῷ διαιρετῷ μίαν καί ἀδιαίρετον ἔχει τήν ἀρχήν, διό κἄν τούτῳ εἷς Θεός, καί ὅτι δημιουργός καί ὅτι προνοητής καί ὅτι συνοχεύς καί τ' ἄλλα ὅσα τούτοις ὅμοια, ἔστιν ὡς δέον εἶναι ζητούντας τὰς αἰτίαις, αἱ καί αὐταὶ τῶν περὶ Θεοῦ ἄν εἶεν, ἐφικέσθαι τῆς εὐρέσεως, σὺν Θεῷ δ' ἐφικομένους, οὐ διαπορητικῶς ἔτ' ἔχειν ἥτοι διαλεκτικῶς, ἀλλ' ἀποδεικτικῶς ἐπίστασθαι καί πρὸς ἑτέρους τήν θείαν διὰ λόγου μετοχετεύειν ἐπιστήμην. Εἰ δέ μή ἐφικοίμεθα, τοὺς μὲν τῇ πίστει ἀσθενοῦντας δυνάμει λόγων ἠκιστ' ἔχομεν ἐπιρρωννύειν, αὐτοὶ δέ διὰ τῆς πίστεως ἐπιστημόνως ἔχομεν. Οὐ γάρ ἀποδείξει τό πᾶν πιστεύομεν, οὐδέ τό μυστήριον δεῖν οἰόμεθα τεχνογραφεῖσθαι τῆς πίστεως, οὔθ' ἡμεῖς, οὔθ' οἱ πρό ἡμῶν διὰ λόγου τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας συνηγορήσαντες, ἀλλὰ κἄν τούτῳ δείκνυμεν τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας τό ἰσχυρόν καί τοῖς κατὰ τι τούτου χωλεύουσιν ἐπανορθώσεως παρέχομεν ἀφορμὴν καί τοῖς ὀρθοτομοῦσι τοῦτον ἀσφαλείας ὑπόθεσιν.

Ὁ δέ διακομίσας ὑμῖν τοὺς ἐπὶ τούτοις λόγους ἐκείνους, τὰ πάντα καλὸς κάγαθός καί τήν πολιτείαν εἶπερ τις θεοφιλῆς καί ἡμῖν διὰ τοῦτο προσφιλῆς Ἰωσήφ, ἐπὶ τήν ἐπάνοδον σπεύδων, αὐτοσχεδίους σχεδόν ἤρπασε παρ' ἡμῶν, οἷον ἀρτιτόκους παῖδας, μή τυχόντας τῆς προσηκούσης φροντίδος. Ἀλλ' ἐπεὶ πρὸς ἀληθείας ἀπόδειξιν, ἀλλ' οὐ κάλλους ἐπίδειξιν ἐξενηνόχεται, παρά τοῦτ' οἶμαι καί παρά τῆς σῆς ἐπαινοῦνται σοφίας. Ἐκεῖνό γε μὴν ἐπὶ νοῦν σε λαβεῖν, ὡς ἡμεῖς ἐκ πολλοῦ τήν ἀνωτάτω σοφίαν ποθήσαντες, μᾶλλον δέ πρὸς τὸν αὐτῆς πόθον παρά τῆς ἀνωτάτω φιλανθρωπίας ἐφελκυσθέντες, παντοῦ λόγων εἶδους καί τῆς κατ' αὐτὰ μελέτης ἀφέμενοι, ταύτην προσανέχομεν διὰ βίου, (σελ. 432) καί τοῦτ' εἰσὶν οἱ συνίσασιν ἡμῖν καί συμμαρτυρήσουσι παρ' ὑμῖν πολλοί καί σύ δέ αὐτός οὐκ ἀνεπιγνώμων ὅσα ἑμαυτόν ἔχω πείθειν. Παρεῖται δέ ἡμῖν τ' ἄλλ' ἅπαντα ἐξ ἀνάγκης, ἐπειδήπερ ἐν τῇ πάντων ἀποκτήσει καί καί τῇ πάντων ἐπιλήσει τὰ κατ' ἐκείνην τήν σοφίαν συνίστασθαι πέφυκεν, ὡσπερ κἄν τῇ πάντων ἀφαιρέσει ἐν ὑπεροχῇ τινὶ τό θεῖον νοεῖται. Ἀλλ' οὐκ ἴσον τούτῳ τῆς σοφίας ἐκείνης τό τέλος ἐντεῦθεν μὲν γάρ τὰ ἀπεμφαίνοντα τῷ Θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς, ἐκεῖ δ' ἔργῳ τὰς θείας ἐμφάσεις νοερῶς ὁ νοῦς δέχεται, ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον Θεοῦ καί ὦν καί αἰεὶ γινόμενος. Κἄν ἡμεῖς τῶν μὲν περὶ λόγους ἐπιστημῶν ἐπιλελήσμεθα σχεδόν παντάπασιν, εἰ καί χρεῖας ἐπειγούσης οὐχ ἐκόντες εἶναι τινὰ τούτων ἀναλαμβάνειν ὡς ἐνόν πειρώμεθα, διό καί τὰς ἀττικὰς ἐκείνας χάριτας καί τό λίαν ἔντεχνον τῆς ἐξαγγελίας ἀπειπάμεθα, τῆς δέ ἀληθινῆς σοφίας οὐδέν ἢ μικρόν κατειλήφαμεν, ἀλλ' οἷον εἰς ὁσμὴν μύρου τρέχομεν, αὐτό τό μύρον οὐκ ἐν χερσίν ἔχοντές πω.

Ὁ δέ τὸν πόθον τοῦτον ἡμῖν ὑπερβολῇ φιλανθρωπίας ἐνθείς καί τέλος ἀτέλεστον διὰ τοὺς οἰκτιρμούς αὐτοῦ παράσχοι τῆς μελλούσης ἀμβροσίας ἀρχήν. Τοῦτο καί αὐτός ἡμῖν σύννευξαι καί ἡμεῖς ἐπευχόμεθα σου τῇ ἀρετῇ καί θεός ἄνωθεν ἐπίκουρος καί ἐπήκουος εἴη.

Β' ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ (Σελ. 334)

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΕΝ ΤΟΙΣ ΔΟΓΜΑΣΙ ΔΙΑΦΟΡΑΣ

Ὁ μὲν τῆς ἑαυτοῦ περὶ τό κατηγορεῖν ἐτοιμότητός δε καί δεινότητος ἡμᾶς ὑπόθεσιν ἐνστησάμενος, πρὸς ἡμᾶς τοὺς λόγους ἀποτεινομένους ἐκπέμψας καί γραμμάτιον

προσεπιστείας ταύτην ἐπαγγέλον δοῦναι οἱ χάριν, εἴ τις ἡμῖν ὑπολέλειπται λόγος, μή πρὸς ἕτερον, ἀλλὰ πρὸς αὐτόν ἦκειν παρ' ἡμῶν, δυσὶν ἀνθολκαῖς, τῇ τε τοῦ πράγματος αἰτήσῃ, τὴν ἀπολογίαν ἐφ' ἑαυτὸν ἐπισπασάμενος διετέλεσεν. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῷ σῶ νῦν πρὸς ἡμᾶς γράμματι τῶν αὐτῶν σχεδὸν λόγων δεῖ, κάπῃ τοσοῦτο τούτων ἐρᾶς ὡς καὶ δι' εὐχῆς ἡμῖν τὰς πρὸς τὸ γράφειν ἐπιπέμπειν ἀνάγκας, καὶ ταῦθ' ὡς γε αὐτὸς ἂν φαίης μὴδ' ἄγαν εὐπρεπεῖς οὕσας, ἐπεὶ τοίνυν οὕτω κατ' ἄκρας ἐάλως τῇ δυνάμει τοῦ πόθου καὶ σοὶ τὸν αὐτὸν ἀπολογητικὸν ἔπεμψα. Τοῦτον τοίνυν ἐμμελῶς ἀναγνοῦς, εἴση μὴ τοῦμόν αὐτοῦ ζητοῦντά με μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑμέτερον, καὶ μὴδ' ἀμφοτέρων τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν θεοφόρων καὶ κοινῶν ἡμῖν πατέρων ἐξειργασμένον. Δίελθε τοίνυν οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις, ὡς ἐναποθεῖο τῷ τῆς ψυχῆς σοι ταμείῳ τὰ λυσιτελεῖ δόγματα, καὶ τῶν λόγων ἀναμνήσθητι τῶν ἐμῶν, οὓς πολλοὺς πολλάκις ἐποίησάμην πρὸς σέ συνόντα, καὶ τὴν, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἔξω φιλοσοφίας κενὴν ἀπάτην ἢ δυνάμειος ἔχεις φυλάττου' μᾶλλον δὲ καὶ σαυτὸν νῦν ἀνακαθάσαι σπεῦσον, ἰλαστηρίοις τε εὐχαῖς καὶ περιρραντηρίοις ὑγιαίνουσι λόγοις χρησάμενος' ἀνιέρου γάρ γνῶσεως κεκοινωνηκέναι δοκεῖς τῷ μὴ ἀντικεῖσθαι λόγῳ, μὴδέ (σελ. 436) γοῦν ἀπαρέσκεσθαι γνώμη, θαυμάζοντα δὲ φαίνεσθαι τὸν εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος ἐνέργειάν τε καὶ χάριν τὴν τοῦ Βελίαρ παραγνωρίσαντα.

Καίτοι τὸν ἄνδρα τὴν περὶ λόγους δεινότητα καὶ αὐτὸς τῶν ἀρίστων ἡγημαὶ καὶ πρὸς καλοκαγαθίαν τρόπων εὐ πεφυκέναι πείθομαι καὶ οὐκ ἔσθ' ὅπως ἔχω μὴ φιλεῖν, οὐ μὴν καὶ χαρίζεσθαι τι τῶν δεόντων πόρρω, καὶ ταῦτ' ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων δόγμασι καὶ ρήμασι' οὐ γάρ πρὸς ἀληθῶς φιλοῦντος ἢ παρέχειν ἢ τὸν μὴ παρέχοντά τι τῶν τοιοῦτων ἄφιλον ἡγεῖσθαι' ἀλλὰ πρὸ τῶν φίλων θετέον τὸν φίλιον, καὶ ταύτην οἶεσθαι φιλίαν μόνην ἢ τῆς αἰτίας ἐκείνης ἐξῆται κάκειθεν τε ἀφικνεῖται καὶ δι' ἀλλήλων τῶν φιλοῦντων οὐρανομιμήτως περινοστοῦσα, κατὰ τὴν τῆς θείας μουσικῆς ἀρμονίαν ἐν διπλῇ περιφορᾷ ἀντεπιφερομένης εὐμενῶς, πρὸς Θεὸν ἐκατέρωθεν ἐπανερχεται καὶ τηρεῖ τὴν ἱεράν ταύτην καὶ οὐρανίαν στροφὴν ἀεικίνητον' τὴν δὲ ρέουσιν ταύτην καὶ τὸ κατώτερον ἀεὶ ζητοῦσαν, (οὕτω γάρ καὶ ρυήσεται), καὶ διὰ τοῦτο πάντα χαριζομένην, φιλίας ἔκπτωσιν μᾶλλον ἢ φιλίαν ἐμοὶ καλεῖν ἔπεισι.

Ταῦτ' ἄρα καὶ μακροὺς νῦν ἀντεπεξάγω λόγους, ὁ μὴτ' ἐκμαθῶν, μὴτ' ἀρτίως μανθάνων καὶ, τὸ σύμπαν εἰπεῖν, ὁ μὴδὲν εἰδῶς, καὶ τοῦτ' αὐτὸ βίον ἐμαυτῷ σχεδὸν θέμενος, πρὸς τὸν μεμαθηκότα καὶ μανθάνοντα καὶ λέγειν ἄκρως εἰδῶτα καὶ τοῦτο πεπονημένον ἐμμελὲς βίου μέλημα. Κατέσχον δ' ὅμως ὡς ἔσχον ἐμαυτὸν' ἴσθι γάρ με μὴ κατὰ σχολὴν ἢ σπουδῆν, ἀλλ' ἐκ τοῦ προχείρου τὴν ἀπολογίαν πεπονημένον καὶ τὰ πλείω τῶν πρὸς ἐμέ τῷ Βαρλαάμ γραμμάτων καὶ λόγων μειζόνων ἀφορμὰς καὶ λαβὰς παρέχοντα καταλελοιπῶτα, τοῦτο μὲν τῇ τῶν θείων αἰδοῖ, τοῦτο δὲ τῇ τοῦ διώκοντος ἡμᾶς φειδοῖ καὶ μὴν ἔστιν ἅ καὶ σκέψεως ἐδεῖτο (σελ. 438) συντονωτέρας τε καὶ μακροτέρας ἢ κατὰ τὸν ἀπὸ τοῦ διακομισθέντος γράμματος ἄχρι τοῦ καθ' ὃν ἀντιγεγράφαμεν χρόνον' προσδόκιμος γάρ ἦν εὐθύς μετὰ τὴν ἀφ' ὑμῶν ὡς ἡμᾶς ἐπάνοδον τοῦ σοφοῦ καὶ χρηστοτάτου Θετταλοῦ Νείλου ὁ τὴν οἰκονομίαν αὐτοῦ διαδεξόμενος καὶ παρ' ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐλευσόμενος' νῦν μὲν οὖν πρό σου προθύμως ὃν λόγον ὁ βραχὺς Καθ' ἑλληνικῆς ἐποψίας καὶ τῶν ταύτην σεμνυόντων ἐσχεδίασε χρόνος' τρίτον δ' ἂν ἐπιστείλωμεν, μᾶλλον δὲ ἀντεπιστείλωμεν, τοιοῦτος ἔσται, ὡς μηκέτι δεῖσθαι τετάρτου, ἦν καὶ οἱ παρ' ἡμῖν πατέρες ἐνδῶσι.

Σὺ δὲ τὸν φιλόσοφον ἡμῖν παῖδευε μὴ θρασὺ τι καὶ παράβολον ἄττειν τίκτοντα, τὴν συμπεφυκυῖαν τῇ φιλοσοφίᾳ, καθάπερ τινὰ σκευὴν, εὐλάβειαν ἀποδύομενον (αὐτὸς τε

γάρ ένασχημονεῖ καί τοῖς τόκοις λυμαίνεται καί ἡμᾶς πρὸς τοὺς ἀπό γνώμης εὖ ἴσθι τραχυτέρους ἐκβιάζεται λόγους), διὰ μακροῦ δέ νῦν ἐπαινέτην τε καί ζηλωτὴν ἀναφανέντα πάντων τῶν πάλαι καθ' Ἑλληνας σοφῶν καί σοφιστῶν, οὐ θαυμαστόν εἶναι τι καί αὐτόν καινόν καί κοινόν συμφόρημα τῶν ἑκατέρους καί ἐν ἑκατέροις διαφορῶν ᾧ δὴ κάκεινων ὑπ' ἀλλήλων ἀνατρεπομένων, αὐτός ὑφ' ἑαυτοῦ τοῦτο πάσχων ἐξεληλεγμένος ἦττον ἴσως ἀχθεσθεῖ ἄν.

Εἰ μὲν γάρ ἐφιέμενός τε καί ἀγωνιζόμενος μὴ μέγα δεῖξαι ὄν ἀμάρτημα τὴν τῆς ἀρχῆς διπλόην, εἴτ' οὐκ ἔχων τῶν κατ' ἐπιθυμίαν ἀπορεῖν, καθ' ἡμῶν ἐγείροι τὸν θυμόν καί τοὺς ὁμογενεῖς ὑποκρινόμενος ἀντιλέγειν τοῖς ἡμετέροις ἐγχειροίη καί τὴν καθ' ἡμᾶς ἀπόδειξιν δεινῶς καί διὰ μακρῶν κακίζοι λόγων καί ἑαυτὸν ἐξαίρει λίαν, ὡς ἐξευρόμενον καί ἐξειπόντα τό κατ' Ἀριστοτέλην ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἐπὶ Θεοῦ, μηδέπω καί τήμερον ἐκπεφασμένον, εἰ μέχρι τούτων ἐξέβαινεν αὐτῷ ὁ λόγος, οὐκ ἂν ἠξιώθη παρ' ἡμῶν ἀπολογίας· νῦν δ' οὐκ οἶδ' ὅ,τι παθῶν, τοὺς τε (σελ. 440) θεοφόρους πατέρας λεληθότως διασύρει καί τοὺς κατὰ Σωκράτην τε καί Πλάτωνα θεότας καί πεφωτισμένους ἀναγράφει, προβαλλόμενος καί ρητὰ ἄττα τούτων, δι' ὧν οὗτοι τοιοῦτοι μαρτυροῦνται. Τοῦτο τοίνυν πάντων μᾶλλον οὐκ ἀφήκέ με πεδῆσαι τὴν γλῶτταν σιωπῇ καί καταπροδοῦναι τοὺς κοινούς προστάτας καί ἀντεισοικίσασθαι τοὺς ἐκ παλαιοῦ ἐκβεβλημένους ὡς βεβηλωμένους· ἐπεὶ δ' ἐπὴν ἀντειπεῖν ἀνάγκη, προαπολύσασθαι τῶν ἀκολούθων ἦν καί τὰ δι' ἀπόδειξιν ἐγκλήματα καί πρό τούτων δεῖξαι ὡς οὐδέν προσεκρούσαμεν τῷ συκαοφαντικῶς ἐπιθεμένῳ, πρὸς δέ τούτοις καί τὰ νῦν αὖθις ἐν τοῖς ἐκείνου λόγοις ἥκιστα συμβαίνοντα τῇ τῆς εὐσεβείας ἀκριβείᾳ πεπαρησιασμένως ἐπελέγξαι· φιλίας γάρ ἢ δέους ἔνεκα τὰ τοιαῦτα σιωπᾶν οὐκ ἄμεινον.

Ἄλλὰ καί τὰ Λατίνων ἐν τῷ ὑποκρινόμενῳ τάκεινων ἀνελεῖν τῶν ἀναγκαιοτάτων ὄν εὐφυῶς ἐνήρμοσται τοῖς λόγοις· οὕτω γάρ καί τὰμὰ πρὸς ἐκείνους πρότερα διαδείκνυται ἀνώτερα τοῦ ἐπηρεάζειν ἐγχειροῦντος· οὐδέ γάρ τοὺς Λατίνους αὐτοὺς ἠλπίκαμεν τὰ παρ' ἡμῶν οἴσειν σιωπῇ, ἀλλὰ προσδόκιμοι μὲν ἡμῖν ἦσαν ἀντιλέγοντες, εὐπερίτρεπτα δ' ὅμως, οἷα καί ὁ τούτους ὑποκρινόμενος αὐτὸς ἀρτίως, ᾧ δὴ καί χάριν ἴσμεν, ἃ δὴ ποτ' ἔμελλον ἐκεῖνοι λέξειν, ἀφορμὴν ἐν τούτῳ σχόντες ἀνατρέψαι νῦν. Ὡς μὲν οὖν ἕκαστα ἐξείργασται, ὁ λόγος σε διδάξει.

Προκείσθω δέ μὴ πᾶσιν, εἰ μὴ καί τάκεινου (κατ' ἐκείνου γάρ φερόμενος, εἰ καί ἀναγκαίως· ἀλλὰ πίστευσον ὡς οὐ μετρίως παρά τοῦτο μ' ἀνιᾶ), τοῖς φιλοῦσι δ' ὅμως, καί μάλισθ' ὅσοι κρίνειν διανοίας ἰκανῶς γε ἔχουσιν, ὡς οὐκ ἂν ὁ λόγος πάνυ τοι μεμπτέος εἴη, τάχα δέ οὐδέ πρὸς ὄν ἐστὶ κοινὰ γάρ σχεδόν ταῦτα τοῖς περὶ λόγους ἄγαν φιλοτιμουμένοις τὰ προσκόμματα· δεῖ μέντοι πρὸς ἐπανόρθωσιν (σελ. 442) αἰεὶ συμβάλλεσθαι τι τοὺς τὴν περὶ αὐτῶν φιλοτιμίαν καταλύσαντας. Τοῖς οὖν ταῦτα κρίνειν ἰκανοῖς πᾶσι πίστευσον τό σύγγραμμα· πολυειδοῦς γάρ πλάνης ἔλεγχός ἐστι σαφῆς καί κοινή τις εἰ χρή λέγειν ἀνακάθαρσις ἢ προφυλακή, τοῖς μὲν ἔτι περὶ λόγους φιλοτίμως διατρίβουσι τῆς ἐκ λόγων παραλόγου δόξης προσγινομένης τῇ ψυχῇ, τοῖς δέ πρὸς τὴν τοῦ λόγου κρείττω σπουδῇ δι' ἡσυχίας ἀποδυσασμένοις προτροπὴ τε καί ὀχύρωμα καί δεῖγμα τῆς ἀπατηλῆς εἰσόδου τοῦ πλανᾶν αἰεὶ ἐπιχειροῦντος. Πρὸς δέ τούτῳ, καί ὅθεν ἂν ἐγγένοιτο τό ἀπλανές δι' ὀλίγων διαρκῶς ἐνδείκνυται καί μικροῦ διὰ βραχέων τοὺς ἑλληνικούς καί σατανικούς ὄγκους κατασπᾶ, τὴν τε καθ' Ἑλληνας ἀπόδειξιν καί τό κατ' αὐτὴν ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἠχρειωμένον ἐξελέγχει καί ἀνακαλύπτει τό βαρὺ καί βαθύ σκότος τῶν νοερῶν κατ' εἰκείνους φωτισμῶν.

Α' ΠΡΟΣ ΒΑΡΛΑΑΜ (σελ. 444)

ΠΕΡΙ ΔΥΟ ΑΡΧΩΝ Η ΚΑΘ' ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΟΨΙΑΣ

Ὡς θρέμμα τῆς ἀνωτάτω περί λόγους παιδείας καί τῆς φύσει σοφίας δῶρον παρά Θεοῦ δι' αὐτῆς κεχαρισμένον ἡμῖν, ἐπίχαρι καί θυμῆρες κρᾶμμα ἐπιστήμης καί νοῦ, διδακτοῦ καί ἀδιδάκτου φωτός· σέ τῶν ἑτεροδόξων ἡμεῖς οὐκ ἔφθημεν εἰπόντες, ὡς αὐτός ἰσχυρίζη, καί μάρτυς ἡμῖν ὁ παρ' ὑμῖν ἡμέτερος λόγος, δι' ὃν εἰς ταύτην ἦκειν διατείνη τήν δόξαν· ἐν αὐτῷ γάρ φαμεν ἐπί λέξεως ὡς «ἀπεδεξάμεθά σου τάς πρός τούς κακοδόξους ἐκείνους ἀντιρρήσεις» καί ὡς διά τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς «κακῶ τό κακόν ἰωμένους» τούς Λατίνους ἔδειξας. Τί δ' ὅταν αὐθις ἐρωτῶντες προσεπάγωμεν ὅτι «τό ζητούμενον ἀκούσομεν καί μεθ' ἡδονῆς δήπου, τί γάρ ποτ' ἄν ἄλλο προσδόκιμον ἡμῖν εἴη παρ' ἀνδρός ἀκριβοῦς εὐσεβείας πόθῳ τήν ἐνέγκουσαν ἀπολιπόντος», οὐ μετ' ἐγκωμίων ἀναφερομένων εἰς τήν σὴν εὐσέβειαν ἐδείξαμεν, μηδ' ἐν ἐλπίσιν ἀποτρόπαιόν τι περί τῆς σῆς ἀνεχόμενοι σοφίας; Τό δέ πρός τόν παρὰ τοῦ πευσόμενον παρ' ἡμῶν γραφόμενον ὡς «μετά τῆς γινομένης ἐπεικειάς τε καί παρρησίας, μᾶλλον δέ φιλομαθείας ἐρωτήσας, μάθε καί δίδαξον ἡμᾶς», μαθητιῶντος μᾶλλον ἐπιδείκνυται διάνοιαν ἢ μεμφομένον. Καίτοιγε ὡς ἐνήν καταφορικῶς ἐθέλοντί μοι χρήσασθαι τῷ λόγῳ μή σμικρά τις ἀφορμή τήν σὴν ἀγχίνουσαν ἤκιστα διαλέληθεν.

Ἐν δέ τοῖς περί ἀποδείξεως οὐ τό ἐμόν μόνον, ἀλλά καί τό σόν ὑγιῶς ἔχειν ἔδωκε νοεῖν τοῖς προσέχουσι τοῖς εἰρημένους τόν νοῦν, εἰ καί αὐτός οὐκ οἶδ' ὅπως, καθάπερ (σελ. 446) κηρῷ τά ὧτα φραττόμενος, ἀνήκοος ταῦτα παραλλάττεις. Ἐγώ μὲν οὖν οὕτω τά πρός σέ· σύ δέ με τίσι τε καί ὅσοις ἐγκλήμασι περιβαλεῖν ἐσπούδακας οἶσθα, μηδέ δείξας ὄλως οἰόμενος μετρίως γοῦν ἡμᾶς πρός τάς καθ' ἡμῶν ἐπαγωγάς, ἀπαγωγάς δ' εἰπεῖν οἰκειότερον, ἀπολογήσασθαι δύνασθαι, καί πολεμουμένοις ἀνέβην ἤδη, καί σὺν ἡμῖν ἐτέροις ἡμῶν γε ἔνεκα, μηδ' ἡμῖν αὐτοῖς ἐπαμύνειν ἔχειν.

Ἐγώ δέ νικᾶν ἐν τοῖς τοιοῦτοις αἰσχύνομαι καί οὐκ ἄν ἀπελογησάμην, οὐδαμῶς γέ πως κατηγορούμενος, εἰ μή τήν ἐμφαινομένην ἐν τῷ πρός ἡμᾶς σοῦ γράμματι μεταποιῆσαι διενουμένην ἀπέχθειαν. Ἀλλά γάρ τί πάθω; Ἄλογον καταλλαγὴν πρός οὕτως ἐλλογιμώτατον, οἷος εἶ σύ, πῶς ἀνέξομαι, καί συνεπηρεαζόμενοις μοι τοῖς ὑπέρ Θεοῦ λογικοῖς τῶν πατέρων ἀγῶσι πῶς οὐχ ἦ δυνάμειος ἔχω συλλήψομαι, καί σέ γε αὐτόν συγκινδυνεύοντά μοι, πρός ὃν ὁ λόγος, ὡς ὁ λόγος δείξει προῖων, πῶς σιωπῇ τόν φίλον καταπροήσομαι; Πεπαρρησιασμένος ἔλεγχος εἰρήνης βραβευτής. Θέλεις οὐκοῦν σέ τοῖς σοῖς ἐπιστήσω γράμμασι κριτήν; Καί τί ποτ' ἄρ' ἡδίων φαίης ἄν δήπου, τόν ἐξενηνοχότα καί τῆς ψήφου καθῆσθαι κύριον;

Δύο τοίνυν ἀπό τοῦ αὐτοῦ περί τοῦ αὐτοῦ κατά τό αὐτός δεικομίσθη μοι γράμματα, ἐναντίως ἔχοντα πρός ἄλληλα· τό μὲν γάρ τοῖς μή καλῶς ἔχειν δόξασιν ἄριστά γέ φησιν ἀντιτετάχθαί με καί ὡς ἄν τις ἔχοι κρίνειν ἀνεπιφθόνως, τό δ' ἕτερον τοῖς αὐτοῖς αὐθις κάκιστα· διαβάλλει γάρ ἅπαντας τούς πρός ἐκεῖνά μοι λόγους. Οὕτως οὖν τῶν πρός ἡμᾶς σου γραμμάτων ἀντικειμένων καί δι' ἀλλήλων ἀναιρουμένων, ὃ ταῦτα συγγεγραφῶς τίνα δόξαν τοῖς ἐντυγχάνουσι τοῦ ἡθους ἑαυτοῦ παράσχοιτ' ἄν χάριν; Ἀλλά τοῦτ' ἐατέον μή καί βλασφημίας γραφήν αὐθις ἀποφερώμεθα.

Τά γοῦν ὑπ' ἀλλήλων συντριβέντα τί φῆς, ὡς ἀχρεῖα (σελ. 448) σκευή κεραμεοῦντα

ρίψωμεν ἄμφω; Καί πῶς ἄν τοῦτο σύ γ' ἀποφῆναιο περί τῶν σῶν διαιτητής προκαθήμενος, ἀλλ' οὐχί βιάση τάς ψήφους θάτερον γοῦν περισώσασθαί σοι τοῖν γραμματίων ποθῶν, μᾶλλον δ' ἵνα μή τι πάλιν τῶν οὐ καλῶν σοῦ πέρι φωραθῶμεν εἰπόντες, οὐ τό δίκαιον ἐκκλίνων καί παραλογιζόμενος, ἀλλ' οἶά τις λογικός ἀετός ὑψιπετής τήν διάνοιαν θάτερον περιποιήση τῶν γεννημάτων; Τί γάρ, εἰ μή καί λογική σοι φήνη παρείη, τοῦ περιφρονηθέντος ἐπικούρος ἔτοιμος, οὐδέ τοῖς ἀετοῖς τούτου μέλει; Ποῖον δ' ἄρά σοι τῶν γραμμάτων οἰκειώση σαυτῶ; Τό γενναῖον δήπουθεν καί μέγα καί μάλιστ' ἔχον ἀντιβλέπειν ἡμῖν ᾧ τά κάκιστα σύνεστι. Τοῦτο δὴ σοι συνεπικρίνειν ἀναγκαιότατον, ὡς ἐπεὶ τῷ παρερριμένῳ τῶν ἐναντίων ἀνεπιφθόνως, ὡς ἔφης, κρίνονται τά ἄριστα ἡμῖν μεμαρτύρηται, τό συνεσθηκός ἔτι σοι τοῦτο πρὸς φθόνον ἅπαν συντεταγμένον ἐστίν.

Οὐ μὴν ἀλλά καί τοῦ ἀντιταγμένου διεζευγμένον καθ' ἑαυτό τοῦτ' αὐθις τοῦ δικάζοντος δεῖται, μή συμβαῖνον ἑαυτῷ, μηδ' ἀκολούθως ἑαυτῷ προσαγόμενον, ἀλλά πρὸς ἑαυτό παλλαχοῦ τε καί πολυτρόπως καί ὑπέρ τῶν μεγίστων μαχόμενον. Ὁ γάρ ἐν αὐτῷ λέγων «μηδέν ἄν ἑαυτῷ διαφέρειν εἴ τις ἀπεκάλει τούς ἐπὶ Λατίνους οἰκείους λόγους ἅπαντας λῆρον», πρὸς τόν μηδέν μὲν ἕτερον τῶν λαβὴν ἔχόντων προαγαγεῖν εἰς τοῦμφανές ἐθέλησαντα καί τ' ἄλλ' ἅπαντα προσεπηνεκότα, πρὸς ἕν δέ καί τοῦτο μορίων σχεδόν τοῦλάχιστον οὐκ ἀντιτεταγμένον, ἀλλ' ἠπορηκότα καί ἠρωτηκότα (τάς γάρ ἀντιθέσεις ἑτέροις ἀνεθέμεθα προσώποις) πρὸς τόν οὖν οὕτω μεθ' ὄσης τῆς ἐπιεικειᾶς αἰτοῦντα τήν λύσιν τῆς ἀπορίας, μακροῦς καί πικροῦς ἀντεπεξήγαγες λόγους, καί ταῦθ' ὡς αὐτός ἀνωμολογηκῶς τυγχάνεις, ἀποξέσας σοι (σελ. 450) τῶν λόγων τό παρ' ἡμῖν ἐν ἐκείνοις ἀμφισβητήσιμον ὡς ἀναμφισβητήτως οὐκ ἀγαθόν.

Εἰ γάρ οὐδέν σοι διαφέρει, ᾧ χρηστέ, εἴ τις λῆρον ἀποκαλεῖ σου τούς λόγους καί πρὸς τήν παρ' ἀνθρώπων δόξαν δεινῶς οὕτως ἔχεις ἀνεπιστρόφως, τίνοσ ἔνεκεν, ὡς αὐτός φῆς, ἐκβέβληκάς σου τῶν λόγων ἐκεῖνο, εἰ μή τήν χεῖρω καί αὐτός περὶ αὐτοῦ δόξαν εἴληφας; Τί δ' εἰ καί “σκανδάλου”, καθάπερ αὐτός εἶναι φῆς, “αἴτιον”; Ἴρα τοῦτο μικρόν; Οὐκ ἄρ' ἐκβεβλήσθαι δίκαιον μόνον, ἀλλά καί «εἰς κῦμα ριφῆναι πολυφλοίσβοιο θαλάσσης», μᾶλλον δ' ἵν' ὡς «μόλυβδος καταδύση» μωσαϊκῶς εἰπεῖν «ἐν ὕδατι σφοδρῶ», εὐμεγέθει λίθῳ προσδεθέν πρότερον, ἔπειτα δοθῆναι τοῖς κύμασιν. Ἄλλ' ᾧ τήν σοφίαν εἶπερ τις περιττέ σύ, εἰ τοῦθ' ὁπωσδηποτοῦν ἀφήρηκάς σου τῶν λόγων ἐκείνων, τίς σοι χρεῖα τῆς ὑπέρ αὐτοῦ τοσαύτης ἔπειτα μακρηγορίας, ἀφ' ἧς σοι συμβέβηκεν οὐκ ἔξω μόνον σκοποῦ κατά τήν παροιμίαν τοξεύειν, ἀλλ' ἀσκόπως παντάπασιν; Ἦρθη γάρ, ὡς τούς πολυστίχους σοι λόγους τελευτῶν ἐξεκάλυψας μετὰ τά σκώμματα τῶν σκανδαλιζομένων καί τήν σὴν διαπεπονημένην σκέψιν, πρὸς ὃ τείνουσιν ἐκ τοῦ μέσου παντάπασιν, ὡς ἀπερισκέπτως ἄρα πρότερον, οὕτως ὁ ἀσκόπως λογογραφῶν ματαιολογήσει.

Σύ δ' οὐκ εἰς μάταια, μικρόν γάρ ἤδη σοι τοῦτο, ἀλλά καί πρὸς τάναντία περιετράπης, οὐ μόνον ἐν τοῖς καθ' ἡμῶν λόγοις, ἀλλά καί περὶ τῶν κρειπτόνων διαλεγόμενος· τοῦτο δ' ἔπαθες ἐκ τῆς ἀκαίρου πολυρρημοσύνης· οἰονεῖ γάρ τινι πολυταράχῳ πνεύματι ταύτη σεαυτόν παραδούς καί πολυκινήτως ὑπ' αὐτῆς ἐκῶν ἄκων σαλευόμενος, πολλά φεῦ προσκόμματα καί συντρίμματα διακενῆς ἔπαθες. Ἄλλ' ἵνα μή καί αὐτός τοῦτο πάθω (πρὸς γάρ ἕκαστα διαρκῶς ἀποκρινόμενος, οὐκ ἔσθ' ὅπως τό πολύρρημον ἐκφύγοιμ' ἄν (σελ. 452) «ἐκ δέ πολυλογίας» κατά τό γεγραμμένον «οὐκ ἐκφεύξεται ἀμαρτία) ἵν' οὖν μή τοῦθ' ὅπερ ἐγκαλῶ μᾶλλον αὐτός κινδυνεύσω παθεῖν, ταῦτα πάντα ἀφείς, τάς πεποιημένας σοι καθ' ἡμῶν αἰτίας ἀπολύσομαι μόνον, καί τοῦθ'

ὡς ἂν οἶός τε ὦ διά βραχέων ποιήσομαι μηκύνειν ἥκιστα ἐθέλων. Ἄλλωστε, καί τοῦ ποιούντος τό σκάνδαλον ἐκ τοῦ μέσου γεγεννημένου, περιττόν ἂν εἴη περί τούτου διαλέγεσθαι πάλιν· εἰ δ' ἄρα τι συμπεσεῖται τοῖς καθ' ἡμῶν εἰρημένοις τῶν μή καλῶς, ὡς γε ἡμεῖς ἂν νομίσαιμεν αὐθις, περί τῶν θείων ἐκπεφασμένων σοι, σύγγνωθι σημάναί καί περί τούτου δεῖν οἰθηθεῖσιν· ἴσως κάκεῖνα δι' ἡμᾶς τούς περί τό ὕψος σοι τῆς θεηγορίας φθάνειν οὐχ ἰκανούς ἀπαλείψεις, ἐπισκευάσας αὐθις καί τόν πρός ἡμᾶς σου τουτονί λόγον. Εἰ δέ μετά τό ἀπαλείψαι καθ' ἡμῶν μακρά γράφεις, χαριῆ τά μέγιστα· τοῦτο δ' ἡμεῖς μέν ὅμως οὐτ' ἐπιτρέπομεν οὔτε κωλύομεν· σύ δ' ὡς προπαρασκευασθείης μή χολᾶν εἴ τί σοι περιτραπίη τῶν σῶν, καί γάρ σόν.

Ἄλλά τίς ἢ πρώτη καί μέση καί τελευταία καθ' ἡμῶν σοι λαβή; «Σύ σαυτόν» φησιν «ἐξαίρεις, ὡς τοῖς ὑπέρ ἡμᾶς ἐντυχῶν». Πόθεν τοῦτ' ἔχεις δεῖξαι; «Παρά τῶν σῶν» φησιν «λόγων, ἐξ ὧν ὑπεσημηνάμην εἰληφθαί μοι τό προοίμιον ἅπαν». Ἀνάγνωθι τό σον ἐκ τῶν ἡμετέρων μετειλημμένον καί ἡμᾶς, ὡς αὐτός φῆς, ἐξελέγχον προοίμιον, ἵν' εἰδῶμεν· κἄν ἐκ τῶν ἡμετέρων ὑπάρχη τις μεγαληγορία, δικαίαν εἶναι τήν καθ' ἡμῶν σου ταύτην κατηγορίαν ὁμολογήσομεν, εἰ δέ μή, σύ σαυτοῦ καταψηφιῆ, πολυπλασίω περιτρέψας σαυτῷ τήν νέμεσιν. «Σύ μέν τήν ἀνωτάτω ποθήσας φιλοσοφίαν, μᾶλλον δέ παρά τῆς ἀνωτάτω φιλανθρωπίας ἐφελευσθείς καί λόγων εἶδους παντοίου καί τῆς κατ' αὐτά μελέτης ἀφέμενος καί τοῖς παραδείγμασιν ἤδη ἐντυχῶν, ἐπίσχες». Τό γάρ τοῖς παραδείγμασιν ἤδη (σελ. 454) ἐντυχεῖν οὐχ ἐπιγινώσκω, βέλτιστε, τῶν ἡμετέρων ὑπάρχον· ἐν τούτῳ δέ ἐστι τά τῆς καυχήσεως, ἣν διά παντός ἡμῖν σύ τοῦ λόγου προφέρεις· οὐ μόνον δ' ἀπλῶς ἕτερον τοῦτο τῶν λόγων τῶν ἐμῶν, ἀλλά καί τῶν ἐπιεικῶς ὑπερεναντιουμένων ἐκεῖνοις.

Εἰ γάρ τοῦτο παράδειγμα ἐνταῦθα λέγεις, ὁ μύρον ἡμεῖς ἐκεῖ τροπικώτερον εἶπομεν, ἄκουσον νῦν γοῦν συνετῶς. «Ἡμεῖς τῶν μέν περί λόγους ἐπιστημῶν ἐπιλελήσμεθα σχεδόν παντάπασιν, τῆς δέ ἀληθινῆς σοφίας οὐδέν ἢ μικρόν κατειλήφαμεν, ἀλλ' οἶον εἰς ὁσμήν μύρου τρέχομεν, αὐτό τό μύρον οὐκ ἐν χερσῖν ἔχοντές πω». Ἄρ' οὐ ταῦτ' ἐπί λέξεως ἐκεῖ κεῖται; Σαφῶς οὖν ἡμῶν καταψεύδη τῶν μήπω λεγόντων ἐντυχεῖν ὡς ἐντυχεῖν εἰπόντων. Εἰ δ' ὡς ἐποθήσαμεν· εἰποῦσι ταύτην ἐπιτίβεις τήν μέμψιν, ὁμοίον τι ποιεῖ, ὥσπερ ἂν εἴ τις μέγα φρονεῖν ἐπί σοφία λέγη τόν ἐς διδασκάλου φάμενον φοιτῆσαι καί συχνόν τούτῳ χρόνον παρακαθίσει διδάσκοντι, τῇ δ' οἰκεία δυσμαθεία μηδέν σχεῖν παρακατασχεῖν τῶν διδαγμάτων ἐκεῖνων. Ἄ τοῖνυν καθ' ἡμῶν ἐκ τῆς σαυτοῦ προσθήκης συνήγαγες, τοῦτ' ἐφ' ὃν ἀρτίως μεταχωρήσει σοί σκοπεῖν ἀφίημι.

Καί τῆς τελευταίας δέ ἡμῶν οὐκ ἐπαίεις εὐχῆς ὁ πᾶν ὅ τι τῶν ἀπευκτῶν ἐθελήσας καθ' ἡμῶν εἰπεῖν, «ὁ τόν πόθον τοῦτον ἡμῖν ὑπερβολῇ φαλανθρωπίας ἐνθείς καί τέλος διά τούς οἰκτιρμούς αὐτοῦ παράσχοι»; Τέλος τοῖνυν αἰτοῦντες πῶς οὐκ ἀτελεῖς ἑαυτούς ὄντας ἴσμεν κατ' ἐκεῖνο οὐ τό τέλος αἰτοῦμεν; Τούς δ' ἀτελεῖς ἡμᾶς αὐτούς εἶναι λέγοντας πῶς αὐτός ὡς ὑπερτελεῖς εἶναι λέγοντας ὄνειδίζεις; Ἡμεῖς δ' , ὦγαθέ, τοσοῦτον ἀπέσχομεν τελείους ἑαυτούς ἢ νομίσαι ἢ προσειπεῖν, (σελ. 456) ὡς καί τό τήν ἀρχήν ὄλως προθυμηθῆναι τῆς πρός τό μυστικόν διδασκαλεῖον ἄψεσθαι φερούσης οὐχ ἡμῶν αὐτῶν φάναι, πρός δέ τήν ἄνω φιλανθρωπίαν ἅπαν ἀνενεγκεῖν· εἰ δ' ἐκ τῆς ἄνω φιλανθρωπίας, οὐκ ἔτ' ἔργον ἡμέτερον οὐδέ τοῦτο.

Τῶν οὖν προθυμηθέντων ἄρξασθαι μόνον καί μηδέ τήν ἀρχήν ταύτην οἰκοθεν οἰομένων, ὡς τό τέλειον ἑαυτοῖς προσμαρτυρούντων ἐσπουδασμένως οὕτω καταλογογραφεῖν, ἄρ' οὐ συκοφαντίας περιφανοῦς; Τίς δέ σοι πιστεύσειεν ἔτι τῆς ἀληθείας φροντίζειν, περί τῶν κρειττόνων καί δυσθεωρήτων διεξιόντι,

καταψευδομένω σαφῶς τῶν οὕτω σαφῶς ἀναγεγραμμένων; Πῶς δ' ἂν καί τῆς ἀληθείας ἐφίκοιτο περί τῆς ὄντως ἀληθείας διαλεγόμενος ὁ μὴ τῆς ἀληθείας πολὺν ποιούμενος λόγον; Ἀλλὰ γάρ δεκάκις τοῦτ' ἐν ἐνὶ λόγῳ καθ' ἡμῶν ψευδῶς προβαλόμενος, τοσαυτάκις δῆλος ἐγένου τοῖς πᾶσιν ὅθεν λαλεῖς, πρὸς δέ τό ἄληπτον τοῖς ἡμετέροις λόγοις καινῶ τρόπῳ προσεμαρτύρησας· εἰ γάρ εἶχες ἀληθῆ μέμψιν, ἅπαξ εἰς τοὺς κατηγορούς καταστήσας σαυτόν, τίς ἄρά σοι χρεῖα τῆς ψευδοῦς ταύτης ἦν καί τῆς ἀπὸ ταύτης ἐπιθέσεως πρώτης;

Ὁ δ' μ' ἔπειτα κακίζεις ὡς τῷ τέλει τοῦ παντός σοι λόγου φανερωῶ τυγχάνοντι τὴν ἐναντίαν αὐτός δόξαν περί σοῦ προσηκάμην, τοῦτο φανερῶς ἀδιεκέϊς· εἰ γάρ τοῦτ' ἦν, οὐκ ἂν ἠρώτων, οὐκ ἂν ἠπόρουν, ἀλλὰ κατεψηφιζόμεν ὡς ἑτερόφρονος. Ἀπορεῖν δέ τότ' ἔπεισι πᾶσιν, ὅταν τοῖς φανεροῖς καί ἀνωμολογημένοις ἦ τι τό μὴ συναῖδον· τό τοίνυν ἀπορεῖν δεῖγμα τοῦ μηδέν σοῦ πέρι φρονεῖν ἐθέλειν ἀπώμοτον. Τό δέ «τὴν ἑτέραν ὑπὸ τὴν ἑτέραν» σε σαφῶς εἶπεῖν καί «ἡ διπλόη τῆς ἀρχῆς», τοῦθ' ἡμᾶς πρὸς τοῖς ἄλλοις ἠνάγκασε πυνθάνεσθαι καί διαπορεῖν, τί ποτέ σοι βούλεται (σελ. 458) «ἡ ἐξ ἀρχῆς ἀρχή», ἦν δὴ καί νῦν αὖθις θατέρω θεραπείαν ἐπινοεῖς· τά γάρ ἄλλα παρατρέχειν ὑπέστην τὴν ἀρχήν.

Ὁ τοίνυν ἐφεξῆς ἄρτι τῷ προτεθειμένῳ γέγραφας, ὅτι «κᾶν τὴν ἑτέραν καί ἐκ τῆς ἑτέρας καί ὑπὸ τὴν ἑτέραν λέγω, ἀλλ' ὡς ἡγούμενος ἕκαστον ἐξ ἧς ἐστὶν ὅπως ποτέ ἀρχῆς, ὑπὸ ταύτην καί ἀναφέρεσθαι», εἰ μὲν ἕκαστον ἀπάντων λέγεις τῶν ἀφ' ἡστινοσοῦν ἀρχῆς, τοῖς πᾶσι συντάττεις τά ὑπὲρ ἅπαντα καί ἀπὸ τῶν κτιστῶν περί τῶν ἀκτίστων ἀξιοῖς ἡμᾶς πείθειν, ὃ πολὺς ῥέων καθ' ἡμῶν ἔμπροσθεν ἀπαγορεύεις παντάπασι· εἰ δέ τό ἕκαστον τοῦτο πρὸς τὴν ἐξ ἑτέρας ἑτέραν δημιουργικὴν ἀρχὴν ἐπιφέρει, πλεῖν ἢ δύο τά ἐξ ἐκείνης ἡμῖν σημαίνει· τό γάρ «ἐκάτερον» ἐπὶ τῶν μὴ ὑπερβαινόντων τὴν δυάδα λεγόμενον ἴσμεν, τριῶν δ' «ἕκαστον» τουλάχιστον λέγομεν. Ἐπάφες δὴ σοι καί τούτῳ τὴν πολυχεύμονα γλῶτταν, ἀλλὰ καί τό «ὑπό» τὴν ἀρχὴν ἀναφέρεσθαι τί τό γάρ «εἰς» αὐτὴν καί «πρὸς» αὐτὴν τὴν ἀρχὴν ἐκατέραν τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων ἀναφέρεσθαι καί παρελάβομεν καί κατέχομεν, τό δέ «ὑπό» τοῦτο τὴν ἀναφορὰν, ἴν' οὕτως, εἶπω, καταφορὰν ἀπεργάζεται καί τούναντίον παρίστησι τοῦ βουλήματος· οὐδέ γάρ τάς ἐν φιλοσόφοις μοι πάλιν διαιρέσεις προάξεις καί τά κατ' ἐκείνας λεγόμενα, καίτοι κᾶν ταύταις ἔχει τινά τοῦτο σημασίαν ὑφέσεως. Ἀλλ' οὐ τοῦτο λέγω μόνον, ἀλλ' ὅτι μάλισθ' ὅτι πόρρω ταῦτα τῆς θεοπρεποῦς ἐκείνης ἀναφορᾶς τε καί προελεύσεως.

Ἐρεῖς κάπὶ τούτων ἴσως «εἰς μόνην σοι τὴν λέξιν τό ἀμαρτημα παρίστασθαι» καί παραιτήσεως ἠκιστα δεῖν. Ἀλλὰ τό τῆς λέξεως ἡμαρτημένον ἐν τοῖς τοιούτοις, ὧ σοφώτατ' ἀνδρῶν, εἰς ἡμαρτημένην ἀπάγει τοὺς ἀκρωμένους διάνοιαν· ὡς οὖν ὁ γνούς καί μὴ σαφῶς διδάξας ἐν ἴσῳ καί (σελ. 460) εἰ μὴ ἐνεθυμήθη τοῖς ἀκούουσιν, οὕτως ὁ γνούς ὀρθῶς καί διημαρτημένως διδάξας ἐν ἴσῳ καί εἰ διημαρτημένως ἔγνωκεν. Εἰ δέ κᾶνταῦθά σοι τό ἀμάρτημα περί τὴν λέξιν ἐστίν, ἀλλ' οὐ κᾶκεῖ περί λέξιν, περί δέ λόγους καί λόγους πολλούς, οὓς σύ καλῶς ποιήσας ἐξελὼν κατέλεξον τοὺς ἀπαληλειμένους, καί συνήσεις ὀπόσους. Οὐ μὴν ἀλλ' εἴπερ ἄρα καί εἰς λέξιν σοι περίστατο, καθάπερ αὐτός φῆς, τό ἀμάρτημα, πόσῃν εἰδέναι σε χάριν ἡμῖν ἐχρῆν, οἱ δὴ τό πρὸς σέ σέβας καί τὴν γιγνομένην ἡμῖν εὐλάβειαν οὐχί σέ ἀμαρτάνειν ἀπεφηνάμεθα, προβαλλόμενοι δέ ἀπορίαν σέ διδάσκαλον ἡμῖν αὐτοῖς ἐπεστήσαμεν, τό γε εἰς ἡμᾶς ἦκον; Σύ δ' ἀντί τοῦ διδάσκειν ἐπεξέρχη καί χάριν ὀφείλων τῆς πρὸς σέ εὐλαβείας, ἀναίδειαν καί διαβολὴν καί λοιδορίαν ἡμῖν ἀνταπέδωκας.

Ἦν δ' ἀπολογίαν προτείνει, καίτοι ψυχράν οὖσαν καί τὰ πολλαχοῦ καί παρ' ἡμῶν αὐτῶν ἐξεληλεγμένα τῶν Λατίνων ὡς ἐξεληλέγχθαι ἀδυνάτως ἔχοντα προβαλλομένην, ὅμως δεχόμεθα τὴν γὰρ ἔλλειψιν αὐτῆς τό δι' ὃ γέγονεν ἐκβεβλημένον ἀναπληροῦν διαγέγονεν. Ἄ δέ κατηγορεῖς ἡμῶν ὡς τοὺς ὁμογενεῖς σοι διαβαλλόντων ἐπὶ τῶν δύο ἀρχῶν, σὴν χάριν καί τοῦθ' ἡμῖν γέγονε τὸν ἀγνωμόνως διατεθέντα τό γάρ ἡμαρτημένον, ἔστω δέ περί τὴν λέξιν ὡς αὐτός φῆς, θέλων ἐξελέγξαι σαφῶς (σιωπᾶν γάρ οὐκ ἦν, περί Θεοῦ γάρ ἦν) ἵνα μή σοι προσάπτηται μέμψις, εἰς ἐκείνους δεῖν ἔγνω περιτρέψαι τοὺς λόγους. Ὅτι γάρ ἐκεῖνοι μή δύο ἀρχάς αὐτόθεν λέγουσιν εἰδέναι με, μαρτυρήσει παρ' ὑμῖν ὧν ὁ πρῶτος πρὸς αὐτοῦς ἡμέτερος λόγος ἀπαντῶν πρὸς ἐκείνους οὕτως «Ἕμεῖς δέ τί φατε οἱ τὰς δύο λέγοντες ἐπὶ τῆς θεότητος ἀρχάς; Τί γάρ, εἰ μή φανερώς τοῦτο λέγετε, ἀλλ' ἐξ ὧν λέγετε τοῦτο συνάγεται; Λέγων οὖν ἐκεῖ μή φανερώς τοῦτο λέγειν αὐτοῦς, πῶς ἂν νῦν (σελ. 462) ὑπέρ τούτου πρὸς αὐτοῦς ἐπιούμην τόν λόγον, εἰ μή τό σὸν βλάβος ὑπολογιζόμενος ὡς ἐνόν συσκιᾶσαι διενουούμην;

Ἄλλὰ μὲν οὖν οὐδ' ἔξω μοι λόγου παντελῶς οὗτος ὁ λόγος, οὐδέ διαβολή τελεία, ὡς γε ὠήθης, εἰ καί αὐτόθεν πρὸς ἐκείνους ἐλέγετο μή γάρ, ὡς ἀπό Λατίνων ὧν, ἀνεπιγνώμονας ἡμᾶς οἶου τῶν ἐκείνοις ἐσφαλμένων ρημάτων τε καί δογμάτων ἀλλ' εἰσὶ μὲν οἱ καί νῦν τοῦτο λέγουσι σαφῶς αἱ δύο μία, ὅσοι τῶν πρὸς αὐτοῦς ἀπό τῶν ἡμετέρων ἀμελέτητοι συγγραμμάτων πρὸς δέ χρόνον ἱκανῶν καί τοῖς ἐλλογιμωτάτοις αὐτῶν ἐπεχωρίαζε τοῦτο, καί μαρτυροῦσι τοῦτο τὰ παρ' ἡμῖν ἐκείνων συγγράμματα δευτέραν λεγόντων ἀρχὴν τὸν Υἱόν τοῦ ἀγίου Πνεύματος ὁ τοίνυν λέγων τὸν Υἱόν οὐκ ἀρχὴν μόνον, ἀλλὰ καί δευτέραν, ἄρ' οὐ δύο λέγει φανερώς ἀρχάς; Εἰ δέ νῦν τοῦτ' ἀφήκαν, χάρις τοῖς κατασιγάσασιν αὐτοῦς ἀντιρρητικοῖς τῶν ἡμετέρων λόγοις, ὡσπερ καί τῷ κατ' ἐπωνυμίαν Νικηφόρῳ πρὸς αὐτοῦς πεφηνότι μετὰ γάρ τοὺς ἐκείνου πρὸς αὐτοῦς λόγους, οὐκέτι τολμῶσιν οἷς αὐτῶν μέτεστί πως συνέσεως τῆς ἀπωλείας λέγειν ἡμᾶς, ὡσπερ ἡμεῖς ἐκείνους.

Τό δέ ἀπό τῶν ἐκείνοις συγχωρουμένων δεῖν ἡμᾶς πρὸς αὐτοῦς διαλέγεσθαι, σύμφημι καί αὐτός μέχρι δ' ἂν μίαν πηγὴν ἀκούω, μίαν ἀρχὴν, μίαν θεογόνον θεότητα, καί τοὺς λέγοντας ταῦτα καί παρά Λατίνοις σεπτούς, ἀπό τῶν συγκεχωρημένων Λατίνοις πρὸς αὐτοῦς διαλέγομαι παρ' ἑαυτοῖς γάρ ἔχουσι καί τιμῶσι ὡς θεηγόρους τοὺς ταῦτα λέγοντας περί τοῦ τῶν φώτων Πατρός. Εἰ δέ καί τὸν Υἱόν θεογόνον ἐφ' ἡμῶν ἐροῦσιν, ἡμεῖς ἐροῦμεν ἐκείνοις μή κατά τὰ συγκεχωρημένα σφίσι προάγειν τὸν λόγον ἡμῖν δ' ἀπό τούτου κατασκευάζουσιν οὐκ ἔξω τῶν κἀκείνοις συγκεχωρημένων ὁ λόγος ἔσται. Ἄ δέ σύ φῆς, ἐκείνους (σελ. 464) ὑποκρινόμενος κἀκείνους ὑπέρ ἡμᾶς δικαιῶσαι φιλονικῶν, ὡς ὁ Υἱός, εἰ καί πηγὴ, ἀλλ' ἐκ πηγῆς, καί ὡς ἤττον πηγὴ καί ὡς πρὸς θάτερον μόνον πηγὴ, ταῦθ' ἡμεῖς οὔτε σοὶ οὔτ' ἐκείνοις συγχωρήσομεν ἀκολούθως ἑαυτοῖς οἰομένοις λέγειν, μέχρις ἂν διδασκάλῳ χρῶνται τῷ εἰπόντι «μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ» οὐδέ γάρ εἶπε «μόνη πηγὴ οὐκ “ἐκ πηγῆς”, οὐδέ “μία μᾶλλον πηγὴ”, οὐδέ “μόνη ἀπλῶς πάσης θεότητος πηγὴ”. Ὡστε ἐκεῖνοι μὲν τοῖς παρ' ἑαυτῶν συγκεχωρημένοις οὐχ ἔπονται, ἡμεῖς δ' ἀπό τῶν αὐτοῖς συγκεχωρημένων πρὸς αὐτοῦς τοὺς λόγους ποιούμεθα, μή συκοφαντικῶς, ὡς γε αὐτός οἶει, μηδέ παρά θύρας ἀπαντῶντες αὐτοῖς.

Τῷ δ' ἡμῶν παραδείγματι συνεπιλαμβάνη πάντα τὰ τῶν πατέρων παραδειγματικῶς εἰρημένα περί Θεοῦ τί γάρ πρὸς τὴν ἀνείκαστον φύσιν ἐκείνην ἀφωμοιωμένον ἐξευρεθήσεται; Εἰ δ' ἦν καί τυχεῖν, οὐδ' οὕτως ἂν ἦν ἐκεῖνο παράδειγμα πάντα ἐξισάζον

τῷ προκειμένῳ· ἄλλο μὲν οὖν ἐστὶ τὸ παράδειγμα καὶ τὸ δι' ὃ παράδειγμα γέγονεν, ἀλλ' οὐχ ὅτι ἄλλο, οὐδέ παράδειγμα, ἀλλ' εἰ μὴ ἄλλο οὐδέ παράδειγμα. Σὺ δ' ἀπὸ τῶν ἑτεροτήτων κρίνεις ἡμῖν τὸ παράδειγμα καὶ τοὺς Λατίνους αὐθις ὑποκρίνη πρὸς ἀπορίαν, ὡς γε αὐτὸς δοκεῖς, τὴν μεγίστην καθιστῶντας ἡμᾶς, ὡς ἂν εἰ παρά τὴν στροφὴν σοι τῆς γλώττης ἦν, κακῶς ἢ μὴ κακῶς ἐκείνους θεολογεῖν· ἀλλὰ μὴ οὕτω νόμιζε· πολλοὶ γάρ καὶ πρό σοῦ καὶ ἐπὶ σοῦ καὶ σοῦ οἰαδήποτε λέγοντος κακοδόξους αὐτοὺς ἀπελέγξουσι.

Τί δ' ὅταν ἡμεῖς μὲν λέγωμεν ὡς, εἰ καὶ χωρὶς ἐκάστη τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων αἰτία καὶ ἀρχὴ λέγεται τῶν ὄντων, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον μία ἐστὶν ἡ αἰτία καὶ ἀρχὴ τῶν ὄντων, σὺ δὲ φῆς ἀληθές μὲν εἶναι τοῦτο, τοῖς δὲ Λατίνοις βοηθεῖν· ἄρ' οὐχὶ τὸ ἀπερίτρεπτον τοῖς ἐκείνων (σελ. 466) δόγμασι λαθῶν ἐμαρτύρησας; Εἰ γάρ τὸ ἀληθές ἐκείνοις βοηθεῖ, τίς ὁ περιτρέψων τοὺς ὑπὸ τοῦ ἀληθοῦς βοηθούμενους; Εἰ μὲν γάρ, δοκεῖ βοηθεῖν, ἔλεγες, εἶχεν ἂν τινα θεραπείαν ὁ λόγος· νῦν δὲ σαφῶς οὕτως γράφεις, ὅτι καὶ ἀληθές ἐστὶ καὶ τῷ ἐκείνῳ δόγματι βοηθεῖ. Τί δ' ὅτε πάλιν ἡμῶν λεγόντων ὡς «τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι προάγοντος τὰ πάντα μία πάντων ἡ ἀρχὴ ἐστίν», αὐτὸς αὐθις ἐπιφέρεις ὡς καὶ Λατῖνοι γ' ἂν οὕτω φαῖεν, ὡς τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύοντος τὸ Πνεῦμα, μία λοιπὸν ἐστίν ἡ ἀρχὴ τῆς θεότητος; Ἄρα τὸ σαθρὸν τῶν κατ' ἐκείνους δογμάτων ὅσον κατείληφας; Ἀλλὰ κατάθου τὸ φρόνημα καὶ μεταδιδασχθήσῃ τὸ ἀσφαλές, μᾶλλον δὲ καὶ σὺ παρά σαυτοῦ τοῦτ' εἴση καλῶς· ἐπαινῶ γάρ τὸν εἰπόντα τὴν ταπεινώσιν ἀληθείας εἶναι ἐπίγνωσιν.

Ἄλλὰ πῶς οἱ μὲν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὰ πάντα λέγοντες γενέσθαι, μίαν διὰ τοῦτο καλῶς δοξάζουσιν ἀρχὴν τῶν πάντων, τοῖς δ' ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγουσι τὸ Πνεῦμα, μίαν ἀρχὴν ἥκιστα συγχωροῦμεν διὰ τοῦτο λέγειν; Ὅτι ἐκεῖ μὲν ἡ δημιουργικὴ δύναμις κοινὴ, ἐνταῦθα δὲ οὐ κοινόν τὸ θεογόνον. Εἰ δ' οἱ Λατῖνοι καὶ τοῦτ' ἐροῦσι τῶν κοινῶς ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος λεγομένων, ἀλλ' ἡμεῖς ἀπελέγξομεν αὐτοὺς, τὰς τε θεοπνεύστους προβαλλόμενοι Γραφάς καὶ προσέτι δύο Πνεύματα δεικνύντες ἐντεῦθεν δοξάζοντας αὐτοὺς, ἐν ᾧ τε καὶ ὁ, καὶ τετράδα ποιοῦντας τὴν ἄκτιστον Τριάδα· αἱ μὲν γάρ προηγμένα τῶν ὑποστάσεων ἐκεῖ κτισταί, ἐνταῦθα δ' ἐξ ἀνάγκης ἔσται καὶ τετάρτη ἄκτιστος ὑπόστασις· εἰ δὲ μὴ, κτιστὴ πάλιν ἔσται ἡ τοῦ Πνεύματος, ὃ καὶ συγγενέστερον τοῖς τούτων λόγοις· ἐπὶ γάρ τὴν κτίσιν ἦλθε διὰ μέσης ὁ Θεὸς θεότητος, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος. Ὁ δὲ φῆς πάντων ἀτοπώτατον, λίαν ἐκτόπως ἐνόησας· παρηνέχθη δὲ σου ἡ στερρότης τῷ τῆς μοναρχίας ὁμωνύμῳ· τρόπῳ γάρ ἕτερος δημιουργικῆς ἐστὶν ἀρχῆς καὶ τῆς κατ' αὐτὴν μοναρχίας (σελ. 468) καὶ τῆς ἀρχῆς καὶ μοναρχίας ἐκείνης ἕτερος, ἢ τῆς θεογονίας ἐστὶν ἐπώνυμον, ὃς καὶ σώζεται τῷ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὴν ὑπαρξίν ἔχειν ἐκ Πατρὸς, ὡσπερ ἐκεῖνος τῷ δι' Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι δημιουργόν εἶναι τὸν Πατέρα, ὡς καὶ τῷ θεοσόφῳ Μαξίμῳ καὶ τοῖς ἄλλοις πατράσι συνδοκεῖ, οἷς αὐτὸς σὺν ἡμῖν ἀπηρυθριασμένως ἀντιλέγων ἐγκαλύφθητι· καὶ γοῦν κατ' οὐδὲν ἄτερος θατέρῳ τρόπῳ λυμαίνεσθαι πέφυκεν.

Ὅτι δ' οὐ σὸν ἐστὶ περὶ Θεοῦ λέγειν ὡς «οἷον φῶς ἐστὶ, μᾶλλον δὲ πηγὴ φωτός νοεροῦ τε καὶ αὐλοῦ», τοῦτο ἀληθές εἴρηκας· ἀκούσεις δὲ πῶς, συνήσεις δὲ πῶς, πιστεύσεις δὲ πῶς, ὃς γε τοὺς μὲν ἔξω σοφούς θαυμασίους καὶ θεόπτας καὶ πεφωτισμένους ὀνομάζεις ἐν τῷ πρὸς ἡμᾶς σου λόγῳ καὶ τοὺς αὐτοῖς πιστεύοντας θαυμαστοὺς καὶ ζηλωτοὺς καὶ αἰδήμονας, διὸ οὐδ' ἔξω, ἀλλὰ παλαιούς σοφούς ἀποκαλεῖς σεμνύνων, τοὺς δ' ἐν ἡμῖν διὰ τῆς φυλακῆς τῶν θείων ἐντολῶν καὶ τῆς καθ' ἡσυχίαν ἀκριβοῦς σχολῆς μακαριστῶς κεκαθαμένους τὴν καρδίαν διασύρεις, ἐμοὶ κατ'

έξουσίαν οἰκοθεν αὐτούς συντάττων, οὔπερ ἀκρατῶς κατηγορεῖς; Καί οὐ τούς περιόντας μόνον, ἀλλά καί τούς πρὸς οὐρανόν ἐκ παλαιοῦ μεταχωρήσαντας καί ζῶντας τῷ Θεῷ, οὓς ὁ μέγας ἀγάλλει Διονύσιος, ὡς καί τὰς νοεράς ἐπὶ γῆς ἔτ' ὄντας ὑπεραναβεβηκότας ἐνεργείας, μετ' ἐμοῦ σύ καί τάττεις καί σκώπτεις, τοῦ κατὰ σέ πλημμελοῦς καί ἄφρονος καί τόν ἀληθῆ λόγον οὐκ ὀρθοτομοῦντος.

«Διδάσκει γάρ με» φῆς, «ὁ μέγας Διονύσιος περί ὑμῶν τῶν θεωρητικῶν τά καί τά». Τίνος κατειρωνεύη, ὦ ἄνθρωπε; Φαίης ἄν ἐμοῦ; Ἄλλ' οὐ περί ἐμοῦ Διονυσίῳ τῷ μεγάλῳ λόγος, ἀλλά περί τῶν καθ' ἑαυτῶν ἀρίστων. Ἄλλως τε, εἰ μὲν αὐτός ἐμαυτὸν ἐκείνοις συνέταττον, ἦν ἄν ἴσως εὐπρόσωπος ἢ σκῆψις' νῦν δ' οὐκ ἄν εὐροις, οὐδ' ἄν τοῦτο πῶποτ' ἀληθῶς δείξαις, οὐδ' ἄν ἰσαριθμούς τοῖς (σελ. 470) στίχοις τοῦ πολυστίχου σοι τοῦδε λόγου συγγραφῆς καθ' ἡμῶν βίβλους. Τίς οὖν γένοιτ' ἄν εὐπρεπῆς ἀπολογία τῷ τοῖς διαβαλλομένοις ἡμῖν τούς ἀξιειπαινεωτάτους συνδιαβάλλοντι; Τί τοῦτο πέπονθας, ἀδελφέ; Ποῦ κρημνῶν ἐκὼν ἀφήκας σαυτόν; Πῶς δ' ἐκτραχηλισθεῖς καί τῶν θείων οὕτω κεφαλῶν ἀποσεσαλευμένος ὅσον ἤκει πρὸς τούς σούς λόγους, οὐκ αἰσθάνη τῆς περιωδυνίας, οὐδέ μέγα θρηνεῖς; Πῶς δ' ἄν ἄλλως μετεχειρίσω τόν λόγον, εἰ Διονύσιος ὁ μέγας οὐκ ἐξαίρειν, ἀλλά καθαιρεῖν αὐτούς ἐνόμιζεν;

«Ἐν δέ τοῖς περί ἀποδείξεως κινδυνεύομεν, ὦ φιλότης, καί ἀμφοτέροι ὀρθῶς λέγειν» οὗτος σός ἐστιν ὁ λόγος. Ἀμφοτέρων οὖν ἡμῶν ὀρθῶς λεγόντων κατὰ σέ, κινδυνεύεις σύ σαυτόν αὐθις ἀποφαίνεσθαι λέγειν οὐκ ὀρθῶς' ἡνίκ' ἄν ἔπειτα τόν ὀρθόν τοῦτον λόγον διαβάλλης ἡμῶν, καί ἀπλῶς ὁ τοῖς τυφωνικοῖς ἐκείνοις πνεύμασι ἀναμίξ ραγδαῖος καί λαῦρος ὑετός ἄπας, ὃν ἔφθης καθ' ἡμῶν ἀπό τῆς γλώττης ἀφείς, οὐδέν ἦττον ὅτι μή καί μᾶλλον σέ, τήν πηγὴν τῆς καταιγίδος, κατέκλυσεν. Ἐμοί δέ (καί γάρ ἦκιστ' ἐπὶ νοῦν ἔδοξε θέσθαι τίσιν ἐπόμενον ταῦτα λέγεις, οὓς νῦν αὐτός ἐξέφηνας ὕστερον), ἐμοί τοίνυν τοῦ μή τά σά διαλέξεώς τε πέρι καί ἀποδείξεως εἰρημένα πρὸς Λατίνους κακίζειν, πολλά τά μαρτύρια κἂν πολλοῖς ἐστιν ἑτέροις ἡμετέροις συγγράμμασι, καί μάλιστα πρὸς τούς ἀπό Θεσσαλονίκης πέρυσι τοῦτ' ἠρωτηκότας αὐτό, πρὸς οὓς ἀντιγράφοντες ὁμολογεῖν ἀμφοτέροις ἀπεφηνάμεθα, καί δεῖγμα τοῦτ' ἔφημεν εἶναι τῆς ὁμολογίας, τό προσεῖναι τοῖς παρ' ἀμφοτέρων λόγοις τό εὐσεβές, τό κυρίως δ' ἢ μή κυρίως, εἴπερ ἄρ' ἀμφισβητήσιμον, ἔχειν' ἀλλά σὺν νῦν ἀγωνίαν οὐ τοι σμικράν ἡγωνισμένος διετέλεσας δεῖξαι κατὰ τοῦτο ψευδομένους ἡμᾶς.

Τί τοίνυν, ἄν καί ἡμεῖς ἕκαστον τῶν διαλεκτικῶν σοι τουτωνί συλλογισμῶν, οὓς εὔχη κάλλιστα τε καί ὀρθότατα (σελ. 472) πεποιηκῆναι, διακωδωνίσαντες, ἀπηχῆ τινα ἠχὴν ἀναδιδόντας δείξωμεν, κακοτεχνίας ἔμπλεως, μᾶλλον δ' ἀντὶ τέχνης ἢ ἀυχεῖς, ἀτεχνίας ἀναπεφηνότας πλήρεις, καί τοσοῦτο δέοντες εἶναι διαλεκτικούς, ὡς μηδέ συλλογισμούς εἶναι, μηδέ γοῦν σοφιστικούς, μηδέ σχῆμα ὅλως σώζοντας συλλογισμοῦ; Ἄλλὰ γάρ, ἐπεὶ περί τῶν θείων σοι πεποιήνται, τῆς πρὸς ταῦτ' ὀφειλομένης εὐλαβείας ἔνεκεν, οὐκ ἀναιδῶς καί ἀκρατῶς, ὡς αὐτός καθ' ἡμῶν πεποίηκας, καίτοι πρότερον ἡμῖν τό ὀρθόν προσμαρτυρήσας, ἀλλά μετριώτερον καί κοινότερον καί ἐπιτομώτερον συνελών καί ὑποτεμών, ὡς οἶόν τε, τῷ περί τούτων χρήσομαι λόγῳ καί κατὰ τὰς ὑπὸ σοῦ σχεδόν δεδομένας ἀφορμάς, ὅπως σοι λογίζεται καί τουτωνί τῶν λόγων τό αἴτιον.

Ὡς ἄν δέ καί πρό τῶν λόγων τούτων ταῦτα δοξάζοντας ἡμᾶς εἰδείης, ἐκεῖνο προθήσω τῶν ἐμῶν, ὃ καί αὐτός οὐκ οἶδ' ὅτι παθῶν ἐπήνεσας, ὥστ' οὐδέ τοῦτο ἀπλῶς ἐμόν' «Οὐδέεις ἀγαθός, εἰ μή εἷς ὁ Θεός, ὁ μόνος δίκαιος, ὁ μόνος σοφός, ὁ μακάριος καί μόνος δυνάστης, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον' οὐδέν οὖν τῶν ἐπομένων τῷ Θεῷ ἐπὶ πλέον εἶη ἄν αὐτοῦ, καί αὐτῶν δ' ἕκαστον μοναδικόν, καί ὅ,τι ἄν

κατηγοροῖτο τούτων, οὐ καθόλου». Τό γάρ ὑπερούσιον καί ὑπεράγαθον καί ὑπέροσον καί ὑπέρφωτον τίνος γε ἄλλου ἢ τῆς ὑπερθέου οὐσίας καί σοφίας καί ἀγαθότητος καί τοῦ φωτός ἐκείνου; Πῶς οὖν ἐκ μοναδικῶν γένοιτ' ἄν συλλογισμός, ἄνευ τοῦ καθόλου; Εἰ δέ συλλογισμός οὐκ ἄν γένοιτ' διαλεκτικός, ὧ βέλτιστε, πῶς ἄν γένοιτο; Σοφιστικός δ' ὅμως ἔσται, σχῆμα μόνον ἔχων καί φαινόμενος, ἀλλ' οὐκ ὤν. Καί ἡ διαλεκτική σοι τοίνυν, ὡς χνοώδης διεκπεφύσεται, καί οἱ σοί ἅπαντες συλλογισμοί, εἰ ἄρα καί μή ἀφίενται τοῦ τῶν συλλογισμῶν (σελ. 474) ὀνόματος, σοφιστικοί εἰσιν, οὐκ ὄντες, ἀλλά φαινόμενοι, μᾶλλον δέ οὐδέ τοῦτο, δεδόσθω δ' ὅμως· αἱ δ' ἐκ τῶν ἡμῖν ἐνυπαρχόντων λόγων προστιθέμεναι προτάσεις, μή οὔσαι αἴτιοι τοῦ συμπεράσματος, πῶς ἄν εἶεν αἴτιοι τῆς πίστεως αὐτοῦ; Εἰ δέ συγχωρεῖ, τίς ὁ λόγος καθ' ὃν διαλεκτικόν μὲν θέλων ὀνομάζειν τόν αὐτοῦ συλλογισμόν, τά τε μή καθόλου λαμβάνει ὡς καθόλου καί τὰς ἐν ἡμῖν ἐννοίας πίστιν παρέχειν τοῖς λογίοις τίθεται καί τόν συλλογισμόν πίστεως, ἀλλ' οὐχί γνώσεως, αἴτιον ἡγεῖται καί ἀπλῶς πάντα συγχωρεῖ τά καί τῷ λόγῳ τῆς τέχνης μή συμβαίνοντα, τοῖς δέ ἀποδεικτικόν καλοῦσιν, οὐδέν οἶεται συγχωρητέον;

Ἔτι, ἐπεὶ ἐν οἷς δοκεῖς ἡμᾶς ἐλέγχειν, τό μοναδικόν φῆς διττόν καί ὁμώνυμον παρ' οὐδέν ἄλλο ἢ ὅτι ἄλλως ἐφ' ἐκάστου τῶν παρ' ἡμῖν αἰσθητῶν ἔχει καί ἄλλως ἐπί τοῦ Θεοῦ, μάθε ὡς πάντα τά ἐπί Θεοῦ λεγόμενα τοῦτον τόν τρόπον διττά καί ὁμώνυμα· οὐδέν γάρ τῶν ἐπ' αὐτοῦ λεγομένων οὕτως ἔχει ὡς περ ἐφ' ἐκάστου τῶν παρ' ἡμῖν, οὐχ ὅπως τῶν αἰσθητῶν ἀλλ' οὐδέ τῶν νοητῶν, ὥστ' ἐν ἅπασί σου τοῖς συλλογισμοῖς παρά τό διττόν τοῦτο τούς ἀκρωμένους ἐπιχειρεῖς παρακρούεσθαι· σοφιστικοί σοι ἄρ' εἰσὶν ἅπαντες, ἀλλ' οὐ διαλεκτικοί. Ἔτι, εἰ μοναδικόν ἐστὶν ὁ Θεός, καί τοιοῦτο μοναδικόν ὡς μή ἐκ πολλῶν ἐν, ἐπί δέ τούτου τοῦ ἐνός οὐκ ἔστι τόδε τι εἶναι καί ὑποκείμενον, τούτων δ' ἄνευ πρότασις οὐκ ἔστι· προτάσεως μή οὔσης, οὐδέ συλλογισμός ἔσται, μή ὅτι διαλεκτικός, ἀλλ' οὐδέ σοφιστικός. Τούς σοὺς τοίνυν διαλεκτικούς, οὓς αὐτός φῆς, συλλογισμούς, μήτε διαλεκτικούς, μήτε σοφιστικούς ἀναφανέντας, τί γε ὀνομάσωμεν; Ἀρήτους, ἢ καί ἀδιανοήτους.

Αὐτίκα ὃν φῆς ἀκριβῆ σοι ἐς τά μάλιστα συλλογισμόν, «Πατρός καί Υἱοῦ μία ἐνέργεια, ὧν μία ἐνέργεια, μία δύναμις, ὧν μία δύναμις, οὐσία καί φύσης ἡ αὐτή, (σελ. 476) Πατρός ἄρα καί Υἱοῦ, οὐσία καί φύσις ἡ αὐτή»· τοῦτον δὴ προβαλλομένοις ἀπόκρισις πυνθανομένοις· ἄλλος μὲν γάρ τις τοῦτον οὕτως ἐκτιθέμενος, οὐκ ἄν εὐθύνοιτο παρ' ἡμῶν· ὡς δέ σόν, ἀπό τῶν σῶν ἐτάσομεν. Ὡν γάρ, τίνων λέγεις; Εἰ μὲν γάρ ἀπάντων, μή καί λίαν πλημμελής; Τά γάρ ὑπεξηρημένα πάσης πληθούς ταύτη δι' αὐτοῦ συντάττεται καί ἀπό τῶν κτιστῶν περὶ τῆς ἀκτίστου φύσεως διδάσκειν ἀξιοῖς. Ἔτι δέ καί διὰ τοῦ διττοῦ τῆς ἐνεργείας τρόπον σοφιστικῶς ἡμᾶς ἐπιχειρεῖς παρακρούεσθαι· καί γάρ οὐδ' αὐτός ἄν φαίης οὕτως εἶναι μίαν δύναμιν τε καί ἐνέργειαν Υἱοῦ τε καί Πατρός, ὡς ἐμοῦ τε καί σοῦ μία ἐστὶν ἐνέργειά τε καί δύναμις. Εἰ δ' οὐ πάντων, πῶς οὐκ ἀσυλλόγιστος ὁ ἀκριβέστατος αὐτός σου συλλογισμός, ἔστερημένος τοῦ καθόλου; Πρὸς δέ τούτῳ καί τό ἐν ἀρχῇ αἰτεῖται διὰ ταῦτο λογίας δυνάμει προαγόμενος.

Θέλεις ἔτι διαβασάνισωμεν τόν διαφερόντως τοῦτον ἠκριβωμένον σοι συλλογισμόν; Ἄλλ' ὀκνῶ εὖ ἴσθι μακρηγορεῖν πρὸς οὐδέν κέρδος ἢ κίστα ἐθέλων· ἀλλ' εἴπερ ὁ πρὸς ἀκρίβειαν οὗτος λίαν ἐκπεπονημένος σοι συλλογισμός, καίτοι πρὸς ὀλίγον βεβασανισμένος ἐριστικός ἀναπέφηνε καί ἀσυλλόγιστος, τί γ' ἄν ὑποσταῖεν οἱ μή πρὸς τοῦτο σοι ἀκριβείας ἦκοντες, ἀκριβεῖ βασάνῳ παραδεδομένοι; Σὴν δ' ὅπως χάριν τό νῦν ἔχον ἀνεξέταστοι κείσθωσαν. Ὅραξ' ὅσα σοι πάλιν ἐγὼ τῷ ἀχαρίστῳ χαρίζομαι; Τό δέ συμπέρασμά σοι τοῦ παντός μᾶλλον ἠκριβωμένου τουτουί μικρόν ἔτι προσθεωρήσωμεν,

ἴν' ἐξελέγξω σε κατά σέ καί εἰς ἔργον ἐκβῆ τό σολομώντειον ἔπος· «ὁ ὀρύσσων βόθρον τῷ πλησίον ἐμπεσεῖται εἰς αὐτόν». Τί δὴ τό ἐκ τοῦ ἀκριβεστάτου τῶν συλλογισμῶν ἀκριβεστάτον συμπέρασμα; «Πατρός καί Υἱοῦ μία φύσις καί οὐσία ἐστί»· τούτῳ δέ ταυτόν (σελ. 478) εἶπεῖν· «εἷς Θεός ὁ Πατήρ καί ὁ Υἱός». Τοῦτο δέ τίς οὐκ οἶδεν, ὡς ἀπόφανσις ἐστίν ὑπό τῶν ἁγίων Πατέρων ἡμῖν ἀποφανθεῖσα; Καί τοίνυν ἄκουσον τῶν σαυτοῦ κατά σαυτοῦ λόγων· «ὅπερ ἐστί τοῖς γεωμέτραις ἀρχή καί κοινή ἔννοια καί ἀξίωμα, τοῦθ' ἡμῖν ὑπάρχει ἐκάστη τῶν ἀποφάνσεων, ὅσαι ἡμῖν τῶν θείων ὑπό τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ἀπεφάνθησαν· οὐδεμίαν ἄρα χρῆ ἐκ συλλογισμοῦ λαβεῖν». Ἰού, ἰού, καί ὁ μαθηματικώτατος ὡς ἀμαθής· ὁ γάρ ταῦτα λέγων σύ καί ἡμᾶς ὀνομάζων ἀφ' ὧν ἀρτίως ἐκούεις τόν Πατέρα μόνον προβολέα Πνεύματος διά συλλογισμοῦ δεικνύοντας, ὅτι ὁ Πατήρ καί ὁ Υἱός εἷς ἐστί Θεός, ὁ παντός μᾶλλον αὐτόθεν ἐστί πιστόν καί οἱ πατέρες ἀπεφάνησαν, διά συλλογισμοῦ δεῖξαι ἐπειράθησιν καί τόν ἀκριβεστάτον ἀπάντων τοῦτον σοι φῆς συλλογισμόν, καίτοι οὐδ' ὑπό τῶν πατέρων πρώτων ἀπεφάνθη τοῦτο, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐνός τῆς θεαρχικῆς Τριάδος καί Θεοῦ τῶν πατέρων Ἰησοῦ, ὅς φησιν, «ἐγώ καί ὁ Πατήρ ἓν ἐσμεν» καί «ὁ ἐωρακώς ἐμέ ἐώρακε τόν Πατέρα»· καί «εἰ ἐμέ ἐγνώκειτε, καί τόν Πατέρα μου ἐγνώκειτε ἄν» καί «ἐγώ ἐν τῷ Πατρί καί ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί». Εἰ δ' αἱ τῶν πατέρων ἀποφάνσεις αὐτόπιστοι, πόσω μᾶλλον αἱ τοῦ Κυρίου τῶν πατέρων· κατά τοσοῦτο τοίνυν, μᾶλλον διά συλλογισμοῦ πειρώμενος δεικνύειν ἀπαίδευτος, εἰ μή τι καί τῶν ἀπαιδευτῶν πλέον.

Ἄλλά μή χαλέπαινε τάς σαυτοῦ γνωρίζων φωνάς οὐ παρ' ἡμῶν ἀντιπροσαγομένης ἀνταποδιδόντων, ἀλλ' ἐκ τῶν σῶν λόγων ἐκβαινούσας· ὁ γάρ τήν ἀρχήν εἶπον, κατ' αὐτός σαυτοῦ γέγραφας, διά τοιούτων πειραθείς ἀνατρέπειν τά ἐμά, δι' ὧν οὐδέν ἄν ἦττον καί τά σά τις ἀνατρέψειε πάντα, καί οὐ τά σά μόνον, ἵνα σοι καί τινα ψυχαγωγίαν (σελ. 480) ἐπινοήσωμεν, ἀλλά καί πάνθ' ἀπλῶς ἅ ἄν δόξαι τά περί Θεοῦ καί τῶν θείων λογικῶς δεικνύμενα, καί πάντας τοὺς εἰπόντας καί τοὺς μέλλοντας ἐρεῖν. Ἀπό τῆς αὐτῆς σχεδόν παρασκευῆς καί οἱ ἕξω κατά τῶν ἡμετέρων ἐχώρησαν, οὐδαμῆ δ' ὅμως ἴσχυσαν, ἀλλ' «ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν», θνητούς, ἴν' οὕτως εἶπω, κανόνας τοῖς περί τοῦ ἀθανάτου λόγοις προσάγοντες, ὧν σύ τοὺς προστάτας τῶν κατ' ἐκείνους δογμάτων ὡς «τήν θείαν «ὑπεροχήν κατανενοηκότας» ἄγασαι, τήν καί αὐτοῖς τοῖς διά τό περιόν τῆς νοήσεως πολυομμάτοις χερουβίμ ἀκατανόητον οὖσαν. Διά τοῦτο μοι καί νῦν ἀντιγράψαι τῶν ἀπαραιτήτων ἐφάνη καί λυσιτελεστάτων, ὡς ἄν καί σύ σεαυτοῦ γένοιτο σοφώτερος ἐξ ἡμῶν τῶν ἀσόφων ἀφορμήν λαβών, καί τά σά συγκινδυνεύοντα τοῖς ἐμοῖς, εἴπερ ἄρα δυνάμιμην, ἐξέλωμαι τοῦ κινδύνου καί σέ πείσω τῇ τῶν πατέρων ἰδιωτεῖα μᾶλλον ἢ Πλάτωνι καί τῷ Νικομάχου τόν νοῦν προσέχειν.

Ἐκεῖνοι μετὰ τῆς μωρίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ διδασκαλείου τῆς θεολογίας ἀσφαλεῖς προστάται, τοῦ τῆς ἀληθοῦς σοφίας Πνεύματος τοῖς πνεύμασι τούτων ἐφιζάνοντος καί «διδασκτικούς Θεοῦ» ποιούντος τοὺς αὐτοῖς φοιτῶντας, οἱ κἄν τῶν θύραθεν οὐκ ἀπηχῆς ἦ καί τοῦτ' εἰσποιοῦνται καί ἐναρμόζονται τῇ ἐμμελείᾳ τοῦ Πνεύματος. Ὡν εἰ θέλεις ἀκούσαι τίνα λέγουσιν ἀπόδειξιν θείαν, καί οὐχ ἀπλῶς ἀπόδειξιν ἀλλά συλλογιστικὴν ἀπόδειξιν, ἀνά χειρας λάβε τήν Δογματικὴν πανοπλίαν· ἐκεῖ γάρ ὄψει ταύτην ἐπιγεγραμμένην πολλαχοῦ καί τόν λόγον ὑπαναγνούς ὅς ἐνέχει τουτί τοῦπίγραμμα συλλογισμόν εὐρήσεις ἀπανταχοῦ ἐκεῖ καί συλλογιστικὴν ἀποδειξιν ὅτι εἷς ἐστί Θεός ἀκούση καί παύση κατατιώμενος ἡμᾶς εἰπόντας, εἰ μή ἄρα σὺν αὐτοῖς, καίτοι τό «εἷς ἐστί Θεός» παντός (σελ. 482) μᾶλλον θεοπαράδοτός ἐστίν ἀπόφανσις, «Κύριος γάρ», ὁ Θεός σου, Κύριος εἷς ἐστίν»· εἰ γοῦν βουλομένοις ἦν αὐτοῖς τάς ἀποφάνσεις ἀπλῶς

λέγειν ἀποδείξεις, τούτω ἄν τήν ἀπόδειξιν ἐπέγραφον, οὐ τοῖς ἐξ ὧν αὐτό συλλογιστικῶς συνήγαγον.

Ἐκεῖ τοίνυν μηδέ γάρ ἐπιτίθεσθαί σοι προθυμούμενος, καίτοι πολλαῖς ἀνάγκαις ἐκκαλεσαμένω νῦν εἰς τοῦτο πρός τό παιδαγωγεῖον τῶν πατέρων ἀναβιβάσαι σε διενόηθην· ἐκεῖ τοιγαροῦν εἶση καί πῶς καί τίνα τά περί Θεόν καί τίνι τρόπῳ μή πάντα λέγειν θείας οὐσίας βιασθήσῃ, ὃ νῦν ἔπαθες, συβεβηκός ἐπί Θεοῦ ἐκφεύγειν λέγειν προαιρούμενος καί τήν τῆς ἀποφυγῆς ὁδόν μή ἐπιστάμενος· ἐκεῖ καί πίστιν εὐρήσεις διαφέρουσιν ἐπιστήμης καί γνῶσιν πίστεως ἕτερον τρόπον· ἐκεῖ καί γνωστόν γνώση Θεοῦ ἦκιστ' ἐπί πίστεως ἐκλαμβάνομενον, ὡς καί Παῦλος ὁ μέγας καί τοῖς ἐκτός πίστεως πεφανερῶσθαι λέγει «τό γνωστόν τοῦ Θεοῦ», ὃ λεγόντων ἡμῶν, σύ τό πιστεύειν λέγειν ᾠήθης ἐπίστασθαι. Ταῖς οὖν ἐκεῖ συνειλεγμέναις τῶν προτέρων φωναῖς οὐκ ἀνήσω καί φρονῶν καί λέγων συνωδᾷ· λέγουσι δ' αὐταί λίαν ἐνεργῶς ἐν τοῖς ἐπιγράμμασιν, ὡς ἔφημεν, εἰ μή ἄρα μετά προσδιορισμοῦ τινος οὐ τήν ἀπόφανσιν ὡς αὐτόπιστον ἀπόδειξιν, ἀλλά τόν συλλελογισμένως προαγόμενον λόγον, ὡς ἔχοντός τι τοῦ συλλογισμοῦ καί πρός τήν ἀπόδειξιν οἰκειότερον· εἰ γάρ μή τοῦτ' ἦν, καί πᾶσαν ἀπόφανσιν ἀπόδειξιν ἄν ἐπέγραφον· ἀμεταπίστως γάρ καί πρός αὐτάς ἔχομεν οἱ τοῖς πατράσιν ἐπόμενοι.

Τό γοῦν θεῖον, ᾧ θαυμάσιε, κρεῖττον παντός ὑπάρχον νοῦ καί λόγου, καί ὑπέρ τήν διαλεκτικήν ἐστίν, ὑπεροχικῶς γάρ ἐξήρηται φαντασίας τε καί δόξης, καί ὑπέρ τήν ἀποδεικτικήν· ἐπαφή γάρ αὐτοῦ οὐκ ἔστιν οὔτε ἐπιστήμη, καί ὅλως ὑπέρ τήν συλλογιστικήν πᾶσαν ἔφοδόν ἐστίν· ἀλλά συλλογίζεσθαι περί τῶν θείων ἔργῳ ὑπό τῶν πατέρων (σελ. 484) ἐδιδάχθημεν. Πῶς οὖν τούτους τούς συλλογισμούς προσαγορεύσωμεν; Ὡς οἱ διδάξαντες πάντως, εἰ μή ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις· ἀλλά θειωδῶς τά θεῖα μέτιμεν ἐκ τῆς πνευματοκινήτου τῶν θεολόγων δυνάμεως· ἀποδεικτικούς δ' ὠνόμασαν ἐκεῖνοι, καθάπερ ἀνωτέρω δέδεικται. Τί τοιγαροῦν ἔκτοπον ἐργάζομαι, φίλος, εἰ τά φίλα τοῖς πατράσι προαιρούμενος πράττειν τόν βοηθοῦντα πανταχόθεν ὡς ἐνόν ἐρανίζομαι λόγον, οὐκ ἀγνοῶν ὡς Ἀριστοτέλει καί τῷ τοῦ Ἀρίστωνος οὐ συνδοκεῖ, ἀλλά προτιθεῖς τά τοῖς πατράσι δόξαντα τῆς ἐκείνων λογολεσχίας καί εἰδῶς ὡς ἡ ἐν ἐκείνοις γνώσις περί τῶν θείων οὐκ ἀσφαλῆς, εἰ καί σοί κακῶς εὖ ἴσθι μή τοῦτο συνδοκεῖ, καίτοι μεθ' ἡμῶν τεταγμένω καί τῆς αὐτῆς ἀντεχομένω πίστεως;

Ἐν γάρ τοῖς πρός ἡμᾶς σου τουτοισί λόγοις ταῦτά σοι περί αὐτῶν διεξελθεῖν ἐπῆλθε· θαυμάσας γάρ αὐτούς ὡς «ἀπαγορεύσαντας τήν ἀπόδειξιν ἐπί τῶν θείων» καί ὡς «τήν θείαν ὑπεροχήν κατανενοηκότας» καί ὑπεραναβιβάσας αὐτοῦ «τῆς μεριστῆς καί μεταβατικῆς πάσης ἐπιστήμης καί παντός τοῦ λογιζομένου τῆς ψυχῆς» καί τῶν κατ' ἐκεῖνο συνεστώτων, ταῦτόν δ' εἰπεῖν παντοίου λόγων εἴδους καί φιλοσοφίας πάσης, καί ὑψοῦ που θέμενος αὐτούς ἐν τοῖς ὑπέρ πᾶσαν αἴσθησιν καί νοῦν καί λόγον, ἐφεξῆς συνείρεις τούς ἐκείνων λόγους ἔχοντας οὕτως· «ἐπί δέ τῶν ὑπέρ ἡμᾶς θεῶν δεῖν ἄνωθεν παραγενέσθαι καί φῶς ἀναλάμψαι νοερόν, δι' οὗ ἔστι τοῖς θείοις συζυγεῖν, καί κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν τάς συνεπτυγμένας καί ἀπλᾶς καί ἀμερεῖς ἐκεῖνας ἔχειν θεωρίας· τούς δέ παρά τοιούτων ἀκηκοότας καί πιστεύσαντας, ἐπιστήμονας μὲν οὐκ εἶναι, θαυμαστούς δέ καί ζηλωτούς ὑπάρχειν τῆς τε προαιρέσεως καί εὐπειθείας καί αἰδοῦς τῆς πρός τά θεῖα καί τούς θείους ἄνδρας τούτους· κάπῃ τούτοις τήνσῃν περί αὐτῶν ἔχεις (σελ. 486) γνώμην ἐκδιδάσκεις λέγων· «ὅταν τοῦτα ἀκούσω αὐτῶν λεγόντων, οὐ δύναμαι ὑπολαβεῖν μή καί αὐτούς ὑπό Θεοῦ πεφωτίσθαι καί ὑπέρ τούς πολλούς

γεγονέναι».

Τί τοῦθ' ὃ λέγεις, ὦ ἄνθρωπε; Νοεροῦ καί θείου φωτός ἐν μετουσίᾳ γεγόνασιν ἐκεῖνοι; Λαμπρότητα Θεοῦ κεί εἶδον καί ἔπαθον; Ὑπερ σοφίαν, ὑπέρ λόγον, ὑπέρ νοῦν ὠμίλησαν Θεῷ; Μᾶλλον δ' ἴνα ἀπό τῶν αὐτῶν σοι τήν ἀρχήν ποιήσωμαι τῶν λόγων, καθαιρῶν οὓς αὐτός μάτην ἐξαίρειν ἐπεχείρησας ἢ, τό γε ἀληθέστερον εἶπειν, ἐκ παλαιοῦ καθηρημένους ὄντας ἐμφανίζων, οὓς ὡς ὑπεξηρημένους ἐξυμνεῖς οὐκ εἰς καιρόν αὐτός, οἱ λέγοντες «Θεόν εἰδέναι μὲν χαλεπόν, φράσαι δέ ἀδύνατον», ἄρα κατενόησαν τήν τοῦ Θεοῦ ὑπεροχήν, οἱ μὴδ' ὅτι τήν ἀνθρωπίνην ὑπεροχήν νόησιν λέγουσιν, ὥστε καί ὃ φασι ὑπέρ ἀπόδειξιν, διά τό τῆς φράσεως οὐχ ἰκανόν φασι, κατά δέ τήν ἐν ἑαυτοῖς θέαν ἐπιστήμονας τῶν θείων ἑαυτούς, ὡς καί αὐτός ἔφη, λέγουσιν; Ὡσθ' ἡ λεγομένη παρ' ἡμῶν ἀπόδειξις ἐπί τῶν θείων ἀσυγκρίτως ὑπερέχει τοῦ ὑπέρ ἀπόδειξιν ἐκείνων.

Εἰ δ' ἦγον σχολήν, ἔδειξα ἄν σοι καί θέας αὐτῶν ἐκείνας, δι' ὧν φασι «τοῖς θείοις συζυγεῖν», τῶν ὄντως θείων ἀποβουκολούσας καί τὰς ἀνατακτάς αὐτῶν ἐκείνας ἐποψίας, ἐκβαινούσας μὲν τῶν μέσων τῆς ψυχῆς λόγων καί πασῶν τῶν φυσικῶν ἀκροτήτων, ἐμπιπτούσας δ' οὗ «βυθός αἰέν ἄπιστος ὑπεστόρεσται, ἀμφικνεφῆς ρυπόων ἀνόητος» καί τό ἀναλάμπαν νοερόν ἐκείνοις φῶς οὐκ εἰς ἀμφιφαῖ χῶρον ἀνασπῶν αὐτούς, ἀλλ' ὑπό ζόφον αἰώνιον καταδικάζον καί δέλεαρ καί λόχον δεινόν ἐξευρημένον τῷ τοῦ σκότους ἄρχοντι, τοσοῦτο παριέργως κατ' ἐπίκρυψιν ἐσκευασμένον ὡς καί δι' ἀκοῆς παράγειν ἔχειν τούς μὴ πάνυ πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καί κακοῦ γεγυμνασμένους ὄντας; διά γάρ μιᾶς (σελ. 488) ταύτης ἀμηχάνως κακομηχάνου μηχανῆς τούς τε θεωρούς ἐκείνους πάσῃ περιέπειρεν ἀπάτη καί τούς ἀκρωμένους ἐκείνων ὡς πεφωτισμένων τῶν οἰκείων πολυπλόκων ἀρκύων ἐντός πεποιήται καί πρὸς τούς ἔπειτ' ἐσομένους φθάνει τῷ τῆς κακοουργίας περιόντι διά τῶν ἐκείνων συγγραμμάτων.

Εἰ γάρ αὐτός, αὐτόχρημα σκότος ὢν, ἄγγελον φωτός ὑποκρίνεται κατά τόν ἀπόστολον, τί θαυμαστόν εἰ καί τούς ἐκείνου κατασεσοφισμένους τῷ ἐνυποκρίτῳ φωτί καί σφάσιν αὐτοῖς ὄλον εἰσοικίσαντας αὐτόν καί δι' αὐτοῦ λαλοῦντας τὰς φωνὰς ὑποκρίνεσθαι τῶν διακόνων τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, δηλονότι τῶν ἐν τῷ Θεῷ πεφωτισμένων, ὡς ἄν «τά ἔργα τοῦ Πατρὸς αὐτῶν» ἐκτελῶσι καί αὐτοί, τῷ τῶν λόγων εὐπρεπεῖ τούς πολλούς παράγοντες; «Καί οἱ διάκονοι γάρ αὐτοῦ», φησίν, ὑποκρίνονται «ὡς διάκονοι δικαιοσύνης».

Πῶς δέ καί «ὁ κόσμος οὐκ ἔγνω διά τῆς σοφίας τόν Θεόν», εἰ θεογνωσίας τό ἀκρότατον θεοπτία, ταύτη δέ προσέβησαν Σωκράτεις καί Πλάτωνες καί οἱ κατ' ἐκείνους σοφοί καί οἱ παρά τούτων ἀκηκοότες καί πιστεύσαντες, ἀξιάγαστοι τῆς προαιρέσεως καί αἰδοῦς ἔνεκα τῆς πρὸς τὰ θεῖα; Πῶς δέ καί σοφοί ὄντες ἐμωράνθησαν, εἶπερ ἐφωτίσθησαν, καί οὐκ αὐτοί μὲν ἐμωράνθησαν, τῇ δέ σοφίᾳ τούτων μέτεστι συνέσεως; Ἄλλ' «ἐμώρανεν ὁ Θεός τήν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου», διό καί νῦν εἴ τις οὕτω ταύτη προσέχει τόν νοῦν ὡς δι' αὐτῆς πρὸς θεογνωσίαν ὀδηγεῖσθαι μέλλων, τοῦτ' αὐτό πάσχει καί μωραίνεται, σοφός ὢν.

Τί δέ ἡ κενὴ δόξα καί ὁ ταύτης οἷαπερ ὑπεξευγμένος ἔφιππος τῦφος ὃν ἐγκαλοῦσιν οἱ πατέρες ἡμῶν αὐτοῖς; Ἔνι τούς τετυφωμένους εἶναι πεφωτισμένους; Οὐχ ὁ ἀπόστολος ἰδιαίτατόν τι κρίμα τοῦτον τοῦ διαβόλου φησίν; Οὐχ «ὁ Κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται»; Πῶς οὖν (σελ. 490) οἷς ἀντιτάσσεται διά φωτός ἐπιφαίνεται; Πῶς ἡ διδομένη χάρις τοῖς ταπεινοῖς εἰς τούς ὑπεναντίους τούτοις εἰσοικισθήσεται; Καί οὐχ οἱ πατέρες μὲν ἡμῶν ἐκείνων τόν τῦφον καί τό κενόδοξον ἴσασιν, ἀλλήλοις δ' οὐ

συμμαρτυροῦσιν ἐκεῖνοι τοῦτο; «Τί τοῦτο Διόγενες; Καταπατῶ, φησίν ὁ Διογένης, τόν τῦφον τοῦ Πλάτωνος. Ἐτέρω τύφω, Διόγενες», ὁ Πλάτων ἀντεγκαλῶν ἀπεφήνατο. Εἶδες πῶς τόν τῦφον ἀλλήλοις προσεμαρτύρησαν; Πλάτωνι δέ ἄρα καί τοσοῦτο καλόν ἢ κενοδοξία δοκεῖ, ὥστε καί ταύτην αἰτίαν φάναι τῶν ἀρίστων ἔργων ἡμῖν καί συνεπιλαμβάνειν ἡμᾶς ταύτη τ' ἄριστον.

Εἶδες μεμωραμένην σοφίαν καί οἶρα σκότος ἢ ψευδές φῶς, ἀκτινομοθετοῦσαν τῷ ἀληθινῷ φωτί λέγοντι, «μή ποιεῖτε πρός τό θεαθεῖναι τοῖς ἀνθρώποις»; Ἄρ' ἔσχον διά φωτός ἐκεῖνοι «τόν βλέποντα ἐν τῷ κρυπτῷ» καί πρός τήν δόξαν τῶν ἀνθρώπων ἐπί τοσοῦτον ἐπτόνηται καί πρός αὐτήν αὐτοί τε πάντα καί λέγειν καί πράττειν ἀνέχονται καί τούς ἄλλους πείθουσιν; Ἄκουσον Παύλου, τοῦ ἀληθινοῦ θεόπτου καί θεορρήμονος, ἐφ' ὃν ὡς ἀληθῶς θεῖα «θέα παραγέγονεν ἄνωθεν», ᾧ καί «φῶς» ἀληθινόν «ἐπέλαμψε νοερόν», ὑπερφυές οἶον, ἐν ᾧ καί καθάπερ ἐν ἐστία λίαν ἐπαναπέπαιται, διό καί «σκεῦος ἐκλογῆς» ἀκούει, δι' οὗ καί τά θεῖα μεμύηται. Τί φησιν ἐκεῖνος; «Πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε». Περὶ δέ ἑαυτοῦ τί; «Εἰ ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἄν ἦμην». Ἐπιγινώσκεις τῷ καρπῷ τό δένδρον; Τό τοίνυν τάναντία καρποφοροῦν ἄρ' οὐχί καί τῆς ἐναντίας ρίζης ἐναργῶς ἀναπέφηνε; Τῷ δέ φωτί τί γε ἄλλο τούναντίον ἢ τό σκότος ἐστί, κἄν τό φῶς ὑποκρίνηται καί τούς τῷ ἀληθινῷ φωτί μήποτε πελάσαντας διαλέληθεν;

(σελ. 492) Οὐκοῦν ἀσφαλές ὁμιλεῖν περὶ Θεοῦ τούς μή ὁμιλεῖν εἰδότας Θεῷ, καί περὶ φωτός μή προσύλου κρίνειν τούς οὐχ ὑπέρ τό φῶς εἰδότας τουτί τό τυγχάνον ὑπ' αἴσθησιν, μηδέ τό νοερόν τῆς ψυχῆς νοερῷ καί ἀληθεῖ τετελεσμένους φωτί καί «τήν ἐν Χριστῷ κεκρυμμένην ζώην» ὡς ἀληθῶς εὐρομένους καί ἀναστάντας τήν πρώτην ἀνάστασιν. Οἱ δέ ταύτης εὐμοιρηκότες καί τήν καρδίαν οἷα λυδῖαν ἔχουσιν, ἀπειλικρινημένην καί κριτικωτάτην οὔσαν, αἰς οὐκ ἄν λήσαις χαλκόν διηθησμένον ἄνθει περιτακέντι χρυσοῦ προσάγων ὧν καί τά αἰσθητήρια γεγυμνασμένα πρός διάκρισιν καλοῦ τε καί κακοῦ, καί τήν ἀκοήν οὐκ ἄν θέλξαις οὐδ' ἄν κλέψαις οὐ' ἄν πείσαις, κἄν πρός τό λίαν ἐπαγωγόν εὐπρεπῶς καί πιθανῶς εὖ μάλα συμφορήσης καί διαθῆς τά ὀνόματα καί γάρ δεινοί καί διά τούτων φωράσαι τό ἀηδές καί ἀπρεπές καί φευκτόν τῆς ἐνδομυχούσης ἀπάτης, οἱ καί καλῶς ἄν φαῖεν τό συζυγεῖν ἐνηρμόσθαι τοῖς ἐν ἀβλεψία τούς ὀρώντας ὑποκρινόμενοις ἐκεῖ καί γάρ ἔλαθον ἑαυτούς τήν σφετέραν ἀπάτην παραγυμνώσαντες.

Συνδεῖται γάρ, οὐχ ἐνοῦται τό πονηρόν πενῦμα ταῖς κακοδαίμοσιν ἐκείναις ψυχαῖς διόπερ, ὡσπερ ἔξωθεν διά τέλους τό τῆς πλάνης παρυφιστάμενον ὁράται φῶς, οὐ κατά τήν εἰς ἑαυτόν συνέλιξιν τε καί ἐπιστροφῆν τοῦ νοῦ (χειραγωγεῖ γάρ αὕτη πρός τό θεῖον ἀπλανῶς ἀεῖ), οὐκουν κατ' αὐτήν, ἀλλά κατά τήν διά τῶν λογισμῶν ἤτοι νοημάτων διεξοδικήν ἐνέργειαν τά τῆς πλάνης ἐπιγίνεται, ὅταν τις ἄνευ νοητῆς σιγῆς ἐφήηται τοῦ τῆς ἐποψίας μυστηρίου. Συμμίκτους γάρ τὰς ἐνεργείας ἐχούσης τότε τῆς ψυχῆς, καιρόν ἐν τοῖς μή προσεκτικωτάτοις καί τῇ ταπεινοφροσύνῃ μή κατησφαλισμένοις ἔχει παρεισδύεσθαι καί συναναμίγνυσθαι ταύταις τό τῆς πλάνης πνεῦμα, καί τήν εἴσοδον οὕτω κλέψαν, (σελ. 494) ἦν καί μετά ταύτην λάθη, παραμένει τῇ ψυχῇ, τάγαθόν ἔστιν, ἐφ' ὧν ὑποκρινόμενον καί δι' αὐτῶν αὐτῇ συνδούμενον, ἀλλ' οὐχ ἐνούμενον. Τοῦ γάρ ἀγαθοῦ Πνεύματος μόνου δι' ὅλων τε καί πάντων χωρεῖν «πνευμάτων νοερῶν καθαρῶν λεπτοτάτων», ὡς Σολομώντι καί τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ.

Καί ἴσασι οἱ μεμυημένοι καί λέγουσιν οὐ συζυγίαν ὀλίγοις μέρεσι τισιν ἢ δυνάμεσι τήν ἀλληλουχίαν παρεχομένην, ἀλλ' οἷον ἀνάκρασιν εἶναι πρός ψυχὴν τοῦ φωτός τῆς

χάριτος τήν ἐνοίκησιν, θαυμαστήν οἶαν, ἄρρητον σχεδόν καί ἀνήκουστον. Τίς γάρ ἄν παραστήσαι λόγος πῶς καί διαφοιτᾶ πρὸς πᾶσαν καί καθ' ἑαυτὸ ἀνεκφοιτήτως μένει καί τό πᾶν περιέχει κἂν τῷ μέρει ἀμερῶς χωρεῖται καί μεθεκτόν γίνεται καί οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τό μετέχον συμμιγῆ κοινωνίαν καί ἄκρατόν ἐστι καί ἀναφές καί ἔν ἐν θεωρίᾳ Πνεῦμα μετά τῶν διά καθαρᾶς προσευχῆς ἐντυγχανόντων γίνεται κατά τήν πρὸς τόν ἴδιον πατέρα τοῦ κοινοῦ Πατρός ὑπέρ ἡμῶν εὐχήν «δός γάρ αὐτοῖς» φησιν «ἵνα καθάπερ ἐγώ, Πάτερ, ἐν σοί καί σύ ἐν ἐμοί, καί αὐτοί ἐν ἡμῖν ἐν ὧσιν ἐν ἀληθείᾳ».

Καί τό ὑπερβάλλον δέ μέγεθος τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ διά τῆς ἀνακράσεως ταύτης ἐναργές ὅτι μάλιστα παρίσταται. Τό γάρ ἐν ποιεῖν τά πλείω τῆς ἀγάπης τό ἰδιαίτατον· διαφοροῖς δέ τοῖς τρόποις συναγωγός γίνεται τῶν διεστώτων, ὧν οἱ πλείους δι' ὁμοιότητος δοκοῦσι τήν ἔνωσιν ποιεῖσθαι, διό καί λόγος παλαιός ἐστίν ὁ καθωμιλημένος καί διατεθρυλλημένος οὗτος· «ὁμοιότης φιλότης». Ἡ δέ τοῦ γαμηλίου συναλλάγματος ἔχειν τι δοκεῖ τῶν ἄλλων πλέον, ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖνο σύμφυσις οὐδ' ἀνάκρασός ἐστιν, ἀλλ' ὁμιλία τινί καί προσκολληθεῖ κατά τήν γραφήν ἐν τά πλείω γίνεται· «καταλείψει» γάρ φησιν «ἄνθρωπος τόν πατέρα αὐτοῦ καί τήν μητέρα καί προσκολληθήσεται τῇ γυναικί (σελ. 496) αὐτοῦ καί ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν»· καί σάρκα μόνην, ἀλλ' οὐχί καί πνεῦμα ἐν. Ἡ δέ τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἡξιωμένους ἔνωσις, ἐνώσεως πάντα τρόπον ὑπερβάλλουσα τῷ παντελῆς εἶναι, καί τοῦ χωροῦντος κρεῖττον ἢ λόγος δι' ὄλων τῶν καθαρῶν πνευμάτων Πνεύματος, καί τήν τοῦ Θεοῦ ἀγάπην ὑπερβάλλουσαν καί μόνην ὄντως ταύτην ἀγάπην εἶναι παρίστησι· μόνη γάρ ὑπερκοσμίως συμπτύσσει καί εἰς ἓν ἀραρότως συνάγει τοὺς ἐραστάς. Τίνι δέ τρόπῳ καί πρὸς τό συνημμένον σῶμα τῇ καθαρᾷ ταύτῃ καί κεχαριτωμένη ψυχῇ ταύτῃ δι' αὐτῆς διαπορθμεύει τήν χάριν, νῦν λέγειν οὐ καιρός. Ἄλλ' οὐχί καί τό δαιμόνιον πνεῦμα δύναται ἄν ποτε δι' ὄλης χωρῆσαι τῆς ψυχῆς οὕτως, ἀλλ' ἐκπεσόν τῆς ἄνω συνοδίας ἀνακτᾶσθαι ταύτην, κακῶς μὲν ἀλλ' ὅμως δι' ἐφέσεως καταλλήλου τῆς ἐκπτώσεως, ὡς ἐνόν αὐτῷ, πειράται τῇ τῶν ὑπ' αὐτοῦ φενακίζομένων πρὸς αὐτό ἀφομοιώσει· τό δέ ποθοῦν ἐκτρέψαν τῆς ψυχῆς, ἐτέρας μὲν πρὸς ἕτερον, πρὸς ἓν δ' ὅμως, εἰς ἃ πάντ' ἐκεῖνο παρετράπη, διά τούτου πρὸς αὐτούς εἴσοδόν τε καί ἀνάπαυσιν εὐρόμενον τοῖς ὑπ' αὐτοῦ παρατετραμμένοις συζυγεῖ, οἷον ζυγόν ἓνα τόν πρὸς τό αὐτό φέροντα τέλος πόθον ὑπερχόμενον καί ὡς κράτος ἔχον αὐτό τῆς ἀπωλείας καί οὐχ ἐκόντας εἶναι τοὺς ἀθλίους ἔστιν ὅτε διά τῆς συζυγίας ἐπισπώμενον πρὸς ταύτην· οὕτω τοῦτο συναγελάζεται τε καί συνδιάζεται, τοιαύταις ἐπαφαῖς, τοιαύταις ἐπιπλοκαῖς ἢ ἐγγύς αὐτῶν· ἐπὶ τοῦ τοιοῦτου τοίνυν κατάλληλον τό συζυγεῖν.

Ἡ δ' ἀληθῆς θεωρία πῶς ἄν εἴη συζυγία; Πῶς δέ καί τό φῶς τῆς ἐκείνων θεωρίας εἴη ἄν ἀληθῶς συνεπτυγμένον καί ἀπλοῦν καί ἀμερές, ὃ τῶν πολλῶν καί πονηρῶν δοξασμάτων οὕμενον ἀπήλλαξεν αὐτούς, οὐδ' εἰς μονοειδή καί ἀληθῆ συνήγαγε γνῶσιν τοὺς ὀρώντας; Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ πολυσχιδές τό κακόν καί τό ἀπό τῆς πονηρᾶς ρίζης (σελ. 498) δένδρον πολυφορώτατον, ἡμεῖς δ' οὐκ ἔχομεν διορατικῇ δυνάμει τῆς πίότητος διαρκῶς ἐφικέσθαι τῆς ρίζης, φέρ' ἴδωμεν ἀπό τῶν καρπῶν αὐθις, δηλονότι τῶν ἔργων, τόν Σωκράτους καί Πλάτωνος καί τῶν κατ' αὐτούς φωτισμόν. Πόθεν οὖν τοῦτον ἀκριβῶς ἐπιγνώμεν; Ἄρ' ἐκ τῶν νόμων τῆς ἀθεμιτογαμίας ἢ τῶν ἔργων τῆς παιδεραστίας ἢ τῶν περί θεοῦ καί δαίμονας καί ἥρωος δογμάτων ἢ τῆς τῶν ψυχῶν ἡμῶν κατακεχυμένης τερατολογίας ἐκείνης, ἢ προχεῖ ταύτας οὐρανόθεν καί μετεγχεῖ, πλαζομένας ἐν γῆς ἀπό σωμάτων εἰς σώματα μή κατάλληλα πρίν καταδῦναι ἢ ἀναδῦναι, ὡς ἐκάστη τούτων ροπῆς ἐδυστύχησεν ἢ εὐμοίρησεν;

Οὐδέ τό συμπαρομαρτοῦν τῷ Σωκράτει δαιμόνιον, ᾧ καί διετελεῖ δια βίου πειθόμενος, ὑπέφηνέ σοι τῷ καθ' ἡμᾶς φιλοσόφῳ τίς ἐκείνων ὁ φωτισμός; Οὐδ' ὑπό τοῦ φανέντος δράκοντος, τοῦ πλατωνικοῦ θνήσκοντος Πλωτίνου, συνιδεῖν ἐδυνήθης τίς ἐκείνων ὁ φωτισμός καί τί τό συνόν ἐκείνοις δαιμόνιον, ὃ θεῖον ἐκεῖνος καλῶν τό ἐν αὐτῷ καθάπερ αὐτός λέγει, θεῖον ἀνάγειν ἔσπευδε πρός ἐκεῖνο καί δια βίου καί τελευτῶν; Ἄλλ' ἄκουσον Ἀπόλλωνος τοῦ Πυθοῖ καί μαθήσῃ πόθεν ἐκείνοις ὁ φωτισμός ἐρομένου γάρ Ἀμελίου τοῦ Πλωτίνου ἐταίρου, ποῦ κεχώρηκεν ἀποβεβιωκότος ἡ τούτου ψυχῆ, Ἀπόλλων αὐτός «ἀμφ' ἀγανοῖο φίλοιο μελίχρους ὕφηνε φωνάς», καί πρός αὐτήν ἐπεστραμμένος τήν Πλωτίνου ψυχὴν πρός τοῖς ἄλλοις ἦσε καί ταῦτα «πολλάκις σοῖο νόοιο βολάς λοξοῖσιν ἀταρποῖς ἰεμένας φορέεσθαι ἐρωῆσι σφετέρησιν, ὀρθοπόρου ἀνά κύκλους, ἄμβροτον τ' οἶμον ἄπειραν ἀθάνατοι θαμινήν φαέων ἀκτίνα πορόντες· νῦν (σελ. 500) δ' ὅτε σκῆνος μέν λύσασα, σῆμα δ' ἔλειψας ψυχῆς δαιμονίης, μαθ' ὀμήγουριν ἔρχεται ἤδη δαιμονίην».

Εἶδες πόθεν ἐκείνων τό φῶς καί τίσι συντάττει τὰς ἐκείνων ψυχάς; Τί δέ θαυμαστόν εἰ παρά τῷ τοῦ ψεύδους πατρί τό μέν σκότος πρός ἀπάτην δείκνυται φῶς, μεταβάλλει δ' ἐψευσμένως εἰς ἄλληλα μετά τῶν πραγμάτων καί τὰ ὀνόματα, τό λοξόν τε καί τό ὀρθόν; Σύ δ' ὁ μετά τοῦ Ἀπόλλωνος πεφωτισμένους ἐκείνους ἀνακαλῶν, τάχα καί πλατώνεια καί σωκράτεια πείσαις ἄγειν ἡμᾶς, ἐπεὶ Πρόκλου τοῦ Λυκείου ταῦτ' ἐπετείως ἄγοντος φῶς ὠράθη ποτέ τοῖς συμμύσταις τήν κεφαλὴν αὐτοῦ περιθέον· ἀλλὰ τοῦτ' ἔδειξεν ἡμῖν τό φῶς αὐθις ὅθεν ὁ περί τήν αὐτήν αὐτοῦ κεφαλὴν φανείς ἔρπων δράκων, ἤδη τελευτῶντος αὐτοῦ, καί αὐτός δέ οὐκ ἀπηξίωσεν ἔτι περιῶν ἐξαιρεῖν ὅθεν τό φῶς ἀνέλαμψεν ἐπ' αὐτόν ἐκεῖνο. Καθαρμοῖς γάρ χαλδαϊκοῖς, ὡς αὐτός φησι, χρώμενος «ἐκατικοῖς φάσμασι φωτοειδέσιν αὐτοπτουμένοις ὠμίλησε» «τῆς δέ Ἐκάτης σκοτεινά» φησιν ὁ ἀληθῆς θεολόγος «τά φάσματα». Ὅρας τρανῶς, ὅπως τό φῶς ἐκεῖνο σκότος ἐστίν αὐτόχρομα;

Τοῦτ' ἄρα τοῦ προτέρου σκανδάλου μεῖζον καί ἐναργέστερον. Εἰ γάρ θεόπτας καί θεοδιδάκτους καί ὑπό Θεοῦ πεφωτισμένους εἶναι Σωκράτους καί Πλάτωνος καταδεξαίμεθα, καθάπερ δικαιοῖς αὐτός, καί τούς παρά τούτων ἀκηκοότας τὰς θείας ἀποφάνσεις καί πιστεύσαντας θαυμαστούς καί ζηλωτοῦς τῆς προαιρέσεως ἔνεκα καί πειθοῦς καί αἰδοῦς τῆς πρός ἐκείνους, ζηλοῦν καί ἡμᾶς ἀνάγκη τούτους καί πιστεύειν ἐκείνοις ὡς εἰ μή τῶν ἐπιστημόνων, τῶν γοῦν θαυμασίων καί μακαριστῶν γενοίμεθα. Ταῦτ' ἄρα μαντεῖαν μέν τοῖς ἀρίστοις ἐγκρινούμεν τῶν ἐπιτηδευομένων ἐν ἀνθρώποις, ἀρεστοί δ' ἀποφανθείμεν τῷ μαντικωτάτῳ (σελ.502) Φοίβῳ, τήν ἀνάρρησιν τῆς καθ' ἡμᾶς σοφίας καί τοῦ κατ' αὐτήν πολλῶν ἢ πάντων διαφέρειν ἐκεῖθεν ἀναδεδομένην ἔχοντες βεβαίαν.

Καί τίς ἂν ἔτ' ἰσχύσαι καταλέξει λόγος τὰ ἄλλα τῆς ἀπάτης εἶδη καί τόν ὀρθοτόν τῶν κακοδόξων δογμάτων καί τόν συρφετόν τῶν αἰσχυρῶν καί πονηρῶν παθημάτων καί τὰς ἀποματτομένας ἐκ τούτων ἀνιέρους κηλίδας τοῖς πεφωτισμένους ἐκείνους ἀξιοῦσι λαλεῖν; Οὐκ ἀκούεις τοῦ λέγοντος, «βάλλε μοι Πλάτωνος τὰς ιδέας», ἀνατυπώσεις δὴ τινὰς καί μελέτας πρό τῶν ἔργων ἐν διανοίᾳ, οὔτε ἄνευ πάθους οὔσας καί πρεπούσας ἀνθρώποις μᾶλλον οἰκοδομοῦσι, δεδιόσι τήν ἐξ ἀπερισκέπτου τούτοις ἔσθ' ὅτε προσγινομένην ἀποτυχίαν, ἢ τῷ Θεῷ, οὔπερ ἔργον καί τό ἐννόημα; Εἰ δ' ἔργον καί τό ἐννόημα, καί πρό τούτου δεῖσιν παραδειγμάτων τε καί ἀνατυπώσεων ἄλλων, οὐκοῦν καί τῶν ιδεῶν ἔσσονται ιδέαι, καί τοῦτο ἐπ' ἀπειρον, εἰ μή τι καί πλέον ἐκεῖνος νέμει ταῖς εἰρημέναις ιδέαις, καί πλέον κακῶς.

Ἄλλά τοῦτο μὲν ἀφῶμεν· ἐγὼ δ' ἂν σοι προσθεῖην εἰπὼν ὡς ἴδεις μὴ τὰς ἰδέας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς θεωρίας καὶ τὰ ψευδώνυμα τούτου φῶτα, δι' ὧν ἐκεῖνος τοῖς ἀπατηλοῖς δαίμοσι συνεζύγη καὶ δι' ὧν ἐμνήθη, μὴ ὅτι κακοὺς ἀλλὰ καὶ ἀγαθοὺς εἶναι δαίμονας, καὶ ψυχὴν αἰθέρος καὶ ψυχῶν περιόδους καὶ τοὺς ἐπ' αὐτάς διὰ τῶν καλῶν σωμάτων οὐ καλοὺς ἔρωτας'. Τί δ' οἱ πρῶτοι θεοὶ καὶ δεύτεροι καὶ τούτων ἔτι μείους τὴν φύσιν τε καὶ τὴν δύναμιν, ὧν οἱ μὲν τὸ κυρτόν τῆς οὐρανίου σφαίρας ἐπιπορεύονται, οἱ δ' ὑπὸ τὸ κοῖλον περινοστοῦσιν, οἱ δ' ἔγγειοι καὶ ὑπόγειοι, μηκέθ' οὗτοι θνητῶν, ἀλλὰ τεθνηκότων αὐτοκράτορες ὄντες; Τριχθὰ γὰρ πάντα δέδασται κατ' αὐτοὺς φάναι, τοὺς καὶ ποιητάς καὶ κληροδότας τῶν οἰκείων θεῶν. Τί δ' αἱ (σελ. 504) περίεργοι θυσίαι, ψυχαγωγίαι τε καὶ θεαγωγίαι καὶ θεουργίαι καὶ ὁ τῶν μαινομένων ἔπαινος καὶ, τὸ σύμπαν εἰπεῖν, ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα πλατὺς λῆρος καὶ σαφὴς μᾶλλον ἢ μυστικός; Ταῦτ' ἄρα περὶ τῶν διαπεπτωκότων ἄνωθεν καὶ τῶν ἀπὸ τούτων ἐλλαμπομένων, τουτέστι σκοτιζομένων τὸ τῆς ψυχῆς νοερόν, καὶ ἀπὸ τῆς κάτωθεν θεᾶς παραγεγεννημένης, ἢ περὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς καὶ ἀπὸ τῆς ἄνωθεν.

Τί δ' ἵνα πάλιν ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς καὶ φερωνύμου καὶ ἱεράς καὶ γνησίας τῆς θεολογίας φωνῆς τὰ ψευδώνυμα καὶ νόθα φαυλίσωμεν, «τί τοίνυν Ἀριστοτέλους ἢ μικρόλογος πρόνοια καὶ οἱ θνητοὶ περὶ ψυχῆς λόγοι καὶ ἀνθρωπικόν τῶν δογμάτων;». Ἄρα ἡ κατανενοηκότης τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀξίαν ἐξευρηκότης παντός μᾶλλον τῆς θείας φύσει φωνῆς τὸ ὑπὲρ ἀπόδειξιν τοῦτο; ἢ καὶ τοῦτο πλάνη σαφὴς ἀνθρωπίνης διανοίας τυγχάνον, καὶ ταύτης ἐσκοτισμένης καὶ ἀντιθέου καὶ θηρωμένης μὲν δόξαν ὡς ἐφικνουμένης, πειρωμένης δὲ διαφυγεῖν τοῦ ψεύδους τὸν ἔλεγχον, ὡς ἀποδείξει μὴ δυναμένης καὶ τοῖς ἄλλοις μεταδιδόναι τῆς ὑπερφουοῦς καὶ θαυμαστῆς ἐπιστήμης καὶ τῷ δοκεῖν ἐξαίρειν κατασπώσης τὸ ἀπερινόητον ὕψος ἐκεῖνο καὶ ἀταπεινῶτον; Εἰ δὲ τῷ διδασκάλῳ τοῦθ' ὑποκριναμένῳ μὴ συμβαίνειν τοῦτον τὴν γνώμην δοῖμεν, καίτοι τινὰ ἂν ἔχοι τουτί τὸν λόγον, δεδόσθω δ' ὅμως ἀλλὰ θεῶν πλῆθος σαφῶς καὶ αὐτὸς πρεσβεύει καὶ τῷ τῶν θεῶν, ὡς αὐτὸς φησι, πρῶτον τῆς κυρείας ἠκιστα τὸ πᾶν δίδωσι, καὶ τὰς δυνάμεις ἐπιχειρεῖ καταλέγειν, αἱ κινουσι τὰ θεῖα δοκοῦντά οἱ σώματα, καὶ τὸ δαιμόνιον φύλον ὑπὲρ ἡμᾶς ἅπαν τίθεται, καὶ τὸ ὑπέρσεμνον καὶ θεοπρεπὲς μόνον, τὸ ὑπὲρ ἀπόδειξιν τοῦτο, τοῖς τοιούτοις θεοῖς δωρεῖται, καὶ παρά τοῦτο ταῦθ' ὑπὲρ ἡμᾶς λογίζεται.

Μεγά μὲντ' ἂν εἴημεν πεπονηκότες καὶ τοῖς ἡμετέρας μοίρας ὡς κοινόν τε καὶ χάριεν, εἰ κατ' Ἀριστοτέλην (σελ. 506) καὶ τὸν τούτου διδάσκαλον ὑπὲρ ἀπόδειξιν τὸ θεῖον νομίσοιμεν, ὅπερ ἢ κατ' αὐτοὺς ἐπιστήμη τε καὶ θεωρία καὶ τοῖς δαίμοσιν ἀποδίδωσι· καὶ σέ γε αὐτὸς οὐκ ἂν ἄλλως φαίης, ὡσπερ οὐδ' ἡμεῖς, ἕως ἂν ὑπὸ διδασκάλῳ Ἀριστοτέλεσσι τε καὶ Πλάτῳ προαιροίμεθα ζῆν. Ἄλλ' ἢ καθ' ἡμᾶς ἀπόδειξις καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς διδασκάλων οὐ μόνον ἔκπτωτόν τε καὶ ἔσχατον καὶ πονηρόν τὸ δαιμόνιον ἅπαν ἀποδείκνυσι γένος, πονηρόν μὲν διὰ τὴν ἐκ τὰγαθοῦ φυγὴν καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς συνεργίαν πρὸς ἔλλειψίν τε καὶ ἀπολίθησιν τὴν ἀπ' αὐτοῦ, ἔσχατον δὲ διὰ τὸ πορρωτάτω εἶναι τοῦ ἀνωτάτω, ἔκπτωτον δὲ ὡς ὑπὲρ ἡμᾶς ὄν πρότερον, εἴτ' ἐπὶ τοσοῦτο τῆς ἀξίας ταύτης ἀπωσμένον καὶ οὕτω πρόσυλον μᾶλλον γεγονός ἡμῶν ὡς ἀνέλπιδα τὴν εἰς ὑπερκόσμιον καὶ ἰσαγγελον τάξιν ἐπάνοδον παντάπασιν ἴσχειν, ἣτις ἡμῖν ἐπηγγελμένη καθέστηκεν, οὐ ταῦτα μόνον τουτί τὸ γένος δείκνυσιν ὄν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ποσίν ἡμῶν ἐγκαλινδούμενον εἰς τὸ καταπατεῖσθαι παρ' ἡμῶν ἢ δ' ἐπὶ τῶν ἐσχάτων καὶ κατωτάτω λογικῶν οὐσιῶν τὴν ἀληθῆ θηρωμένη δόξαν, καὶ περὶ τῶν ἀνωτάτω καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς ἀψευδῆς διδάσκαλος ἔσται· τῶν γὰρ ἐναντίων τὴν αὐτὴν

έπιστήμην εἶναι, καί ἡ αἴσθησις ἄν διδάξειεν.

Εἶδες πόσον ἀπέχει τοῦ ὑπέρ ἀπόδειξιν ἐκείνου ἡ ἀπόδειξις αὕτη; Σχεδόν ὅσον ψεύδους ἀλήθεια καί γνῶσις ἀγνοίας καί τοῦ σκότους τό φῶς, εἶπερ ψευδοῦς μέν καί ἀνοήτου καί σκοτεινῆς διανοίας ὑπέρ ἡμᾶς τούς δαίμονας λέγειν τε καί λογίζεσθαι, γνώσεως δ' ἀληθοῦς καί πεφωτισμένης εἰδέναι τήν δεδομένην ἡμῖν ἀξίαν «πατεῖν ἐπάνω ὄφρων καί σκορπίων καί ἐπί πᾶσαν τήν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ» Τί δ' ὅταν καί πρός τήν ἀσφαλή καί τρανήν καί ἀληθῆ δίξαν, τήν περί αὐτῆς τῆς αὐτοαληθείας, ἀναβιβάζη, τοῦ πρώτου καί μόνου καί ἀπολελυμένου τοῦ παντός καί ἀπλῶς καί ἀπεριορίστως καί αὐθυπερουσίως ὄντος; (σελ. 508) Τί τοίνυν ἡ ἀπόδειξις ἡμῖν αὕτη, ὅτε καί τήν ἀπλανῆ περί τούτου χαρίζεται δόξαν; Τίς αὐτῆς προτιμῶν ἢ καί εἰς ἴσον ταύτη τιθεῖς τό κατ' Ἀριστοτέλην, ὡς αὐτός φῆς, ὑπέρ ἀπόδειξιν, οὐ τόν οὐρανόν εἰς γῆν κλίνει καί τά ἅγια συντάττει τοῖς ἐναγέσιν;

Ἐπεὶ ἀπόδειξιν μέν γάρ λέγειν σε τό θεῖον καί ἡμεῖς συγχωρήσομεν, οὐχ ἕως μέντοι κατ' Ἀριστοτέλην τοῦτο λέγεις, ὡς νῦν τοῦτο φῆς λέγειν χαμερπῆς γάρ, ὧ τάν, ἡ περί τῶν θεῶν τοῦ ἀνδρός δόξα καί ὡς εἰπεῖν ἄδοξος πῶς γάρ οὐ, ὅς ἵνα κατά τό ἀποστολικόν εἶπω, γνούς τόν Θεόν, οὐχ ὡς Θεόν ἐδόξασεν ἢ ἐσεβάσθη, ματαιωθεῖς δ' ἐν τοῖς οἰκειοῖς διαλογισμοῖς, δαίμοσι μέν ἐπεφήμισε τό θεῖον, κτίσμασι δ' ἔστιν οἷς προσεμαρτύρησε τό ἀγέννητον, ψυχῶν δέ τῶν ἡμετέρων, τό γε εἰς αὐτόν ἦκον, ἀπεσύλησε τό ἀθάνατον; Ὁ γάρ θύραθεν νοῦς οὐδέν πρός ἡμᾶς ὁ δέ δυνάμει τούτου χωρίς καί κατ' ἐκείνον αὐθις οὐδέν.

Συνήκας ἤ κακοῦ φέρει φιλότης, τό μή πάντα στοιχεῖν ταῖς θεοπνεύσταις Γραφαῖς, ἀλλά καί τούς ἐπ' αὐτάς αὐταῖς χρωμένους ἐξελέγχειν ἐθέλειν αὐτόν δέ ζητεῖν τήν ὑπέρ τούς πατέρας εὐσέβειαν; Ἐντεῦθεν γάρ τούς μεμωραμένους σοφούς δεῖν οἶεσθαι πεφωτισμένους ἀναγράφην ἐπήρθη, οἱ καί τόν Θεόν ὑπό τήν σφῶν αὐτῶν πεποιήνται νόησιν, χαλεπόν εἶναι λέγοντες, ἀλλ' οὐκ ἀδύνατον, νοῆσαι Θεόν ταῦτ' ἐμυθήθησαν τά ἀπόρρητα ὑπό τοῦ διά φωτός ἐπιφανέντος αὐτοῖς. Ἀλλά γάρ ἔλαθον ὑπό τοῦ ζήλου καί τοῦ λόγου συναρπασθεῖς πρός τούς κατ' αὐτῶν μακροῦς λόγους παρά τήν ἡμετέραν ἀρτίως πρόθεσιν. Ἐπάνειμι τοίνυν, καί πολλά καί περί πολλῶν ἔτ' ἔχων λέγειν καταλείψω τά πλείω μικρά δέ προσειπῶν, ἔπειτα τῷ καλῷ τῆς ἀγάπης προσρήματι τόν λόγον ἐπισφραγίσομαι (σελ. 512) (ταύτη γάρ οἶδα καί σέ μετάμελον ἐσόμενον ἔξω), τοῦ λήγειν ἔτ' ἐπί δυσφήμων ἀφόμενον.

Ἐκεῖνοι μέν οὖν, οὓς ἔξω σοφούς τῆ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησία νενομισμένον καλεῖν, ὡς ἔξω δηλαδή καθεστῶτας τῆς ἱεράς περὶ Θεοῦ γνώσεως, ἐκεῖνοι τοίνυν, οὐδ' ὅτι τοῖς ἀνθρώποις ἀκατάληπτος ὁ Θεός ἐνενόησαν, δυσκατάληπτον εἰπόντες αὐτόν ἡμεῖς δέ, μή ὅτι τῷ καθ' ἡμᾶς νῶ, ἀλλά καί αὐτοῖς τοῖς ἀπεξηρημένης πάσης περιπεζίας ὑφέσεως καί διά τό ὑπεναναβεβηκός τῶν ἐγγιζόντων καί λειτουργούντων τῆ θείᾳ μεγαλειότητι κτισμάτων νοῖς, θρόνοις ὀνομαζομένοις, ἀκατάληπτον ἴσμεν τόν Θεόν. Οὐ μή τῷ πάντων ὑπεξηρησθαι τά θεῖα καί ἀποδείξεως τελέως ὑπεξηρησθαι λέγομεν, μᾶλλον μέν οὖν λέγομεν μέν, ἀλλ' οὐ ταύτης ἦν σύ, καίτοι θέλων ἐς τά μάλιστα ἀποσεμνύνειν, ὅμως ἐπί τοσοῦτο λέγεις εὐπερίτρεπτον ὡς ὑφ' ἑνός καί τοῦ τυχόντος ἀντιλεγομένην ἀνίστασθαι καί μηκέτ' ἀπόδειξιν εἶναι δύνασθαι.

Ὁ γάρ ἀποδεικτικός, καθάπερ αὐτός φῆς, συλλογισμός «πᾶσιν ἀπλῶς δοκεῖ εἶναι ἀληθῆς καί ἀμφισβήτησις περὶ αὐτοῦ οὐδεμία συνίσταται». Καί οὐδ' ἐκεῖνο ἐνεθυμήθης, ὡς, εἰ μηδέν ἄλλο, διά γοῦν τάς πυρωναίους ἐποχάς, ἀπόδειξις λοιπόν τοιαύτη παντάπασις οὐκ ἔσται, καί δι' ὧν καταδησάμενος τήν λογιστικὴν ἀρμονικὴν καί

ἀστρώων ἐπιστήμην φέρεις, αἱ γεωμετρικαὶ ἀνάγκαι δηλαδὴ τῶν ἀραχνίων νημάτων ἀδρανέστεραι γενήσονται καὶ διαπεσοῦνταί σου λυθεῖσαι τῆς σῆς ἀποδεικτικωτάτης διανοίας· πῶς γάρ ἂν καὶ φύσει γνωρίμους σχοίης τὰς προτάσεις, ἐπεὶ καὶ Σέξτω καὶ Πύρωνα καὶ τοῖς κατ' ἐκείνους οὐκ ἔνι συνδοκεῖν;

Ὁὐ ταύτης οὖν ὑπερτέρα τὰ θεῖα, (οὐδέ γάρ τὸν ἥλιον ἐρεῖ τις φανότερον πυγολαμπίδος), ἀλλὰ καὶ τῆς πατροπαραδότου, καὶ οὐδέ τοῦτ' ἀπὸ τῆς ἐκείνων γνώμης, (σελ. 512) προσάγομεν δ' ὅμως χρείας καλούσης τὴν δυνατὴν, καὶ ταύτης ἀρχὴν ἔχοντες τὴν πνευματοκίνητον δύναμιν, καθ' ἣν ὑπὲρ νοῦν τοῖς ὑπὲρ νοῦν ὠμιληκότες οἱ θεόσοφοι θεολόγοι θεοχαρίστως τε ἐδιδάχθησαν καὶ θεομιμήτως ἡμᾶς ἐδίδαξαν. Ὡς γάρ, εἰ καὶ πάντων ὑπεξήρηται τὰ θεῖα καὶ λόγου παντός, ὕμνου τε καὶ δόξης ἡστινοσοῦν, ἀλλὰ καὶ λόγον λαλοῦμεν περὶ Θεοῦ καὶ ὕμνοῦμεν καὶ δοξάζομεν κατὰ τὸ ἐγχωροῦν αὐτὸν ἔργοις τε καὶ λόγοις καὶ πάθεσι, καὶ δόξαν Θεοῦ καλοῦμεν, καὶ ὕμνον Θεοῦ τὴν παρ' ἡμῶν αὐτῶν δοξολογίαν ἀναφερομένην λέγομεν, οὕτω καὶ συλλογιζόμεθα καὶ ἀποδεικνυμεν καὶ τὸν ἐπὶ τὰ θεῖα συλλογισμόν ἀπόδειξιν καλοῦμεν, κἄν εἰς ὧτα ἀκουόντων λέγωμεν κἄν μὴ, ἐπεὶ μηδὲ πᾶσα διάλεξις καὶ διαλεκτικὴ κακ τοῦ σεμνοτέρου δεῖν οἴομεθα καλεῖν αὐτόν, οὐ τοὺς οἰκείους λόγους, ὡς ἂν τις οἰηθεῖη, σεμνύνοντες, ἀλλ' ὅτι περὶ Θεοῦ σεμνοτέρως προσαγορεύοντες καὶ ταῖς τῶν πατέρων συνωδὰ φωναῖς καὶ κατ' οὐδέν ἀπὸ τρόπου τῶν θεοπαραδότων λογίων.

Εἶεν' ἐκεῖνό γε μὴν ἀρτίως καταξίωσον ἐπὶ νοῦν λαβεῖν ὡς ἀπὸ τῶν αὐτῶν καὶ κατὰ σέ διελεξάμην πρὸς σέ, κἄν τι μὴ λίαν εὐφημον ἀγαπᾶν ὡς σόν' «ἔόν γάρ» φασὶ «κακόν, ἀγαπητόν». Μὴ δὲ πρὸς ἡμᾶς ἀπαχθῶς σχοίης, μηδ' ἀνῆς φιλῶν ἢ πρότερον, καθάπερ δὴ καὶ ἡμεῖς· οὕτω γάρ, εἰ καὶ τὰ τῶν λόγων ἡμῖν οὕτω συμβάν ἀντιτέτακται, ἀλλ' ἐν τῷ φιλοῦντι τῆς ψυχῆς ἀδιαλώβητον ἔξομεν τὸ τῆς εἰρήνης καλόν' εἶη σοφώτατε ἀνδρῶν, οὐκ ὀκνήσαιοι δ' ἂν εἰπεῖν καὶ φιλοῦντων τε καὶ φιλουμένων ἄριστε, καὶ ἰδεῖν ἡμᾶς ἀλλήλους καὶ περιχυθῆναι ἀλλήλοις καὶ δι' ἀλλήλων ἀσπασμόν ἡμῖν γενέσθαι τὸν αὐτόν ἐν ἀγίῳ φιλήματι.

Β' ΠΡΟΣ ΒΑΡΛΑΑΜ (Σελ. 514)

ΟΤΙ ΕΣΤΙΝ ΕΦ' ΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΚΑΙ ΟΤΙ ΚΥΡΙΩΣ ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΑΥΤΗ

Τὰ μὲν τῆς δυαρχίας ἐκ μέσου γέγονεν· ἐξεκόπη γάρ τῶν λόγων τοῦ φιλοσόφου καὶ καρπὸν ἦνεγκεν ὁ ἡμέτερος λόγος τῷ τῆς μοναρχίας εὐσεβεῖ κηρύγματι συνιστάμενος· τὸ δὲ κατ' Ἀριστοτέλην ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἐπὶ τῶν θείων οὐκ ἐθέλει πω γενέσθω τῷ λόγῳ καταπειθές. Ὑπόθεσις οὐκοῦν ἡμῖν αὐθις λόγου τοῦτο γενέσθαι τὸν φιλόσοφον. Πρῶτον μὲν οὖν τοῦτο δεικτέον ὡς μάτην ἔγκειται τοῖς Πρὸς Λατίνους αὐτῷ λόγῳ ὡς οὐκ ἔστιν ἀπόδειξις ἐπ' οὐδενός τῶν θείων, καὶ ὁ πᾶς ἀγὼν αὐτῷ πρὸς οὐδέν ὄλως τείνει τέλος. Ἄν γάρ τοῦτο γένηται κατάδηλον, εἰ μηδὲν ἄλλο, διὰ γοῦν τὸ μὴ θέλειν ματαιολογεῖν ἀφέξεται τῆς ἐνστάσεως· ἔσται δὲ κατάδηλον εὐθύς ἂν παρ' ἐκείνου μάθωμεν οὐπὲρ ἔνεκα πρὸς τὴν ἀγωνίαν ἀπεδύσατο ταύτην, καὶ τοῦτ' ἀχρεῖον ὄν φανῆ.

Φησὶ τοίνυν αὐτὸς ἐν τῇ προθεωρίᾳ κἄν τοῖς πρὸς ἡμᾶς λόγοις ὡς, «δεῖ νῦν εἰπεῖν πρὸς τί μοι τείνουσιν οἱ περὶ τούτων λόγοι· ἐσκεψάμην πῶς ἂν εἶη ἐνὶ λόγῳ ἅπαντας ἀνασκευάσαι καὶ δεῖξαι σοφίσματα τοὺς ὑπὸ Λατίνων γινομένους συλλογισμούς. Ἐώρων οὖν δυνατόν ὄν τούτου τυχεῖν εἴ τις οἶος τ' εἶη δεῖξαι τούτους μῆτε

διαλεκτικούς ὄντας μήτε ἀποδεικτικούς· ἀλλά τό μέν μή εἶναι αὐτούς διαλεκτικούς προχειρότατον ἦν μοι δεῖξαι, δηλώσαντι μόνον ὡς ἅ λαμβάνουσιν ἐπίσης ἡμῖν ἀμφισβητεῖται τῷ συμπεράσματι· τό δέ μή εἶναι ἀποδεικτικούς ἀδύνατον ὅλως ἦν δεῖξαι (σελ. 518) συγχωρήσαντι δυνατόν εἶναι ἀποδεικτικῶς ἐπί τῶν θείων συλλογίσασθαι». Σκέψαι τί λέγεις, ὦ φιλόσοφε· προχειρότατον ἦν σοι δεῖξαι πάντας τοὺς ὑπό Λατίνων ὑπέρ τοῦ οἰκείου δόγματος συλλογιστικῶς προτεινομένους λόγους τὰς προτάσεις ἔχοντας ἐπίσης ἀμφισβητουμένας τῷ συμπεράσματι καί ἀγωνιᾶς μή τοὺς συλλογισμούς τούτους ἀφέμενοι τοῦ διαλεκτικούς καλεῖν ἀποδεικτικούς προσαγορεύσωσι καί εἰς ἀπορίαν τήν ἐσχάτην περιστήσωσί σε; Καί ἔστι ἀποδεικτικόν ἢ εἶναι ἢ δοκεῖν συλλογισμόν τόν τὰς προτάσεις ἀμφισβητουμένας ἔχοντα, καί ταῦτα ἐπίσης τῷ συμπεράσματι;

Τί ποτε τῶν παιδεία λόγων συντετραμμένων ἢ καί τῶν μετρίως ἡμμένων ταύτης τοῦτ' εἴποι; Σοφίσματα γάρ ἔδειξας, ὡς αὐτός ἐκεῖ λέγεις, τοὺς συλλογισμούς αὐτῶν ὄντας ἅπαντας· εἶτα δέδοικας μή τοὺς σοφιστικούς ὄντας ἐξεληλεγμένους ἀποδεικτικούς εἶναι φῶσι; Καί ἔστι τόν σοφιστικόν ἀποδεικτικόν ὅλως εἶναι; Ταῦτόν τι πέπονθας, ὦγαθέ, ὥσπερ ἄν τις, ὑπό γῆν ἡλίου καί σελήνης ὄντων, τό τοῦ χρόνου τοῦτο μέρος ἐν βαθεῖ σκότει διανύειν ἔλεγε τοὺς ὑπέρ γῆν, ὡς καί τοῦ τῆς σελήνης φωτός ἐστερημένους, εἴτ' ἐδεδίει μή τό σταθερόν εἶναι τοῦτο τῆς ἡμέρας φῶσι καί οὕτω ψευδόμενον ἀπελέγξωσιν αὐτόν· συλλογισμόν γάρ μή διαλεκτικόν μέν δεικνύμενον, ὡς τούτου κρείττονα ἔστιν ἀποδεικτικόν ὑπολαβεῖν, ὡς δέ χεῖρω τοῦ διαλεκτικοῦ, τῶν ἀδυνάτων οἰθηθῆναι ποτέ τινα τοῦτον ἀποδεικτικόν, ὥσπερ καί ἀέρα πανσελήνου μέν νυκτός φανότερον ἔστιν ὑπολαβεῖν ἡμέραν, σκοτεινότερον δ' οὐκ ἔστι.

Τοῦτο τοίνυν πρὸς αὐτούς εἰπόντα σε χρῆν ἀπηλλάχθαι πραγμάτων· σύ δ' ἐκ τῶν οὐχ ἦττον ἀσαφῶν, μᾶλλον δέ σαφῶς ψευδῶν, τὰ ψευδῆ συναγαγόντας ἀπελέγξας, εἶτα φοβηθεῖς μή ἐκ ψευδῶν ἀποδεικτικῶς δόξωσι συναγαγεῖν, (σελ. 518) εἰς τό μηδεμίαν ἀπόδειξιν ἐπί τῶν θείων εἶναι λέγειν εἰς ἀνάγκην ἦλθες καί ἡμῖν ἀντιλέγειν ἀκρατῶς λέγουσιν ὡς τὰ μέν τῶν θείων οὕτως ἐστίν ἐμφανῆ κατὰ τὰς τῶν πατέρων παραδόσεις, ὡς καί ἐπαφήν εἶναι τούτων καί ἀπόδειξιν καί ἐπιστήμην, ἀλλά καί ὑπέρ τόν νοερῶς ὀρῶντα νοῦν καί ὑπέρ τόν καί αὐτὰς τὰς νοεράς ἐνεργείας ὑπερναβάντα καί κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης ἀντιληπτικῆς δυνάμεως χάριτι ἀρρήτῳ ὑπερνωμένον τοῖς ἀπερινοήτοις.

Συμβαίνει τοίνυν ἐξ ὧν ὁ φιλόσοφος βία μέν, ὡς αὐτός φησιν, ὑπέστη δ' ὅμως ἀνεπιλήπτους εἶναι τοὺς πρὸς αὐτόν παρά Λατίνων εἰρημένους ἅπαντας συλλογισμούς· συναυροῦνται γάρ τούτοις κατ' αὐτόν αἱ πατερικαὶ παραδόσεις. Ἔοικε τοιγαροῦν ἑαυτοῦ καταγινώσκειν ὡς μή δυνηθέντος ἀπελέγξαι τούτους. Εἰ γάρ τοῦτο δυνηθεῖς ἠπίστατο, πῶς ἂν ἐφοβήθη μή ἀποδεικτικούς τοὺς σοφιστικούς καλέσωσιν, εἶπεν ἄν τις τῶν ἀλλοτρίων· ἐγὼ δ' οὐ τοῦτο φαίην ἄν· μᾶλλον μέν οὖν καί ἀνιώμενος ὅτι τό κάλλος ἀμαυροῖ καί λωβᾶται «τῇ δυνάμει τῶν λόγων ἐκείνων, ὡς ἐκποδῶν γένοιτο καί τοῦτο τό σκῶλον τόν περί τούτου λόγον ἐποίησαίμην. Ὁ δέ, κατὰ τοῦ καθαίροντος ὡς καθαιροῦντος ὀργισθεῖς, προσκόπτων ἐπέδωκεν. Οὐκ οὖν ἐκ τῆς τῶν ἀντιτεγμένων βιασθέντα δυνάμεως τοῦτο παθεῖν αὐτόν οἶομαι, κἄν αὐτός τοῦτο λέγη, ἀλλ' ὡς τὰ θεῖα μή μεμνημένον ἀκριβῶς καί τῷ δοκεῖν ἔχειν ἐθέλειν τήν περί λόγους κατὰ παντός προεδρείαν ἀπό τοῦ διδασκαλείου τῆς ματαιότητος θεολογοῦντα καί τῶν Ἀριστοτέλους τεχνῶν τήν κακοτεχνίαν ἐν τοῖς τοιοῦτοις λόγοις ἐπιδεικνύμενον.

Ἐντεῦθεν Ἀριστοτέλην τε καί Πλάτωνα, Σωκράτην τε καί Πυθαγόραν καί ὅσοι κατ'

αυτούς διά θαύματος ποιείται ὡς «τὴν θείαν κατανενοηκότητας ὑπεροχὴν» καὶ προαγαγόν αυτούς εἰς μέσον διηγουμένου περί νοεροῦ φωτός (σελ. 5) καὶ θέας οὐρανοῦ καὶ θεωριῶν ἀπλῶν καὶ ἀμερῶν, αὐτός περί αὐτῶν ἄ οὐδεὶς που ἕτερος τῶν ἡμετέρων ἐπιψηφίζεται «ταῦτα» γάρ, φησίν, «ἀκούων αὐτῶν λεγόντων, οὐ δύναμαι μὴ καὶ αὐτούς ὑπὸ Θεοῦ πεφωτισθαι λέγειν» ὧν ἕκαστον ἐν τῷ πρὸς αὐτόν μοι προτέρῳ Καθ' ἑλληνικῆς νοερᾶς ἐποψίας διακρῶς ἐξελέγηται λόγῳ. Ἐντεῦθεν τοὺς Λατίνους οὐκ ἄλλως ἐξελέγει ἢ ἀπὸ τοῦ λέγειν ὅτι οἱ συλλογισμοὶ αὐτῶν οὔτε διαλεκτικοὶ εἰσι κατὰ τὰς Ἀριστοτέλους παραδόσεις οὔτε ἀποδεικτικοί, μὴ εἰδῶς, ὡς ἔοικεν, ὅτι πάντες ἢ οἱ πλεῖστοι συλλογισμοὶ ἐπὶ τῶν θείων οὔτε διαλεκτικοὶ εἰσιν οὔτε ἀποδεικτικοί πῶς γάρ οἱ γε οὐδέ συλλογισμοὶ εἰσι κατὰ τὰς Ἀριστοτέλους παραδόσεις, ὡς ἐδείξαμεν ἐν τῷ προτέρῳ λόγῳ καὶ νῦν αὖθις, τοῦ λόγου προῖόντος καὶ τοῦ Θεοῦ διδόντος, δεῖξομεν;

Ἐντεῦθεν τοὺς ἡμετέρους κατὰ Λατίνων λόγους παντὶ τρόπῳ πειράται ἀκυροῦν, ὡς μὴ μόνον δοκοῖ θεολόγος, ἀλλὰ καὶ μόνος ἀρτίως ἐπὶ γῆς. Περί μὲν γάρ ἀποδείξεως ἴσως ἀφορμῆς ἐλάβετο τινος, περί δέ τῶν ἄλλων τίς αὐτῷ λόγος τοῖς τῷ εὐσεβεῖ συνηγοροῦσιν ἀντικεῖσθαι λόγοις; Ἀκούων γάρ ὁ σοφός οὗτος ἡμῶν λεγόντων, ὡς οὐ διά μέσης θεότητος ἐπὶ θεότητα ἤλθεν ὁ Θεός τὴν φύσει, ἀλλὰ τὴν θέσει τε καὶ χάριτι, καὶ ὡς, εἰ πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν ὡσπερ τὰ τοῦ μονογενοῦς οὕτω καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος ἀναφέρεται, τοιγαροῦν τό Πνεῦμα ἀμέσως ἀναφέρεται πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ δέ ἀμέσως ἀναφέρεται καὶ ἀμέσως ἐκπορεύεται, καὶ ὡς, εἰ γεννᾶται ὁ Υἱός ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, καὶ τό Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ Πατρός ἐκπορεύεται, καὶ γάρ ὁμοίως ταῦτ' ἐκ τοῦ Πατρός, πλὴν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, πρὸς δέ κακ τῶν ὕστερον ὁμοίως τεθεολογημένων τὰ προαιωνίως κατὰ τοῦθ' ὁμοίως ὑπάρχοντα δεικνύντων καὶ προαγαγόντων τοὺς εἰπόντας, ὅτι, «ὡς ὁ Υἱός ἐστιν ἐκ τοῦ Πατρός οὕτω καὶ τό Πνεῦμα ἐκ (σελ. 522) Πατρός, πλὴν τοῦ τόν μὲν εἶναι γεννητῶς, τό δέ ἐκπορευτῶς», καὶ αὖθις, «τί μὴ προσαγορεύεται τό Πνεῦμα ὧν ὁ Υἱός, πλὴν γεννήσεως, καὶ πάντα ὅσα τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος, πλὴν τῆς υἰότητος, καὶ πάντα ὅσα ὁ Υἱός, καὶ τό Πνεῦμα, πλὴν γεννήσεως», καὶ τοῦτο τηρητέον ἐν ἅπασιν τοῖς ἐπ' αὐτόν λεγομένοις, προσέτι, καὶ διά τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς ἐξελεγχόντων τοὺς μὴ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον τό Πνεῦμα δογματίζοντας καὶ δεικνύντων ὡς οὐδέ ὁ Υἱός ἐκ μόνου τοῦ Πατρός ἄν εἴη, εἰ μὴ καὶ τό Πνεῦμα, ταῦθ' ἅπαντα καὶ πλεῖσθ' ἕτερα τῷ λόγῳ παντὶ περιηχούμενα παρ' οὐδέν ἐκεῖνος θέμενος «τό ζητούμενόν» φησιν «ἀξιοῖς».

Πῶς ἀξιούμεν τό ζητούμενον διά πολλῶν καὶ πολλοῦς ἡμῖν δείξαντες συμμαρτυροῦντας ὅτι πλὴν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, δηλαδή ἐκπορεύεσεως τε καὶ γεννήσεως, ὡς ὁ Υἱός ἐστιν ἐκ τοῦ Πατρός οὕτω καὶ τό Πνεῦμα ἐκ Πατρός, καὶ οὕτω σαφές καὶ ἀνεξέλεγκτον προθέντες αἴτιον τοῦ συμπεράσματος; «Ἄλλ' ἔδει», φησί, «δείξει ὅτι οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ». Παρήμι τοίνυν δι' ὅσων ὁ λόγος τοῦτο προῖων ἀπέδειξεν' ἀλλὰ τό «οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» οὐ ταυτόν τῷ «ἐκ μόνου τοῦ Πατρός»; Εἰ γάρ οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα, ἐκ μόνου τοῦ τοῦ Πατρός, καὶ εἰ ἐκ μόνου τοῦ Πατρός, οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοσοῦτον ἰσορρόπως ἔχουσι πρὸς ἄλληλα ὡς ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις δι' ὧν συνάγεται μὴ εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον, εἴ τις ἀντὶ τούτου τό ἐκ μόνου τοῦ Πατρός εἶναι συμπέρασμα τιθείη, μηδέν ἄν διαφέρειν. Εἰ τοίνυν τοῦθ' οὕτως ἔχει, ὡσπερ οὖν ἔχει, τοῦτ' αὐτό ἐδείξαμεν ὅτι οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ἐκ μόνου δεδειχότες τοῦτο τοῦ Πατρός ἐκπροευόμενον' εἰ δ' ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ συννοεῖται εὐθύς τό «οὐκ ἐξ ἄλλου» διά τό σύνεγγες, ὡς καὶ αὐτός λέγεις, κάπὶ τοῦ Πνεύματος (σελ. 524) οὖν ὁμοίως συννοεῖται, καὶ τό ζητούμενον ἔχομεν καὶ σέ ὑπὸ τῶν οἰκείων κἀνταῦθα

ἐξεληλεγμένον λόγων καί τοῖς ἡμετέροις ἄκοντα συνηγοροῦντα λόγοις. Εἰ δέ καί αὐτόθεν εὐρηται τό δεῖγμα, θαυμάσαι ἔδει τῆς ἀληθείας τό ἐμφανές καί τοῦ συνηγόρου λόγου τήν δύναμιν.

Ὁ δέ μηδέν ἔχων ἐγκαλεῖν ὑπό τῆς ἐπί τῷ μόνος εἶναι τει δοκεῖν ἀκαίρου φιλοτιμίας τοῖς ἐκ τοῦ διδασκαλείου τῆς ματαιότητος καί καθ' ἡμῶν ὡσπερ κατά τῶν ἑτεροδόξων χρῆται' (διαστέλλειν γάρ τῶν δυσσεβῶν τούς εὐσεβεῖς ὁ φθόνος οὐκ εἴωθε), διό καί τό φανερόν τάληθοῦς συσκιάζειν πειράται καί λαθεῖν οἴεται, τῆς τέχνης, μᾶλλον δέ τῆς κακοτεχνίας, τό μέλαν περιχεάμενος. Ἐντεῦθεν μηδ' εἶναι ἀπόδειξιν ἐπ' οὐδενός τῶν θείων ἄρτι πρῶτος τῶν ἐκ τοῦ παντός αἰῶνος θεολόγων καί ἐξεῦρε καί ἀπεφήνατο. Διατί, ὦ φιλόσοφε; Ἄλλ' εἶπεν ἄν, εἰ παρῆν, ἐπισκώψας ἡμᾶς πρότερον τῆς ἀμαθίας ἔνεκεν, ὡσπερ εἴωθε, μᾶλλον δέ τῆς δυσμαθείας, ὡς «ἐπεὶ τό θεῖον ὑπέρ ἐπιστήμην τέ ἐστι καί νοῦν καί δόξαν, αἴσθησίν τε πᾶσαν καί διάνοιαν καί ἐπαφήν καί γνῶσιν, καί τοῦτο δεικνύς ἔναγχος, κατά ποταμούς τῷ λόγῳ ρέων τούς μή οὕτω κατέκλυσα φρονοῦντας».

Εὔγε' ἄλλ' ἀνάσχου προσερωτώμενος ὑπό τῶν δυσμαθῶν ἡμῶν, καί τοῦτο γάρ οὐκ ἀπό φιλοσοφίας· «οὐ τοίνυν ἐπιστήμη τέ ἐστι καί νόησις καί δόξα, φαντασία τε καί αἴσθησις, τούτου ἔστιν εἶναι ἀπόδειξις»; Πάνυ γε ἄν εἶπεν, ἐπεὶ καί τοῦτ' ἔνεστι κἂν τοῖς ἐκείνου λόγοις. Ἐπειδή ταῦθ' οὕτω προδιωμολόγηται, ἄκουσον, ὦ φιλόσοφε, τοῦ ὑπερανωκισμένου τῶν σῶν κατακλυσμῶν, Διονυσίου τοῦ μεγάλου λέγω, τοῦ τῶν θείων ὀνομάτων ὑμνωδοῦ, ὅς φησι τήν αὐτοσοφίαν ἐξυμνῶν ὡς «ὁ Θεός καί διά γνώσεως (σελ. 526) γινώσκεται καί δι' ἀγνωσίας, καί ἔστιν αὐτοῦ καί νόησις καί λόγος καί ἐπιστήμη καί ἐπαφή καί αἴσθησις καί δόξα καί φαντασία καί ὄνομα καί ἄλλα πάντα». Οὐκοῦν καί ἀπόδειξις ἐστίν αὐτοῦ, τοῦτο μέν καί κατά τά σοί προδιωμολογημένα, ἔχει γάρ καί τά τῶν ἀποδεικτῶν ἅπαντα, τοῦτο δέ καί διά τόν ὕστερον ἐπενηνεγμένον τῷ ἀγίῳ συμπεριληπτικώτατον λόγον· «ἔστι γάρ φησι «τοῦ Θεοῦ καί ἄλλα πάντα», ἔν δέ τῶν πάντων καί ἡ ἀπόδειξις, ὡστε καί ἀπόδειξις ἐστίν αὐτοῦ.

Πρός δέ τούτοις καί αἱ ἐναντία θέσεις τῶν ὄντων ἐπί Θεοῦ λεγόμεναι ἀλλήλαις οὐκ ἐναντιοῦνται καί αἱ ἀφαιρέσεις οὐκ ἀνατρέπουσι τάς θέσεις· τά γάρ ἀντικείμενα κατά μίαν καί ἐνικήν ταυτότητος αἰτίαν ἅμα προέχει καί περιέχει, καί κατά τουτονί τοιγαροῦν τόν λόγον, εἰ μή ἔστιν ἐπί τῶν θείων ἀπόδειξις καί ἔστιν, ἐπ' οὐδενός ἄρ' εἶναι φάναι τῶν θείων ἀπόδειξιν ἢ παντός οὐκ ἀληθές, ἄλλ' εἶναι μέν ἐπί τινων, οὐκ εἶναι δ' ἐφ' ἑτέρων. Τί γάρ ἐφεξῆς καί ὁ θεορρήμων οὗτος λέγει προΐών; «Οὔτε νοεῖται τό θεῖον, οὔτε λέγεται, οὔτε ὀνομάζεται, καί οὐκ ἔστι τι τῶν ὄντων, οὐδέ ἔν τι τῶν ὄντων γινώσκεται; Τί οὖν; Κατά τόν αὐτόν τρόπον ἔστι τε νόησις αὐτοῦ καί «ἄλλα, καί οὔτε νοεῖται, οὔτε ἔν τι τῶν ὄντων γινέσκειται». Πάντως καθ' ἕτερον· τοῦτο οὖν ἐστίν, ὃ ἡμεῖς φαμεν, ὅτι τά μέν τῶν θείων γνωστά ἐστίν καί ἀποδεικτά, τά δ' ἄγνωστά τε καί ἀναπόδεικτα.

Σύ δ' ἠκιστα μεμνημένος ταῦθ' ὡς ἔοικεν οὐδενός φῆς εἶναι τῶν θείων γνῶσιν οὐδέ ἀπόδειξιν, ἀλλά πίστιν μόνην, καί οὐδέ τοῦ μεγάλου Παύλου ἀκούεις, ὅς τοῖς ἀπίστοις Ἑλλησι λέγει «φανερόν εἶναι τό γνωστόν τοῦ Θεοῦ» καί ὅτι «γνόντες τόν Θεόν, οὐχ ὡς Θεόν ἐδόξασαν ἢ ἐσεβάσθησαν», οὐδέ τήν τοῖς πιστοῖς καί ἔργῳ τήν πίστιν ἐπιδεικνυμένους ἐγγινομένην ἀληθῆ Θεοῦ θεωρίαν, ἣν ἐν (σελ. 528) εὐαγγελίοις μακαρίζει ὁ Κύριος, ἢ πέπονθας ἢ πεπίστευκας, ὅς τῇ πίστει μεγαλαυχῶν, καίτοι τῆς πίστεως οὔσαν τέλος ἢ βραβεῖον ἢ βραβεῖον ἀρραβῶνα διά τῆς ἀγάπης ἐνεργούμενον· εἰ γάρ πίστις ἐπί τῶν θείων μόνη, οὐδ' ἡ θεωρία αὕτη ἀληθής. Εἰ δ' ἀληθής, ὡσπερ οὖν

ἐστιν, ἀληθές δέ κάκεινο, ὅτι «Θεόν οὐδεὶς ἐώρακε πώποτε», τοῦτ' ἔστιν ὑπὲρ ἔφημεν ἡμ εἷς, ὅτι τὰ μὲν τῶν θείων θεωρητὰ ἐστι, τὰ δ' οὐ.

Σὺ δέ οὐδέ τό θελογικόν ἐκεῖνό ποτ' ἀναγνούς ἐπέγνω, «εἷς Θεός, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσι», τό μὲν ἄρτι καταλαμβανόμενος, τό δέ ζητούμενος, ποτέ δέ ὅσον ἐστὶ τυχόν καταληφθῆσόμενος· «ἔθετο μὲν γάρ σκοτός ἀποκρυφὴν αὐτοῦ», καθά φησιν ὁ ψαλμωδός, ἀλλὰ καὶ «ἔφαναν αἱ ἀστραπαὶ αὐτοῦ τῇ οἰκουμένην», καὶ οὐδεὶς ἀνεπιγνώμων ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ τινες ἐθελοκακοῦντες μὴ εἰδέναι προσποιῶνται. Καὶ γάρ «ἡλῖός ἐστι δικαιοσύνης» πᾶσι δαψιλῶς ἐπιλάμπων «πονηροῖς τε καὶ ἀγαθοῖς»· ἀλλ' οἱ μὲν διαίροντες τὰ βλέφαρα, τῆς ζωαρχικῆς ἀκτίνος ἐμφοροῦνται, οἱ δέ πονηροὶ μύοντες τὰς ὄψεις, μὴδ' ἀμωσγέπως εἰδέναι προσποιῶνται καὶ τῇ ἐπὶ πλεῖστον ἀνομιλησίᾳ τοῦ φωτός εἰς τὴν κατὰ διάνοιαν πῆρῳσιν ἐκπίπτουσιν, ὃ καπὶ τῶν σωματικῶν ὄψεων συμβαίνειν πέφυκεν. Ἐκεῖνος μέντοι τῇ περιουσίᾳ τῆς λαμπρότητος οὔτε προσιδεῖν ὅλως συγχωρεῖ τινα, διό καὶ ὑπὲρ ἔννοιάν ἐστι, καὶ ταύτη αὐθις τῇ περιουσίᾳ καὶ μέχρι τῶν ἀμυδρῶς ὀρώντων φθάνει καὶ τοῖς ζητοῦσιν ἐπιφαίνεται καὶ αὐτοῖς τοῖς τῶν λογικῶν ἐσχάτοις, ὡσπερ καὶ ὁ αἰσθητός ἡλῖος καπὶ τὰς ἀμβλείας ὄψεις ἐνεργεῖ, καίτοι διὰ τό ὑπερβάλλον τῆς λαμπρότητος μὴδέ προσατενίζειν ὅλως συγχωρῶν τὴν αἴσθησιν.

Καὶ μὴν εἰ μὲν καταφατικῶς μόνον ἦν ἀποδεικνύειν, εἶχεν ἄν τινα λόγον ἴσως ἐπ' οὐδενός τῶν θείων εἶναι (σελ. 530) ἀπόδειξιν· ἐκεῖ δέ καὶ ἀποφατικῶς ἀποδεικνύειν ἔνι, τί φῆς; Οὐκ ἀποδείξομεν τὸν πάντων κτίστην μὴδὲν εἶναι τῶν κτιστῶν; Οὐκ ἀποδείξομεν τό ἀγαθόν μὴδενός αἴτιον κακοῦ; Πρὸς δέ, εἰ μὲν μὴδὲν ἦν τῶν κτισμάτων ὑπὲρ ἀπόδειξιν, καλῶς ἄν εἰπὼν πάντα τὰ θεῖα ὑπὲρ ἀπόδειξιν, μέγα τι φρονεῖς ὡς ὑπὲρ τοὺς ἄλλους μεγαλύνων τὸν Θεόν· ἐπεὶ δέ πολλά καὶ τῶν ἐπὶ γῆς ὄντων καὶ ἡμῖν ἐφικτῶν ὑπὲρ ἀπόδειξιν ὄντα φαίνεται, πῶς ἐντεῦθεν ἔκφανσις ἔσται τῆς θείας ὑπεροχῆς; Τῆς γάρ ἀποδείξεως ἴσμεν βεβαιότεραν φύσει τὴν ἐμπειρίαν οὔσαν, ὥστε καὶ αὕτη ὑπὲρ ἀπόδειξιν, καίτοι πᾶσα καὶ τέχνη καὶ ἐπιστήμη παρ' αὐτῆς ἔχει τὰς ἀρχάς· συνηθροισμένη μὲν ἀπὸ τῶν ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ πραγμάτων ἢ τέχνη, ἐπιστήμη δέ παρά τῶν αἰεὶ λεγομένων ὡσαύτως ἔχει. Ἐπεὶ τοίνυν τσαῦτα τῶν ὄντων ὑπὲρ ἀπόδειξιν πῶς γό ὑπὲρ ἄν ὄν μεγαλύνεις ὠήθης ὑπὲρ τοὺς ἄλλους καὶ ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἀποφηνάμενος τοῦτο; Τίς γάρ μεγαλειότης τοῖς ὑπερκοσμίσις ἀγγέλοις ὑπὲρ τοὺς λέοντας δεδειχθαι τὴν φύσιν καὶ τοὺς ἐλέφαντας; Καὶ ἡμεῖς γάρ τὴν φύσιν ὑπὲρ αὐτοῦς οἱ ἐγκόσμοι καὶ τοσοῦτον ἀποδέοντες τῶν ἀγγέλων ἐκείνων· οὔτω τοίνυν οὐδέ μεγαλειότητα ἄν τις δεῖξαι Θεοῦ τῷ δεῖξαι τοῦτον ὑπὲρ ἀπόδειξιν.

Νῶ γάρ ἄληπτον τό θεῖον καὶ ὑπὲρ τὰ νῶ ληπτὰ πολλά δέ τῶν ὄντων καὶ νῶ ληπτῶν ἐστιν ὑπὲρ ἀπόδειξιν, ὥστε τό θεῖον καὶ τοῦ ὑπὲρ ἀπόδειξιν, οὐ σύ φῆς, ὑπερβάλλει ἀπαραβλήτοις καὶ ἀξυμλήτοις ὑπεροχαῖς, καὶ ὁ μεγαλύνειν ἄγαν οἰόμενος τῷ ὑπὲρ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀπόδειξιν τὰ θεῖα λέγειν ἔλαθεν ἑαυτὸν πρὸς τὰναντία χωρῶν. Διόπερ ἡμεῖς διὰ τῆς τῶν πατέρων ποδηγίας ἀπόδειξιν τοῦ ὑπὲρ ἀπόδειξιν εὐρόμενοι τούτου κρεῖττοντα, ταύτη τε μὴ πάνθ' ἀπλῶς, ἀλλ' ἔστιν ἅ τῶν θείων θηρώμενοι καὶ ὑπὲρ ταύτην (σελ. 532) τᾶλλο δοξάζοντες, πολλαπλασιῶς τοῦ κατ' Ἀριστοτέλην ὑπὸ τῆς σῆς σοφίας λεγομένου ὑπὲρ ἀπόδειξιν τό θεῖον ὑπεριθέαμεν. Ὅρᾳς ὅσω τῶν σῶν θεοπρεπέστερα τὰ ἡμέτερα;

Τί δ' ἡ σὴ διαλεκτικὴ ἦν μόνην ἐπιβάλλειν οἶει τοῖς θείοις; Οὐ τὴν ἐν συλλογισμοῖς μείζω πρότασιν αἰεὶ καθόλου ἔχει; Ἡ δέ τῶν καθόλου γνῶσις οὐ δι' αἰσθημάτων ἡμῖν ἐγγίνεται; Πῶς οὖν ἐπὶ τῶν ὑπὲρ αἴσθησιν εἶη ἄν διαλεκτικός συλλογισμός; Εἰ δέ τις

ένδοιή δι' ἐπαφῶ νοητῶν συνάγεσθαι τήν γνῶσιν, ἀλλά τά θεῖα καί ὑπέρ νοῦν ἐστὶ πῶς οὖν τῶν ὑπέρ νοῦν εἴη ἄν διαλεκτικός συλλογισμός; «Ἀλλά τῷ διαλεκτικῷ», φησί, «συλλογισμῷ ἀδιορίστως πάντα ὑπόκειται, περί πάντα καταγινομένῳ» τοῦτό ἐστι δι' ὃ διαλεκτικούς ἡμᾶς ἀντί πιστῶν καταστήναι ἀξιοῖ, καίτοι τοῦ τῆς ἀποδείξεως ὀνόματος φυγᾶς διὰ τοῦτ' αὐθις γεγονώς. Ἀλλά ποῖα πάντα, ὧ βέλτιστε; Τά ὄντα πάντως πάντα τό δ' ὑπέρ τό ὄν πῶς ἄν ἔχοι ὑποκείμενον; Πρὸς μὲν γάρ πάσας τὰς μεθόδους ὁδόν ἔχειν τοῦτόν φησιν Ἀριστοτέλης· μέθοδος δέ τῶν ἀκαταλήπτων πῶς, εἴπερ ἡ μέθοδος σύστημα ἐκ καταλήψεων; Οὐ τό ὑποκείμενον δέ μόνον ἀόριστον ἔχει, ἀλλά καί τό ζητούμενον ἐφ' ἐκάστου προβλήματος καί αὐτάς γε τὰς προτάσεις ἢ γε κυρίως, ὡς ἄν αὐτός φαίης, διαλεκτική, ὃ δέ ἀληθῆς θεολόγος, ὠρισμένα ἅπαντα σχεδόν, τό μὲν ζητούμενον αἰεὶ καί ἅπαν, προτάσεων δέ τὰς πλείστας, εἰ μὴ πάσας, ἀμφοτέρω δέ ἐκ τῶν θεοπνεύστων ἢ καί θεοπαραδότων, ὑπέρ ὧν καί ἐνίσταται, δι' ἃ καί τήν οἰκείαν ὑπόληψιν βεβαιωτάτην ἔχει καί ἀμετάπειστον.

Ἔτι, εἰ διὰ μὲν τοῦ διαλεκτικοῦ συλλογισμοῦ καί τήν τῶν θείων γνῶσιν θηρώμεθα, διὰ δέ τοῦ ἀποδεικτικοῦ μόνην, ὡς σύ λέγεις, τήν τοῦ κόσμου, κρείττων ἄν εἴη (σελ. 534) ὃ διαλεκτικός τοῦ ἀποδεικτικοῦ τοῦτο δ' ὃ σὸς Ἀριστοτέλης οὐκ ἄν ποτε συγχωρήσειεν· οὐ γάρ τό ὑποκείμενον κρείττον καί αὐτό κρείττον· εἰ δέ καί προσθήκη τοῦτ' ἔχει, καί ταῦθ' οὕτω μέγα καί ὑπέρ τό μέγα, καί ἡ προσθήκη τῆς βελτιώσεως ὅσον. Καί μὲν δὴ περί τίνα καταγίνεται ἡ διαλεκτική καί τίνα ἃ ζητεῖ; Οὐχ ὡς ἐν κεφαλαίῳ τέτταρα τά πάντα, γένος, ὄρον, εἶδος καί τό συμβεβηκός; Τό μὲν οὖν συμβεβηκός οὐδ' αὐτός ἐπὶ τῶν θείων δέχη' ὄρος δέ πᾶν ἄν εἴη, οὐ μὴδέ τό τί ἐστὶ ζητεῖται; Τοῦ δ' ἀνειδέου εἶδος τί; Γένος δέ ποῖον οὐ μὴ εἶδος, καί μάλισθ' ὅτι ὄντως ὧν καί μόνος οὐδεμίας οὐσιώδους διαφορᾶς δεῖται πρὸς τό εἶναι; Τῆς γὰρ πληθύος διαστολῆς δεομένων ταῦθ' ἅπαντά ἐστίν, ἀλλ' ὡς οὐδέν τούτων ὑπάρχον δείξει τό θεῖον· ἀλλ' οὐχ ὡς ὑπέρ ὄν, ἀλλ' ὡς μηδαμῆ μηδαμῶς ὄν' τῆς γάρ τετρακτύος ταύτης ὑπεραῖρον οὐτ' οἶδεν οὔτε παραδίδωσιν· εἰ δ' ὅλως συγχωρήσει τις, τῆ ἀποδείξει τοῦτο δώσει, δι' αὐτῆς γάρ λέγεται μόνης ὑπόληψις ἀμετάπειστος ἐγγίνεσθαι, ἢν ἡμεῖς ἔχομεν ἐπὶ τῶν θείων.

Ἄλλ' «ἠνάγκασμαί» φησι «τοῖς ἀντιλογικωτάτοις Λατίνοις ἀντιλέγων». Ὅτι μὲν οὖν οὐδεμία τις ἐπὶ ἄν ἀνάγκη, παντάπασιν δέ μάτην τό «μηδαμῶς ἐπ' οὐδενός τῶν θείων εἶναι δύνασθαι ἀπόδειξιν» ἐκεῖ κεῖται, πρότερον ἐδείξαμεν· εἰ δ' ἄρα καί ἀνάγκη τις ἐπὶ ἄν, σιωπᾶν μᾶλλον ἔδει καί ζητεῖν καί παρ' αὐτῶν τῶν ἐν ἡμῖν ἰδιωτῶν, εἰ καί μὴ τήν γνῶσιν, ἀλλά μὴ κακοῖς ἀπερὶσκέπτως ἰᾶσθαι τά κακά, καί κινεῖν μὲν ἀπὸ τοῦ καμπύλου, ἀλλ' ἐπὶ τό κεκλασμένον αὐθις ἄγειν, καί διορθοῦν τοῖς ἐνδιαστρόφοις τά ἐνδιάστροφα, νῦν μὲν δύο λέγοντα ἀρχάς, νῦν δέ τήν ἐπὶ Θεοῦ ἐνδεχομένην ἀναιροῦντα γνῶσιν, νῦν δέ, ἀλλά μὴδέν γε περαιτέρω. Σύ δὴ τῶν δύο τούτων θάτερον μὲν ἐκκόψας σου τῶν λόγων, (σελ. 536) μετὰ τά παρ' ἄλλων σκώμματα καί τήν σὴν διαπεπονημένην σκέψιν ὡς αὐτός λέγεις, οὐδ' οὕτως παραιτῆ· μαχόμενος δ' ὑπέρ ἀμφοτέρων ἐν ὑποκρίσει τῶν ἑτεροφρόνων, χωρεῖς κατὰ τῶν ὁμοφρόνων καί τὰς πατρικὰς φωνὰς παρ' ἡμῶν προτεινομένης, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἀναιρεῖν ἐπιχειρεῖς καί πολλοῖς ἄν δοίης δεδιέναι μὴ καί τά πρὸς Λατίνους ὑποκρινόμενος ἡμᾶς προτείνεις. Ἄλλ' ἀναλαβόντες σαφέστερον προεκθώμεθα, τί λεγόντων ἡμῶν τόν φιλόσοφον πράως ἐνεγκεῖν τῶν ἀπεικόντων ἦν.

Τῶν θείων τά μὲν γινώσεται, τά δέ ζητεῖται, ἔστι δ' ἃ καί ἀποδείκνυται, ἕτερα δέ ἐστὶν ἀνεξερευνήτα πάντη καί ἀνεξιχνίαστα, μηδαμῶς ἐμφαινομένου τινός ἴχνους τῶν ἐπὶ τό κρύφιον ἐκεῖνο διαβεβηκόντων. Ταῦτα βαρέως ἠνεγκεν ὁ φιλόσοφος, καί

συναγαγών ἑαυτὸν ὡς οἶόν τε καθ' ἡμῶν χρῆται τῇ δυνάμει τῶν λόγων, οὐδὲν γνωστόν οὐδέ ἀποδεικτόν τῶν θείων ἀποφαινόμενος· ἀλλ' ὡς μὲν καὶ τοῖς πατρᾷσιν συνδοκεῖ τὰ παρ' ἡμῶν εἰρημένα καὶ τὰ προειρημένα ἱκανά δηλῶσαι, τό δέ καὶ τῶν ἐκείνων θεολογιῶν ἔστιν ἄς ἐπίγραμμα φέρειν τὴν ἀπόδειξιν, τοῦτ' οὐκ οἶμαι τινα τῶν ταύτας στεργόντων ἀγνοεῖν, ὥσθ' ὁ λέγων μὴ εἶναι ἀπόδειξιν ἐπ' οὐδενός τῶν θείων τοῖς πατρᾷσι μᾶλλον ἢ ἡμῖν ἀντιλέγειν ἐγχειρεῖν. Μεταξύ γάρ τό τῆς ἀποδείξεως τοῦτο κείμενον ἐνι δηλοῦν ἑτέραν δεῖξιν· ἐπιγεγραμμένον δέ πῶς ἄν εἴη, εἰ μὴ κυρίως ἀπόδειξις εἴη τό ὑπογεγραμμένον;

Εἰ δέ καὶ τὴν τελειαν καὶ βεβαίαν δεῖξιν ἀπόδειξις δηλοῖ, μεθ' ἣν οὐκ ἔστιν ἀληθείας εὗρεσις τελεωτέρα, καθάπερ ἐπὶ τῶν δικαστηρίων ἢ ἀπόφασις, τί τελεώτερον καὶ βεβαιότερον τῶν πατρικῶν ἀποδείξεων ἡμῖν, ὥστε τοῦθ' ἡμῖν κυρίως ἀπόδειξις, διό καὶ ὁ ἱερός καὶ θεῖος φερώνυμος Ἱερόθεος ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς μαρτυρεῖται τῶν ἱερῶν (σελ. 538) διδασκάλων οὐ «καθαρότητι νοῦ μόνον καὶ ταῖς ἄλλαις ἱερολογίαις, ἀλλὰ καὶ τῇ τῶν ἀποδείξεων ἀκριβείᾳ» καὶ αὐτός δέ ὁ τὰ τοιαῦτα τούτῳ μαρτυρῶν καὶ τό συνεπτυγμένον καὶ ὑψηλόν τῆς ἐκείνου θεολογίας ὑψηλῶς ἀναπτύξας διττὴν σαφῶς εἶναι διδάσκει τὴν θεολογίαν· «τὴν μὲν μυστικὴν, τελεστικὴν, ἀπόρρητον, ἄρρητον, ἢ δρᾶ καὶ ἐνιδρύει τῷ Θεῷ ταῖς ἀδιδάκτοις μυσταγωγίαις, τὴν δέ ἐμφανῆ καὶ φιλόσοφον καὶ ἀποδεικτικὴν, ἢ πείθει καὶ καταδεῖται τῶν λεγομένων τὴν ἀλήθειαν». Πῶς οὖν οὐ διαλετικὴν ταύτην, ἀλλ' ἀποδεικτικὴν ὠνόμασεν, ὧ φιλόσοφε, καίτοι μὴ πρὸς τοὺς πιστοὺς ἀπλῶς οὔσαν, οὐδέ γάρ πειθοῦς οὔτοι δέονται;

Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ μὴ σαφῶς οὕτω παρ' αὐτῶν ἐγγεγραμμένον τε καὶ ἐπιγεγραμμένον ἦν, τὰ γοῦν τῆς ἀντιρρήσεως καὶ οὕτω πρὸς ἐκείνους ἀναφέρεται σαφῶς. Ὡς γάρ εἴ τις τῷ ταῦτόν καὶ ἕτερον καὶ μέγα καὶ μικρόν εἰπόντων τόν Θεόν κάπι τῶν παραπλησίων εὐσεβῶν ἐκ τῶν ἐναντίων συντιθέντι τὰς θεωνυμίας ἀντιλέγειν ἐγχειροῖη, λέγων «ὁ ἐν πᾶσι πάντα διὰ τὴν σωτηρίαν ἐκάστου γινόμενος, καὶ τοῖς πρὸς αὐτόν ἐπιστρέφουσι πολυτρόπως τε καὶ καταλλήλως ἐπιδιδούς ἑαυτόν καὶ πολυειδῶς ἐν χερσὶ τῶν προφητῶν ὁμοιούμενος, πῶς ὁ αὐτός ἄν εἴη, καὶ αὐθις ὁ ἀπήλικος, ὁ ἐν πᾶσι χωρῶν, ὁ παντός ἐκβεβηκῶς ὄγκου πῶς μέγας;» ὥσπερ οὖν ὁ ταῦτα λέγων οὐχ ἀπλῶς ἐρίζει πρὸς τόν ταῦτόν ἢ μέγαν τόν Θεόν εἰπόντα ἀλλὰ τὴν ἱεράν ἀνίστησι Γραφήν αὐτὴν καθ' ἑαυτῆς (καὶ τό ἕτερον γάρ ἐπὶ Θεοῦ καὶ τό μικρόν παρ' αὐτῆς λεγόμενον πάλιν τόν αὐτόν ἀνατραπήσεται τρόπον· τό γάρ πάντα ὑπερβάλλον καὶ πάντων ὑπερεκτεινόμενον τῷ λέγοντι ὡς τὰ μὲν τῶν θείων ἀποδεικτὰ ἔστι, τὰ δ' οὐ, καὶ λέγων ὡς οὐδὲν ἀποδεικτόν (σελ. 540) τῶν θείων, ἐπαφή γάρ αὐτοῦ οὐκ ἔστιν οὔτε ἐπιστήμη, τῇ θείᾳ Γραφῇ καθ' ἑαυτῆς χρῆται, τὰ ἐν αὐτῇ κατ' ἀλλήλων ἐκπεπολεμωμένα δι' ἀλλήλων δεῖξας· εἰ γάρ ὅτι οὐκ ἔστιν ἐπαφή Θεοῦ καὶ ἐπιστήμη, οὐδέ ἀπόδειξις, καὶ ὅτι ἔστι ταῦτα, καὶ ἀπόδειξις ἔσται.

Τί δὴ τό ἐκ τούτων συναγόμενον καὶ τό ἄμαχόν τε καὶ ὁμόλογον τῇ Γραφῇ προσμαρτυροῦν; Ὅρτι καὶ ἔστι καὶ οὐκ ἔστι, καθ' ἕτερον ἕτερον τρόπον· τοῦτο δέ ἔστιν ὃ ἡμεῖς εἰρήκαμεν, ὅτι τὰ μὲν τῶν θείων γινώσκεται τε καὶ ἀποδείκνυται, τὰ δ' ἀπερινότητά ἔστι καὶ ἀνεξιχνίαστα· πλημμελές ἄρα τό λέγειν ὡς οὐκ ἔστιν ἀπόδειξις ἐπ' οὐδενός τῶν θείων· ἔστι γάρ ἐφ' ὧν, καὶ ἔστιν ὡς. Ὡς γάρ ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Κυρίου ὑπὲρ φύσιν τέ ἔστι καὶ κατὰ φύσιν, καὶ λεγομένη ἄρρητος μένει καὶ νοουμένη ἄγνωστος, ἐπεὶ τὰ μὲν ὑπὲρ φύσιν, ὡς ἡ τῆς παρθένου κύησις, τὰ δέ κατὰ φύσιν, ὡς ὁ τῆς νηδύος ὄγκος μετὰ σύλληψιν, οὕτω καὶ τό θεῖον ἀποδεικτόν τέ ἔστι καὶ οὐκ ἀποδεικτόν· ἀμερίστως μέντοι μεριζόμενον τῇ διαφορᾷ τῶν τρόπων, ἐπεὶ «καὶ διὰ

γνώσεως γινώσκειται καί δι' ἀγνωσίας»· ὅτι μὲν γάρ ἔστι καί ὅτι ἓν ἔστι καί γινώσκειται καί ἀποδείκνυται, τί δέ ἔστι καί τί γε ἓν ἀπερινόητον ἔστι παντάπασιν.

Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος ἀκούων Διονυσίου τοῦ μεγάλου λέγοντος ὡς «ἡ θεότης καί μονάς καί Τριάς ὑμνουμένη οὐκ ἔστι οὐδέ μονάς οὐδέ τριάς ὑπό τινος τῶν ὄντων διεγνωσμένην οὕτω πως ὡς ἔοικεν ἐνόησεν ὡς ὑπ' οὐδενός ὅτι ἔστι μονάς ἐγνώσθη· ὁ δέ μέγας ἐκεῖνος οὐ τοῦτό φησιν, ἀλλ' ὅτι μὲν ἔστι μονάς γινώσκειται τε καί ὑμνεῖται, ἀλλ' οὐ τῶν συνεγνωσμένων ἐν τοῖς οὖσιν ἐναριθμῶν μονάδων, αἱ γε οὐδέ μονάδες ἄν κυρίως εἶεν, εἴ γε ἡ μονάς οὐκ ἀριθμός, ὥστε διὰ τοῦτο ἐκεῖνο μᾶλλον ἐγνωσται μονάς καί μόνον, (σελ. 542) ὅ,τι μὴ δι' ἀριθμοῦ τε καί ἐν ἀριθμοῖς γνωρίζεται ἢ γάρ κυρίως οὐκ ἀριθμός· μονάς οὖν ἡ θεότης, ἀλλ' οὐ τῶν ἐν τοῖς οὖσι διεγνωσμένη, καθάπερ καί Γρηγόριος ὁ θεολόγος εἰπὼν «τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν ἄληπτον τε καί ἀπερίληπτον» εὐθύς ἐπάγει, τῆς τοῦ ρητοῦ διανοίας ἐρμηνεύς γινόμενος· «λέγω δέ οὐχ ὅτι ἔστιν, ἀλλ' ἦτις ἔστιν». Ὁ δέ φιλόσοφος οὗτος ἄληπτον ἐπίσης καί ἀναπόδεικτον τίθεται καί τό τί ἔστι καί τό ὅτι ἔστι, καί ἡ σεμνή πρόφασις αὐτῷ τό δι' ἀποδείξεως δεικνύειν ὅτι πάντα τὰ θεῖα ὑπὲρ ἀπόδειξιν. Ἐγὼ δέ μικρόν τι περὶ τούτου πρὸς αὐτόν εἰπὼν ἐπὶ τὰ προτεθειμένα μετοίσω τὸν λόγον.

Οὐ σύ γε αὐτός εἶ ὁ λέγων ἐπ' οὐδενός εἶναι τῶν θείων ἀπόδειξιν; Εἰ τοίνυν ἀποδέδεικται σοι τό ὑπὲρ ἀπόδειξιν, οὐ θεῖον· εἰ δέ πρέπον ἔστι τῷ Θεῷ τό πρόσρημα, ἀπόδειξιν οὐκ ἐπιδέξαιτ' ἄν· σύ δ' οὐκ οἶδ' ὅπως ἄλλοτε ἄλλα λέγεις καί τάντανία πρὸς ἄλληλα, οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ ἀποδεδειγμένου θείου, ὡς αὐτός λέγεις, ὑπὲρ ἀπόδειξιν, ἀλλὰ καί ὀπηνίκα τῆς ἐγγινομένης ἀπὸ τῶν κτισμάτων ἐπὶ τὸν δημιουργὸν ἀνόδου μέμνησαι. Τίς γάρ, οὐδέ ἀπὸ τῶν δημιουργημάτων ἔσται ἀπόδειξις ὅτι ἔστι δημιουργός; Οὐδέ γνωστά ἔστι τινα τῶν ἀόρατων ἀπὸ τῶν ὁρωμένων; Οὐδέ τὸν θεῖον Παῦλον δέξην μαρτυροῦντα ὅτι «τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθοράται», ἀλλ' ὑπὲρ πᾶσαν ἐπαφήν καί γνῶσιν πάντ' ἔρεῖς τὰ θεῖα;

«Ναί» φησιν, «ἀλλ' ἐμοί περὶ ὧν ἐκάστου συντίθεμεν συλλογισμῶν κατὰ τὸν ἕξω λόγον ὁ λόγος· τὰ τοιαῦτα δ' ἕκαστος καθ' ἑαυτὸν διανοεῖται». Τί οὖν, ἄπερ ἕκαστος καθ' ἑαυτὸν διανοεῖται, ταῦτ' οὐχί καί προφέρειν ἔχει διὰ γλώττης ἢ χειρός διὰ τοῦ ἕξω λόγου ποιούμενος τὴν ὁμιλίαν ἢ συγγράμματα συντάττων, ὥσπερ κάπὶ τῶν ἀμέσων καί καθόλου γίνεται προτάσεων; Τούτων γάρ ἡ (σελ. 544) γνῶσις δι' ἐπαγωγῆς διανοητικῶς ἐπισυναγομένη τῇ ψυχῇ πέφυκεν ἐγγίνεσθαι, ἀλλὰ καί πρὸς τὸν ἕξω λόγον φέρεται δι' ἐπαγωγῆς γνωριζομένη πάλιν. Σύ δ' ὅμως καί τοῦτ' ἄν ἡμῖν ἐκφήναις, ὁ κτὰ πᾶσαν ἐξουσίαν ὅ,τι ἄν ἐθέλοις λέγων, καί μάρτυρα ἡμῖν σοι παρέξεις θαυμαστόν λέγοντα· «Θεὸν νοῆσαι μὲν χαλεπὸν, φράσαι δέ ἀδύνατον». Ἄλλ' εἰ τοῦθ' οὕτω σοι δοκεῖ, τί τε ἐκεῖνο ὅπερ οὐκ οἶδ' ἢ τοι περὶ σαυτοῦ ἢ κατὰ σαυτοῦ προοιμιαζόμενος πρὸς τοὺς Λατίνου γράφεις, ὅτι «πλείω λέγεις ἢ νοεῖς»; Ἐγὼ δέ οὐ μόνον ὅτι ἔστι δημιουργός κατανοῶ ἐκ τῶν δημιουργημάτων, ἀλλὰ καί ὅτι εἷς ἔστι καί νοῶ καί ἀποδείκνυμι· πάντα γάρ ὁρῶ μιᾶς καί τῆς αὐτῆς βουλήσεως καί σοφίας καί δυνάμεως δεόμενα γενέσθαι ἐκ μὴ ὄντων· μία δέ βούλησις ἅμα καί σοφία καί δύναμις μιᾶς φύσεώς ἔστιν· εἷς ἄρα τῇ φύσει ὁ δημιουργός Θεός ἡμῶν.

Πάλιν ἀνάλαβέ σου τὰ ἀμυντήρια, προβαλοῦ τοὺς Ἀριστοτέλους τοῦ σοῦ κανόνας, ἐρώτα τὰς πεύσεις τὰς ἀμφικρήνους, μικρόν δ' ὅμως μείνον καί ταῦτά σοι προθήσομεν εἰς ἐξέτασιν. Νῦν δ' ἴδωμεν διὰ τίνων κατασκευάζει μηδαμῶς εὐλογον εἶναι τὸν Θεὸν ἓνα λέγεσθαι. «Κατὰ μετοχήν» φησιν «οὐκ ἔστι, καθ' ὑπαρξιν οὐκ ἔστι, κατ' αἰτίαν οὐκ ἔστιν ἓν· κατ' οὐδένα ἄρα τρόπον ἔστιν ὁ Θεός ἓν». Τὴν μὲν οὖν μετοχήν καί ὑπαρξιν

παρεῖναι μοι δοκῶ· τό μὲν γάρ οὐδεὶς ἠγνόησεν ὅτι μὴ κατὰ μετοχήν ἔστι τι Θεῶ, τό δέ οὐδεὶς ἐζήτησε τί ἐστι καθ' ὑπαρξιν Θεός. Κατ' αἰτίαν δέ πῶς οὐκ εὐλογον ἕνα τόν Θεόν λέγεσθαι οὐκ ἔχω συνιδεῖν, οὐ μόνον ὅπως οὐκ εὐλογον, ἀλλ' οὐδ' ὅπως ἐτόλμησεν εἰπεῖν, σαφῶς τοῦτο τῶν ἀγίων διαγορευόντων. Ἄλλ' εἰ κατ' αἰτίαν τόν Θεόν ἕν οὐκ εὐλογον εἰπεῖν, οὐδέ τοῦ ἑνός αἴτιος ἔσται, καί γάρ ὧν ἐστιν αἴτιος, ἀπό τούτων ἔχει τὰς προσηγορίας· εἰ δέ τοῦ ἑνός οὐκ ἔστιν ὁ Θεός αἴτιος, οὐδενός τῶν ὄντων ἐστίν αἴτιος· τῷ γάρ εἶναι τό (σελ. 546) ἕν, πάντα ἐστί τά ὄντα, καί τῶν ὄντων ἕκαστον ἕν ἐστιν ἢ γένηι ἢ εἶδει ἢ ἀριθμῶ, καί οὐδ' ἄν πολλά ἕκαστον αὐθις τούτων εἴη τῇ κατ' αὐτά διαφορᾶ, εἰ μὴ τό ἕν εἴη· τό γάρ ἕν ἐστι στοιχειωτικόν καί συνεκτικόν καί συστατικόν ἀπάντων. Ὡσθ' ὁ τοῦ ἑνός μὴ ὧν αἴτιος οὐδενός ἐστιν αἴτιος.

«Ἄλλ' εἰ ὡς αἰτίος» φησι «τοῦ ἑνός ἕν ἐστιν ὁ Θεός, οὐ μᾶλλον ἕν ἢ πολλά, καί γάρ καί τῶν πολλῶν αἴτιος». Παρίημι τοίνυν λέγειν ὡς τοῖς μὲν πολλοῖς οὐ συναιρεῖται τό ἕν, τῷ δέ ἐνί τά πολλά, καί ὡς ὁ Θεός ἐν τῷ ἐνί μένων καί τά πολλά προάγει, καί οὐ προάγει μόνον, ἀλλά καί γινώσκει, τοῦ ἐνιαίου μὴ πληθυνομένου τὰς ἐν τοῖς πλήθεσι διαφορᾶς· ἀλλ' εἰ μὴ μᾶλλον ὁ Θεός ἕν ἢ πολλά, διατί εἷς μὲν Θεός λέγομεν, πολλοί δέ οὐ λέγομεν; Διατί δέ πολυώνυμον αὐτόν καλοῦμεν, ἀλλ' οὐ τοῖς ὀνόμασι συνδιαιροῦμεν; «Ἄλλ' οὐκ εἶπόν» φησιν «οὐ μᾶλλον ἕν ἢ πολλά, ἀλλ' οὐ μᾶλλον ἕν ἢ οὐχ ἕν». Εἰ οὖν ἔστιν, οὐχ ἕν δέ ἐστι, πολλά ἄν εἴη.

«Πῶς οὖν», φησί, «Διονύσιος ὁ μέγας περί τοῦ Θεοῦ φησιν ὡς οὔτε ἕν ἐστιν»; Ἄλλ' οὐκ ἐπ' ἀναιρέσει τοῦ ἑνός, ὃ βέλτιστε· παράγγελμα γάρ ἐστιν αὐτοῦ μὴ οἴεσθαι τὰς ἀποφάσεις ἀντικειμένας εἶναι ταῖς καταφάσεσιν ἐπί Θεοῦ. Σύ δ' ἐπ' ἀναιρέσει τοῦ ἑνός προφέρεις τό οὐχ ἕν, τήν ἀσυνείκαστον ἐκείνην αἰτίαν προστιθείς ὡς εἰ κατ' αἰτίαν ἔστιν ἕν, καθ' ὑπαρξιν οὐκ ἔσται ἕν, ὥστε φησίν «οὐ μᾶλλον ἕν ἢ οὐχ ἕν». Τί δή σοι βούλεται τό καθ' ὑπαρξιν τοῦτο, ὃ διαλεκτικῆ σύ καί ἄφυκτε; Εἰ μὲν γάρ τό ἀπλῶς εἶναι, πῶς τό κατ' αἰτίαν ἕν οὐκ ἔσται αὐθις οὐδαμῶς ἕν; Αὐτῷ γάρ τῷ εἶναι ὁ Θεός ἐν ὑπέρ τό ἐν τοῖς οὖσιν ἕν καί τοῦ ἐν τοῖς οὖσιν ἑνός αἴτιος καθίσταται, ἀκλίτως ἴν' οὕτως εἴπω ἑαυτόν ἐπιδιδούς καί τῆς οἰκείας ἐνότητος ἀγαθότητι μεταδιδούς καί ἀμεθέκτως μετεχόμενος. Εἰ δέ τό καθ' ὑπαρξιν τοῦτο σοι βούλεται ὅτι οὐκ ἔστιν οὐσία τοῦ Θεοῦ τό (σελ. 548) ἕν καί διά τοῦτο οὐκ εὐλογον ἕνα λέγειν τόν Θεόν, οὐδ' ὁ ἥλιος λοιπόν εἷς ἐστιν, ἐπεὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῦ τό ἕν οὐσία· εἰ δέ κατὰ μετοχήν τοῦ αὐτοενός εἷς ἐστιν ὁ ἥλιος, οὐ μᾶλλον εἷς ἢ οὐχ εἷς, ἐπεὶ καθ' ὑπαρξιν οὐκ ἔστιν εἷς.

Τό αὐτό δέ καί ἐπί πάντων ὅσα τοῦ ἑνός μετέχει, καί μάλα γε εἰκότως. Εἰ γάρ τό αὐτοέν οὐ μᾶλλον ἕν ἢ οὐχ ἕν κατὰ τήν σὴν σοφίαν, πολλῶ μᾶλλον ὅσα τῷ μετέχειν τούτου ἕν ἐστιν· οὐκ ἐπί τοῦ ἑνός δέ μόνον, ἀλλά κάπιν τῶν δύο ἢ τριῶν καί παντός ἀριθμητοῦ· τοῦ γάρ ποσοῦ μηδέποτε οὐσίας ὄντος, τά δύο οὐ μᾶλλον δύο ἢ μὴ δύο· καί γάρ εἰ κατ' ἀριθμόν δύο, ἀλλά καθ' ὑπαρξιν οὐ δύο πάντως. Ὡστε οὐ τόν Θεόν οὐχ ἕν ἀπέδειξεν ὁ φιλόσοφος, ἀλλά τό ἕν οὐκ ὄν, εἶπερ οὐ μᾶλλον ἕν ἢ οὐχ ἕν, καί ἀπλῶς πάντα ἀριθμόν ἀνεῖλε. Τοῦτο δέ ἐστιν, ἵνα κατὰ τήν αὐτοῦ φῶμεν ἐπιστήμην, παραλογισμός, ὁ παρά τήν τοῦ ἐλέγχου ἄγνοιαν, ὃ καί θεολογῶν ὁ γεννάδας χρεῖται, δι' οὗ καί σοφισάμενος, πάντα ἀριθμόν ἀνεῖλε (οὐ γάρ κατὰ τό αὐτό ἕν τε καί οὐχ ἕν), ραδίως δ' ἄν οὕτω τις καί ἕκαστον τῶν ὄντων μὴ μᾶλλον ὄν ἢ μὴ ὄν ἐλέγξειεν.

Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καί τῶν ἄλλων πάντων κατεψεύσατο, εἷς γάρ ἐπιλάμπει ἥλιος ἡμᾶς, πλείου δέ φωστῆρες, πλείστοι δέ ἀστέρες, ἀλλ' ἑαυτοῦ γε ἕνεκα οὐκ ἔψευσται· εἷς γάρ ὧν, οὐχ εἷς ἐστι ταῖς διαλέξεσιν, ἀλλ' ἄλλος καί ἐναντίος ἑαυτῷ. Ὁ γάρ ἐνταῦθα μὴ καθ' ὑπαρξιν ἕν εἶναι τόν Θεόν ἰσχυριζόμενος, ἀκούσατε τί λέγει ἀνωτέρω· «ἅ ἐστι ταῖς

ἄλλαις οὐσίαις τὰ καθ' αὐτό αὐταῖς λεγόμενα, ταῦτα καί τῳ Θεῳ τὰ περί αὐτόν λεγόμενα ὑπάρχει· οὐ γάρ ἐνδέχεται εἶναι τε καί μή· εἴ τις οὖν ἔροιτό σε», φησί, «ταῦτα ἄ φής περί Θεόν εἶναι ἀνυπόστατά ἐστιν ἢ μετέχει τινός ὑπάρξεως; καί εἰ τοῦτο, οὐσίαι εἰσίν (σελ. 550) ἢ συμβεβηκότα; πῶς ἐκφεύξη τό καί μή οὐσίαν θείαν ἀποδεικτὴν λέγειν»;

Τί οὖν ἐστιν ὃ φησιν; Ἐπειδή πᾶν ἢ οὐσία ἢ συμβεβηκός, τὰ δέ περί Θεόν συμβεβηκότα οὐκ εἰσιν, οὐσίαι ἄρα τοῦ Θεοῦ εἰσίν· εἰ οὖν τούτων τί τις φαίη γινώσκειν, καί τήν οὐσίαν ἄρα λέγει τοῦ Θεοῦ γνωστήν εἶναι καί ἀποδεκτὴν. Ὁ γοῦν μηδέν εἶναι λέγων τόν Θεόν καθ' ὑπαρξιν, πάντα νῦν αὐθις λέγει τοῦτο εἶναι καθ' ὑπαρξιν τῳ συμπεριληπτικῶ τῆς διαιρέσεως ἀναγκαίως πρός τοῦτο συνωθῶν ἡμᾶς ὡς γ' οἴεται. Ἐνῆν μὲν οὖν δεῖξαι ὡς οὐδέ τὰ ὄντα πάντα τῇ διαιρέσει ταύτῃ συμπερικλείεται· εἰ δέ καί συμπεριβάλλεται, οὐδ' οὕτως ἀνάγκη τό ὑπέρ τό ὄν συμπεριελήφθαι τῇ τῶν ὄντων διαιρέσει· ὑποστάτης γάρ κατά τόν μέγα Διονύσιον τούτων ἐστίν ὁ Θεός, ἀλλ' οὐχ ὑπό τούτων συνέστηκεν αὐτός, οὐδέ τι συντελοῦσι τὰ περί Θεόν εἰς τό εἶναι τό Θεόν, οὐδέ γνωστή ἐστιν αὐτοῦ ἡ φύσις, ἵνα καί διαφοράν οὐσιώδη σχοίη, καθά καί Βασίλειος ὁ μέγας λέγει. Κυρίως γάρ ὢν καί προῶν καί μόνος ὢν καί ἀπλῶς καί ἐνιαίως ὢν, διαφορᾶς οὐδεμιᾶς δεῖται εἰς τό εἶναι· τοῖς γάρ μετ' ἐκεῖνον πολλοῖς οὔσι δεῖ διαστολῆς· οὐκου οὐσίαι Θεοῦ τὰ περί τόν Θεόν, ἀλλ' αὐτός ἐστιν οὐσία τῶν περί αὐτόν.

Ἡ μὲν ἐστιν αὐτός οὐσία, ἄρρητός τε καί ἀπερινόητος, ἢ δέ ἐστιν οὐσία τῶν ὄντων, καί ζωὴ τῶν ζώντων καί σοφία τῶν σοφιζομένων καί ἀπλῶς πάντων τῶν τοῦ εἶναι καί τοῦ εἶναι μετεχόντων ὄντότης, ἴν' οὕτως εἴπω, καί δύναμις καλλοποιός, καί νοεῖται καί λέγεται καί ἀποδείκνυται, εἰ καί μή ἐφ' ὅσον ἐστίν. Εἰ δέ καί ὑπάρξεώς τινος μετέχει τὰ περί Θεόν, οὐχ ὡς οὐσίαι, οὐδ' ὡς ἀνυπόστατα, καθάπερ δικαιοῖς αὐτός, ἀλλ' ὡς ἐνέργεια οὔσαι τοῦ Θεοῦ· εἰ δέ τὰ τῶν ἐνεργειῶν ἀποτελέσματα τις εἴποι, καί τούτων οὐσίαι μὲν ἔστιν ἅ, θεῖαι δ' οὔμενον. Οὐ μή, (σελ. 552) ἀλλ' ἵνα τό πλῆθος ἀφῶ τῶν παρ' αὐτοῦ θείων οὐσιῶν λεγομένων, ὡς μή καί αὐτός πλήθει περιπέσω λόγων, εἰ τὰ περί Θεόν λεγόμενα τοῦ Θεοῦ ἐστιν οὐσίαι, περί Θεόν δέ λέγεται καί τὰ κτίσματα, ὡς πολλαχοῦ τῆς ἱεραῆς εὔροι τις ἂν Γραφῆς, κτιστὴ ἔσται κατ' αὐτόν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

Καί μὴν τό σοφόν καί ἀγαθόν καί τό φῶς καί ἡ ζωὴ καί ὅσα σχεδόν λέγεται περί αὐτόν δι' ὀνομάτων προαγόμενα, πῶς ἂν οὐσία εἴη, τῶν ὀνομάτων, εἴ τις ἐξετάσειε, μηδ' ἐφ' ἡμῶν οὐσιῶν ἀλλ' ἐνεργειῶν δηλωτικῶν γε ὄντων; Πῶς ἂν οὖν ἐπὶ Θεοῦ τὰ ὀνόματα οὐσίαν φαίη τις, ὅπου γε οὐδ' ἂν λόγος εὐρεθείη σημαντικός τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης; Ὅσοι γάρ τῆς ὄντως ἀληθείας εἰσίν ἐρασταί οὐ θεμιτόν οἴονται ὑμνεῖν τήν ὑπερουσιότητα τήν θεαρχικὴν οὔτε ὡς λόγον ἢ δύναμιν ἢ ζωὴν ἢ οὐσίαν ἢ ἀγαθότητα, ἀλλ' ὡς παντός ὀνομάτος τε καί πράγματος ὑπεροχικῶς ἀφειμένην· ἀλλ' ἐπεδήπερ αὕτη πάντων ἐστίν αἰτία, ἐκ πάντων τῶν αἰτιατῶν αὐτὴν ὑμνητέον, ἐπεὶ καί περί αὐτὴν πάντα καί αὐτῆς ἔνεκεν, ὡς Διονυσίῳ τε τῳ μεγάλῳ καί τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ καί πᾶσι τοῖς ἐξ αἰῶνος ὑμολόγοις αὐτῆς. Ἐπεὶ τοίνυν περί αὐτὴν πάντα τήν θεαρχικὴν ὑπερουσιότητα, τὰ δέ περί αὐτὴν οὐσίαι θεῖαι κατὰ σέ, πάντα ἄρα θεῖαι οὐσίαι κατὰ σέ εἰσιν.

Ἔτι, ἐπεὶ μή μόνον αἱ θέσεις, ἀλλὰ καί ἀφαιρέσεις τῶν περί Θεόν εἰσιν, ἔσονται καί αὗται θεῖαι οὐσίαι κατὰ σέ, καίτοι μή πεφυκυῖαι δηλοῦν ὃ ἐστίν, ἀλλ' ὃ μή ἐστίν. Ἄλλ' εἰ μή αὗται, καίτοι μᾶλλον τῶν περί Θεόν θέσεων ἀρμόττουσαι Θεοῦ, πῶς ἄρ' αἱ θέσεις εἶεν ἂν οὐσίαι θεῖαι; Πῶς δέ καί ἅ ταῖς ἄλλαις οὐσίαις τὰ καθ' αὐτό, ταῦτα Θεῳ τὰ περί αὐτόν ἐστιν; «Ἐπεὶ» φησί «μή ἔστιν εἶναι τε καί μή». Τίς ἢ νέα αὕτη καί παράδοξος

θεογνωσία; Τό γάρ καθ' αὐτό τινι ὑπάρχον οὐκ ἔνι (σελ. 554) καθ' ἑνὶ καθ' οὐδένα τρόπον μὴ εἶναι τοῦτο ἐκεῖνο. Οἷον τί λέγω; Καθ' αὐτό ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ τό εἶναι λογικόν· οὐκ ἔνι γοῦν τόν ἄνθρωπον μὴ εἶναι λογικόν. Τῶν δέ περί Θεόν λεγομένων, ζωὴ τε καὶ οὐσία καὶ δύναμις, ἀλλὰ καὶ πάντων τούτων ὑπερξεξηρημένος ὑπάρχει ὁ Θεός καθ' ὑπεροχὴν μὴ εἶναι ταῦτα λέγεται, καὶ τοῦ εἶναι ταῦτα τό μὴ εἶναι θεοπροσεστέστερόν τε καὶ ἀληθέστερον· οὐκ ἄρα τῷ Θεῷ τὰ περί αὐτόν ἅ ταῖς ἄλλαις οὐσίαις τὰ καθ' αὐτό. Οὐ μόνον δέ τὰ ἀντιφατικῶς ἀντικείμενα λέγεται ἅμα ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ τὰναντία· «φῶς γάρ ὡς ἱμάτιον» λέγεται περιβληθῆναι καὶ «φῶς οἰκεῖν ἀπρόσιτον», ἀλλὰ καὶ «ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ» καὶ «γνόφος ὑπὸ τούς πόδας αὐτοῦ» ταῖς δέ ἄλλαις οὐσίαις οὐκ ἔνι καθ' αὐτό τὰ ἐναντία εἶναι· τῶν ἀδυνάτων ἄρ' εἶναι τῷ Θεῷ τὰ περί αὐτόν ἅ τὰ καθ' αὐτό τοῖς ἄλλοις.

Ἔτι τῶν περί τόν Θεόν τὰ μὲν μᾶλλον λέγεται, τὰ δ' ἦττον, καὶ ἐπὶ τῶν θέσεων, μᾶλλον γάρ ζωὴ ἢ αὔρα, καὶ ἐπὶ τῶν ἀφαιρέσεων, εἰ καὶ ἀντεστραμμένως, μᾶλλον γάρ οὐκ αὔρα ἢ οὐχὶ ζωὴ· καὶ αἱ ἀφαιρέσεις δέ πᾶσαι τῶν θέσεων πασῶν μᾶλλον προσήκουσι Θεῷ. Τῶν δέ καθ' αὐτό ταῖς ἄλλαις οὐσίαις οὐδέν μᾶλλον καὶ ἦττον πρόσεστιν αὐταῖς, οὐδέ γάρ μᾶλλον ὁ ἄνθρωπος ζῶν ἢ λογικόν· ἐπεὶ γάρ οὐδ' οὐσία μᾶλλον οὐσίας οὐδ' οὐσιῶδες ἕτερον ἑτέρου μᾶλλον. Καὶ μὲν δὴ τετραχῶς τοῦ καθ' αὐτό λεγομένου, καὶ οὐδένα τρόπον τὰ περί Θεόν ἂν εἴη καθ' αὐτό· οὔτε γάρ δι' αὐτά τό θεῖον, καὶ γάρ ἀνάιτιον, οὔτε ἐν τῷ λόγῳ ταῦτα τῷ τί ἐστι Θεός, δεικνύντι, καὶ γάρ οὐδ' ἐφεῖται ζητεῖν ὅπως τί ἐστι Θεός, ἀλλ' οὐδέ τό θεῖον ἐν τῷ λόγῳ ἂν αὐτῶν ληφθεῖη, καὶ γάρ ὑπὲρ ἔννοιαν τό θεῖον. (σελ. 556) Αὐθυπόστατα δέ πῶς ἂν εἴη, μέχρις ἂν καθ' ὑποκειμένου πως λέγοιτο καὶ τό εἶναι περί τι μὴ ἀποβάλλοι; Διατί δέ καὶ μὴ καθ' αὐτό αὐτά φαμεν Θεῷ ἀλλὰ περί Θεόν; Ἐπεὶ δέ καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος οὐκ ἐκ τῶν καθ' αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τῶν περί αὐτῶν φησι γινώσκειν τόν Θεόν ἡμᾶς, συμβήσεται κατὰ τόν τοῦ φιλοσόφου λόγον οὕτω γινώσκειν ἡμᾶς τόν Θεόν, ὡς καὶ τὰς ἄλλας οὐσίας γινώσκομεν· ἐκ γάρ τῶν καθ' αὐτό αὐταῖς ὑπαρχόντων γινώσκομεν αὐτάς, ταῦτα δέ Θεῷ τὰ περί αὐτόν ἐστι λεγόμενα ἐξ ὧν αὐτόν γινώσκομεν.

Ἔτι, εἰ ὁ Θεός γινώσκει ἑαυτόν ἢ ἐστι, τὰ δέ περί Θεόν αὐτῷ ἐστιν ἅ ταῖς ἄλλαις οὐσίαις τό καθ' αὐτό, ἡμεῖς δ' ἐκ τῶν περί αὐτόν γινώσκομεν αὐτόν ἢ ἐστι, καὶ ἡμεῖς αὐτόν γινώσκομεν, ὡς αὐτός γινώσκει ἑαυτόν· οὕτως ὁ φιλόσοφος ἀπό τῆς ὑπερανιδρυμένου τοῦ παντός καὶ ἀλήπτου καὶ ἀφθέγκτου τῆς θεαρχικῆς ὑπερουσιότητος εἰς ἀφασίαν ἡμᾶς περικλείσαι φιλονεικῶν, ἔλαθεν ἑαυτόν ταῖς κάτω ταύτην οὐσίαις συντεταχῶς.

Καιρῶν δ' ἂν εἴη καὶ τούς ἀποδεικτούς αὐτῷ κανόνας, αὐτήν τὴν ἀπόδειξιν, μᾶλλον δέ τὴν αὐτοαπόδειξιν, ἣν ἐκ τῆς Ἀριστοτέλους σοφίας κατὰ τῶν ἡμετέρων λόγων προεχειρίσατο παραγαγεῖν εἰς μέσον καὶ διασκέψασθαι· τάχα γάρ ἂν καὶ αὕτη τῶν τερετισμάτων φανείη, ὃ τὰς πλατωνικὰς ἰδέας ὁ Ἀριστοτέλης αὐτός τὰ ἐκείνου παιδεύματα ἐπισκώπτων ὠνόμασεν. Εἰ δέ τῶν ἐν ταύτῃ τι χρήσιμον ἡμῖν, θαυμαστόν οὐδέν· καὶ παρά τῶν ὄψεων γάρ ἔστι τι χρηστόν φάρμακον ἡμῖν, ἀλλ' ἀνελοῦσι καὶ διελοῦσι καὶ συσκευασμένοι καὶ χρησαμένοι σὺν λόγῳ κατὰ τῶν ἐκείνων δηγμάτων. Πρὸς μὲν οὖν Πλάτωνα καὶ τὴν καθ' ἐκεῖνον ἀπόδειξιν Ἀριστοτέλης ἡμῖν ἀρκέσει· καὶ γάρ φησιν· εἰ τό καθόλου πρό τῶν πολλῶν, ὡς ὁ Πλάτων ἔλεγεν, ἀπόδειξις (σελ. 558) λοιπόν οὐκ ἔσται, οὐδέ γάρ δυνατόν κατηγορεῖσθαι τῶν πολλῶν τό ἐνιαίως ὑφεστώς καὶ ταῦτα πρό τῶν ἄλλων πάντων, κατηγορουμένου δέ χωρὶς ἀπόδειξις οὐκ ἔστιν· ἀλλ' οὐδέ μέσος ἔσται ὄρος, ὑποκείται γάρ τῷ πρό τῶν ἄλλων, ἀλλὰ τοῦτ' ἀδύνατον, μέσου

δέ χωρίς απόδειξις οὐκ ἔσται.

Πλάτωνι μὲν οὖν ἀντιστήσωμεν κάκεινου παιδεύματα, ἐκουσίως ἀντιτεταγμένον, τῷ δ' Ἀριστοτέλει τὰ οἰκεῖα, τὸν φιλόσοφον δηλαδὴ τοῦτον, εἰ καὶ μὴ ἐκόντα εἶναι. Πρῶτον δ' ἴδωμεν πῶς αὐτός τούς ἡμῶν περὶ τῶν θείων λόγους μηδαμῶς εἶναι ἀπόδειξιν ἀποδεικνύειν οἶεται, καὶ πρῶτον τὸ πρῶτον, ὡς τῶν ἄλλων κράτιστον καὶ οἷον ἀνυπόστατον τε καὶ ἄμαχον προβεβλημένον ἀνέδην καὶ τῇ σφοδρᾷ φορᾷ καθάπερ ροῖζον ἔχον ὑπηχοῦντα τὴν λοιδορίαν· «ὅπερ τοῖς γεωμέτραις ἀρχὴ καὶ ἀξίωμα, τοῦθ' ἡμῖν» φησιν «αἱ τῶν πατέρων ἀποφάνσεις· οὐδεμίαν ἄρα χρὴ ἐκ συλλογισμοῦ λαβεῖν», ὡς περ οὐδ' οἱ γεωμέτραι τὰς τῆς οἰκείας ἔξεως ἀρχάς· «ὁ δὲ τοῦτο ποιῶν ἀμαθὴς καὶ ἀπαίδευτος». Εὐγε, ὁ πεπαιδευμένος οὐ καὶ αὐθις ἐξυβρίζων τῇ περιουσίᾳ τῆς παιδείας. Ἄλλ' ἐπειδήπερ ὡς γεωμετρικὰς ἀρχὰς καὶ κατὰ σέ τὰς τῶν πατέρων ἀποφάνσεις ἔχομεν, τὸ ἐκ τούτων συναγόμενον ἀπόδειξις ἐστὶν ἡμῖν, ὡς περ καὶ τὸ ἐκ γεωμετρικῶν ἀρχῶν τοῖς γεωμέτραις.

Ποῦ δὴ ἐκεῖνο ὡς ἐπὶ τῶν θείων ἀπόδειξιν οὐκ ἐνὶ λέγειν οὐδαμῶς ὑπὲρ οὔ σοι πᾶς ὁ λόγος; Ἄλλ' ὁ μὴ ἐκ τούτων τῶν ἀρχῶν συλλογισμὸς γινόμενος οὐ θεολογικός, ὡς περ οὐδέ γεωμετρικός ὁ μὴ ἐκ γεωμετρικῶν ἀρχῶν. Οὐκοῦν θεολογικός συλλογισμὸς διαλεκτικός οὐδέποτε, ὡς περ οὐδέ γεωμετρικός· ὄρας πῶς ἔλαθες συνηγορῶν ἡμῖν; Τῆς γὰρ σῆς προθέσεως ἅπαν τὸναντίον ἐξ αὐτῶν τῶν σῶν ὑπὲρ αὐτῆς ταύτης τῆς προθέσεως ἐκβαῖνον ἀποδέδεικται (σελ. 560) λόγων· οὕτω πᾶν τὸ μὴ τῇ ἀληθείᾳ συμβαῖνον καὶ ἑαυτῷ ἀνακόλουθον. Ἄλλὰ γεωμετρικὰς μὲν ἀρχὰς δεῖξομεν ἐξ οὐ γεωμετρικῶν ἀρχῶν, τὰς δὲ θεολογικὰς ἐξ οὐ θεολογικῶν, οὐ; Καὶ γὰρ τούτων ἐκτός οὐδὲν ἀξιοπίστον περὶ Θεοῦ τῷ πληρώματι τῆς ἐκκλησίας κρίνεται, καὶ εἰσέρχεσθαι δεῖ πρὸς ταύτην διὰ τῆς ἀυλῆς, τουτέστι τῆς Γραφῆς· ἐκ τῶν ὁμοίων ἄρα καὶ αὐτὰς δεῖξομεν πιστάς, καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀντιλέγουσιν αἰρετικοῖς εἰκότως, ὅτι ὁ μὲν περὶ γεωμετρικῶν ἀρχῶν ζητῶν τοῖς γεωμέτραις ἀπιστεῖ, οἱ δὲ περὶ θεολογικῶν, καὶ μάλιστα πρὸς οὓς ἡμῖν ὁ λόγος, πιστεύειν μὲν φασι τοῖς μεμαρτυρημένοις θεολόγοις, ἀμφιγνοῦσι δὲ τινα τῶν παρ' ἐκείνων εἰρημένων· ἂν οὖν ἀπὸ τῶν φανερώς αὐτοῖς ἐκπεφασμένων καὶ τούτοις συνωμολογημένων ἀκολουθῶς τὸ ζητούμενον συναγάγωμεν, ἐλύσαμεν τὴν ἀμφιστήτησιν καὶ διὰ τοῦτο θεολογικῶς καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς θεολογίας δεῖκνυνται, εἰ μὴ ἄρα πρὸς Ἑλληνας ἡμῖν ὁ λόγος εἴη.

Καπὶ τούτων δὲ ἐπ' ὀλίγον τὰ εἰκότα καταλλήλως αὐτοῖς προχειρισάμενοι, τὰς τῶν θαυμάτων ἔπειτα προδείξομεν ἀνάγκας, ἀφ' ὧν ὅ,τι ἂν συμπερανθεῖ θεολογικῶς ἔσται ἀποδεδειγμένον. Ἄ δὴ σύ περὶ τῶν θείων διατελεῖς συλλογιστικῶς δεικνύων, εἰ μὲν ἐκ τῶν θεολογικῶν ἀρχῶν, ἀπόδειξις ἄρα τὸ δειχθέν, ἐκ γὰρ ἀποδεικτικῶν καὶ κατὰ σέ δέδεικται ἀρχῶν, εἰ δὲ μὴ ἐκ τῶν τοῖς πατράσιν εἰρημένων, οὐδαμῶθεν ἔξει τὸ πιστόν. Ὡστ' οὐχ ὅπως οὐκ ἀποδεικτικῶς δεικνύεις, ἀλλ' οὐδέ διαλεκτικῶς· σοφιστικῶς οὖν εἶπερ συλλογιστικῶς· οὕτω κατ' αὐτὸς σαυτοῦ ἠγωνισμένως ἔχεις.

Ἄ δὴ τὸν τεῦθεν αὐχεῖς σαυτὸν ἐξαίρων ταῖς μαγαληγορίαις ὡς τὸ ἐν λόγοις κράτος ἔχοντα, παρεῖναί μοι δοκῶ. Καὶ γὰρ ὡς περ ἀνωτέρω τάναντία τῆς οἰκείας (σελ. 562) θέσεως ἔλαθεν παθῶν, οὕτω δὴ κάνταῦθα ἀποδεικτικώτατον ἅμα καὶ θεολογικώτατον θέλων δεῖξαι σεαυτόν, τῶν περὶ τὰ τοιαῦτ' ἀμυήτων εἰς ἐφάνης· τὴν τε γὰρ ἀντιστροφὴν, ἣν ἐξ ἀνάγκης αἱ πλείους προτάσεις ἔχουσι τῶν θεολογικῶν συλλογισμῶν, ἔστιν ὧν ἐξισαζόντων ὄρων διὰ τὸ μοναδικώτατον τοῦ προκειμένου, καὶ αὐθις τῶν ἐν ταῖς ἀποδείξεσιν αἰτίων ὅσα ἅμα, εἰ καὶ τρόπον ἕτερον, ἀγνοῶν παντάπασιν ἐδείχθη, καὶ ὅτι τὰ ἐλάττω τῶν αἰτημάτων οὐκ ἐλάττω, ὅταν μὴ καὶ

δυνάμει ἢ ἐλάττω, καί ὅτι οὐχ ἀπλῶς ἢ ἐξ ἐλαττόνων αἰτημάτων ἀπόδειξις φέρεται τό κρείττον, ἀλλά βελτίων αὐτῆς ἢ ἐκ πλειόνων, ὅταν γνωριμωτέρας ἔχη τὰς προτάσεις. Ταῦτα μὲν οὖν καί ὅσα μεταξύ τούτων ἐν οὐ παικτοῖς παίζεις κατὰ σεαυτοῦ παρήσω κλέψιεν γάρ ἄν οὐδεμίαν, ὡς οἶμαι, ἀκοήν, κἄν κλέψωσιν, οὐδεὶς μοι λόγος.

Δι' ὅδε τί δόξεις ἄν λέγειν; «Διὰ μέσου δείκνυσιν ὁ ἀποδεικτικός, καί τούτου αἰτίου» πλημμελές δέ λίαν αἴτιον εἶναι οἶεσθαί τι, δι' ὃ τό Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ Πατρός; πῶς οὖν σύ τό φύσει ἐξ αὐτοῦ εἶναι ὡς αἴτιον ἄν θείης; Οὗτος μὲν οὖν ὁ λόγος οὐ τήν ἀπόδειξιν μόνον, ἀλλά καί τούς σούς, ὧ φιλόσοφε, καί πάντας ἀπλῶς τούς τε ὄντας τούς τε ἐσομένους περί Θεοῦ συλλογισμούς ἀσυλλογίστους δείκνυσι καί πλεμμελεῖς; χωρίς γάρ μέσου, καί τούτου τοῦ συμπεράσματος αἰτίου, συλλογισμός οὐκ ἔστιν ἀσφαλής; ἄν δέ τό μέσον φερωνύμως ἔχη μέσον, κατὰ σέ λίαν ἔσται περί τό θεῖον πλημμελής.

Ἄλλα τοῦτο μὲν ἀφῶμεν. Ἐρωτῶ δέ σε τόν μόνον ἀσφαλῆ θεωρήμονα; ἐκ Θεοῦ καί ἡμεῖς («τά γάρ πάντα» φησιν «ἐκ Θεοῦ»), ἐκ Θεοῦ καί ὁ μονογενής; υἱοί Θεοῦ καί ἡμεῖς («εἶπα γάρ» φησι «θεοί ἐστε καί υἱοί ὑψίστου πάντες») Υἱός Θεοῦ καί ὁ μονογενής; ἀλλ' ἡμεῖς μὲν ἐκ (σελ. 564) Θεοῦ τε καί υἱοί Θεοῦ Πατρός, Υἱοῦ καί Πνεύματος; ἐν γάρ τοῖς τρισί τούτοις ὁ ὑψίστος ἡμῖν ἐγνώσθη; καί τοίνυν ἐκ τούτων μὲν ἡμεῖς, ὁ δέ Υἱός ἐκ μόνου τοῦ Πατρός; ἔστι δὴ τι αἴτιον δι' ὃ ἡμεῖς μὲν ἐκ τῆς τρισυποστάτου θεότητος, ὁ δέ Υἱός ἐκ μόνου τοῦ Πατρός; Εἰ μὲν οὐκ ἔστι, καί ἡμεῖς λοιπόν ἀναιτίως ἐκ Θεοῦ, εἰ δέ δι' αἰτίαν, τήν ἀγαθότητα τήν θείαν δι' ἣν ἢ κτίσις καί ἢ ἐν τοῖς κτίσμασι χάρις; ταῦτα δέ κοινά Πατρός, Υἱοῦ καί Πνεύματος; τό τε γάρ εἶναι καί τό εἶναι πᾶσιν ἐκ Πατρός δι' Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι; εἰ τοίνυν χάριτι Θεοῦ ἡμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ, τό μή κατὰ χάριν, ὃν δέ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἡμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ, τό μή κατὰ χάριν, ὃν δέ ἐκ τοῦ Θεοῦ, πῶς ἄλλως γε ἢ φύσει; Τό δέ φύσει τοῦτο οὐδέν ἕτερόν τι δείκνυσιν ἢ τόν Πατέρα μόνον αἴτιον τῶν ἀχρόνως ἐξ αὐτοῦ προβαλλομένων; πῶς οὖν τοῦτο λέγειν πλημμελές; Ἄλλ' εἰ καί τό φύσει τοῦτο αἴτιον τις εἴποι, οὐδέ τοῦτο πλημμελές; τῷ τε γάρ Πατρί συναπτόμενον, ἐκεῖνον αὐτόν δείκνυσι τό αἴτιον, τῷ τε Υἱῷ καί τῷ ἀγίῳ Πνεύματι, ταῦτ' αὐτά αἰτιατά; οἷον «διατί ὁ Πατήρ, Πατήρ κυρίως τοῦ Υἱοῦ; διότι φύσει ἐστί Πατήρ ἐκεῖνου». Ἐπί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Πνεύματος ὁμοίως.

Ἐπειτα οὐδ' ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' ὁ τῆς οἰκειότητος ἐντεῦθεν δεικνύμενός ἐστιν. Οὐκ οὐκ πλημμελές ἐνταῦθ' αἴτιον «τό τήν οἰκειότητα δηλοῦν» εἰπεῖν, «τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως ἀρρήτου φυλαττομένου», καθάπερ καί ὁ μέγας Βασίλειος πρός Σεραπίωνα τόν θεῖον γράφει, διευκρινῶν αὐτῷ πῶς ἐκ Θεοῦ λέγεται τό Πνεῦμα τό ἅγιον; οὕτω τοῖς ἐν Πνεύματι λαλοῦσι περί Πνεύματος ἀκριβῶς ὁμολογεῖ τά ἡμέτερα. Ταύτη μὲν οὖν ταῦτ' ἐχέτω.

Περί δέ ἀφῆς καί ἐπιστήμης, ὅπως ἐπί τῶν θείων γίνεται, εἰρήκαμεν ἀρχόμενοι; τοῦ δέ μεγάλου Διονυσίου καταψεύδεται σαφῶς λέγων αὐτόν λέγειν «μηδέ τῆ σκιᾷ τῆς τοῦ Θεοῦ σκιᾶς ἐντυχεῖν» (σελ. 566) ἐντυχεῖν τούς θεόπτας τῶν πατέρων, τούτοις τε κάκείνῳ οἶά τις ψευδομάρτυς ἀναιδῶς ἐπανιστάμενος καί δι' ἐκείνων πολεμῶν ἡμῖν, μᾶλλον δ' ἴν' ἀληθέστερον εἴπων, σὺν ἐκείνοις; αὐτός γάρ ὁ μέγας Διονύσιος καί τό πῦρ καί τόν ἀέρα καί τό ὕδωρ καί τήν γῆν ἐμφανεῖς τύπους ἔχειν λέγει τῆς θεαρχικῆς ιδιότητος, καί ὁ μὲν μεῖζων τῶν μεγάλων τούτων Παῦλος «τά ἀόρατά» φησι «τοῦ Θεοῦ, ἀπό κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθοραῖται, ἢ τε ἀίδιος αὐτοῦ δύναμις καί θεϊότης». Εἰ δέ μή χαρακτῆρά τινα τοῦθ' ἐκεῖθεν ἴσχει, πῶς ἄν ὀρῶτο τοῖς ποιήμασιν ἐκεῖνα; Καί αὐτά μὲν οὖν τά τῶν κτισμάτων ἄψυχα ἐμφανεῖς τύπους ἔχει τοῦ Θεοῦ; τῶν

δ' ἐν αὐτοῖς λογικὴν ψυχὴν νοερὰν ἔχόντων οἱ τοὺς ὁμοφυεῖς πάντας τῇ θεωρίᾳ ὑπερακοντίσαντες οὐδέ 'σκιάν σκιάς' ἔχουσι Θεοῦ;

Καὶ ὁ μὲν νόμος σκιάν εἶχε τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ὅτε δ' ἡ χάρις ἐπέφανε καὶ ἡ ἀλήθεια ἦλθε, τῶν εὐδοκιμησάντων κατ' αὐτὴν ἡ θεοπτία οὐδέ σκιά σκιάς ἔστι; Καὶ ὁ μὲν ἀπόστολος κοινῇ πᾶσιν «ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετέ» φησιν «ὅτι Χριστὸς οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, εἰ μὴ τι ἄρα ἀδόκιμοί ἐστε;», σὺ δέ φῆς ὡς οἱ τῇ θεωρίᾳ ὑπεραναβεβηκότες οὐδέ σκιά σκιάς ἐντυχάνουσι; Καὶ τό μὲν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ κράζει ἐν ταῖς καρδίαις τῶν διὰ καθαρότητα ἠξιωμένων «ἄββᾶ ὁ Πατήρ», σὺ δέ ταύτην τὴν «ἐπίγνωσιν» καὶ τὴν ἐνοίκησιν καὶ τὴν οἰκείωσιν οὐδέ γοῦν σκιάν σκιάς εἶναι δίδως; Καὶ ὁ μὲν Κύριος μακαρίζει τοὺς καθαρούς τῇ καρδίᾳ ὡς τὸν Θεὸν ὀψομένους· πότε; ὅτε καὶ ἡ κάθαρσις. Καὶ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ φησιν ὅτι «ἐγὼ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν», καὶ αὐτῆς «ὁ ἀγαπῶν με τὰς ἐντολάς μου πληρώσει, καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐλευσόμεθα καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ (σελ. 568) ποιήσομεν». Τοιαῦτα μὲν οὖν τοσαῦτα καὶ πλείω τούτων ἢ τῶν λογίων φησὶν ἀλήθεια, σὺ δ' οὐδέ σκιάν σκιάς ἔχειν οἶει τοὺς καὶ τὰς νοεράς ἐνεργείας ὑπεραναβεβηκότας καὶ ταῖς παμφαέσιν ἐνωθέντας ἀκτίσι, καίτοι τό μὴ σκιάν σκιάς ἔχον τοῦ Θεοῦ, οὐδέ θεῖον εἶναι δύναται; Πῶς οὖν οὐ τοιοῦτοι οἱ γε θεοειδεῖς καὶ μὴ γνόντες μόνον, ἀλλὰ καὶ παθόντες τὰ θεῖα;

Καὶ τί λέγω ὡς οὐδέ θεῖον τό μηδέ σκιάν σκιάς ἔχον τοῦ Θεοῦ; Καὶ γάρ οὐδ' ἐν τοῖς οὔσιν ὅλως εἶναι δυνατόν· ἔστι γάρ ὃν οὐδέν ὃ τῆς τοῦ καλοῦ παντάπασι μετουσίας ἐστέρηται· τό δέ μηδέ σκιάν σκιάς ἔχον, πῶς οὐκ ἂν τ' ἀγαθοῦ παντάπασιν ἐστερημένον εἴη; Τί οὖν; Ὁ μὲν καὶ τῆς χειρίστης ἐφιέμενος ζωῆς, ἐμπαθοῦς τε ὁρμῆς, ἀπερισκέπτου τε καὶ προσύλου προσπαθείας ἀνάπλεως, κατ' αὐτόν τόν ὑπό τῆς σῆς φιλοσοφίας συκοφαντούμενον, μετέχει τ' ἀγαθοῦ κατ' ἀμυδρόν ἀπήχημα, οἱ δέ τῆς ἀρίστης πολιτείας μὴ μόνον ἐπιθυμήσαντες, ἀλλὰ καὶ εὐμοιρήσαντες καὶ πρὸς τὴν ἀπαθῆ θεωρίαν ἀναδραμόντες διὰ τῆς πρὸς τό ὄντως ἀγαθὸν ὀλικῆς ἀνατάσεως, οὐδέ σκιάν σκιάς ἔχουσι τοῦ ἀγαθοῦ;

Καὶ πᾶς μὲν ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ἴσως καὶ ὁμοίωσιν· οἱ δέ τῷ προσανέχειν διὰ βίου τῷ Θεῷ τῇ αὐτῷ καὶ ἀπειλικρινημένη καὶ ἀδιαλείπτω προσευχῇ καὶ διὰ τῆς ἀνεπιστρόφου πρὸς Θεὸν ἀνανεύσεως πρὸς ἀγγελικὴν ἤδη μετασκευασθέντες ἀξίαν οὐδέ σκιάν σκιάς ἔχουσι Θεοῦ; Καλῶς ἄρα διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννης ἀπεκάλυψεν ἡμῖν ὅτι «τὰ ἐν τῇ ψήφῳ τῇ λευκῇ οὐδεὶς δύναται γνῶναι, εἰ μὴ ὁ λαβὼν· μὴ ὅτι γάρ οὐ γνῶναι δύναται, ἀλλ' εἰ μὴ πιστόν ὑπέχει οὖς, οὐδ' εἶναι ὅλως οἶεται τι, τὴν ὄντως οὔσαν θεωρίαν ἀβλεψίαν λογιζόμενος, οὐχ ὡς ὑπὲρ αἴσθησιν καὶ γνῶσιν, οἷόν τινα γνόφον ἱερόν, ἀλλ' ὡς μηδαμῆ οὔσαν μηδαμῶς.

(σελ. 570) Ταῦτα ἄρα καὶ ὁ φιλόσοφος, ψυχικός ἀντικρυς ὢν καὶ μὴ δεχόμενος τὰ τοῦ Πνεύματος, τοὺς τε δι' αἰῶνος θεόπτας ἀναπεφηνότας οὐδέ σκιάν γοῦν σκιάς ἰδεῖν ἀπεφῆνατο Θεοῦ, καὶ τῶν περιόντων ἔστιν ὢν μαθητῆς γενόμενος, διὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως καὶ τῆς ἀπεδεδοκιμασμένης σοφίας ὡς μὴ γνούσης τόν Θεόν ἐπεστράτευσε τοῖς διδασκάλοις. Ἐπεὶ γάρ πρὸς αὐτόν ἔλεγον ἐκεῖνοι κατὰ πατροπαράδοτον ὑφήγησιν τοῖς ἀρχομένοις τόν νοῦν εἰς ἑαυτόν, ἅτε δυσχερῶς ἀπαλλαττόμενον τῶν ἕξω, μηχαναῖς τισιν ἐπιστρέφειν βιάζεσθαι τῶν εἰθισμένων εἶναι καὶ οὕτω πρὸς ἑαυτοὺς βλέπειν καὶ κατὰ τόν ἕξω ἄνθρωπον, αὐτὸς διὰ τοῦτο κατὰ τῶν διδασκόντων ἐχώρησεν. Ἀλλὰ τί λέγω τοὺς ἄρτι πρὸς τόν ἀγῶνα τοῦτον ἀποδυσασμένους πρὸς ἑαυτοὺς καὶ κατὰ τόν ἕξω ἄνθρωπον στρέφειν; Καὶ τῶν τελεωτέρων γάρ εἰσιν οἱ τούτῳ χρησάμενοι τῷ σχήματι κατὰ τὴν προσευχὴν, εὐήκοον τό θεῖον ἔσχον. Καὶ αὐτὸς ὁ τὴν θεοπτίαν τελεώτατος

Ἡλίας, τὴν κεφαλὴν τοῖς γόνασιν ἐρείσας καὶ οὕτω τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ τὸν Θεὸν φιλοπονώτερον συναγαγών, τὸν πολυειδῆ ἐκεῖνον ἔλυσεν ἀυχμόν.

Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ τῷ γεννάδα τούτῳ τὸν τοῦ Κάιν τρόμον ὑφισταμένῳ κατὰ νοῦν, τὴν τε ἀναπνοὴν μικρὸν ἐπέχειν συνεβούλευον οἱ καθ' ἡμᾶς, ὡς καὶ τὴν διάνοιαν πρὸς βραχὺ γοῦν συνεπιχοίη, τὸν τε ὀφθαλμὸν μὴ ᾧδε κάκεισε περιάγειν, ἀλλ' οἶον ἐρείσματί τινι τῷ οἰκείῳ στήθει ἢ τῷ ὀμφαλῷ τοῦτον προσερείδειν καὶ τὴν δι' ὄψεως ἔξω χεομένην δύναμιν τοῦ νοῦ τῆς καρδίας εἴσω πέμπειν αὐθις διὰ τοῦ τοιούτου σχήματος τοῦ σώματος (ὡς γάρ τῶν μεγάλων περὶ ταῦτα τίς φησι «τοῖς ἔξω σχήμασιν εἶωθεν ὁ ἔσω ἄνθρωπος συνεξομοιοῦσθαι μετὰ τὴν παράβασιν») ἐπεὶ ταῦτ' ἐκεῖνοι τούτῳ ὑπετίθεντο, μετὰ βραχὺ λίαν ἀφηνιάσας, οὐ μέχρι τοῦ λειποταξίου ἔστη, ἀλλὰ καὶ πικρὸς αὐτοῖς ἐπὶ συνόδου κατέστη κατήγορος, 'ὀμφαλοψύχους' (σελ. 572) ὀνόμαζων αὐτούς. Τάχα καὶ τὸν εἰπόντα πρὸς Θεὸν «ἡ κοιλία μου ἠχήσει ὡς κιθάρα καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος χαλκοῦν ὃ ἐνεκαίνισας» καὶ τὸν εἰπόντα ὡς «ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου» 'κοιλιοψύχους' ἂν οὗτος ἢ 'κοιλιονόμους' προσαγορεύσειε καὶ τὸν γράφοντα «μνήμη Θεοῦ κολληθήτω τῇ πνοῇ σου» παραπλησίαν ἐπιθείη τὴν ἐπωνυμίαν' καὶ διαβαλεῖ πάντας τοὺς διὰ σωματικῶν συμβόλων τὰ νοερά καὶ θεῖα καὶ πνευματικά καὶ τυποῦντας καὶ ὀνομάζοντας καὶ ἀνιχνεύοντας. Ἄλλ' ἐκεῖνους μὲν παρά τοῦτο βλάβει γε οὐδέν, αὐτὸς δὲ καὶ τῶν ἱερῶν παραπετασμάτων ἔξω μενεῖ καὶ οὐδὲ καὶ πρὸς τὰς σκιάς ἀτενίζειν ἔξει τῆς ἀληθείας.

Καὶ οὐ δυσχερανεῖς πάντως ταῦτα παρ' ἡμῶν ἀκούων' ἐγγυτέρῳ γάρ σε Θεοῦ ποιοῦμεν ἢ σὺ τοὺς ἠνωμένους Θεῶ' τῶν γὰρ σκιῶν ἡμεῖς σε ἐκβάλλομεν, σὺ δ' ἐκεῖνους καὶ τῆς σκιάς τῶν σκιῶν. «Ἄλλά νῦν», φησὶν, «ἐν ἐσόπτρῳ βλέπομεν» ὁ μέγας Παῦλός φησι. Τί οὖν τό ἔσοπτρον; Οὐδέ σκιάν σκιάς ἔχει τὴν ἐμφαινομένην, κἂν ἦττον διειδὲς καὶ λεῖον ἦ; Καὶ πῶς ἂν δεικνύοι τι καὶ πῶς ἂν ἔσοπτρον εἶη καὶ πῶς βλέπομεν ἐν αὐτῷ τι μηδὲ γοῦν σκιάν σκιάς ἔχοντι; Ὅταν δὲ καὶ αὐτὸς τις ἑαυτὸν ἔσοπτρον ἀκραιφνὲς κατασκευάσῃ Θεοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ τυχόν ἴλεω τοῦτον ἐν ἑαυτῷ ἔχη καὶ τούτῳ νοερώς ἐντυγχάνη, φῶς ὑπὲρ φῶς ὑπερφυῶς ἐν φωτὶ θεώμενος, τὸν ὀρῶντα μηδαμῶς ὀρίζον ὀφθαλμὸν, πῶς κἂν οὐδέ σκιάν ἔχοι τῆς τοῦ Θεοῦ σκιάς; Ὅταν καὶ νοῦς ἦ τό ἔσοπτρον, καὶ νοῦς κεκαθαρμένος καὶ ἀκηλίδωτος, φύσις ἄυλος, φῶς συγγενές, εἰ χρή λέγειν, τῷ ἀνωτάτῳ καὶ πρώτῳ φωτὶ, πῶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρώτου καταλαμπόμενος φωτὸς οὐκ αὐτὸ φαίνοιτ' ἂν μέθεξιν ὃ τό ἀρχέτυπον κατ' αἰτίαν ἐστὶ; (σελ. 574) Πῶς δ' οὐκ δι' ἑαυτοῦ φαίνοι τοῦ κρυφίου κάλλους ἐκεῖνου τὴν ὠραιότητα, καθά καὶ ὁ προφήτης λέγει ὅτι «ἡ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς»; Πῶς δὲ τοιοῦτος ὢν τε καὶ φαινόμενος, εὐωδία Χριστοῦ, τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ ἄγγελος, οὐδέ σκιάν σκιάς σχοίη τοῦ Θεοῦ; Πόθεν εἰς τούτους τοὺς ὄντως ἀφωτίστους καὶ πολυσκίους λόγους ἐλήλυθας, ὦ φιλόσοφε; Τῶν γὰρ σκιῶν τούτων πόρρω τὰ Διονυσίου τοῦ μεγάλου συγγράμματα' τοσοῦτο δὲ αὐτὸς μέγα τι χρῆμα δείκνυσιν οἰόμενος τὴν τῶν θεοφόρων ἀληθῆ καὶ μυστικὴν ἐποψίαν, ὡς καὶ τῆς κατὰ νοῦν αὐτῶν θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως ἀπεικονίσματα λέγειν τὰς τῶν ἱερῶν Γραφῶν διεξοδικὰς μαθητείας. Πόθεν οὖν τοῦτο προπετῶς φαντασθεῖς ἐξεῖπεν, ἐροῦμεν ἡμεῖς.

Ἔτερός τις τῶν ἀληθινῶν θεολόγων, τοὺς θρασεῖς θεολόγους ἐπιστομίζων, σκιάν μὲν λέγει τὴν ἐμφαινομένην τῷ κόσμῳ τοῦ Θεοῦ γινῶσιν, καὶ τὴν σκιάν ἔχειν ταύτης τῆς σκιάς τοὺς ἐν τοῖς ὀρωμένοις φιλοσοφοῦντας τῷ μηδὲ τῆς κτίσεως τὴν ἀκριβῆ κατάληψιν ἔχειν. Οὗτος δὲ ὁ μὴ πνευματικὸς καὶ τοὺς πνευματικὸς ἀνακρίνων, μὴ εἰδὼς ὅτι διαφέρει θεοπτία θεολογίας, καὶ τῆς ἀπὸ ὀρωμένων ἐς τὰ μάλιστα,

μετήνεγκεν ἀπ' ἐκείνης ἐπί ταύτην τῆς σκιᾶς τὴν διπλόην, μᾶλλον δὲ οὐδέ ταύτην τοῖς τῶν ἀοράτων θεωροῖς συγχωρεῖ τούτους δὲ διὰ τούτων ἀγεράστους δείξας τῶν λόγων, τούς ἕξω σοφούς «οὐκ ἔχει» φησίν, «ὅπως μὴ θαυμασίους ἠγήσεται, γενναίως», ὡς αὐτός περὶ αὐτῶν λέγει, «τὴν θείαν κατανενοηκότας ὑπεροχὴν καὶ δεινὸν ἰσχυριζομένους ἐπὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς θέαν ἄνωθεν παραγενέσθαι καὶ φῶς ἀναλάμψαι νοερόν, δι' οὗ ἔστι τοῖς θεοῖς συζυγεῖν καὶ κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν τὰς ἀπλᾶς ἔχειν θεωρίας. Ταῦτα δὲ ἀκούων λεγόντων, μὴ δύνασθαί» φησι «μὴ καὶ αὐτούς ὑπὸ Θεοῦ πεφωτίσθαι λέγειν». Τίνα τὸν φωτισμόν; Ὅν πάντως ὑφηγοῦνται. Τοῦτο τοίνυν ἀντικρὺς (σελ. 576) φησιν, ὡς οὐ δύναται μὴ θεοσεβεῖς τε καὶ θεόπτας διαφέροντας τῶν ἄλλων ἠγεῖσθαι καὶ προσαγορεύειν. Ἄλλ' ὡς μὲν τό ὑπ' ἐκείνων φῶς λεγόμενον βαθύ καὶ δεινόν σκότος ἐστὶ, καὶ ἡ ἄνωθεν θεὰ κάτωθεν καὶ δαιμόνιος τρανώς ἐν τῷ προτέρῳ πρὸς αὐτὸν ἀποδέδεικται λόγῳ, καὶ τὴν προσευχὴν ἣν διδόται τῷ Θεῷ καὶ ταύτην εἰς μέσον παραγαγόντες ἄθεον γνώμην ἀπεδείξαμεν οὕσαν· οὐ χειρόν δ' ἴσως κἀνταῦθα φάναι βραχύ τι περὶ αὐτῆς τοῖς προτέροις ἐκείνοις σύμφωνον καὶ ὁμόλογον.

Ὁ μὲν οὖν Δαυὶδ εἶπεν ὅτι «θεοὶ οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν ἀπολέσθωσαν»· ἐγὼ δ' ἄν φαίην προσθεῖς ὡς συναπόλοιτο τοῖς θεοῖς τούτοις ὑπεροχὴ Θεοῦ, ἢ μηδὲ τῆς ἀνειδέου κατ' ἐκείνους ὕλης προτέρα μηδ' ἐκ μὴ ὄντων προαγαγοῦσα τὰ ὄντα μηδὲ τῶν ἐν ἡμῖν ὀπωσθηποτοῦν φαινομένων ἀσυγκρίτως ὑπερανέχουσα μηδὲ τῆδε καὶ καθ' ἡμᾶς πρόνοιαν ποιουμένη. Ταῦτα γὰρ τὰ δόγματα Σωκράτους καὶ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος, οὐς οὗτος ὁ μαθητὴς ἐκείνων ὡς τὴν θείαν ὑπεροχὴν κατανενοηκότας ἐθαύμασεν. Ὁ δὲ Πυθαγόρας ἐν τοῖς ἀχρήστοις πλέον ἢ χρυσοῖς ἔπεσι ποιοῦτό φησιν εἶναι διηνεκῶς τό θεῖον, οἷος γένοιτ' ἄν ποτ' ἄνθρωπος σχολάσας· οὕτω κατενόησε τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ. Καὶ μὴ εἰ καὶ τὴν ὑπεροχὴν κατανενοηκότες ἦσαν, οὐδ' οὕτως ἄν ἦσαν πεφωτισμένοι· καὶ γὰρ οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ὃν ὡς Θεὸν κατενόησαν, εἴ γε καὶ κατενόησαν· καὶ οἱ δαίμονες γὰρ Θεὸν ὑψίστον ἴσασι τὸν Χριστόν, ὡς τό πνεῦμα τοῦ Πύθωνος ἔλεγε περὶ Σίλα καὶ Παύλου, «οὗτοι δούλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν», ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο πεφωτισμένους ὑπὸ Θεοῦ ἐροῦμεν τούς δαίμονας, καίτοι τοῦ ὑψίστου ὑψηλότερον οὐδέν οὐδ' ἴσον.

Τοῦ δὲ ὑπὲρ ἀπόδειξιν, ὅπερ Ἑλλήνων οἱ σοφοὶ καὶ ὁ τούτοις ἐπόμενος οὗτος οἶονταί τι μέγα, τὰ τε φύσει (σελ. 578) νοητὰ πάντα καὶ τῶν μὴ φύσει νοητῶν, ὑφ' ἡμῶν δὲ καὶ τῆς ἡμετέρας διανοίας γενομένων, ὑπερανέχει πολλά, καθάπερ καὶ πρότερον ἐδείξαμεν· εἰ δὲ καὶ ἡ κατ' ἐκείνους ἀπόδειξις τῶν μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντων ἐξελεγχθεῖη, καὶ τό ὑπὲρ ἀπόδειξιν τοῦτο τὴν κυνὴν πάντως Ἄδου περιβαλλόμενον οἰχῆσεται. Τί οὖν τό τέλος τῆς ἀποδείξεως; Ἡ τῆς ἀλθείας εὗρεσις. Τί τό μέσον; Τό αἴτιον ὃ οὕτως ἔχει καὶ οὐκ ἄλλως. Τίς ἡ ἀρχή; Κοιναὶ ἔννοιαι καὶ ἀξιώματα τὰ φύσει γνῶριμα καὶ πᾶσιν ἀνωμολογημένα.

Ἀρξώμεθα δὴ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς. Οὐδέν εὐρίσκεται πᾶσιν συνωμολογημένον τε καὶ ἀνωμολογημένον· εἰσὶ δ' ἐφεκτικοὶ τινες οἱ καὶ κοινῆ πᾶσιν ἀντιλέγουσι. Καὶ μὴν ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς γίνεσθαι τι κοινῆ πᾶσιν ἔννοια τῷ Ἀριστοτέλει δέδοκται καὶ τό ὑλικόν αἴτιον ἀεὶ τοῦ εἰδικοῦ προεῖναι καὶ πλεῖσθ' ἕτερα τοιαῦτα τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον· ἀλλ' ἡμῖν οὐ συνδοκεῖ πᾶν δὲ τούναντίον περὶ αὐτῶν δοξάζομεν σοφοὶ τε καὶ ἰδιῶται, γεγενῆσθαι μὲν γὰρ ἐκ μὴ ὄντων ἅπανθ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, προὑποστῆναι δὲ τό φῶς ἀστέρων, εἶδος ὃν αὐτῶν. Εἰ τοίνυν τὰ μὴ πᾶσι συνομολογούμενα μηδὲ φύσει γνῶριμα, πᾶσι δὲ συνομολογούμενον οὐδέν, κατὰ σέ τε καὶ ἐκείνους οὐδέν τῆ φύσει γνῶριμον· τῶν δὲ φύσει γνῶριμων ὑμᾶς ἐπιλιπόντων συνεπιλείπει πάντως καὶ ἡ ἀπόδειξις· πᾶσαν

γάρ ἀποδεικτικὴν ἀρχὴν καὶ πρότασιν φύσει γνῶριμον εἶναι δεῖν καὶ αὐτός ἐν τοῖς πρὸς ἡμᾶς σου γράμμασι διαγορεύεις.

Ἀρξώμεθα δὴ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς. Οὐδέν εὐρίσκεται πᾶσιν συνωμολογημένον τε καὶ ἀνωμολογημένον· εἰσὶ δ' ἐφεκτικοὶ τινες οἱ καὶ κοινῇ πᾶσιν ἀντιλέγουσι. Καὶ μὴν ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς γίνεσθαι τι κοινῇ πᾶσιν ἔννοια τῷ Ἀριστοτέλει δέδοκται καὶ τό ὑλικόν αἴτιον αἰεὶ τοῦ εἰδικοῦ προεῖναι καὶ πλεῖσθ' ἕτερα τοιαῦτα τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον· ἀλλ' ἡμῖν οὐ συνδοκεῖ πᾶν δέ τούναντίον περὶ αὐτῶν δοξάζομεν σοφοὶ τε καὶ ἰδιῶται, γεγενῆσθαι μὲν γάρ ἐκ μὴ ὄντων ἅπανθ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, προὑποστῆναι δέ τό φῶς ἀστέρων, εἶδος ὄν αὐτῶν. Εἰ τοίνυν τά μὴ πᾶσι συνομολογούμενα μηδέ φύσει γνῶριμα, πᾶσι δέ συνομολογούμενον οὐδέν, κατὰ σέ τε καὶ ἐκείνους οὐδέν τῇ φύσει γνῶριμον· τῶν δέ φύσει γνῶριμων ὑμᾶς ἐπιλιπόντων συνεπιλείπει πάντως καὶ ἡ ἀπόδειξις· πᾶσαν γάρ ἀποδεικτικὴν ἀρχὴν καὶ πρότασιν φύσει γνῶριμον εἶναι δεῖν καὶ αὐτός ἐν τοῖς πρὸς ἡμᾶς σου γράμμασι διαγορεύεις.

Ἔτι, τό ἀναγκαῖον δεῖ ἔχειν τάς προτάσεις, ἐπεὶ καὶ ἡ κυρίως ἀπόδειξις κατ' Ἀριστοτέλην ἐπὶ τῶν ἀναγκαίων τε καὶ αἰδίων, τουτέστι τῶν αἰεὶ ὄντων, ἅ δὴ κακ τῶν αἰεὶ ὄντων λαμβάνουσι τάς ἀποδείξεις· τοιαῦτα γάρ τά ὄντως ἀναγκαῖα· τό δ' αἰεὶ ὄν ἀναρχόν ἐστι (σελ. 580) καὶ ἀτελεύτητον· ὃ γάρ ἦν τότε οὐκ ἦν καὶ ἔσται ὅτι οὐκ ἔσται, πῶς αἰεὶ ὄν; πῶς δ' ἀναγκαῖον εἶναι; Τοιοῦτον δέ τῶν ὄντων καὶ κτιστῶν οὐδέν. Οὐδέ ἀπόδειξις ἄρ' ἐπ' οὐδενός ἐστιν, ἐπεὶ καὶ Ἀριστοτέλης ἐπὶ λέξεως φησι, «τῶν φθαρτῶν ἀπόδειξις οὐκ ἔστι», καὶ τό συμπέρασμα τῆς ἀποδείξεως δεῖ εἶναι ἄφθαρτον καὶ αἰδίων.

Ἔτι, ἐπεὶ τῆς ἀμέσου καὶ πρώτης προτάσεως οὐδέν ἀρχειδέστερον, πόθεν αὐτῆς ἔχει τὴν ἐπιστήμην ὁ ἀποδεικτικός; Οὐκ ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας; παντί που δῆλον. Ἄλλ' ἡ πείρα σφαλερά. Εἰ τοίνυν κρείττων ἀποδείξεως ἐπιστήμη, καὶ γάρ ἡ τῶν ἀρχῶν κρείττων, σφαλερά δ' αὕτη, πῶς ἡ ἀπόδειξις οὐ σφαλερά; Μᾶλλον δέ πῶς ἀπόδειξις ἦν ὑμεῖς ἀπόδειξιν φατε; Εἰ γάρ ἡ κατ' Ἀριστοτέλην ἀπόδειξις ὑπόληψις βεβαία, ταύτης δέ τυχεῖν ἀμήχανον, ἢ κατ' Ἀριστοτέλην ἄρ' ἀπόδειξις οὐκ ἐν τοῖς οὖσιν.

Ἔτι, τά καθόλου, ἅ εἰσιν ἀρχαὶ τῆς ἀποδείξεως, δι' ἐπαγωγῆς ἔχουσι τὴν πίστιν· ἐπαγωγή δέ ἐστιν ἐν τῷ πάντα τά μερικά ἐπαγαγεῖν καὶ μηδὲν ἀφεῖναι· τά δέ μερικά ἀδιεξίτητα· τῶν ἀδυνάτων ἄρ' ἐπαγωγὴν γενέσθαι καὶ τά καθόλου ἄρα ἄπιστα καὶ ἀνεπίσητα καὶ ὅτι γε καθόλου. Καὶ οὐ μόνον οὐκ ἐπιστάμεθα αὐτά κρείττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν, ἀλλ' οὐδέ δόξαν βεβαίαν ἔχομεν περὶ αὐτῶν· ἐκ δέ τῶν τοιούτων ἀρχῶν πῶς ἂν γένοιτο ἀπόδειξις, ἥτις ἐστὶν ὑπόληψις ἀμετάπειστος;

Φέρε δὴ προθῶμέν τινα τῶν τοῖς φιλοσόφοις οὕτω πως συναγομένων καὶ ἀποδεικνυμένων. Ὁ ἥλιος αἰκίνητος, ἢ γάρ κύκλω τῶν οὐρανίων σωμάτων κίνησις συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος. Ὁ ἥλιος ὑπὸ τῆς οὐρανόσφαιρας ἀπ' ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμᾶς αἰεὶ φέρεται, καὶ γάρ ταύτη συμπεριφέρεται. Ὁ ἥλιος ἐν τῷ ὑπὲρ ἡμᾶς ἡμισφαιρίῳ φερόμενος (σελ. 582) αἰθρίας οὕσης, εἰ ἑλλιπῆς τὸν κύκλον φαίνοιτο, τό τῆς σελήνης ὑποτρέχον ἔχει σῶμα κατὰ κάθετον οὕσης· καὶ γάρ ὑπ' ἄλλου σώματος αἰθρίας οὕσης οὐδέ ποτε διατειχίζεται. Ταῦτα καὶ περὶ σελήνης μικρόν ὑπαλλάξαντες ἐροῦσιν. “Ἀλλὰ πόθεν τοῦτο τό αἰεὶ ἐπίστασθε καὶ τό καθόλου;” Πρὸς αὐτοὺς ἡμεῖς ἐροῦμεν. “Ἐξ ἐπαγωγῆς” φησιν “ἢ γνῶσις αὕτη ταῖς ψυχαῖς ἐντεθησαυρισμένη, τῶν ἀποδείξεων γίνεται ἀρχή”. “Πῶς ἐξ ἐπαγωγῆς, σαφέστερον εἰπέ”. “Εἶδον” φησι “τὴν τοῦ ἡλίου ἔκλειψιν ἐν συνόδῳ γενομένην καὶ τὴν μετ' ἐκείνην καὶ μάλα ἄλλην καὶ ἄλλην, καὶ διὰ τῆς ἐν ἐμοὶ δυνάμεως, ἥτις αἰεὶ πέφυκε τά ὅμοια ἐπισυνάπτειν, τὴν καθόλου γνῶσιν ἔλαβον· πάλιν ἐκ τῆς ὁσημέραι συνεχοῦς τοῦ οὐρανοῦ κινήσεως, ἐκ πολλῶν τῶν

αίσθημάτων τό καθόλου μοι συνήκται”.

Τί οὖν, ὦ φιλόσοφε; καί τῶν πρό τοῦ γεννηθῆναι σε ἡμερῶν καί περιόδων καί ἐκλείψεων γεγενημένων ἦσθου καί τῶν μετά σέ γενησομένων ἀπασῶν; Πάντως οὐ πλείους δέ τίνες, ὧν ἦσθου ἢ ὧν οὐπω; Πάντως οὐδ’ ἀριθμῶ περιλαβεῖν ἐστὶ τό πλεονάζον τῆς ἀναισθησίας. Πῶς οὖν ἐπισυνῆψας τό καθόλου ἐξ ἐπαγωγῆς, μή πάντα συμπεριλαβῶν τά μερικά; Λόγος γάρ οὗτος ὑμέτερος καί ἀληθής ὡς, εἰ μέλλει τις τήν δι’ ἐπαγωγῆς γνῶσιν ἀκριβῆ λαβεῖν, πάντων ἐπαφῆν σχεῖν τῶν μερικῶν ἀνάγκη τῷ ἐν ἡμῖν πρός ἕκαστον καταλλήλῳ κριτηρίῳ, καί τῶν μὲν ἀκουστῶν ἀκοῦσαι ἕκαστον, τά δέ ὁρατά ἰδεῖν. Σύ δέ τὰς πλείστας μή ἑωρακῶς ἡμέρας καί περιόδους καί ἐκλείψεις, περί πασῶν ἀποφαινόμενος, οἶει κρεῖττον ἢ κατά ἀπόδειξιν ἐπίστασθαι καί, διὰ τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἐπὶ τήν ἀπόδειξιν ἐρχόμενος, ὑπόληψιν ἀληθῆ τε καί βεβαίαν ἔχειν τήν λίαν οὖσαν ψευδῆ καί σφαλεράν;

Διεκόπη μὲν γάρ ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἡ συνεχῆς ἡλίου κίνησις, ἐπὶ τοῦ Ἐζεκιῦ δέ εἰς τοῦμπαλιν ἐχώρησε (σελ. 584) καί τήν ἐντεθησαυρισμένην τοῦ καθόλου γνῶσιν ἐξεφόρησέ σου τῆς ψυχῆς. Τό δέ τήν Αἴγυπτον κολάσαν σκότος τί, καί ταῦτα πολυήμερον; Ἄρ’ ἔστι τρεῖς ἐφεξῆς ἡμέρας συνελθεῖν ἡλίῳ τήν σελήνην; Ἡ δ’ ἐπὶ τοῦ σωτηρίου πάθους τοῦ Κυρίου ἐκλείψις γεγενημένη, οὐ τεσσαρεσκαίδεκαταίας οὔσης τῆς σελήνης γέγονεν, ἡνίκα τῷ ἡλίῳ τήν σελήνην καί κάθετον εἶναι τῶν πάντη ἀδυνάτων ἦν; Ἴνα δέ σοι καί περί μελλόντων εἴπωμεν, πῶς πεσοῦνται τά ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ, εἰ ἀδιάκοπος ἡ κύκλω κίνησις; Πῶς ὁ οὐρανός ὡς βίβλος εἰλιθήσεται; Πῶς εἰς αἷμα τοῦ ἡλίου μεταστρεφομένου ἡ σελήνη οὐ δώσει τό φέγγος αὐτῆς; Εἶδες ἐκλείψιν σελήνην ἄνευ διαφράξεως τῆς γῆς;

Εἰ γοῦν ἐπισυνηγμένον μὲν τό καθόλου ἀπό τῶν περί γένεσιν ἀρχή τέχνης γίνεται, τῶν δ’ αἰεί ὡσαύτως ἐχόντων ἀρχή τῆς ἀποδείξεως καί ἐπιστήμη ἀποδεικτική ἐκ ταύτης, αἰεί δ’ ὡσαύτως ἔχον τῶν ὄντων οὐδέν, οὐ γάρ ἀδιάκοπον, καί ἡ ἀρχή ἄρα τῆς ἀποδείξεως οὐκ ἔστι τῆς ἀρχῆς δέ μή οὔσης καί τό τέλος οἴχεται. Τῆς οὖν ἀριστοτελικῆς ἀποδείξεως μή ὄν φανείσης, πῶς ὑπέρ αὐτήν λέγοντες τό θεῖον συμνουοῦμεν; Ἄλλ’ Ἀριστοτέλης οὐ πιστεύει τοῖς περί τῶν οὐρανίων γεγραμμένοις, γεγενημένοις τε καί μέλλουσι; Ἀλλά σύ πιστεύειν φῆς πίστιν δ’ ὅμως ἀκακῆς τίνα ἄν παράσχοι, ἐφ’ ὧν γεγενημένων οὐπω ἦν γεγεννημένος; Ἡμεῖς οὖν τοῖς ἑωρακόσι πιστεύοντες τά ἐκείνου καταργοῦμεν. Τίνα δέ τήν ἀλήθειαν Ἀριστοτέλης δι’ ὄργανου τῆς ἀποδείξεως ἐξεῦρε καί πῶς τοῦ μέσου καί αἰτίου κατατυγχάνει, τουτέστιν οὐδαμῶς, ἐνῆν μὲν εἰπεῖν, παρεῖναι δέ μοι νῦν δοκῶ. Τοῦ δέ φιλοσόφου βοθηεῖν ἐπιχειρήσαντος τῷ διδασκάλῳ καί ταῦτα προσεροῦμεν· ἐν δέ προσειπόντες ἐπὶ πολλά τόν λόγον ὠρμημένον στήσομεν.

(σελ. 586) «Ἡ ἀπόδειξις», φησίν, «οὐκ ἀντιλέγεται, καί τό ἀντιλεγόμενον ἀπόδειξις οὐκ ἔστιν». Ἐπεὶ τοίνυν ἀντιλέγουσι τοῖς ἡμετέροις οἱ κακόδοξοι, τῶν ἀδυνάτων ἀπόδειξιν εἶναι τά ἡμέτερα. Τί οὖν; οὐ «λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος», δηλαδή καί ἀντιπαλαίεται, λόγος δέ ἡ ἀπόδειξις; Σύ τοίνυν τήν σὴν ἦν φῆς ἀπόδειξιν ἢ ἀλογίαν εἶναι δέξαι ἢ λόγον καί μή ἀπόδειξιν· καί γάρ πᾶς λόγος ἀντιλέγεται. Τό μή ὄν οὐκοῦν τοῖς οὔσι μή παράβαλλε, τῆ καθ’ ἡμᾶς ἐπὶ τῶν θείων ἐκ τῶν τῆς ἀληθείας λογίων ἀποδείξει τήν κατ’ Ἀριστοτέλην ἀπόδειξιν καί τό ὑπέρ αὐτήν.

Γ’ ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ (Σελ. 588)

Τό διθεΐτας ἡμᾶς τόν κακόφρονα Βαρλαάμ λέγειν σύντομός ἐστιν ἀπόδειξις τῆς

ἡμῶν εὐσεβείας καί τῆς ἐκείνου κακοδοξίας, ἐπεὶ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος τριθεΐτης ἤκουσε παρά τῶν βλασφημούντων εἰς τόν Υἱόν καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον. Ἄρ' οὖν οὐ μέγα τοῦτο δεῖγμα τῆς ἀσφαλοῦς τοῦ μεγάλου θεολογίας ὅτι τρία ταῖς ὑποστάσεις ἐλεγε τόν ἕνα Θεόν; Τί δ' ἂν εἶη μείζον τῆς κακοδοξίας τεκμήριον τῶν διά τοῦτο ἐκείνων τριθεΐτην λεγόντων; Ἐπί δέ τόν τῆς θεολογίας ἐπώνυμον Γρηγόριον οἱ τῆς Ἀπολιναρίου συμμορίας καί λίθους ἔβαλον καί πρός τό δικαστήριον εἶλκον διθεΐτην ἀποκαλοῦντες αὐτόν, ὡς τέλειον καί κατ' ἄμφω φρονοῦντα τόν θεάνθρωπον λόγον. Μαξίμου δέ τοῦ τά θεῖα σοφοῦ καί τήν χειρα καί τήν γλῶτταν οἱ κατά Σέργιον καί Πύρρον ἀφειδῶς ἀπέτεμον, διθεΐας ἔγκλημα τούτω καί πολυθεΐας προσάπτοντες ὡς διττάς ἐπί Χριστοῦ κηρύττοντι θελήσεις καί ἐνεργείας, κτιστάς δηλαδή καί ἀκτίστους, καταλλήλως ταῖς φύσεσιν, ἀκτίστου κατ' αὐτόν οὔσης οὐ τῆς θείας φύσεως φυσικῶν ἐνεργειῶν, αἱ φύσεις οὐκ εἰσίν, ἀλλά κινήσεις θεοπρεπεῖς, ὡς πολλαχοῦ τῶν λόγων αὐτός παρίστησι. Τοῦτο ἐστὶ καθ' ὃ καί ἡμεῖς διαβαλλόμεθα νῦν.

Ἄλλ' ὅπερ ἔφην, μέγα μὲν τό κατηγορημα τοῦτο γνώρισμα τῆς ἀσφαλοῦς τῶν ἀγίων θεολογίας, οὐδέν δ' ἦττον τῆς κακοδοξίας ἐναργῆς παράστασις τῶν διά τοῦτο (σελ. 590) ἐκείνους πολυθέους λεγόντων. Οὕτω τοίνυν καί πρός τούς ἀρτίως κατατεμόντας ἀθέσμως εἰς κτιστά καί ἄκτιστα τήν μίαν θεότητα καί τήν μὲν θεῖαν μόνην οὐσίαν ἄκτιστον εἶναι λέγοντας θεότητα καί πᾶν ἄκτιστον τῆς θείας οὐσίας παντάπασιν ἀδιάφορον, κτιστήν δέ πᾶσαν δύναμιν καί ἐνέργειαν ἢ ταύτης ὀπωσδήποτε διενήνοχε, ἄκτιστον ἡμῶν καί κατ' αὐτάς εἰρηκότων καί πολλά ταῖς ἐνεργείαις ὡς παντοδύναμον τόν ἕνα κατ' οὐσίαν Θεόν' ("πληθύνεσθαι" γάρ ὁ Θεός λέγεται κατά τόν θεῖον Μάξιμον, τῷ καθ' ἕκαστον εἰς παραγωγὴν τῶν ὄντων βουλήματι προνοητικαῖς προόδοις πολλαπλασιαζόμενος καί κατ' οὐσίαν μὲν ἄγνωστον παντάπασιν, κατ' ἐκείνας δέ γνωστόν, αἱ εἰσίν ἡ ἀγαθότης, ἡ σοφία, ἡ δύναμις, ἡ θειότης ἢτοι μεγαλειότης καί ἀπλῶς πάντα τά περί τήν οὐσίαν, ὡς καί ὁ Χρυσόστομος ἐπί λέξεώς φησι πατήρ) οὕτω τοίνυν ταῦτα πρός τούς τοιοῦτους ἡμῶν λεγόντων, ὁ διθεΐαν κατηγορῶν δηλός ἐστιν αὐτός οὐ τόν πάντων ποιητήν προσκυνῶν, ἀλλά Θεόν τινα ἀνεργητόν. Οὐ γάρ ἔτι δύναιτ' ἂν αὐτόν εἰπεῖν δημιουργόν ἢ θεουργόν ἢ ὄλως ἐνεργόν, σαφῶς ἀποφνημαμένου τοῦ σεπτοῦ Μαξίμου ὡς οὐκ ἔστιν ἐνεργεῖν χωρὶς ἐνεργείας καταλλήλου δήπουθεν, ὡσπερ οὐδέ ὑπάρχειν χωρὶς ὑπάρξεως. Ἄλλ' οὐδέ ἄκτιστον ἐρεῖ τοῦτον ὃν φησιν ὁ Βαρλαάμ Θεόν' ἐκ γάρ τῆς ἀκτίστου ἐνεργείας, κατά τόν αὐτόν πάλιν θεολόγον, ἡ ἄκτιστος φύσις χαρακτηρίζεται τό δέ χαρακτηρίζον τοῦ χαρακτηριζομένου διενήνοχεν.

Εἰ τοίνυν μή ἔχει δαφέρουσαν ἑαυτῆς ἡ θεῖα φύσις ἐνέργειαν, ἄκτιστον καί ταύτην οὔσαν καί γνωστήν ἡμῖν ἐκ τῶν ἐνεργημάτων, ἐκείνη πάσης καταλήψεως ὑπερανιδρυμένη, πῶς εἴσεται τις τῶν ἀπάντων ὡς ἔστι τις φύσις ἄκτιστος, ἀπερινόητος οὔσα καθ' ἑαυτήν ἐκ δέ τῶν περί αὐτήν γινωσκομένη, ὧν ἐστὶ κατά μέγαν Ἄθανάσιον καί ἡ ταύτης δύναμις καί ἡ ἐνέργεια; Τί δ' ὁμως ταῦτα (σελ. 592) μηκύνω λέγων, καί ταῦτα τῶν ἀγίων διδασκόντων ἐπί λέξεως ὅτι φύσις Θεοῦ καί ἐνέργεια οὐ ταυτόν; Τῆς μὲν γάρ φύσεως ἐστὶ τό γεννᾶν, τῆς δέ ἐνεργείας τό ποιεῖν καί ἄλλο ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ καί ἕτερον ἢ οὐσιώδης τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια καί ἄλλο μὲν ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἕτερα δέ τῶν περί αὐτήν ὀνομάτων ἢ σημασία. Τί τοίνυν ταῦτα μηκύνω λέγων; Ὁ γάρ Βαρλαάμ, δι' ὧν φησιν, ἀνύπαρκτον ἡμῖν εἰσάγει θεόν. Τό γάρ μηδεμίαν ἔχον δύναμιν ἢ ἐνέργειαν φυσικήν οὔτε ἔστιν οὔτε τί ἐστὶν οὔτε ἔστι παντελῶς αὐτοῦ θέσις οὐδέ ἀφαίρεσις κατά τούς θεολόγους.

Εἶπεν οὖν ὁ ἄφρων οὗτος τῆς ἡμῶν εὐσεβείας κατήγορος ὅτι οὐκ ἔστι ἐν τῇ καρδίᾳ

αὐτοῦ, εἰ καί τοῖς χεῖλεσιν εἶναι δῆθεν θεόν ἰσχυρίζεται. «Ἄλλ' ἔχει», φησίν, «ἐνεργείας ὁ Θεός κτιστάς δέ' πᾶσα γάρ ἐνέργεια Θεοῦ χωρὶς τῆς τὰ πάντα ἐνεργούσης οὐσίας κτιστή, καὶ ἔν ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον ἢ θεία φύσις, καὶ αὕτη ἐστὶ τὸ μόνον ἄκτιστον φῶς καὶ ἡ ἄκτιστος δόξα τοῦ Θεοῦ». Τῆς δυσσεβείας, οἰκειότερον δ' εἰπεῖν τῆς ἀθεΐας καὶ τελεωτάτης ἀσεβείας. Ἦ γάρ οὐκ ἔχει φυσικὰς καὶ οὐσιώδεις ἐνεργείας ὁ Θεός, καὶ ἄθεός ἐστιν ὁ τοῦτο λέγων (τοῦτο γάρ πάλιν ἀντικρὺς φησιν ὅτι οὐκ ἔστι Θεός· οἱ γάρ ἅγιοι φανερώς λέγουσιν ὅτι φυσικῆς καὶ οὐσιώδους ἐνεργείας μὴ οὔσης οὔτε Θεός ἔσται οὔτε ἄνθρωπος ὁ ἐν δυσὶ ταῖς τοιαύταις ἐνεργείαις καὶ δυσὶ ταῖς φύσεσι προσκυνούμενος Χριστός) ἢ, εἴπερ εἰσὶν ἐνέργειαι Θεοῦ φυσικαὶ καὶ οὐσιώδεις, κτισταὶ δέ εἰσιν αὗται, κτιστὴ ἔσται καὶ ἡ ταύτας ἔχουσα οὐσία τοῦ Θεοῦ· ἢς γάρ οὐσίας τε καὶ φύσεως αἱ φυσικαὶ καὶ οὐσιώδεις ἐνέργειαι κτισταί, ἄκτιστος αὕτη οὐκ ἔστιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θεία πρόνοια καὶ ἡ θεατικὴ δύναμις καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ λαμπρότης, ἢ καὶ κατὰ τὸ Θαβώριον ἐπιφανεῖσα Μωσεῖ καὶ Ἡλίου καὶ τοῖς συναναβάσιν ἐπὶ τὸ ὄρος τῷ Χριστῷ, τὴν οἰκειάν ἐκφαίνοντι θεότητα καὶ βασιλείαν, καὶ αὗται τοίνυν κτίσματα εἰσιν, εἴπερ ἢ φύσις μόνη (σελ. 594) ἄναρχός ἐστι καὶ ἀτελεύτητος καὶ αὕτη μόνη ἐστὶ τὸ ἄκτιστον φῶς καὶ ἡ ἄκτιστος δόξα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτω μία ἄκτιστος θεότης ὡς μόνης ἀκτίστου τῆς θείας οὐσίας ὑπαρχούσης.

Ἦ τε γάρ πρόνοια σχέσις ἐστὶ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ τῆς παρ' αὐτοῦ προμηθείας ἀπολαύοντα καὶ ἡ θεατικὴ δύναμις πρὸς τὰ ὀρώμενα καὶ ἡ λαμπρότης πρὸς τὰ θείως λαμπρυνόμενα· ἢ δέ θεία φύσις σχέσις οὐκ ἔστι, πάντη πάντων ἀπολελυμένη τε καὶ ὑπερανιδρυμένη. Καὶ τῆς μὲν θεατικῆς ἐνεργείας τὸ δημιουργεῖν οὐκ ἔστιν· ἐθεᾶτο γάρ τὰ πάντα ὁ Θεός καὶ πρό γενέσεως, οὐκ ἐδημιούργει δέ αὐτὰ καὶ πρό γενέσεως. Μὴ οὔσα τοιγαροῦν ἢ πάντα ἐνεργοῦσα φύσις αὕτη, κτιστὴ ἔσται κἀντεῦθεν κατὰ τὸν Βαρλαάμ ἢ θεατικὴ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος. Ἦ δέ θεία πρόνοια μετέχεται παρὰ τῶν ἐπιτυχανόντων ταύτης· «πάντα γάρ», φησί, «τὰ ὄντα μετέχει προνοίας, παρὰ τῆς παναιτίου θεότητος ἐκβλυζομένης»· κατ' οὐσίαν δέ ὁ Θεός ἀμέθεκτός ἐστι κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον καθ' ἣν μόνην ἄκτιστός ἐστι κατὰ τὸν Βαρλαάμ. Οὐκοῦν κατ' αὐτὸν κἀντεῦθεν καὶ ἡ θεία πρόνοια κτιστή. Ἦ δέ τοῦ Θεοῦ λαμπρότης καὶ μετέχεται καὶ μερίζεται· «ἀμυδρά» γάρ, φησίν, «αὐτὴν παρεγύμνωσεν ὁ Κύριος ἐπ' ὄρους» οἱ τε μύσται ταύτην εἶδον οὐχ ὀλόκληρον· «ἵνα μὴ σὺν τῇ ὀράσει καὶ τὸ ζῆν ἀπολέσωσιν». Τὸ δέ μερίζεσθαι τῆς ἐνεργείας ἄλλ' οὐ τῆς οὐσίας ὁ Χρυσόστομος ἀποφαίνεται πατήρ. Ἀλλὰ καὶ «ἡ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἔστω ἐφ' ἡμᾶς», φησίν ὁ ψαλψωδὸς προφήτης· καὶ «εἰς τοῦτό με φέρει τὸ μέτριον ἐνταῦθα φέγγος, λαμπρότητα Θεοῦ ἰδεῖν καὶ παθεῖν, φησίν ὁ θεολόγος Γρηγόριος· καὶ ὁ ἀπαστράπτων τὸ ἀληθινὸν καὶ ἀδιάδοχον φῶς, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, τοὺς αὐτοῦ μετέχοντας ἄλλους (σελ. 596) ἡλίους ἀπεργάζεται θεῖους· «λάμπουσι γάρ καὶ οἱ δίκαιοι ὡς ὁ ἥλιος». Ἦ δέ θεία φύσις ὑπὲρ πᾶσαν μέθεξιν ἐστίν, ἢν μόνην ἄκτιστον φῶς ὁ Βαρλαάμ ἀπεφήνατο. Κατ' αὐτὸν οὖν κτιστόν ἐστι καὶ τὸ θειότατον φῶς, ἐπεὶ καὶ ὀνομάζεται πως τοῦτο· ἢ δέ θεία φύσις παντάπασιν ἀνώνυμος ἐστίν ὡς ὑπερώνυμος.

Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα λεγόντων ἡμῶν πρὸς τὰ τοῦ Βαρλαάμ δυσσεβῆ συγγράμματά τε καὶ κηρύγματα, δέον ἐντεῦθεν ἐκεῖνον τάληθές καταμαθόντα τὴν δυσσεβῆ γνώμην ἀποθέσθαι. Μεθ' ἰλαρότητος γάρ πόσης, ἂν εἴπηρ! Καὶ πρό τῶν ἐλέγχων πολὺν ὑπεμείναμεν εὖ ἴσθι χρόνον, τοῦτον ἐνάγοντες πρὸς τὴν εὐσέβειαν. Ὁ δέ μηδέ τοῖς ἐλέγχοις εἶζας, καθάπερ οὐδέ πρότερον τοῖς προτρετικοῖς καὶ παρακλητικοῖς τῶν λόγων, ἔτι μᾶλλον, ὡς ᾤετο, κτιστόν ἀποφαίνων τὸ θειότατον φῶς καὶ πᾶσαν θεῖαν

δύναμιν καί ἐνέργειαν, ἐκ τῶν παρ' ἡμῶν προτεινομένων ὑπέρ τούτων πατερικῶν ρημάτων συνήγαγε καί συνέθηκε καθ' ἡμῶν, μᾶλλον δέ κατ' αὐτῶν τῶν ἱερῶν πατέρων, τήν «ὑπερκειμένην καί ὑφειμένην θεότητα, καί ταύτην περιαγγέλλων, ἅμα τε τούς ἀνεξετάστως ἀκούοντας ἡμῶν ἐπεγείρει καί τό δῆθεν ἄτοπον φεύγοντας πείθει κτιστόν λέγειν ἐκεῖνο τό φῶς καί πᾶσαν δύναμιν Θεοῦ καί ἐνέργειαν τῆς θείας οὐσίας ὁπωσδήποτε διαφέρουσας, ἵνα μή τῇ τοιαύτῃ διθεΐα καί αὐτοί περιπέσωσιν. «Εἰ γάρ καί τό φῶς», φησίν, «ἄκτιστον, τό αἰτιατόν καί μεθεκτόν καί ὁρατόν ἐπ' ὄρους γεγονός, ὁπωσδήποτε θεότης προσαγορευόμενον, καί ἡ ὑπέρ πᾶσαν αἰτίαν καί μέθεξιν, ὄρασίην τε καί κατάληψιν, ἐπωνυμίαν τε καί ἔκφρασιν φύσις τοῦ Θεοῦ, πῶς μία ἔσται, ἀλλ' οὐχί δύο ἄκτιστοι θεότητες, ὑπερκειμένη καί ὑφειμένη»; Μή συνορῶν ὁ τάλας ὡς εἶπερ εἶη τό θεῖον φῶς κτίσμα καί πᾶσα θεία ἐνέργεια ἢ τῆς θείας διενήνοχεν οὐσίας, καθά φησιν αὐτός, οὕτω μᾶλλον ἀδύνατον μίαν εἶναι θεότητα. Οὐδεμία γάρ (σελ. 598) ἔσται ἄκτιστος θεότης· κτιστή γάρ ἐστὶ καί ἡ φύσις ἧς ἡ ἐνέργεια κτιστή.

Ἄλλ' οὐδέ δυνατόν συνελθεῖν εἰς μίαν θεότητα τό ἄκτιστον καί τά κτιστά. Ἐξ ὧν οὖν αὐτός φησι, δύο τοῦ Θεοῦ κυρίως γίνονται θεότητες, ἡ μὲν ὑπερκειμένη κατὰ πάντα τρόπον καί αἰεί, ὡς ἄκτιστος ὑπάρχουσα θεότης, ἡ δέ ὑφειμένη καί διηρημένη κατὰ πάντα τρόπον καί αἰεί ὡς κτιστή ὑπάρχουσα θεότης. Ἐν ἀκτίστῳ δέ οὐσία καί φυσικῇ δυνάμει καί θελήσει καί λαμπρότητι καί ἐνεργείᾳ μία ἐστὶ θεότης, αὐτόθεν τῶν φυσικῶν πρὸς τήν κατάλληλον φύσιν τήν ἀδιάσπαστον ἔνωσιν ἐχόντων καί κατὰ τό ἄκτιστον ἔν ὄντων καί ἴσον καί ἀπλοῦν. Τό γάρ μή φυσικῇ ἔχον δύναμιν καί ἐνέργειαν οὐχ ἀπλοῦν ἐστίν, ἀλλά μή ὄν· καί τό κατὰ τό αἴτιον καί αἰτιατόν, μεθεκτόν τε καί ἀμέθεκτον, χαρακτηρίζον τε καί χαρακτηριζόμενον καί τά τοιαῦτα ὑπερκείμενον καί ὑποβεβηκόσ, οὐδέν ἐμποδίζει πρὸς τό ἓνα εἶναι καί ἀπλοῦν τόν Θεόν, μίαν ἔχοντα καί ἴσην καί ἀπλήν θεότητα.

Καί ὁ Πατήρ γάρ τοῦ Υἱοῦ μείζων τῷ αἰτίῳ καί διὰ τό τοῦ Υἱοῦ ἀνθρώπινον, καί κατὰ τόν μέγαν Βασίλειον καί τόν θεῖον Κύριλλον τό Πνεῦμα τῇ τάξει καί τῷ κατ' αὐτήν ἀξιώματι τόν Υἱόν ὑποβέβηκεν, ὡς δι' αὐτοῦ χορηγούμενον, φύσει δέ οὐ δεύτερόν ἐστίν, ὡς ὁ Εὐνόμιος πρῶτος ἐλήρησεν, ἀλλ' ἴσον· ὡσπερ γάρ ὁ Υἱός Κύριος, οὕτω καί τό Πνεῦμα Κύριον, ἀλλά ταῦτα εἰς Θεός ἐν μιᾷ θεότητα ἀπλή καί ἴση. Οὐδ' ἐπί τῆς οὐσίας τοίνυν καί δυνάμεως καί ἐνεργείας καί θελήσεως καί τῶν τοιούτων, ἀκτίστων ἀπασῶν οὐσιῶν, τό κατὰ τήν τάξιν καί τό αἴτιον καί τά τοιαῦτα ὑπερέχον πρὸς τό μίαν εἶναι προσίσταται θεότητα. Ταῦτα γάρ ἐστίν ἡ μία θεότης τῶν τριῶν προσκυνητῶν προσώπων, ἡ οὐσία, ἡ θέλησις, ἡ δύναμις, ἡ ἐνέργεια καί τά τοιαῦτα, οὐχ ὡς ἔν ὄντα καί παντάπασι ἀδιάφορα πρὸς ἄλληλα καί οὐσίαν μόνον πάντα (τοῦτο γάρ τῆς τοῦ Βαρλαάμ ἐστὶ παραφροσύνης), (σελ. 600) ἀλλ' ὡς ἐνιαίως ἀπαραλλάκτως ἐν Πατρί καί Υἱῷ καί ἀγίῳ Πνεύματι θεωρούμενα.

Διό καί ὁ μέγας Ἀθανάσιος τά περί τήν οὐσίαν πάντα συλλαβῶν καί ἀπαριθμησάμενος «οὐχ ἕκαστον τούτων», φησίν, «οὐσία λέγεται, ἀλλά περί τήν οὐσίαν, ἃ καί ἄθροισμα καί πλήρωμα λέγεται θεότητος κατὰ τήν Γραφήν, καθ' ἐκάστην τῶν ἀγίων ὑποστάσεων ἐπίσης θεωρούμενα καί θεολογούμενα». Ταῦτά ἐστίν ἡ παρά τῶν εὐσεβῶν πρεσβευομένη μία καί ἀπλή καί μόνη ἄκτιστος θεότης. Ὁ δέ λέγων μόνην ἄκτιστον θεότητα τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἀκρωτηριάζει τήν θεότητα, μᾶλλον δ' ὡς προαποδέδεικται καί ἀναιρεῖ τελέως. Ὁ δέ ἀδιάφορα παντάπασι διατελεῖν οὐσίαν καί δύναμιν καί θέλησιν καί ἐνέργειαν ἄκτιστον ἰσχυριζόμενος τοῦ ἀκρωτηριάζοντος καί ἀναιροῦντος διενήνοχεν οὐδέν διὰ τῆς ἀσεβοῦς συναλοιοφῆς αὐτό τοῦτ' ἀπεργαζόμενος·

εις ἄλληλα γάρ μεταχωροῦντα δι' ἀλλήλων πάντα τά τοιαῦτα χωρεῖ πρὸς τό μή ὄν. Ὁ δὲ τὴν οὐσίαν ἄκτιστον εἶναι μόνην διαβεβαιούμενος, τὴν δὲ ταύτης οὕτω διεννηοχυῖαν δύναμιν καὶ θέλησιν καὶ ἐνέργειαν κτιστὴν, εἰς κτιστά καὶ ἄκτιστα διχοτομεῖ τὴν μίαν θεότητα, διχοτομούμενος αὐτός καὶ ἀποτεμνόμενος τῆς θείας χάριτος καὶ τελέως ἀπορρηγνύμενος τῶν εὐσεβῶν, Ἀρείου καὶ Εὐνομίου καὶ Μακεδονίου μηδὲν ἤττον, ὅτι μή καὶ μᾶλλον. Δεῖ τοιγαροῦν τοῖς ὀρθοτομεῖν αἰρουμένοις τὸν λόγον τῆς ἀληθείας μετὰ συνέσεως καὶ τὴν ὑπεροχὴν στέργειν τῆς θείας οὐσίας πρὸς τὰς θείας ἐνεργείας, ὡς ἐντεῦθεν δεικνυμένης τῆς πρὸς ἄλληλα διαφορᾶς, καὶ τό ἄκτιστον τῶν θείων ἐνεργειῶν, εἰ καὶ τῆς οὐσίας διεννηόχασιν, ὡς ἐντεῦθεν δεικνυμένου τοῦ ἐνιαίου τῆς θεότητος· ἐκτός γάρ τοῦ ἐνός Θεοῦ ἄκτιστον οὐδέν.

Δεῖ δὲ προθεῖναι νῦν ἐκ πολλῶν ὀλίγας τῶν ἀγίων φωνάς, παρ' ὧν ἡ τῆς ἀκτίστου οὐσίας πρὸς τὴν ἄκτιστον ἐνέργειαν ὑπεροχὴ λίαν εὐσεβῶς διαδεικνύεται, καὶ μάλιστα τῶν τοῦ μεγάλου Διονυσίου, παρ' οὗ σχεδόν πρῶτου καὶ (σελ. 592) αὐτά τά στοιχεῖα τῆς θεολογίας ἢ ἐκκλησία μεμύηται. Τὴν δὲ τοῦ ὄντως ὄντος ἐκφαντορικὴν οὐσιωνυμίαν ἐξυμνεῖν ὁ μέγας ἐπιβαλλόμενος, «τοσοῦτον», φησὶν, «ὑπομνήσωμεν ὅτι τῷ λόγῳ σκοπός οὐ τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν ἢ ὑπερούσιος ἐκφαίνειν (ἄρρητον γάρ τοῦτο καὶ ἄγνωστόν ἐστι καὶ παντελῶς ἀνέκφαντον καὶ αὐτὴν ὑπεραῖρον τὴν ἔνωσησιν), ἀλλὰ τὴν οὐσιοποιόν εἰς τὰ ὄντα πάντα τῆς θεαρχικῆς οὐσιαρχίας πρόοδον ὑμνησαι». Ἡ μὲν οὖν ἔνωσις, ἣς μετὰ θαύματος ἐμνήσθη νῦν ὁ θεοφάντωρ, θέωσις ἐστὶ καθ' ἣν, ὡς αὐτός φησιν ἀρχόμενος τῆς Περί τῶν θείων ὀνομάτων πραγματείας, «τοῖς ἀφθέκτοις καὶ ἀγνώστοις ἀφθέκτως καὶ ἀγνώστως συναπτόμεθα κατὰ τὴν κρείττονα τῆς καθ' ἡμᾶς οὐσίας τε καὶ ἐνεργείας ἔνωσησιν». Περί ταύτης τοίνυν δῆλον ἔσται προϊόντος τοῦ λόγου. Ἐνταῦθα δὲ κατάδηλον ὡς οὐ μόνον ἢ μετὰ τῶν ἄλλων πάντων καὶ τῆς οὐσιοποιουῦ πρόοδου ὑπερέχουσα οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπερεχομένη πρόοδος αὕτη τοῦ Θεοῦ, οὐσιοποιός οὖσα, ἄκτιστός ἐστι· τό γάρ ποιητικόν τε καὶ δημιουργικόν καὶ ταῦτα πάντων ἀπαξαπλῶς τῶν ὄντων, πῶς ἂν εἴη δεδημιουργημένον καὶ πεποιημένον καὶ τῶν οὕτως ὄντων ἔν;

Μετ' ὀλίγα δὲ πάλιν ὁ αὐτός φησιν, «οὐκ ἐκφράσαι τὴν αὐτοὑπερούσιον ἀγαθότητα καὶ οὐσίαν καὶ ζωὴν καὶ σοφίαν τῆς αὐτοὑπερουσίου θεότητος ὁ λόγος ἐπαγγέλλεται, τὴν ὑπὲρ πᾶσαν ἀγαθότητα καὶ θεότητα καὶ οὐσίαν καὶ σοφίαν καὶ ζωὴν ἐν ἀποκρύφοις, ὡς τὰ λόγια φησιν, ὑπεριδρυμένην, ἀλλὰ τὴν ἐκπεφασμένην ἀγαθοποιόν πρόνοιαν»· εἰς ταύτην δὲ τὴν πρόνοιαν κἀνταῦθα θεοπρεπεστάτους ὕμνους ἀνατίθησιν. Ἐν δὲ τῷ ἐνδεκάτῳ κεφαλαίῳ καὶ θεότητα ταύτην ὀνομάζει γράφων· «θεότητά φαμεν ἀρχικῶς μὲν καὶ θεϊκῶς καὶ αἰτιατῶς τὴν μίαν πάντων ὑπεράρχιον καὶ ὑπερούσιον ἀρχὴν καὶ αἰτίαν· μεθεκτῶς δὲ τὴν ἐκδιδομένην ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀμέθεκτου προνοητικὴν δύναμιν, τὴν αὐτοθέωσιν, ἣς τὰ μετέχοντα ἔνθεά ἐστὶ τε καὶ λέγεται». (σελ. 604) Ἄρ' οὖν ἢ ἀνέκφραστος καὶ ὑπεράρχιος οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἢ κατὰ τό ἄφραστον καὶ ἀμέθεκτον καὶ ἀνέκφαντον καὶ ἀναίτιον ὑπερέχουσα ταύτης τῆς προνοίας, μόνη ἄκτιστός ἐστιν; ἢ καὶ ἡ ὑπερεχομένη παρά τῆς οὐσίας ἐκείνης ὡς αἰτίας πρόνοια, θεότης καὶ αὕτη ὀνομαζομένη ὡς οὐκ ἐκτός οὖσα τοῦ πληρώματος τῆς μιᾶς θεότητος, ἄκτιστός ἐστιν; Τῶν ἀριδηλοτάτων ὅτι καὶ αὕτη ἄκτιστός ἐστιν· ἔνθεα γάρ ποιεῖ τὰ δεκτικά θεώσεως, ὡς αὕτη μή ἐκτός οὖσα τοῦ ἐνός Θεοῦ, καὶ τῷ μετέχειν αὐτά ταύτης ἔνθεα τελεῖται, ὡς μὴ μετοχῇ ταύτης ἐχούσης τό τελεῖν θείας, ἐπεὶ καὶ αὐτοθέωσις ἐστίν.

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῷ δωδεκάτῳ κεφαλαίῳ, «θεότης ἐστίν» εἰπὼν «ἢ πάντα θεωμένη πρόνοια» καὶ ταύτην κἀνταῦθα θείως ἐξυμνήσας, εἰτά φησιν «ἐκ τῆς ὑπερεχούσης καὶ

υπερκειμένης και άπλουστάτης αγιότητας και κυριότητας και βασιλείας και θεότητας είναι πᾶσαν αγαθήν πρόνοιαν, θεωρόν και συνοχικήν τῶν προνοουμένων, ἑαυτήν ἀγαθοπρεπῶς ἐπιδιδούσαν πρὸς ἐκθέωσιν τῶν ἐπεστραμμένων». Ἡ τοίνυν ἐκ τῆς ὑπερκειμένης και ὑπερεχούσης και ἀπλουστάτης αγιότητας και κυριότητας και βασιλείας και θεότητας (δηλαδή τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἐκείνη γάρ ἀπλουστάτη τέ ἐστιν, ὡς παντάπασιν ἀμέριστος, και διὰ τό καθ' ἑαυτήν ὑπερώνυμος εἶναι και ἀνώνυμος μεθ' ὑπεροχῆς ἐκ πασῶν καλεῖται τῶν οἰκείων ἐνεργειῶν), ἡ γοῦν ἐξ ἐκείνης ἀγαθὴ πρόνοια και θεότης ὀνομαζομένη ὡς πάντων ἔφορος και πάντων θεωρός, τί ἄλλο ἢ τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια ἐστιν, ἀλλ' οὐκ οὐσία, τῷ ἐξ ἐκείνης εἶναι τῆς οὐσίας ἐκείνης διαφέρουσα και ὑπερεχομένη παρ' ἐκείνης ὡς αἰτίας οὔσης και ὑπερωνύμου; Πῶς οὖν οὐκ ἄκτιστος ἡ ἐξ ἐκείνης αὕτη πρόνοια, θεωρός οὔσα και συνοχική τῶν προνοουμένων, και ταῦτα ἑαυτήν ἀγαθοπρεπῶς ἐπιδιδούσα πρὸς ἐκθέωσιν τῶν ἐπεστραμμένων;

Ἄλλα γάρ δείξας και μεθεκτὴν ταῦτό δ' εἶπεῖν μετοχήν, οὔσαν ταύτην, ὡς και αὐτός πολλαχοῦ τῶν λόγων ὀνομάζει ταύτην («ἑαυτήν» γάρ φησιν «ἀγαθοπρεπῶς ἐπιδιδούσαν»), ἐφεξῆς εὐθύς ἐπήγαγεν' ἐπεὶ δέ ὑπερπλήρης ἐστίν ὁ πάντων αἴτιος, κατά μίαν τῶν πάντων ὑπερέχουσαν ὑπερβολὴν ἅγιος ἅγιος «ὑμνεῖται, κατά ὑπερβλύζουσαν αἰτίαν και ἐξηρημένην ὑπεροχὴν, ὡς ἂν τις φαίη, καθ' ὅσον ὑπερέχουσι τῶν οὐκ ὄντων τὰ ὄντα ἅγια ἢ κύρια ἢ θεῖα ἢ βασιλικά, και αὐτῶν μετεχόντων αἰ αὐτομετοχαί, κατά τοσοῦτον ὑπερίδρυται πάντων και τῶν μετεχόντων και τῶν μετοχῶν ὁ ἀμέθεκτος αἴτιος», κατ' οὐσίαν δηλονότι. Ἄρ' οὖν αἰ ὑπερεχόμενα αὐτομετοχαί αὐταί παρὰ τοῦ ἀμεθέκτου αἰτίου, ὧν ἐστὶ και πᾶσα ἀγαθὴ πρόνοια ὡς συνεκτική και θεωρός οὔσα τῶν προνοουμένων και ἐκθεωτική τῶν πρὸς αὐτὴν ἐπεστραμμένων, θεότης ὀνομαζομένη, κτίσματα ἐστὶ, διότι ὑπερέχονται παρὰ τοῦ ἀμεθέκτου αἰτίου, καθάπερ ἡμᾶς ἐδίδαξεν ὁ οὐρανόφρων οὗτος, οὐ τῶν μετεχόντων μόνων εἰπών, δηλονότι τῶν τε ἄλλων και τῶν τεθωμένων, ὑπεριδρῦσθαι τῶν ἀμέθεκτον αἴτιον, ἀλλά και τῶν μετοχῶν τουτέστι και αὐτῆς τῆς ἐκθεωτικῆς προνοίας και τῶν παραπλησίων, κατά ὑπερβλύζουσαν αἰτίαν και ἐξηρημένην ὑπεροχὴν; Και πῶς ἔσται κτιστά τὰ μὴ μετοχῆ τό εἶναι ἔχοντα και τῶν μετεχόντων πάντων ὑπερέχοντα;

Ὅτι δέ οὐδεμία τῶν ἀκτίστων και θείων ἐνεργειῶν τούτων οὐσία ἐστίν, ὁ αὐτός θεοφάντωρ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ φανερώς ὑπέδειξεν εἰπών' «οὐκ οὐσίαν τινὰ θεῖαν ἢ ἀγγελικὴν εἶναι φαμεν τό αὐτονοεῖναι, ἀλλ' αὐτονοεῖναι και αὐτοζωὴν και αὐτοθεότητά φαμεν και αὐτάς τὰς τοῦ Θεοῦ δυνάμεις, τὴν αὐτουσίαν, αὐτοζώωσιν, αὐτοθέωσιν». Τὴν γε μὴν ἐξηρημένην ταύτην και ὑπερβάλλουσαν κατ' οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὑπεροχὴν και πρὸς αὐτάς τὰς ἀκτίστους ἐνεργείας, ὁ τὰ πάντα πολὺς και ὑψηλός Διονύσιος και μηδὲν ἤττον ἠκριβωμένος ἢ πολὺς τὰ θεῖα, διὰ πάσης ὑμνεῖ τῆς Περί τῶν θείων (σελ. 608) ὀνομάτων πραγματείας, πρὸς τῆ κατά τὰς θείας ἐνεργείας διακρίσεις τοῦ Θεοῦ και τοῦτ' αὐτό τῶν λόγων ὑπόθεσιν ποιούμενος. Ἄλλα και τῷ θεραπευτῇ Γαίῳ γράφων, ἐρωτήσαντι πῶς ὁ πάντων ἐπέκεινα και ὑπὲρ θεαρχίαν ἐστὶ και ὑπὲρ ἀγαθαρχίαν, «εἰ θεότητά» φησιν «και ἀγαθότητα νοήσαις αὐτό τό χρῆμα τοῦ ἀγαθοποιῦ και θεοποιῦ δώρου τῆς οὕτω λεγομένης θεότητος, ὡς θεαρχίας και ἀγαθαρχίας ὁ πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιός ἐστιν ἐπέκεινα». Κάν τῷ περὶ θείας εἰρήνης κεφαλαίῳ τελευτῶν πάντας τοὺς θεῖους ἡμῶν ἱεροδιδασκάλους τοῦτ' αὐτό προάγει φάσκοντας.

Ἔστιν ἄρα θεότης ὑφειμένη κατά τοὺς θεοσόφους θεολόγους, ὡς κάνταῦθ' εἶπεν ὁ μέγας Διονύσιος, ἡ θέωσις, δῶρον οὔσα τῆς ὑπερκειμένης οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Και μάτην

νῦν ὁ Βαρλαάμ τὴν διθεΐαν περιαγγέλλει δῆθεν καθ' ἡμῶν· εἰς γὰρ διαβολὴν τῶν ἀλήπτων θεολόγων δῆλός ἐστι τοῦτο διαβόητον ποιούμενος, κτιστόν αὐτός εἶναι διατεινόμενος τό θεῖον τοῦτο δῶρον καί οὕτω μίαν ἄκτιστον θεότητα, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Κατατεμών τοίνυν ἐντεῦθεν τὸν Θεόν εἰς κτιστά καί ἄκτιστα, εἶτα τοῖς εὐσεβῶς καί κατ' ἐνέργειαν ἄκτιστον αὐτὸν φρονοῦσι λοιδορεῖται. Τό γάρ τοῦ Θεοῦ θεοποιόν δῶρον ἐνέργεια αὐτοῦ ἐστίν, ἣν θεότητα καί ὁ μέγας Διονύσιος καί οἱ ἄλλοι πάντες θεολόγοι πολλαχοῦ φασι, τῆς θείας ἐνεργείας μᾶλλον ἢ τῆς θείας οὐσίας εἶναι τὸ ὄνομα τῆς θεότητος ἰσχυριζόμενοι· καί τὰς ἐνεργείας γάρ τοῦ Πνεύματος πνεύματα φίλον τῷ Ἰσαΐα καλεῖν κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον. Ὡς οὖν ὁ προφήτης τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος ἐπτά πνεύματα καλέσας τῷ ἐνιαίῳ τοῦ Πνεύματος οὐκ ἔλυμήνατο, οὕτω καί τῇ τῆς θεότητος ἐπωνυμία, καθάπερ ἀνωτέρω δέδεικται, καί ἡ πρόνοια καλεῖται παρά τῶν ἁγίων, ἐνέργεια οὐσα τοῦ Θεοῦ, καί ἡ θεατική δύναμις καί ἡ θεοποιός χάρις τοῦ Θεοῦ, δηλαδή ἡ θέωσις, καί τό ἐνιαῖον τῆς θεότητος οὐκ ἀναιρεῖται. Αἱ δέ τοῦ Θεοῦ δυνάμεις (σελ. 610) καί αἱ ἐνεργεῖαι, ὡς καί τοῦτ' ἀνωτέρω δέδεικται, ἄκτιστοί εἰσι· τοιγαροῦν ἡ θεοποιός χάρις τοῦ Θεοῦ οὐ θεότης καλεῖται μόνον, ἀλλά καί ἄκτιστός ἐστι κατὰ τοὺς θεοσόφους θεολόγους. Εἰ γάρ καί σχέσιν αὐτὴν προΐων ὁ μέγας προσηγόρευσεν, ἀλλά σχέσιν Θεοῦ πρὸς τοὺς τεθεωμένους· τοιαύτη γάρ καί ἡ θεία πρόνοια καί ἡ θεατική δύναμις ἐστίν. Μίμημα δέ ταύτην προσειπὼν, τό ἀμίμητον προσέθηκε καί ἀρχὴν εἶναι τῶν θεουμένων ταύτην ἔφη καί θεαρχίαν καί ἀγαθαρχίαν, ὃ ἔστι μόνου τοῦ Θεοῦ, καί θεοποιόν αὐτὴν προσείρηκεν, ἀλλ' οὐ θεοπεποιμένην, ἵνα δείξῃ ἄκτιστον διατελοῦσαν.

Ὅτι δέ ἡ θεοποιός χάρις, αὐτὴ ἡ θέωσις, ἄκτιστός ἐστι, καί ὁ θεῖος παρρησία Μάξιμος ἀπαγγελεῖ γράφων· «τοῦτό ἐστι τό τοῦ Θεοῦ Εὐαγγέλιον πρεσβεία Θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους δι' Υἱοῦ σαρκωθέντος καί μισθὸν δωρουμένου τοῖς αὐτῷ πειθομένοις τὴν ἀγέννητον θέωσιν». Καί πάλιν, «ἡ θεία χάρις μένει κἂν τῇ μεθέξει τῶν ἀπολαυόντων αὐτῆς ἀκατάληπτος, ὅτι κατὰ φύσιν ὡς ἀγέννητος ἔχει τὴν ἀπειρίαν». Καί πάλιν, «πάσχομεν ὡς ὑπὲρ φύσιν οὕσαν κατὰ χάριν, ἀλλ' οὐ ποιοῦμεν τὴν θέωσιν». Καί πάλιν, «μόνης τῆς θείας χάριτος ἴδιον τοῦτο πέφυκεν εἶναι τό ἀναλόγως τοῖς οὕσι χαρίζεσθαι θέωσιν, λαμπρυνούσης τὴν φύσιν τῷ ὑπὲρ φύσιν φωτί καί τῶν οἰκείων ὄρων αὐτὴν ὑπεράνω κατὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς δόξης ποιουμένης». Διό καί ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος· «Τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Θεός πλουσίως διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξέχεεν, οὐκ ἔκτισεν, ἐχαρίσατο, οὐκ ἐδημιούργησεν, ἔδωκεν, οὐκ ἐποίησεν». Τί οὖν ἐξέχεε καί ἐχαρίσατο καί ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ; Ἄρα τὴν οὐσίαν ἢ τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος; Τὴν θεοποιόν πάντως χάριν, καθάπερ καί ὁ χρυσόστομος θεολόγος Ἰωάννης φησὶν ὅτι «οὐχ ὁ Θεός, (σελ. 812) ἀλλ' ἡ φύσις ἐκχεῖται»· διὰ ταύτης γάρ καί ἡ τοῦ Πνεύματος φύσις ἄκτιστος οὕσα καί γνωρίζεται καί δείκνυται, μηδεμίαν ἔκφανσιν ἔχουσα καθ' ἑαυτήν. Σαφῶς οὖν ἄκτιστος ἡ χάρις αὕτη, καί τοσοῦτο σαφῶς, ὡς καί τό ταύτης ἀποτέλεσμα, τῶν κεχαριτωμένων θείως καί τεθεωμένων ἕκαστον, φημί ἄναρχον, αἴδιον, ἀτελεύτητον, ταυτό δ' εἰπεῖν ἄκτιστον καλεῖσθαι κατ' αὐτήν. Κατὰ γάρ τό θεῖον πάλιν Μάξιμον «ὁ τοῦ ἀεὶ εὖ εἶναι λόγος κατὰ χάριν τοῖς ἀξίοις παραγίνεται τὸν Θεόν ἐπιφερόμενος τὸν πάσης ἀρχῆς καί τέλους κατὰ φύσιν ἀνώτερον, ποιοῦντα τοὺς ἀρχὴν ἔχοντας κατὰ φύσιν καί τέλος ἀνάρχους κατὰ χάριν καί ἀτελευτήτους», ἐπεὶ καί ὁ μέγας Παῦλος, τὴν χρονικὴν μηκέτι ζῶν ζωὴν, ἀλλά «τὴν τοῦ ἐνοικῆσαντος λόγου θείαν καί αἴδιον», ἀναρχος γέγονε καί ἀτελεύτητος χάριτι, καί Μελχισεδέκ «οὔτε ἀρχὴν ἡμερῶν, οὔτε ζωῆς τέλος ἔσχεν», οὐ διὰ τὴν φύσιν τὴν

κτιστήν, δι' ἣν τοῦ εἶναι ἤρξατο καὶ ἔληξεν, ἀλλὰ διὰ τὴν χάριν τὴν θείαν καὶ ἄκτιστον καὶ αἰεὶ οὖσαν ὑπὲρ πᾶσαν φύσιν καὶ χρόνον ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄντος Θεοῦ. Κτιστός οὖν ἦν ὁ Παῦλος μόνον μέχρις ἂν ἔζη τὴν προστάγματι Θεοῦ ἐξ οὐκ ὄντων γεγонуῖαν ζωὴν ὅτε δὲ μὴ ταύτην ἔζη, ἀλλὰ τὴν ἐνοικήσει τοῦ Θεοῦ προσγενομένην, ἄκτιστος γέγονε τῇ χάριτι, καθὰ καὶ ὁ Μελχσεδεκ καὶ πᾶς ὁ ζῶντα καὶ ἐνεργοῦντα μόνον τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον ἐν ἑαυτῷ κτησάμενος.

Ταῦτα ἄρα καὶ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος ὅτι «τό κινηθὲν ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου κίνησιν ἀΐδιον ζῶον ἅγιον ἐγένετο· ἔσχε δὲ ἀξίαν ἄνθρωπος, Πνεύματος εἰσοικισθέντος ἐν αὐτῷ, προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέλου, Θεοῦ, ὢν πρότερον γῆ καὶ σποδός». Καὶ πάλιν, «διὰ πνεύματος ἁγίου κοινωνόν γενέσθαι τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ, τέκνον φωτός χρηματίζειν, δόξης αἰδίου μετέχειν». Ὁ δὲ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος «ἐκβαίνει» φησὶ «τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ὁ ἄνθρωπος (σελ. 614) ἀθάνατος ἐκ θνητοῦ καὶ ἐξ ἐπικήρου ἀκήρατος καὶ ἐξ ἐφημέρου αἰδίου καὶ τό ὄλον Θεός ἐξ ἀνθρώπου γινόμενος· ὁ γὰρ Θεοῦ Υἱός γενέσθαι καταξιοθεὶς ἔξει πάντως ἐν ἑαυτῷ τοῦ Πατρὸς τό ἀξίωμα». Τοιοῦτοι μὲν οὖν οἱ θεοειδεῖς πάντες κατὰ τὴν χάριν ὡσπερ καὶ θεοί. Αὐτὴ δ' ἡ χάρις ἄκτιστος οὐ κατὰ χάριν (ἔσται γὰρ χάρις χάριτος καὶ ταύτης πάλιν ἄλλη καὶ τοῦτ' ἐπ' ἄπειρον οὐ στήσεται προβαῖνον· ἄκτιστος οὖν ὡς ἀληθῶς ἡ χάρις. Τὸν γὰρ κενόφρονα ληρεῖν ἔαν, μίμησιν φυσικὴν εἶναι λέγοντα τὴν χάριν ταύτην, ἐπεὶ πολλὰ τε καὶ δεινὰ καὶ ἀπὸ τούτου τίκτονται αἰρέσεις καὶ κατὰ τὸν θεῖον πάλιν Μάξιμον «θεώσεως οὐδὲν γενητόν κατὰ φύσιν ἐστὶ ποιητικόν, καὶ τῆς κατὰ φύσιν δυνάμεως οὐδαμῶς ἡ θέωσις ὑπάρχει κατόρθωμα». Σὺ δὴ φύλαττέ μοι τὴν καλὴν ταύτην τῶν πατέρων παρακαταθήκην ὅτι ἄκτιστος ἡ θεία χάρις ὡς φύσεως ἐνέργεια Θεοῦ καὶ κατὰ τὸν ἅγιον Ἰσαάκ «ὡς δόξα τῆς φύσεως αὐτοῦ». Μόνον δὲ ἄκτιστον εἰπὼν τις τὸν Θεόν, καὶ τὰς αὐτοῦ φυσικὰς ἐνεργείας συμπεριείληφεν ἀπάσας. Τί οὖν ἔτι δεῖ ζητεῖν καὶ διαιρεῖν;

Ἄλλ' ὁ κενόφρων οὗτος, τὰ βαθέα τοῦ Σατανᾶ μεμνημένος καὶ κτιστὰς δυσσεβῶς δοξάζων τὰς θείας ἐνεργείας, μίαν ἄκτιστον δολίως κηρύττει θεότητα μόνην, τὴν θείαν φύσιν, ὡς εὐπαράδεκτος εἶη τοῖς μὴ καλῶς εἰδύσι τὰς φραφὰς κτιστὰς ἀποφαινόμενος τὰς θείας ἐνεργείας, μάλιστα δὲ τὴν θεοποιὸν χάριν τοῦ παναγίου Πνεύματος κακῶς διαιρῶν τῆς ὑπερουσίου φύσεως ἐκείνης. Μὴ ἀγνοήσαντες οὖν ἡμεῖς τὴν τοιαύτην πανουργίαν ἠκιστα συνεθέμεθα τοῖς ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένοις, μᾶλλον δὲ οὐδέ φάναι τι πρό τῆς ἀκριβοῦς ἐρεῦνης ἠξιώσαμεν· προῦκαλεσάμεθα δὲ αὐτὸς εἰς λόγους, ἵνα φανερά γένηται ἡ εὐσεβῆς διάνοια. Ὁ δὲ ὑπέπτηξε καὶ οὐδέ γρύξαι, πίστευσον, ἐτόλμησε, πολλῶν παρόντων. Εἰ δὲ νῦν πονηρὰ διὰ τοῦτο κηρύττει (σελ. 616) καθ' ἡμῶν αὐτόσε, χαρᾶς ἡμῖν πρόξενος γίνεται καὶ μισθοῦ πολλοῦ τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Διό καὶ τῷ ἐπαγγελαμένῳ ταῦτα λέγομεν 'Κύριε, μὴ στήσης αὐτῷ τὴν ἁμαρτίαν ταύτην', εἰ καὶ διὰ τοὺς βλαπτομένους ὀδυνώμεθα. Τοῦθ' οὕτως ἔχειν σχεδὸν πάντες οἱ ἐνταῦθα συμμαρτυρήσουσι.

Μετὰ μέντοι τὴν πρὸς τό ἄγον ὄρος ἡμῶν ἀποδημίαν ἐν ᾧ καὶ Τόμον ἐν ἑπτὰ κεφαλαίοις πρὸς τὰ παρ' αὐτοῦ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων γεγραμμένα πεποιήκαμεν ὑπογεγραμμένον παρὰ τε τοῦ ὀσιωτάτου πρώτου καὶ τῶν ἡγουμένων καὶ τῶν λογάδων γερόντων καὶ τοῦ ἱερωτάτου ἐπισκόπου Ἱερισσοῦ, συμφωνούτων πάντων ἡμῖν καὶ ἀποφηναμένων μὴ παραδέξασθαι εἰς κοινωνίαν τὸν μὴ συμφωνοῦντα, ὅστις ἂν ἦ, μετὰ τοῦτο τοίνυν, ἐνῆν ἡμῖν εὐθύ τῆς Κωνσταντίνου χωρεῖν· ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἐπὶ νοῦν ἐβαλόμην ὡς ὁ τῶν πατέρων Θεός ἐγερεῖ κάκει τούς ὑπὲρ αὐτῶν λαλήσοντας, ἔπειτα καὶ τοῦτ' ἔλεγον ἐπ' ἑμαυτοῦ· “δῶμεν ἐκείνῳ τῷ ταλαιπῶρῳ ταῖς γοῦν κεναῖς ἐλπίσιν

ἀναπνεῦσαι μικρόν, μή καί αὐτόχειρ γένηται”. Καί γάρ λέγοντος ἤκουσα παρόντος ἐνταυθοῖ διά στόματος, ὡς πολλάκις ἐκινδύνευσε διαρραγῆναι τῇ ἀμηχανίᾳ δήπου καί τῷ θυμῷ. Ἦνίκα καί πρὸς αὐτόν, αὐτόν ἐλεήσας, εἶπον μηδέν ἕτερον εἶναι τό βιαζόμενον ἡμᾶς σφοδρῶς ἀντιλέγειν ἢ ὅτι αἰρετικούς λέγει τούς μοναχοὺς, κἄν τοῦτο μὲν ἀφῆ καί τὰ ἐπὶ τούτῳ συγγράμματα, φῆ δέ μή πληροφορεῖσθαι πρὸς τὰ ἐκείνων, στήσεται τὰ τοῖς ἀντιλογίαις αὐτοῦ γάρ βραχὺς ἡμῖν ὁ λόγος. Τοῦτο μὲν ἐγὼ πρὸς αὐτόν εἶπον. Ὁ δ’ ἐπήνεσε καί ὑπέσχετο πράξειν. Ἐπὶ δέ τοῦ μεγάλου διοικητοῦ, συνόντος ἐπίτηδες ἡμῖν, καί διετείνετο μεταποιῆσαι μὲν τὰ κατὰ τῶν μοναχῶν συγγράμματα, πρώτῳ δέ πάντων ἐν σχεδίοις ὑποδεικνύειν ἐμοὶ τὰ μετασκευασμένα, κἄν ἔτι μοι δοκῶσι δεῖσθαι τινος μεταποιήσεως, ὥστε μηδένα πλήττειν, (σελ. 618) πείθεσθαι καί μεταπλάττειν. (Οὐπω γάρ τότε φανερός ἦν καί κατ’ ἐμοῦ μεμηνώς), ἀλλ’ ὑπέστη μὲν ταῦτα, γέγραφε δέ οἷα βλέπεις ἐξ ἐκείνου γάρ ὅλος ἰδίως ἐρρῦη κατ’ ἐμοῦ ταῦτα δέ καί ἡμεῖς παρ’ ἡμῖν αὐτοῖς ἔχομέν τε καί ἀνετάζομεν, καθάπερ ἀλλοφύλων τέκνα ζωγρήσαντες. Ἐπιλείπει δέ με ὁ χρόνος τό μεταξύ διηγούμενον, καί ὅπως τὰς ἐμάς διαδράναι χεῖρας οὐκ ἴσχυσεν. Ἔργῳ τοίνυν ἀναπέφηνε νῦν ὡς ἐκεῖνος ποιήσει μέγα ἔλεος μετ’ αὐτοῦ, ὅς σφοδρότερα χρησάμενος ἀντιθέσει τὰ πονηρά ταυτί συγγράμματα διασπάσει τελέως οὐ γάρ ἡρεμήσει νυττόμενος ὑπέκείνων καί προσδοκῶν τινὰς διαθήσειν κακῶς.

Κάτεχέ μοι τοίνυν αὐτοῦ τὴν πονηρὰν δέλτον καί τὸν ταύτης πατέρα πρὸς γάρ φυγὴν χωρήσει πυθόμενος ἤξοντα ἤξω δ’ ἦν ἐθέλη Θεός μετὰ τοῦ κρατίστου καί ἀγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος ὡς ἂν πατάξωμεν τὸν ἄνδρα τοῖς λόγοις καί ἰασώμεθα. Παντός μέντοι μᾶλλον ἔπεισέ μοι θαυμάζειν ἀρτίως πῶς ἐξηπάτησεν ὑμᾶς ὡς καινοῦ τινος νῦν γραφέντος ἢ λεχθέντος αὐτός ἐπιλαβόμενος τό τῆς διθεΐας ἔγκλημα συνεστήσατο τοῦτο γάρ αὐτό ἐστίν, εὐ ἴσθι, ὅπερ ἐξ ἀρχῆς καί πρὶν ἐντυχεῖν ἡμῖν καί μέχρι τέλους λέγει ὡς, «ἐπειδὴ τίνα τῶν νῦν ἢ τῶν πώποτε ἐν φωτὶ φατε Θεόν ἰδεῖν, ἔστι δέ ὁ Θεός ἀόρατος, δύο ἄρα θεοὶ καί θεότητες, ὄρατός καί ἀόρατος, ὑφειμένος καί ὑπερκείμενος». Τότε δ’ οἶεται καλῶς ἡμᾶς ἐρεῖν ἡνίκ’ ἂν φαῖμεν τό περιαστράψαν ἐν θαβῶρ τούς ἀποστόλους φῶς καί τὴν τοιαύτην ἔλλαμψιν καί χάριν ἢ κτιστόν φάσμα δι’ ἀέρος ὀρώμενον ἢ πλάσμα φαντασιωδῶς πλαττόμενον, νοήματός τε χεῖρον καί ἀλυσιτελές πάντῃ λογικῇ ψυχῇ, ὡς φαντασίᾳ προσῆκον ἢ αἰσθήσει, σύμβολόν τε, οὐχ οἶον ἂν τις εἴποι καί τι τῶν ὑφεισθηκόντων ἢ τῶν περὶ τι θεωρουμένων, ἀλλ’ ἔστι μὲν (σελ. 6) ὅτε φαίνεσθαι δοκοῦν, ὃν δέ οὐδέποτε, ὡς ἀνύπαρκτον τελέως.

Ἡμεῖς δέ οὐχ οὕτως ἐδιδάχθημεν. Τοῦτο δέ φαμεν, ὡς, εἴ τις ἐν τοῖς ἡμετέροις γράμμασιν ἡμᾶς καινοτομοῦντας δεῖξει καί παρὰ τὰ τοῖς πατράσιν εἰρημένα τε καί ἐγνωσμένα γράφοντάς τι ἢ φρονοῦντας, τοῦτον ἡμεῖς ὡς διορθωτὴν ἡμῶν ἀκουσίως σφαλλομένων ἀποδεξόμεθα καί εἴξομεν αὐτῷ πῶς ἂν εἴποις ἄσμενοι, συμφωνοῦντες δέ τοῖς ἀγίοις, εἴ τις ἐθέλει κακῶς τι λέγειν ἢ κακῶς διατιθέναι, καί τοῦτ’ οἴσομεν προθύμως ἵνα καί τῆς εὐλογίας καί τῆς ἐν Θεῷ εὐπαθείας τοῖς ἀγίοις κοινωήσωμεν. Ἀνεῖναι δέ πρὸς τὸν κατήγορον αὐτῶν ἀντιλέγοντες οὐκ ἀνεξόμεθα. Πρὸς τούς ἀγίους γάρ ἴσθι καί τὸν πόλεμον ἐνεργηγερμένον καί τὴν ὕβριν τῆς διθεΐας ἀναφερομένην καί γάρ ἐκ τῶν παρ’ αὐτῶν εἰρημένων ταύτην ἐκβαίνειν ὁ κενόφρων οἶεται λανθάνειν δέ τούς ἀκούοντας βουλόμενος, ποτέ μὲν ἀνωνύμως, ποτέ δ’ ἡμῶν ἕνα, ποτέ δέ τίνα τῶν πάλαι ποτέ αἰρετικῶν ἐκείνων προφασίζεται. Μηδεὶς τοίνυν ὑποδειλιάσας ἑαυτὸν ἐκτός ποιείτω τοῦ δοκοῦντος ἐγκλήματος αὐτός τε γάρ ζημιωθήσεται τῆς συμφωνίας ἐκείνης καί τοῦ θείου χοροῦ τῶν ἁγίων περιγράψας ἑαυτὸν, καί ζημιώσεται τὸν ἀφρόνως διασπᾶν

προηρημένον τόν χορόν ἐκεῖνον καί τήν θαυμαστήν συμφωνίαν ἀμαυροῦν, θάρσος ἐμποήσας οὐ μικρόν αὐτῷ.